MUSTAFA SÖNMEZ

türkiye ekonomisinde bunalım

12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politiği

İKİNCİ KİTAP

belge yayınları

Genişletilmiş 2. Baskı

MUSTAFA SÖNMEZ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BUNALIM 12 EYLÜL VE SONRASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte yeni sermaye birikimi modeli denenmeye çalışıldı. Aradan 6 yıl geçmesine karşın model henüz rayına oturmamış görünüyor ve 24 Ocak, daha uzun süre Türkiye'nin gündeminde yerini koruyacak gibi. Altı yıllık bir süreye rağmen şimdiden 24 Ocak modelini inceleyen hatırı sayılır bir literatür oluştu. Bu çalışmaların bir kısmı anı-röportaj bir kısmı da analitik incelemeler niteğinde.

Mustafa Sönmez'in yayınevimizden çıkan iki kitap halindeki incelemesinin ilki "**Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası**" 1980 Kasım'ında yayımlandı. Bunu 1982 Haziran'ında yayımladığımız "**Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 1980 Sonbaharından 1982'ye**" ikinci kitabı izledi. Sönmez'in çalışması okuyucularımızdan büyük ilgi gördü ve birinci kitap üç baskı yaptı.

Birinci baskısı 12 Eylül'den Kastelli Krizi'nin patlak verdiği 1982 Haziran'ına kadar olan dönemin analizini içeren bu kitaba, Sönmez, Kafaoğlu dönemi ve ANAP iktidarının 1986 başına kadar olan icraatını özetleyecek düzeyde bir ek hazırladı. Bu nedenle kitabın alt başlığını "**12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politiği**" olarak değiştirmeyi uygun gördük.

Kitabın yazarı Mustafa Sönmez'in yayınevimizden çıkan iki çalışması daha bulunuyor: **Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları** (1984), **Türkiye'de Serbest Bölge Kurma Girişimleri** (1982). Yazarın ayrıca **Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye** adlı bir kitabı ile çeşitli dergi ve gazetede yayınlanmış birçok makale, diziyazı ve röportajı bulunuyor. 1983/1984 yıllarında **Nokta** dergisinin ekonomi bölümü editörlüğünü yürüten Sönmez gazetecilik uğraşını **ANKA Ajansı** bünyesinde sürdürüyor.

BELGE YAYINLARI : 18
Birinci Baskı : Temmuz 1982
İkinci Baskı : Nişan 1986

M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinde Bunalım : 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politiği / Kapak Düzeni : Pano Grafik / Baskı : BAS-SAN / PANO Matbaacılık / BELGE YAYINLARI Nuruosmaniye Cad. Atasaray Han 406 Cağaloğlu-İstanbul

M. SÖNMEZ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BUNALIM

12 EYLÜL VE SONRASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

— İkinci Kitap —

belge yayınları

Panagulislere...

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu satırların yazıldığı sıralarda "24 Ocak Kararları" altıncı yılını doldurmuştu. Aradan 6 yıl gibi bir süre geçmiş olmasına karşın "24 Ocak Kararları" hala tartışılıyor, sevabı, günahı saptanmaya çalışılıyordu. Kuşkusuz tartışılan şey, 24 Ocak 1980'de alınan kararlar dizisi değildi. "24 Ocak" artık bir döneme, ondan da öte yeni bir sermaye birikimi modeline verilen isimdi artık. Ve bu modelin senaryosunun gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine bakılmaksızın yürürlükteki ekonomik politikayı "24 Ocak" adıyla anmak bir alışkanlık olmuştu.

Oysa 24 Ocak Kararları'yla sahneye konulan bu senaryo tam da yönetmenlerinin ve senaristlerinin istediği gibi oynanamadı. Oyuncuların bir kısmı rollerine itiraz etti, oyunbozanlık yaptı. Zaman zaman sahnede gerilim arttı, sahnenin tahtaları çatırdar gibi oldu. Oyun birtakım seyircilerin protestolarına maruz kaldı. Bir ara yönetmenler (daha doğrusu vekilleri) değişti, ister istemez senaryoda da değişiklikler yapmak kaçınılmaz oldu.

24 Ocak ekonomi politikasının bir özelliği de isminin 12 Eylül askeri rejimiyle birlikte anılmasıdır. Gazeteci-yazar İlhan Selçuk bu modeli "24 + 12" olarak ifade etmektedir. 24 Ocak politikasının ancak 12 Eylül askeri rejimiyle işlerlik kazanabildiği birçok gözlemecinin ortak kanısıdır. Modelin belli ölçülerde inşası da ancak 12 Eylül koşullarında mümkün olabilmiş, bu dönemde hazırlanan Anayasa ve ona bağlı olarak bir dizi yasa modelin hukuki altyapısını oluşturmuştur.

"24 Ocak modeli" diye adlandırılan senaryonun, uluslararası iktisat literatüründeki adı "ihracata dönük kalkınma"dır. İthal ikameci kalkınma politikasının yerine önerilen bu model, geçmişin ithal ikameci birikim modelinin ana ögelerinin yerine kendi ögelerini koymayı öngörüyor: Aşırı korumacılık yerine ithalatın liberalleşmesi, aşırı değerli döviz kuru yerine kaygan kur ya da sürekli deva-

lüasyon politikası, korumacılıktan yararlanan trilli ufaklı çok sayıda firma yerine büyük firmalar eliyle sanayi ve ticaretin yürütülmesi, fiyat denetimi yerine fiyat serbestisi, sanayide çeşitlenme yerine uluslararası işbölümünün dayattığı belli sanayilerde yoğunlaşma gibi...

Özü, tıkanan sermaye birikimi sürecinin önünü, yeni bir birikim modelinin inşasıyla açmak olan "ihracata dönük kalkınma" bir başka tanımlamayla "sermayenin yeniden yapılanması" anlamına da geliyor. Yeniden yapılanmadan, bir yönüyle sermaye ile emek arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirmeyi, bir yönüyle de sermayenin hem kendi içinde hem de uluslararası sermaye ile ilişkilerini yeniden biçimlendirmesini anlamak gerekir.

Modelin öngördüğü sermaye-emek ilişkileri daha otoriter bir iş düzeni, özgür sendikacılık ve grev hakkını rafa kaldıran bir çalışma yaşamıdır. Sermayenin kendi içindeki yeniden yapılanması, uluslararası işbölümünün Türkiye'ye uygun gördüğü ekonomik faaliyet alanlarında uygun büyüklük ve etkinlikteki sermayelere yaşam hakkı tanınmasını, bunun dışındakilerin ise tasfiye olmasını, bu bağlam da bugünkü düzeyinin üstünde sermayenin merkezileşmesini, dolayısıyla tekelleşmesini ifade ediyor.

Sermayenin uluslararası sermaye ile ilişkilerinde de yeni düzenlemeleri öngören süreç, dünya kapitalist sistemiyle daha sıkı entegrasyonu, meta dolaşımı ve sermaye hareketliliğinde akıcılığı tanımlıyor.

Modelin inşasına el atılan günden ou yana geçen altı yıllık sürenin sonunda sermayenin yeniden-yapılanması sürecinin "sermaye-emek ilişkileri" boyutunda hedefe ulaşıldığı, buna karşılık sermaye içi yeniden-yapılanmada işlerin pek de yolunda gitmediği görülüyor. 24 Ocak maratonuna "start"işaretini veren sermaye kesimlerinin aynı zamanda 24 Ocak'a çelme takan kesimler olması da sürecin garip, o kadar da ilginç çelişkilerinden biri...

24 Ocak macerasının" ilk aşamasını oluşturan 24 Ocak 1980-12 Eylül 1980 dönemini "Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası" adlı Birinci Kitap'ta elealınmıştı. 12 Eylül 1980'den Kastelli Krizi'ne kadar olan ikinci aşamayı ise bu kitabın birinci baskısında konu edinmiş ayrıca Birinci Kitap'taki ana çerçeveyi, tarihsel boyutuna ağırlık vererek yetkinleştirmeye çalışmıştım. Kastelli Krizi'nden sonra 24 Ocak iki dönemeç daha yaşadı: Kafaoğlu Dönemi ve ANAP İktidarı. Ancak bu son iki aşamada "ihracata dönük kalkınma" modelinin temel politikaları, en azın-

dan "resmen", değişmedi: Uygulama ve yarattığı sonuçlar, senaryoda yazılı olandan farklı bir tablo ortaya çıkarsa da...

Kafaoğlu ve ANAP İktidarı aşamaları da kendi başına ayrı bir kitap konusu olabilirdi. Ancak böyle bir çalışmanın temel çerçevesi bu kitaptakinden farklı olmayacak ve çabam, salt bir "vakanüvistlik"le sınırlı kalacaktı. Bunu da yapmak istemediğimden kitabın bu baskısının uzunca bir bölüm ekleyerek modelin ana politikaları ve eğilimlerinin bilançosunu ana başlıklarıyla sergilemeyi, ayrıca sürecin gebe olduğunu sandığım bazı sorunlara parmak basmayı yeterli gördüm.

Bu kitabın ikinci baskısını hazırlarken de ilkinde olduğu gibi en büyük yardımı eşim Ülkü'den gördüm. Ayrıca birçok dostum gerek kaynakları gerekse tartışmalarıyla önemli katkılar sağladılar. Yayımcı arkadaşlarım Ayşe ve Ragıp Zarakolu da her zaman olduğu gibi teşvikci tutumlarını sürdürdüler. Matbaa emekçileri titiz ve duyarlı çaba sarfettiler. Hepsini şükran ve sevgiyle anıyorum.

Şubat 1986
Mustafa Sönmez

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE DÖNEMLER

GİRİŞ

Nedenlerindeki yorum farklılığı saklı kalmak şartıyla, hemen herkes bugün yaşanmakta olan ekonomik bunalımı, ötedenberi izlenmekte olan iç pazara dönük birikim— ya da ithal ikameci kalkınma (sanayileşme)— modelindeki tıkanmada aramakta ve yeni bir model içinde bunalımı aşmayı önermektedir.

Geniş anlamda sermaye sınıfı bu alternatif modeli «dışa açılma» ya da «ihracata yönelik sanayileşme modeli» olarak önermekte ve 24 Ocak Kararlarıyla başlatılan dönemi, bu modele «geçiş süreci» olarak değerlendirmekte, bugün varılan noktada başkaca da bir alternatif olamayacağını önesürmektedir.

Bu görüşe katılmayanlar ise, geçmişteki iktisadi politikalara dayanan ekonomik modeli sürdürmenin yararlı olmayacağını kabullenmekle birlikte, özellikle tekelci sermayenin tercihi olan «dışa açılma» modelini toplumsal yararlar açısından sakıncalı bularak hedefleri işsizliği önlemek ve gelir dağılımında iyileştirmelere gitmek olan başka bir ekonomik model önermektedirler.

Nedenlerindeki yorum farklılığına rağmen, üzerinde hemfikir olunan görüşün, geçmişte uygulanan ithal ikameci birikim modelinin tıkanması olduğundan sözettik. Bu model neden ve nasıl tıkandı sorusu, bu süreci ortaya çıkaran etkenleri ve tarihsel koşulları incelemeyi gerektirmektedir. Tıkandığı kabul edilen ithal ikameci modelin yaşandığı dönem genellikle 1950'li yılların başı ile 1970'li yılların sonu olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu kez de 1950'li yıllara nasıl gelindiği sorusu yanıt aramaktadır. Üstelik 1930-1940 döneminde yaşanan ekonomik süreç de «ithal ikameci» özellikler taşımakta-

dır. Aynı kavramlarla nitelenen bu iki dönem ne gibi farklılıklar göstermekte, 1930'ların ithal ikameci modeline etki yapan ögeler neler olmaktadır? Kısacası, yanıt arayan bu sorular, bizi Cumhuriyet tarihimiz boyunca izlenen bazı temel iktisadi politikalar bağlamında bir dönemlendirme yapma çabasına yöneltiyor.

Bugünkü model sorunlarının tartışılmaya başlandığı 1980'li yılların öncesine kadar Türkiye iktisat tarihini dönemlendirme, genellikle «liberalizm-devletçilik» sorunsalı içinde yapılırdı. Ana hatlarıyla: «1923-1930 : Özel girişimle kalkınmayı deneme dönemi; 1930-1950 devletçilik dönemi; 1950-1960 arası liberal dönem ve 1960 sonrası karma ekonomiye dayalı planlı dönem...» diye sıralanan bir dönemlendirme sözkonusuydu. Ne var ki, sorunu kısır bir «liberallik - devletçilik» sorunsalında ele alma ne geçmişte ne de bugün güncel pratiğin ortaya çıkardığı sorunları anlamaya ve yorumlamaya imkan vermemektedir. Bu durumda Türkiye iktisat tarihinin yeni bir yaklaşımla ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız. Bu, aynı zamanda Türkiye'de sermaye birikimi sürecinin başlangıç-ilk birikim— gelişme, tıkanma ve açılma gibi dönüm noktalarını saptamaya yarayan bir çaba olabilir.

Çalışmamızın bu bölümünde böyle bir dönemlendirme yapmaya yönelik ilk yaklaşımlardan birine girişilecektir. Baştan belirtelim ki, burada değinilecek hususlar, tartışılması, detaylandırılması ve sınanması gerekli önermeler olarak değerlendirilmelidir.

Bu tür bir dönemlendirme çabasında her bir döneme damgasını vuran ana iktisadi politikaların tesbiti, başlangıç noktası olsa gerek. İktisadi politikalar ise görünürde devlet yöneticilerince yapılır. Ama bunun görünürde böyle olduğunu önesüreceğiz: kanımızca her düzeydeki politika gibi iktisadi politikalar da bir sınıf çıkarı temeli üzerine kuruludur. Ve politik gücün kaynağı devlet değil toplumu yöneten bir güç olarak sermayeyi elinde tutan sınıf(lar)dır. Kanımızca, bir dönemin ikti-

sadi politikasının şöyle veya böyle olması, dönemin devlet yöneticilerinin öznel tutumlarıyla açıklanamaz. Eğer belirlenen iktisadi politikayı bir paralelkenarın bileşkesine benzetirsek bu bileşkeye etki eden çeşitli vektörleri ve bunların ağırlıklarını saptamak gerekir.

Bu vektörler neler olabilir? Örneğin:

— Ülke sermayesinin ortak tercihleri,

— Tekil sermayelerin tercihleri,

— Ülke sermayesinin, uluslararasılaşmış sermaye ile ilişkilerinin ortaya koyduğu tercihler,

— Ülke devletinden diğer devletlerin-kendi sermaye sınıfları için-almasını istediği önlemler,

— Uluslararasılaşmış sermayenin dünya çapında yeniden-üretim koşullarını sağlamakla görevli uluslararası resmi kurumların ulusal devletten istemleri,

— Ulusal devletin, sistemin yeniden üretimini sağlamak için göreli özerk davranma zorunluluğundan doğan tercihler.. v.b. Bu ve benzeri vektörlerin tercihleri çoğu kez çakışabilir veya yer yer çatışabilir; sonuçta ortaya çıkan «bileşke»de (iktisadi politika) en güçlü vektörler ağırlıklarını duyururlar ve dönemin ana özelliklerini belirlerler.

O halde, her bir dönemde ülkedeki egemen sınıflar blokunun bileşimi, blok içinde hakim olan kesimin saptanması, uluslararası sermaye ile ilişkiler ve bu ilişkiler çerçevesinde uluslararası işbölümünde ülkeye yüklenilen görevlerin tesbiti, dönemin analizi için asgari gereklilikler olarak belirmektedir.

İktisadi politikayı belirleyenlerin özellikle **dış ticaret** ve **sanayileşme** konularındaki tercihleri sermaye birikimi sürecinin niteliğini de büyük ölçüde belirleyebilmektedir. Döviz kuru, para-kredi, vergi, ücret v.b. politikalar da temel olarak bu iki politikadan etkilenmektedirler.

Türkiye iktisat tarihini dönemlendirmeye çalışırken, yöntem olarak, 1920'lerden bu yana dış dinamiklerle olan ilişkiler konu edilecek, buna bağlı olarak iktidar bloku-

nun bileşiminin geçirdiği evrim izlenmeye çalışılarak dış ticaret ve sanayileşme politikalarının gelişimi ve uygulamaların sonuçları irdelenecektir. 1970'li yılların sonuna doğru ortaya çıkan bunalıma ise ağırlıklı bir yer verilecektir.

1 — Cumhuriyetin İlk Yılları (1923 - 1929)

1923 - 1929 döneminin ana özelliklerinden birisi «devlet eliyle fert zengin etme» diye tanımlanan bir politikayla özel sermaye birikimine devletin katkısıdır. Ancak bu politikadan nasiplenme, dönemin tüm egemen sınıfları için aynı ölçüde olmamış, dönem içinde daha güçlü olan ticaret sermayesi «aslan payı»nı kapmıştır. Bu dönemde yerli sanayii geliştirmek üzere çıkarılan teşvik yasaları ve diğer özendirmeler ise etkili sonuçlar vermemiştir. Bunun önemli bir nedeni, o dönemde dışa bağımlı ticaret sermayesinin etkinliğini kullanarak korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine olanak vermemesidir. Cumhuriyet öncesi dönemde de geçerli olan, uluslararası işbölümünde Türkiye'yi ihracata yönelik tarım ve madencilikte teşvik etme, uzmanlaştırma politikası, başta, metropollerden kaynaklanan ithal-ihraç kredileri olmak üzere çeşitli araçlarla Cumhuriyet sonrasında da sürdürülmüştür. Öte yandan dış ticaretin sağladığı yüksek kâr oranları, banka kredilerinin de dış ticarette yoğunlaşmasına ve sonuçta sanayiye yönelmemesine yol açmıştır. Uluslararası işbölümünde Türkiye'nin yerinin, bu tür bir ilişki içinde belirlenmesi, bu dönemdeki yabancı sermayenin de ağırlıkla ihracata yönelik hammadde üretimi ve ticari faaliyetlerde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Sonuçta, dönem boyunca sanayide gelişme sağlanamazken, ihracata yönelik tarımda önemli üretim artışları olmuştur. Dış ticaret politikasındaki liberal tutum, dönem sonunda ekonominin önemli bir ödemeler dengesi bunalımına girmesine yol açmıştır. Öte yandan, dev-

letin kadastro, vergi sisteminde yaptığı değişiklikler (özellikle tarımda aynî olarak ödenen aşar vergisinin yerine para ile ödenen arazi vergisinin konulması), demiryolları yapımının hızlanması, ulusal bankaların kuruluşunun artması, merkez bankası işlevini görecek bir devlet bankası için hazırlıklar yapılması ise 1930'lar sonrası izlenecek ekonomi politikaya yarayan elverişli bir iç pazar sağlama ve tarımda daha çok pazar için üretim yapma koşullarını hazırlamıştır.

Dönemin en önemli özelliklerinden birisinin özel sermaye birikimine devletin katkısı olduğunu belirttik. «Zafer», Kurtuluş Savaşı sırasında sivil-asker önder kadronun yanında yer alan büyük toprak sahipleri açısından işgal altındaki topraklarının kurtarılıp kendilerine iadesi; ticaret sermayesi için ise, yabancı tüccarların işbirlikçisi işlevini gören azınlıkların yerini almak için gerekliydi. Bu sınıfların, savaş sonrasında muratlarına belli ölçülerde erdikleri söylenebilir (1). Bu dönemde yeni rejimin yönetici kadrolarına büyük bir hız ve etkinlikle nüfuz eden sermaye sınıfı devletten çok önemli imtiyaz ve rant kaynakları sağlamıştır. «1923-1929 yılları çeşitli devlet tekellerinin imtiyazlı özel şirketlere devredildiği ve böylece tekel kârlarının burjuvazi arasında paylaşıldığı, edebî tablosuna Yakup Kadri'nin **Ankara**'sında rastladığımız yabancı sermayenin komisyonculuğuna yönelmiş eski Kuvayi Milliyeci kadroların başkent hayatını biçimlendirdikleri, sermayenin siyasi iktidarlarla bütünleşmesini simgeleyen 'İş Bankası Grubu'nun oluşturduğu ve (dönemin özel deyimiyle) 'aferizm'in toplum hayatına damgasını vurduğu dönemdir» (2).

---

(1) «Yalnız, Kurtuluş Savaşı'nı İstanbul'dan izleyen tüccar değil yabancı firmalar da hükümetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla, mümessilliklerini Rum ve Ermeniler'den Türkler'e doğru kaydırmaktaydılar. İstanbul'da Rum, Ermeni ve Yahudi kompradorlar da Türk ortaklar ve hatta paravan Türkler bularak, durumlarını korumayı denemekteydiler.» (Boratav, 1974 : 7).

(2) Boratav (1977 : 42).

Devlet eliyle özel sermaye birikimini hızlandırmanın başlıca araçları; çeşitli alanlarda üretim, ithalat ve işletme ile ilgili çok sayıda tekel ve imtiyazları yerli-yabancı sermayeye devreden düzenlemeler (3) ve sanayi için önemli özendirme ve destekleme olanakları getiren Teşviki Sanayi Kanunu olmuştur.

1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler lehinde birtakım ilkesel kararlar alınmış, bu ilkeler çerçevesinde 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmuştur. Yasaya göre, hükümet sanayi kuruluşları için gerekli arsayı belli koşullar altında parasız verecek, vergi ayrıcalıkları sağlayacak, sınaî kuruluşlar için gerekli makina-teçhizat gümrük vergisinden muaf olacak, sanayicilerin kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamul ürünler demiryollarında ucuz tarifeyle taşınacak, kamu tekelindeki mallar bu kuruluşlara ucuza satılacak, hükümet ve kamu kuruluşları, bazı koşullarla, yerli sanayi ürünlerini ithalattan % 10 daha pahalı da olsalar tercihan satın alacaklardı. Yasa, bu sayılanların dışında daha birçok teşvik önlemine yer vermektedir (4).

Sanayiye sağlanan bu teşviklere karşın, bu dönemde kayda değer bir sanayileşmenin söz konusu olmadığı ileride de sayılarla ortaya konulacaktır. Sanayide pek gelişme sağlanamamasının nedenleri çeşitli görüşlerce salt, savaş sonrası ekonomik enkazın varlığı, nüfus mübadele hareketleri ,altyapı yatırımlarının yeterince gelişmemesi gibi etkenlerle açıklanır. Bu etkenlerin sanayinin gelişimi konusunda olumsuzluklar yarattıkları genel anlam-

(3) Osmanlı döneminin imtiyazlı (ayrıcalıklı) şirketleri 1920'lerden sonra da varlıklarını koruduları gibi, yeni hükümet yabancı sermayeye yeni ayrıcalıklar tanımıştır. Bunlar; İstanbul-Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika), 1925'te İzmir Telefon Şirketi (İsvec), 1926'da İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi (Belçika), 1927'de Zingol Orman Şirketi (Belçika) Güney Anadolu Manganez Madencilik Şirketi (Alman), Kireçlik Krom Madencilik Şirketi (Fransız), 1928'de Adana Elektrik ve Gaz Şirketi (İngiliz), Fethiye Simli Kurşun Madencilik Şirketi (Fransız)'dir. (Tezel: 1977).

(4) Ökçün (1971).

da doğruysa da, bu konuda asıl engelleyici etkenlerin korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesinin engellenmesi ve emperyalizmin etkisi olduğunu önereceğiz. Önce dış ticaret politikasını ele alalım.

Bilindiği gibi, gelişmiş sanayilere sahip ekonomilerin varolduğu bir konjonktürde sanayileşme girişimlerinin başarıya ulaşması için gerekli koşullardan birisi —belki de en önemlisi— kurulmuş veya kurulacak sanayileri dış rekabete karşı etkin biçimde korumaktır. Korumanın en yaygın uygulama yolu ise, belirli malların ithalatını azaltıcı ve hatta gerektiğinde yasaklayıcı nitelikte gümrük tarifeleri koymaktadır. Bu politikanın, hem maliyet hem kalite yönünden yerli üretime göre büyük avantajları olan yabancı malların yıkıcı rekabetine karşı, yerli sanayiyi koruduğu söylenebilir.

Ne var ki, 1923-1929 döneminde Türkiye sanayii, çeşitli yollarla sağlanan teşviklere rağmen koruyucu gümrüklerden mahrum kalmıştır. Yakın zamana kadar, birçok görüş, buna neden olarak Lozan Anlaşması'nın gümrükler konusundaki «bağlayıcı» hükümlerini göstermiştir (5). Lozan Anlaşması'nın gümrükler ile ilgili maddeleri, 24 Ağustos 1929'a kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrük tarifesinin uygulanmasını öngörmekteydi. Bazı yazar ve araştırmacılar, söz konusu dönemde, bu anlaşmanın «bağlayıcı» hükümleri yüzünden dış ticarette korumacı bir politika izlenemediğini önesürüp, bu konuda belirleyici etken olarak bu anlaşma maddesini göstererek tek yönlü bir dinamiğin engelleyiciliğini abartırlar. Oysa, Kurmuş'un yaptığı bir araştırma, Lozan Anlaşması'ndaki gümrük sınırlamalarını aşma olanağını veren çeşitli formüllere, dönemin iktidarınca başvurulmadığını (6), dış ticarette liberallik

(5) Örnek: Özgür (1976), Cillier (1981), Tayanç (1974)

(6) Lozan Anlaşması, Türkiye'ye, alım-satımı devlet tekelinde olan mallar için, dilediği gümrük tarifesini uygulama olanağı vermekteydi Bkz: TC Dışişleri Bak. (1973).

ka bir deyişle, tüccar kredisi, ticaret sermayesinin hakimiyetinin devamında ve Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisi içindeki rolünün sürekliliğini sağlamakta önemli bir etkendi.

Metropollerden kaynaklanan tüccar kredisiyle hedeflenen şeylerden biri tarımsal üretime dinamizm kazandırmak ve dış pazarlara doğru yönlendirmekti. Üretim bölgelerinin demiryollarıyla limanlara, oradan da dünya ekonomisine katılımı büyük ölçüde 19. yüzyılda gerçekleşmişti. Bu dönemde yapılmak istenen de geçmişteki yapıyı koruyup sürdürmekti. İthal-ihraç kredisiyle yabancı tüccar Türk tüccarına ödeme kolaylıkları gösteriyor, daha sonra yerli tüccar daha küçük tüccara krediyi aktarıyor, en sonunda kredi üreticiye veya nihai tüketiciye ulaşıyordu. Üreticiden çekilip, yurt dışına aktarılan değer ise fiyat mekanizmasıyla-eşitsiz değişim yoluyla— gerçekleşiyordu (11).

Tüccar kredisinin yanı sıra ,ekonomide genel anlamda ticareti, özel olarak da dış ticareti başat kılan bir etken de banka kredilerinin ticarette yoğunlaşmasıydı. Sanayiye kredi verecek banka bulunmazken, sadece yabancı bankaların değil, yerli bankaların, hatta tarıma kredi vermek amacıyla kurulmuş bankaların bile kredileri ağırlıkla ticaret kesimine yönelikti (12).

---

(11) Bu dönemde Turkiye'de dış ticaretle uğroşan firmaların büyük kısmı doğrudon doğruyo metropol şirketlerin şubeleri, acentaları durumundaydı. Türkiye'deki üretim ve ticaret konusunda yabancı firmaların denetimi birçok durumda üretim faaliyetine kadar uzanabilmekteydi. Örneğin, Amerikan tütün ihracatçıları Ege ve Karadeniz yörelerinde **à livre** sözleşmeleriyle, ürüne dolında sahip olmaktoydılor. Bunu da tüccar kredisi mekanizmasıyla yapmaktaydılor. Bu konudoki ilginç örnek İtalyon Sicmat Şirketi'nin işleridir. Trieste kökenli bu tekstil tekeli 1924 yılında Adana'da bir şube ocmıştır. Türkiye'nin güneyiyle ilgili yayılmo hevesleri olon faşist Mussolini hükümeti şirketin Çukurova'dokı eylemlerini sübyonsiyonlorla desteklemiş, Sicmat birkaç yıl içinde Adana ve Mersin yöresindeki pamuk ticaretinde tekelci bir yer elde ederek, üretimi doğrudon denetler hale gelmiştir. Çukurova, bu dönemde Trieste fabrikalorının pamuk ombori olmuştur. **(Keyder, 1978)**.

(12) Ayrıntılı bilgi için bkz **Keyder (1978); Siller (1973); Ökçün (1973).**

Söz konusu dönemde nakit para miktarı sabitti ve ekonominin giderek daha fazla kapitalist ilişkilere açılmasına, parasallaşmasına karşın değişmiyordu (13). Bu durumda banka kredilerinin verileceği alan(lar) ekonominin yapısını da belirleyecekti. En yüksek kâr haddi ticarî kredilerden sağlandığından, krediler ticarete yöneldi. En kısa zamanda satılabilecekleri için, dış ticarete konu olan mallar, bankalar açısından sağlam bir teminattı. Bu nedenle sadece yabancı bankalar değil, ulusal bankalar da sanayiciler dışındaki müşterileri tercih ediyorlardı. Bir devlet bankası olan ve esas olarak devlet işletmelerini finanse etmek üzere kurulan Sanayi ve Maadın Bankası'nın dışında sanayiye yatırım kredisi veren bir banka bulunmamaktaydı. Bankaların sanayicilere verdikleri kısa vadeli kredilerin koşulları da tüccarlarınkiyle aynıydı. Ancak, sanayiciler, bu krediyi sadece döner sermaye ihtiyacında kullanabiliyordu. Sanayiciler bu durumdan şikâyetçiydiler, imalat sanayiine kredi verecek bir bankanın oluşturulmasını talep ediyorlardı (14).

Böylece, dış rekabetin yıkıcı etkilerine karşı koruma olanakları sağlayamayan, başta kredi sorunu olmak üzere çeşitli dezavantajlara sahip olan sanayinin dönem boyunca varlık göstermesi, sanayide üretimin artırılması söz konusu olmadı (15). 1923-1929 döneminde hızlı bir milli gelir artışı görülmekte, ancak bu gelişmede sanayinin yerinin oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. 1923'de Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde % 13,6'lık o-

---

(13) «1920'lerde Türkiye'deki parasal durumda, devlet bir para politikasını uygulamaya koyacak imkânlardan yoksun olduğu için, para sağlamadaki farklılıkların bankalarca denenmesi kolaylaşıyordu. Bir merkez bankası olmadığından, reeskont hadleri politikası düşünülemezdi, ayrıca Cumhuriyet hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı kâğıt para hacmini sabit tutmayı kararlaştırmıştı. Bu nedenle, dönemimizin sonuna kadar devlet parası düzeyi sabit ve yetersiz kaldı. Böylece de bankalar, banka parasını yaratıp, kullanarak kendilerinin yarattığı bir para politikasını görülmemiş bir serbesti içinde sürdürdüler.» (Keyder, 1978 211)

(14) Sanayicilerin bu konudaki talepleri için bkz. Birinci Sanayi Kongresi (1930).

(15) Ayrıntılı bilgi için bkz. Buluttay, Tezel, Yıldırım (1974).

lu yapımına girişmemesinin gerekçelerinden biri olarak gösterilebilir.

Bu konuda, hedefi Kerkük petrolleri olan «Chester Projesi» ise, vazgeçilmiş bir girişimdir. 1923'te Amerikan kökenli Chester grubuyla yapılan sözleşmeye göre Chester grubu Ankara'dan Kerkük'e, ayrıca Samsun ve Doğubeyazıt'a kadar uzanan 4.400 kilometre uzunluğunda demiryolu ile Harput-Yumurtalık arasında ayrı bir yol yapımını ve çeşitli yerlerde üç limanın inşasını üstleniyor, buna karşılık inşa edilecek demiryolu çevresinde 40 kilometrelik şerit içerisindeki bütün maden ve petrol kaynaklarını araştırma ve işletme imtiyazına 99 yıl için sahip oluyordu. Liman ve demiryollarının işletme hakkı da aynı süre içinde Amerikalılara bırakılıyordu. Chester'e Türk özel sermayesinin %50 oranında ortaklığı öngörülüyordu. Ancak, anlaşmanın yapıldığı tarihte Türk-Irak sınırı henüz belli değildi. Dolayısıyla Musul'un Irak'a katılması, Lozan'dan sonra resmiyet kazanacaktı. Bir diğer Amerikan firması Standart Oil ise, Temmuz 1922'de Musul petrolleri üzerinde egemenlik arayan İngiliz-Fransız sermayesi ile anlaşmıştı. Musul, Türkiye'de kalırsa Chester Grubu, Irak'ta kalırsa Standart Oil parsayı toplayacaktı. İkinci olasılık gerçekleşince Chester grubu, hükümete ödediği 50.000 kâğıt liralık bir tazminatla projeden vazgeçti (19).

Bu proje suya düşünce ve yabancı sermaye demiryolu yapımına rağbet etmeyince, Cumhuriyet hükümetleri 1924'den itibaren «şimendifer siyaseti»ne girişip, demiryolu yapımını yabancı müteahhitlere yaptırttılar. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan 4.200 km'lik demiryolu şebekesi 1932'de 6.040 km'ye çıkmıştır. Ayrıca, bu dönemde «stratejik» özelliklerinden dolayı bir çok liman, tersane, demiryolu işletmeleri millileştirilmiştir.

Bankacılığın kârlı bir sektör haline gelmesiyle ge-

(19) Ayrıntılı bilgi için bkz: Tezel (1970)

rek yerel, gerekse ulusal bankaların kurulması, bunlara devlet bankalarının eklenmesi ve bir merkez bankası kurma fikrinin yeşerip, olgunlaşması da dönemin ileriye yönelik etkisi olan gelişmeleri arasındadır. Gerçi bu dönemde kurulan çok sayıdaki yerel bankanın büyük bir kısmı 1929 Dünya Buhranı'nın etkisiyle iflas edip, silinmişlerdir. Ancak, devletin özellikle ulusal çapta faaliyet gösteren bankaları koruması, desteklemesi, bunlardan T. İş Bankası'na özel bir destek ve ayrıcalık tanıması, kamu girişimleri için yeni bankalar kurması (Sanayi Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası) hepsinden de önemlisi bir merkez bankası kurmak için hazırlıklara girmesi hızla parasallaşan ekonominin taleplerini karşılamaya yönelik girişimler olmuştur.

Özetle, vergi, ulaştırma, banka-kredi konularındaki tüm bu gelişmelerin özellikle bu dönemi izleyen yıllarda kapitalist sermaye birikimini hızlandıran etkileri önemlidir.

2 — Özel Sektöre Dayalı İthal İkameci Sanayileşme Yılları (1929 - 1932)

1929 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisi. özellikle yılın son aylarında yapılan spekülatif ithalat sonucu önemli bir dış ticaret açığı ile karşıkarşıyaydı. Ayrıca, 1928'de Milletler Cemiyeti aracılığıyla bir ödeme planına bağlanan Osmanlı borçlarının her yıl %13 - 18 gibi önemli bir kısmının ödenmeye başlanacağı konusu da önemli bir sorun olarak durmaktaydı (20).

Öte yandan dış ticaret açığının yüzde 100'lük artışı. Türk Lirasının değerinde önemli düşüşlere yol açtı. Sterlinin, 1929 Yılı Mayıs-Aralık ayları arasında 998 kuruştan 1042 kuruşa yükselmesiyle, TL %5 düşüş gösterdi. Bu oran, o günkü ölçülerle oldukça ciddi sorunların kaynağı olabilirdi (21).

---

(20) Timur (1971 157)

(21) Dönemin ayrıntılı analizi için bkz: (Tekeli-İlkin, (1977).

hızı —1938 sabit fiyatlarıyla— %13,6 olarak gerçekleşmiştir. İthalattaki miktar kısıtlamaları ve diğer önlemler 1930'dan itibaren dış ticaret açığını ortadan kaldırmış, ithalatın GSMH'ye oranında da belirgin bir düşme gözlemlenmiştir (26).

Göstergeler ortaya her yönüyle olumlu gelişen bir tablo koyar görünmekteyse de, aslında izlenen sanayileşmenin kapkaççı niteliği ve doğurduğu tehlikeli (alarming) bölüşüm ilişkileri bu dönemde iktidar bloku (27) içinde daha etkin bir konuma ulaşmış bulunan sivil-asker bürokratlardan oluşan küçük burjuva kadroları tedirgin etmekteydi. Dahası, dönemin yarattığı çeşitli ekonomik ve politik sorunlar, düzenin geleceğini güvence altına alabilmek için devleti daha etkin politikalar saptamaya ve bu politikaları uygulamak üzere, daha etkin araçlara başvurmaya zorlamaktaydı. Bir taraftan tarımsal kesimde, tarım fiyatlarının hızlı düşüşüyle birlikte önemli sorunlar yaşanmakta, bu nedenle özellikle büyük toprak sahiplerinin memnuniyetsizliği artmakta, diğer yandan da Halk Fırkası kadrolarının ve bürokrasinin bir kısmının sermaye çevreleriyle organik ilişkileri toplumda yaygın rahatsızlıklara neden olmaktaydı. Bu koşullar içinde muhalefetin —bir denge unsuru olması amacıyla yaratılmış olmasına karşın— Serbest Fırka hareketinde cisimleşmesi ve büyük patlamalara ramak kalması yönetici kadrolar için ciddi bir uyarı işlevi görmüştür. Öte yandan küçük burjuvazi içinde bir kesim, dönemin analizini emperyalizmle ilişkiler bağlamında yapmakta, Dünya Buhranı'nın «azgelişmiş» ülkelere sanayileşme için önemli bir fırsat doğurduğuna işaret ederek, bu dönemin,

---

(26) Boratav (1977)

(27) «İktidar bloku» kavramı (A. Gramsci'ye aittir), çeşitli egemen sınıf ve sınıf fraksiyonlarının ittifakını ifade etmektedir. Birçok toplumsal sınıflardan oluşan bir toplumsal formasyonda-özellikle burjuva sınıfının yapısal olarak sınıf fraksiyonlarına bölünmüş olduğu kapitalist bir toplumsal formasyonda-siyasal egemenlik tek bir sınıf veya fraksiyonun elinde değildir, çeşitli sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının özgül bir ittifakı söz konusudur.

hovardaca harcanmamasını, tersine devlet öncülüğünde girişilecek sanayileşme hareketiyle değerlendirilmesi gerektiğini işaret etmekteydi.

3 — Devlet Sektörüne Dayalı İthal İkameci Sanayileşme Dönemi (1932 - 1939)

1932 yılı Temmuzu'ndan itibaren bir dizi yeni iktisat politikaları ve araçlarıyla devlet işletmelerinin öncülüğünü yapacağı bir sanayileşme hareketine girişildi.

Sözkonusu ekonomi politika araçlarını iki ana başlık altında toplamak olanaklı görünmektedir. Bunlardan birincisi, dış ticarette koruma önlemlerini artırarak, korumanın sağladığı himaye rantının daha çok devlette toplanmasını sağlayacak düzenlemeler; İkincisi ise izlenecek ithal ikameci sanayileşme stratejisinin öncülüğünü yapacak devlet sektörünün yatırım programını belirleyen Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı. Birinci başlıkta toplanan önlemler dizisinden iki yönlü bir amaç güdülmüştür denebilir. Birincisi, devlette toplanacak rantlarla sanayileşme planının gereksineceği fona katkıda bulunmak, ikincisi ise küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârın büyük tüccar ve tefeci tarafından istismarını frenleyerek, bu sınıf ve tabakalar arasındaki sınıf çelişkilerini törpüleyip, çelişkilerin düzeni tehdit eder kerteye varmasını önlemek.

Yeniden iki başlık altında toplanan önlemlere dönersek; Dış ticarette korumacılığı artıran, fiyatlar, faiz oranları, iç ticaret konularında devlet müdahalesini yoğunlaştıran yasaların başlıcaları şunlardır:

1 — 1932 yılında çıkarılan Çay, Kahve ve Şekerin Bir Elden İthaline İlişkin Yasa,

2 — 1933 yılında çıkarılan Ödünç Para Verme Kanunu,

3 — 1936 yılında çıkarılan ve İktisat Bakanlığı'na sanayi ürünlerinden zorunlu gördüklerinin maliyet ve satış fiyatlarını denetleme ve saptama yetkisi veren yasa,

gerekir. 1936'dan sonra ise gelişme hızlanmış, katma değerin yıllık artış oranı (1938 üretici fiyatlarıyla) 1937'de %9,8, 1938'de %16,9, 1939'da %17 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayiinin GSMH'daki payı da artarak cari fiyatlarla 1933'de %13,5 iken 1939'da %14,7'ye çıkmıştır (34).

1930 yılı öncesinde toplam ithalat içinde önemli payları olan malların 1939 yılı sonunda ithalat içindeki payları oldukça azalmıştır. Bu azalma sözkonusu ürünlerin yurt içinde üretilmeye başlanmasıyla —ithali ikame edilmekle— ilgili olduğu gibi, tüketimlerinin kısıtlanmasından da kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki tablo, başlıca ithal mallarının 1930-1940 yılları arası ithalat durumlarını vermektedir.

TABLO 1

Bazı Malların 1930 ve 1940 İthalat Durumları

	Toplam İthalat İçindeki Payları (%)	
Maddeler	**1930**	**1940**
Pamuk ipliği, pamuklu mensucat ve pamuklu eşya	21,8	9,7
Yün ve kıl ve bunların iplikleri ve mensucatı	7,0	2,9
Şeker	6,3	1,4
Cam	1,5	2,2
Deriler	2,8	2,0
Her nevi demir-çelik	13,7	8,7
Makinalar	7,9	12,9
Kara nakliye vesaiti	2,1	2,0
Mahrukat, zuyutu madeniye	4,7	15,3
Kağıt tatbikatı	3,5	5,4
Kahve, kakao, çay	3,4	3,3
Diğerleri	24,7	33,8

Kaynak Akmanlar (1944 55)

Tablo 1'den de görüldüğü gibi 1930 ithalatının önemli kalemlerini oluşturan pamuk ipliği, pamuklu dokuma, şeker, yün ipliği ve yünlü dokuma 1940 yılı ithalatında önemli azalma göstermişdir. Bu ürünlere 1929 gümrük tarifesinde yüksek gümrük vergileri konulduğu, dolayısıyla bu ürünleri üreten sanayilerin dış rekabete karşı korunmasının amaçlandığından belirtmiştik.

(34) Bulutay, Tezel, Yıldırım (1974: Tablo 8.2, 8.3A)

Sözkonusu ürünlerin ithalatındaki azalma iki şekilde açıklanabilir: ya, bu ürünlerin yerli üretimi artırılarak ithalat ikame edilmiştir, ya da bu yeterince başarılamamış, ürünlerin tüketimi kısılarak ithali azaltılmıştır. Bu dönemde pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimindeki artış bu malların ithalatının azalmasının yerli üretimin artışıyla ilgili olduğunu, buna karşılık şeker ve yün ipliğinde üretim artışı sağlanamaması bu ürünlerin ithalatının azalmasının tüketimlerinin kısılmasıyla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

İthalattaki azalma ve GSMH'daki artışla birlikte 1923-1929 döneminde ithalatın GSMH içindeki payı ortalama % 14,5 iken 1933-1939 dönemi ortalaması % 6,6'ya kadar düşmüştür. Aynı şekilde 1923-1929 döneminde cari fiyatlarla yılda ortalama 57 milyon TL açık veren dış ticaret dengesi 1933-1939 döneminde yılda ortalama 12,5 milyon TL fazla ile kapatılmıştır. (35)

Böylece, korumacı dış ticaret politikasının ardından uygulanan ithal ikameci sanayileşme süreci sonunda belli sanayi kollarında üretim artmış (36), ithal kısıtlamalarının etkisiyle de dış ticaret açıkları kapatılmıştır (37).

---

(35) **Boratav** (1977: Ek Tablo 3)

(36) Yüksek gümrük duvarlarının tüm sanayi kollarında üretim artışını uyardığı, teşvik ettiği yargısına varmak güçtür. Kurmuş'un yaptığı bir incelemede 1916 tarifesine göre 1929'da yüksek gümrük vergileriyle korunan sanayi ürünlerinden şeker ve yün ipliğinin yerli üretiminin 1933-1937 yılları arasında artmadığı, tam tersine azaldığı; buna karşılık gümrük vergisi en az artırılan buğdayın yılda ortalama % 11'den yüksek bir üretim artışı gösterdiği, gümrük vergileri azaltılan un ve çimento da ise % 6,7 ve % 13,5 üretim artışı sağlandığı görülmektedir. Kurmuş'a göre, bu sonuçlar, sözkonusu dönemdeki üretim artışının gümrüklerdeki korumanın teşvikiyle olduğu savını geçersiz kılmaktadır. **(Kurmuş, 1978)**

(37) Dönemin dış ticaret yapısının önemli bir özelliği, Nazi Almanyası'nın ihracat ve ithalat içindeki % 40'ı aşan paya sahip olmasıdır. 1930-1938 arasında Türkiye'nin en önemli dört müşterisi Almanya, İngiltere, İtalya ve ABD'dir. Bunların Türkiye ihracatı içindeki payları % 63, ithalatı içindeki payları da % 61'dir. Almanya'nın payı Nazilerin iktidara geçmesinden sonra —1934—1938 arasında— ihracatta % 43'e, ithalatta % 44'e çıkmıştır. Almanya, belli politik hesaplarla da, Türkiye'nin ihraç mallarını dünya piyasasından daha yüksek fiyatlarla almış, ticaret, kliring anlaşması esasları üzerinden yapıldığından yapılan ihracat kadar da ithalat yapılması zorunluluğu doğmuştur. **(Tezel, 1977 205)**

Bu dönemde yapılan sanayi yatırımlarının kaynakları nereden, daha doğrusu hangi sınıf ve tabakalardan karşılanmıştır? Fonun kaynakları ve sağlanış biçimleri şöyle özetlenebilir :

1. Fonun önemli bir kaynağı, devletin tarımdan tarım dışına aktarılan değerin büyük bir kısmına el-koymasıyla sağlanmıştır. 1929 buhranıyla bilikte tarım aleyhine, sanayi lehine dönen iç ticaret hadleri tarımdan tarım dışına kaynak aktarımı olanağını yaratmıştır. Devletin müdahalesi sözkonusu olmadığı takdirde, bu kaynak tarımla alış-veriş yapan ticaret, sanayi, dış ticaretle ilgili olduğu sürece de dış sermaye arasında paylaşım konusu olacaktı. Ancak, devletin müdahalesiyle bu kaynağın önemli bir kısmı devletçilik dönemi girişimlerinin önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Tarım ürünlerine selektif fiyat politikası uygulanmış, ücret mallarının en önemli kalemi olan buğdayın fiyatı düşük tutularak işçi ücretlerinin de düşük seyretmesi koşulları yaratılmıştır. Dokuma sanayiinin temel girdisi pamuğun üretimini teşvik ve sürekliliğini sağlamak için göreli yüksek taban fiyatı uygulanmıştır. Ayrıca, en önemli ihraç malı olan tütünün fiyatı da göreli yüksek tutulmuştur (38)

2. Önemli bir kaynak da vergileri artırmakla sağlanmıştır. Ancak, yeni vergiler daha çok emekçi sınıflardan alınmıştır. «1923 yılında 46,3 milyon lira olan dolaysız vergiler 1939 yılında 43,7 milyon liraya düşerken genellikle fakir tabakaların sırtından alınan dolaylı vergiler 1923 yılında 25,9 milyon lira iken 5 katından fazla bir artışla 1939 yılında 140,6 milyon liraya yükselmiştir» (39).

3. Bu dönemde, ekonomik, demokratik haklardan yoksun işçi sınıfının reel ücretlerinde de bir artış görülmemektedir. Her ne kadar dönem boyunca işletmelerde çalışan işçi sayısına ilişkin istatistik bulunamamasından dolayı ücretler konusunda bilimsel yorumlara varmak mümkün

(38) Boratav (1974)
(39) Tımur (1971 158)

olmamaktaysa da, bu konudaki bazı sınırlı istatistiki veriler reel ücretlerin düşüklüğü konusundaki kanıyı güçlendirmektedir. İşçi sayısı istatistiklerinin ancak 1934 yılına kadar mevcut olduğunu belirten Tökin, mevcut verilerden 1932-1934 döneminde kişi başına düşen ücretin 1933 yılında 1932'ye göre % 12 düşüş gösterdiğini 1934'de de bu düşüşün varlığını koruduğunu ortaya koymaktadır (40).

Öte yandan, sektörler arasında da önemli ücret farklılıklarına rastlanmaktadır. Örneğin, yoğunlaşılan alanlardan gıda, içki, tütün sanayiinde günlük işçi ücretleri 1938 yılında 92,6 kuruş, dokumada 81 kuruş. madencilikte 103, inşaatta 113 kuruştu (41).

Böylece, yılda ortalama % 10 artış gösteren sınai üretimin kaynağının büyük ölçüde emekçi sınıf ve tabakalardan sağlandığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Sanayi yatırımlarının dış finansmanı ise ağırlıkla SSCB'den sağlanmıştır. 20 yıl içinde mal ihracı biçiminde ödenmek üzere alınan 10 milyon dolar tutarındaki faizsiz kredi, makina-teçhizat satın alınmasında kullanılmıştır. Buna bir de Karabük Demir Çelik için İngiltere'den alınan 2,5 milyon sterlin tutarındaki krediyi eklemek gerek.

Dönem boyunca ekonominin lokomotifliğini devlet sektörünün üstlenmiş olması özel sermayenin dışlandığı sanısını uyandırmamalıdır. Tersine, gerek ticarette gerekse sanayide özel sermayenin varlığı ve gelişimi gözetilmiş ve korunmuştur. Sanayicilere büyük olanaklar sağlayan Teşviki Sanayi Kanunu 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Dönem boyunca izlenen ekonomi politikanın sonucu olarak gerek himaye rantı, gerek iç ticaret hadlerindeki değişmelerle ortaya çıkan kaynak, bütün kesimlerde devletle özel sermaye arasında paylaşılmıştır. Devlet sektörünün özel sektörle rekabet değil, tamamlayıcılık

(40) Tökin (1946 63)
(41) İbid. s. 69

ilişkileri içinde bulunduğu bir alan, dönem boyunca varolmuştur.

Özel sermaye, gerek devlet işletmelerine girdi sağlayarak veya devlet işletmelerinin ürettiği girdileri kullanıp mamul mal üreterek, gerek devlet yatırımlarının ihalelerini alıp müteahhit hizmetinde bulunarak, gerekse de devlet sektörü öncülüğünde sürdürülen sanayileşmenin yarattığı iş hacmından doğan, pek çoğu aracı niteliğindeki, işleri kotararak önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamıştır (42).

⁂

Dönem boyunca izlenen iktisadi politikayı ve ana hatlarını özetlemek gerekirse; 1930'lu yılların başında had düzeye varan ödemeler dengesi bunalımının zorlamasıyla izlenen korumacı dış ticaret politikasının ardından ithal ikameci nitelikte bir sanayileşme süreci yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan durum, belli farklılıklara sahip olmakla birlikte, birçok azgelişmiş ülkede de yaşanmıştır.

1929 - 1932 döneminde yaşanılan özel sermayenin başatlığındaki sanayileşme hareketinin niteliği ve sınıflar arası çelişkileri artırıcı nitelikteki bölüşüm ilişkileri, dönem içinde iktidar blokunda etkin ve yönlendirici güç konumunu sağlamış küçük burjuvaziyi sürecin öncülüğünü devlet sektörüne vermek türünde bir politika değişikliğine itmiştir. Burada bir parantez açarak ,dönemin iç ve dış koşullarında küçük burjuvazinin hem egemen sınıflara hem de emperyalist güçlere karşı göreli bir bağımsızlık olanağı sağladığını ve bu olanakla belirli ekonomik ve politik hedeflerini gerçekleştirme fırsatı bulduğunu belirtelim.

Dönem boyunca, sınai üretim öncelikle, ithalatı kısıtlanan mallarda yoğunlaşmış, giderek ara ve yatırım mallarına da yönelmiştir. Yine bu dönemde dış borçlan-

(42) Boratav (1976)

ma konusunda ihtiyatlı davranılmış; Almanya, SSCB, İngiltere birbirlerine karşı kullanılarak elverişli koşullarda kredi ve teknik yardım sağlanmış, sonuçta da ödemeler dengesinde önemli iyileşmeler görülmüştür. Her ne kadar bu dönemde sermaye birikimi süreci devlet sektörü öncülüğünde gerçekleşmişse de korumacı dış ticaret politikasının ortaya çıkardığı rantlar ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine değişiminden ortaya çıkan kaynaklar bütün kesimlerde devletle özel sermaye arasında paylaşılmış, devlet kesimi için doğan her olanak belli ölçüler içinde özel kesime de yansımıştır. Buna karşılık gelişmenin yükünü çekenler düşük ücret ve her tür ekonomik-demokratik haklardan yoksun bırakılmış işçi sınıfı, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinden en kötü biçimde etkilenen küçük üreticiler ve genelde ağır vergi yüklerine maruz kalan tüm emekçi sınıf ve tabakalar olmuştur.

4. Savaş Yılları ve Ekonomi

İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi 1933-1939 döneminde izlenen iktisadi politikanın devamını aksatmıştır. Oysa, hedefleri büyük ölçüde gerçekleştirilen BBYSP'nın ardından 1940 yılında uygulanmaya konulmak üzere «İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı» hazırlanmıştır. Plan, yine korumacı nitelikte bir dış ticaret politikası ile birlikte, ancak bu kez daha çok ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci bir sanayileşme politikasının belirleyiciliğinde oluşturulmuştu. Planda madenlerin ve hammaddenin ilksel haliyle değil işlenmiş olarak ihracı öngörülmekte, ağır sanayiye ilişkin projelere yerverilmekte ,bunun için de düşük maliyetli enerji ve çevirici güç üretimi öncelikler arasında yeralmaktaydı. Ne var ki, plan hedefleri planda kaldı, artık ekonomik sürecin savaş koşullarına göre biçimlendirilmesi gerekmekteydi.

Türkiye, savaşa katılmamakla birlikte, büyük bir orduyu silah altında bulundurmak durumundaydı. Bu yıl-

larda, yeni yatırımlara girişmek yerine mevcutların korunup işletilmesi temel politika olarak benimsenmiştir.

Her an savaşa girme olasılığı karşısında uygulanan seferberlik, kamu harcamalarını arttırdığı gibi faal nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekmekle özellikle tarımda işgücü kıtlığı yaratmış, bu da tarımsal üretimin düşmesi sonucunu doğurmuştur. Devlet, yaşanan savaş durumundan dolayı kaynakların önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmıştır. Artan kamu harcamaları vergiler yerine Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak karşılandığından para arzı oldukça genişlemiştir (43).

Başta, faal nüfusun büyük bir kısmının silah altına alınması olmak üzere, savaş halinden dolayı yaşanan çeşitli darboğazlar bu dönemde milli gelirde önemli düşüşlere yol açmıştır (44). Üretim düşüşlerini önlemek ve ekonominin yeniden üretim koşullarını sağlamak üzere çıkarılan Milli Koruma Kanunu sermaye sınıfının çıkarlarını belli bir koruma altına alırken emekçi sınıf ve tabakalara çok ağır yükümlülükler getirmiştir (45).

---

(43) Merkez Bankasının tedavülünde bulunan banknotları 1938'de 194 milyon TL iken 1944'de 941 milyon TL'ye çıkmıştır.

(44) 1968 fiyatlarıyla GSMH 1940-1945 yılları arasında % 31 düşüş göstermiştir.

(45) 1940 yılının ilk ayında yürürlüğe konulan Milli Koruma Kanunu Hükümeti, sanayi ve maden işletmelerinin üretim hedeflerini belirlemeye, bu hedeflerin gerçekleşmesi için her türlü önlemi almaya ve aldırmaya, üretim programları empoze etmeye yetkili kılmıştır. Yasaya göre, hükümetçe saptanan üretim programına uymayan işletmeler devletçe devralınacak, ancak sahibine belirli ölçüde tazminat ödenecektir. Yasa, özel kesimce üretilen malların normal maliyetine belirli bir kâr marjı eklenerek devletçe satın alınmasını, gerekli görülen kuruluşlara kredi sağlamasını öngörerek sonuçta özel sermayenin çıkarlarını sekteye uğratmayan önlemlere yer vermektedir.
Milli Koruma Kanunu işçilere ise «iş mükellefiyeti» adı altında cebri çalışmayı öngörmüştür. Yasaya göre, işyerinden habersiz ve mazeretsiz ayrılmaları halinde doğan kayıp işçiye ödettirilecektir. Gerekli görülen hallerde işgünü hergün 3 saat arttırılabilecektir. İş Kanununun kadın ve çocuklara ilişkin hükmü uygulamadan kaldırılıp haftalık tatil yapılmayacaktır. Dahası, 1944'de çıkarılan bir diğer kanunla ücretli iş mükellefiyetine tabi olan kimseleri işlerine sevk için zabıta kuvveti kullanılması öngörülmüştür.

Tüm olağanüstü önlemlere karşın savaş yılları boyunca sanayiinin milli gelir içindeki payı sınırlı bir artış gösterebilmiştir. 1968 fiyatlarıyla 1940'da GSMH içinde % 13,5 olan sanayiinin payı 1945'de % 14,8'e çıkabilmiştir. Buna karşılık tarımda hızlı bir düşüş yaşanmış; tarımın GSMH içindeki payı 1940'da % 44,5 iken 1945'de % 38,7'ye düşmüştür.

Para arzının büyük artış, üretimin ise önemli düşüş göstermesi, şiddetli enflasyona neden olmuş, özellikle sermaye sınıfının karaborsacı, fırsatçı tutumuyla da fiyat artışları 5 kat artış göstermiştir (46). Bu koşullar özel sermayenin birikim sürecine dinamizm kazandırmıştır.

Öte yandan, hem savaş koşullarında ithalatın güçleşmesi hem de iktidarın daha da koyulaştırdığı ithalat kısıtlamaları —üretim düşüşlerinin bir nedenini teşkil etmesi pahasına— ithalatı azaltmıştır (47). İthalat hacmi endeksi 1938'de 100 iken 1940'da 40 olmuştur. Buna karşılık, ihracat miktarında daha hafif bir gerileme olduğu gibi, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarından hızlı artması, dış ticaret hadlerinin Türkiye lehine gelişmesine neden olmuş, 1938'de 100 olan dış ticaret hadleri 1944'de 118'e çıkmıştır. Sonuçta, savaş yılları boyunca ihracat değerleri ithalatı aşmış ve ihracat fazlası bazı yıllarda yüksek bir düzeye (örneğin 1945'de ithalatın %91'ini oluşturan 208 milyon dolara) varmış, dolayısıyla 1940'ların ikinci yarısına Türkiye önemli bir altın ve döviz birikimiyle girmiştir.

Özetlemek gerekirse, savaş koşulları içinde izlenen ekonomi politika 1933-1939 döneminde gerçekleştirilen sanayileşme hızını durağanlaştırmıştır. Korumacı dış ticaret politikası daha da koyulaştırılmış, ancak yoğun devlet

(46) Timur (1971: 386)

(47) İthalatın kısıtlanması savaş koşullarından dolayı mevcut döviz rezervlerinin daha tasarruflu kullanılması, «ihtiyat payının artırılması» amacından kaynaklanmış olabilir.

müdahalesinden doğan büyük rantlar devletten çok, özel sermaye için önemli kaynak birikimi sağlamıştır. Öte yandan Milli Koruma Kanununun sağladığı baskıcı çalışma koşulları ve olanaklar sermaye sınıfının palazlanmasını hızlandırmış, izlenen enflasyonist ve karaborsacı ortam da bu palazlanmaya güç katmıştır. Dış ticaret politikasının ve dünya ticaret konjonktürünün Türkiye lehine gelişen seyri ise kullanmaya hazır önemli miktarda altın ve döviz birikimi sağlamıştır.

Savaş yılları süresince sermaye sınıfının sağladığı sermaye birikiminin boyutları ve birikmiş altın ve döviz stokları savaş sonrası izlenecek ekonomi politikayı biçimlendirecek önemli ana ögelerden ikisidir.

5 — 1940'lar Sonrasında Emperyalizmle İlişkiler ve İthal ikameci Sanayileşme

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri izlenen devlet eliyle ve yardımıyla özel sermaye birikimini hızlandırma politikasının somut sonuçlarını gösterdiği ve iktidar blokunda büyük toprak sahibi/sanayi sermayesi/büyük tüccar üçlüsünün egemenliklerini kurup sürdürdükleri yılları içerir. 1945'lere kadar iktidar bloku içinde Kurtuluş Savaşı'ndaki önder konumlardan kaynaklanan politik etkinlikleri sayesinde yeralmış olan ve 1929-1945 yıllarını içeren dönemde ise blok içinde yönlendirici güç durumuna geçen küçük burjuva bürokratların 1950 sonrasında blok içinde pek etkinlikleri kalmamıştır. Bunların bir kısmı 1950'ler sonrasında «devletçilik» döneminin sağladığı olanaklardan biriktirdikleriyle tüccar, sanayici sınıfına katılmışlardır (48).

(48) E. Soral'ın 1970'de 50'den fazla işçi çalıştıran 290'nı anonim ortaklık olan 910 sanayi firması üzerine yaptığı bir anketin sonuçlarına göre, günümüzde faaliyetini sürdüren 815 kapitalist'in % 19'unun önceki meslekleri devlet memurluğudur. Bu veri, Türkiye kapitalizminde bürokrat-kapitalist ilişkisini yansıtması açısından oldukça ilginçtir. (Soral, 1971)

Kapitalizmin, emperyalist merkezlerin denetiminde, yukarıdan aşağıya geliştirildiği, uluslararası yeni işbölümü uyarınca tüketim malları üreten sanayilerin yoğunlukla kurulduğu bu dönem, özel sermayenin ekonomik süreç üzerinde dolaysız denetimini sürekli artırdığı yılları içerir.

Dönemin başlarında izlenen serbest dış ticaret politikası kısa zamanda yeni bir ödemeler dengesi bunalımı yaratmıştır. Bu bunalımın dayatmasıyla yeniden —bu kez 1929'dan farklı koşullarda— korumacı dış ticaret politikası etkin kılınmış, ardından da ithali kısıtlanan/yasaklanan tüketim malları yerli-yabancı firmalarca üretilerek, ithal ikameci sanayileşmenin «kolay» aşaması büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Emperyalist tekellerin borçlandırma, ticaret ve üretken alanlara yatırım politikalarıyla uyum içinde gelişen ithal ikameci sanayileşme sonuçta ,ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı, çok uluslu tekellerden sağlanan patent ,lisans, know-how'ların kayıtlamalarına maruz, emperyalist kuruluşlardan sağlanan proje-program kredilerinin ve yabancı sermayeli firmaların yönlendirdiği dışa bağımlı bir yapı ortaya çıkarmıştır.

Bu çarpık sanayileşmenin ana özellikleri; iç pazara yönelik, ihracata kapalı; korumacı dış ticaretin himayesiyle tekelci nitelikte ve dış borçla yeniden üretimini sağlıyor olmasıdır.

Ana özellikleri 1960'lı yıllarda daha çok belirginleşecek olan bu süreç, varlığını 1970'li yılların sonuna kadar sürdürmüştür. Bu yapının ortaya çıkardığı darboğazlar hergeçen yıl daha da daralmış, özellikle dış borç gereksinimi çığ gibi büyümüş, başvurulan IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar ise iyice kanıksanmış «istikrar tedbirleri»ni dayatıp uygulatmışlardır. Böylece ekonomi, «döviz darboğazı → IMF v.b. kuruluşlara başvuru → istikrar tedbirleri → dış borç → döviz darboğazı» biçiminde formüle edilebilecek bir döngünün içinde her yıl biraz daha dışa bağımlılığın girdabına girmiş, izlenen ithal

ikameci sanayileşme stratejisi de 1970'lerin sonunda tıkanma noktasına gelmiştir.

***

1945'ler sonrası oluşan ithal ikameci sanayileşmenin ana özelliklerini, yarattığı sorunları ve sonuçları böylece özetledikten sonra, sürecin gelişimini ,ara aşamalarını, sürece damgasını vuran iç ve dış koşulların analizini yapmaya geçebiliriz.

Önce II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda emperyalizmin uluslararası işbölümü konusundaki yeni politikalarına ve bu politikaların uygulanması için yönelinen kurumlaşmalara değinip sonra da Türkiye'nin bu «reorganize» sisteme eklemlenişini konu edineceğiz. 1929 Dünya Buhranı, sonrasında her ülke korumacı önlemlerle içine kapanmış, otarşik büyüme modelleri yaygınlaşmış, dünya ticaret hacmi daralmış, dış ticaret ikili anlaşmalar ve kliring sistemiyle yönetilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise özellikle ABD'de sermaye birikiminin varmış olduğu düzey, yukarıda özetlenen biçimdeki kapalı yapılar sisteminin yıkılmasını, sermayenin uluslararası ölçekte kendisini yeniden üretmesini engelleyen ögelerin kaldırılmasını gerektiriyordu (49).

Sistemin hegamonik gücü ABD, uzun vadeli çıkarlarını da hesaba katarak bir yandan savaş enkazı altındaki Avrupa ekonomisini canlandırıcı, bir taraftan da uluslararası yeni işbölümü bağlamında «azgelişmiş» ülkelerde kapitalizmi yukarıdan aşağıya geliştirici politikalar saptamıştır.

Savaş sonrasının uluslararası işbölümü, sermaye yoğun tekniklerle çalışan, emek gücü verimliliği yüksek sa-

(49) II. Dünya Savaşı sonrasında ABD emperyalizminin ekonomik düzeyde karşı karşıya bulunduğu sorunları Mandel şöyle özetlemektedir: «Durmadan artan fazla üretim kapasitesi, büyüyen, 'normal' şartlarda artık verimli bir şekilde yatırılamayacak sermaye fazlası, savaş sonrasında ortadan kalkan işsizlik ve ücretlerin yüksek bir artışının belirlediği azalan kâr oranları.» (Mandel, 1974 13)

nayi dallarının metropollerde; emek yoğun tekniklerle çalışan, emek-gücü verimliliği düşük sanayi dallarının ise süreç içinde «azgelişmiş» ülkelere kaydırılmasını öngörmekteydi. Böylece, belli bir süreç içinde bağımlı ülkelerde geliştirilecek sanayilerin kullanacakları makine teçhizat, ara malı, metropollerdeki sanayilerden karşılanacak; bağımlı ülkelere yapılan sermaye ihracı sadece kredilerle değil, yabancı sermaye yatırımlarıyla da sanayi-sektöründe yoğunlaşacaktır. Belirlenen bu stratejiyi uygulayacak uluslararası kurumların oluşturulmasının ilk adımı 1944'de 44 ülkenin katılımıyla toplanan Bretton Woods Konferansında atılmıştır. Konferansta savaş sonrası ekonomik düzenin iki temel kurumu IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması önerilmiştir. ABD tekelci sermayesi bu kurumların uluslararası kredi sorunlarında uzmanlaşacağını vurgulayarak uluslararası ticaret hacmını genişletecek kurumlara da gereksinim olduğunu belirtmiştir (50).

Türkiye, bu yıllarda Bretton Woods anlaşmasını kabul ederek savaş sonrasında uluslararası kapitalist sistem içinde yeralacağının ilk sinyalini vermiştir. Öte yandan, 12 Mart 1947'de Truman, Kongreye sunduğu mesajla soğuk savaşı ilan etmiş, 1948 yılına kadar Kongre'nin Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolarlık ödenek ayırmasını ve devletlerin isteğine bağlı olarak her ikisine de sivil ve askeri personel göndermek, bu ülkelerin personelini yetiştirmek üzere yetki verilmesini istemiştir.

IMF ve Dünya Bankası'ndan sonra emperyalizmin uluslararası ekonomik örgütlenmeleri, Marshall Planı ve onun aracı olarak Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonu (OEEC)'nun kuruluşuyla sürmüştür. Askeri alandaki örgütlenme ise Kuzey Atlantik Paktı (NATO) adı altında oluşturulmuştur.

ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın, Avrupa'nın ekonomik canlanmasına desteğin ABD'nin çıkarlarına uy-

(50) Tekeli (1979-1980)

gun olduğunu belirten konuşmasıyla açıklanan Marshall Planı uyarınca 16 Avrupa ülkesinin katılımıyla 22 Eylül 1947'de OEEC kurulmuştur. Türkiye Marshall Planı'ndan yararlanmak için yoğun çabalar sürdürmüşse de planda sınırlı bir yer kapabilmiştir (51). Türkiye'nin ABD'den kredi talepleri karşısında aldığı öneri, IMF ve Dünya Bankası'na başvurması gerektiği biçimindedir. Türkiye'nin emperyalist kurumlara katılımının bir sonraki halkası ise NATO'ya iştiraki olmuştur (52).

Böylece Türkiye, savaş öncesinin dış politikasında görece tarafsız, ekonomik ilişkilerinde de sağladığı göreli özerklik olanağından yararlanmaya çalışan ülkesi olmaktan çıkıp emperyalist-kapitalist sistem içinde belirlenmiş bir yeri kesin olarak alan, bu nedenle de sistemin «merkez»lerinin saptadığı uluslararası işbölümünün koşullarına uyan bir ülke durumuna gelmiştir.

Türkiye'nin 1945'den sonra izleyeceği ekonomik ve siyasi politikaları belirleyecek plan ve programlarda artık sık sık uluslararası kuruluşların, emperyalist merkezlerin emrindeki uzmanların raporları, «önerileri» ağırlığını hissettirecektir (53).

---

(51) 1948-1952 yılları arasında ABD, plana dahil ülkelere yaklaşık 13 milyar dolar vermiştir Türkiye'nin bu tutar içindeki payı ise 354.200 dolarla sınırlı kalmıştır. «Marşal Planı'nda memleketimize yapılmış olan direkt ve endirekt yatırımlar ziraatın mekineleşmesi, yeraltı servetlerinin işletilmesi, mevcut işletmelerin modern vasıtalarla techizi, enerji kaynaklarının tevsii, ana yollarının ıslahı ve tevsii, münakale (ulaşım) vasıtalarının tecdidi (yenilenmesi)» gibi alanlarda kullanılmıştır (DP, 1953)

(52) Türkiye'yi uluslararası kurumlara üye yapan anlaşma metinleri için bkz. (Öner; 1974)

(53) 1945'ler sonrası izlenecek ekonomi politikayı belirlemek üzere hazırlanan yerli-yabancı rapor, plan ve programlardaki görüşler için şu kaynaklara bakılabilinir:

* 1947' ABD'li uzman Max Thornburg'un raporu (TİB, 1974: Sayı 8)
* The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program (IBRD, 1951)
* 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Tekeli-İlkin, 1977)
* 1946 Demokrat Parti Programı (Tevanç, 1974)
* Türkiye İktisat Kongresi (Ete, 1951)
* 1947 CHP Programı (Fişek, 1969)

Sözkonusu plan, program ve raporlarda savunulan görüşlerin ortak özelliklerinden birisi, belli ölçüde sermaye birikimine ulaşmış özel kesimin sanayi yatırımlarına yöneliş eğilimlerinin desteklenmesi, devletin altyapı yatırımları, ucuz girdi üretecek sanayilerde yoğunlaşması; diğeri ise yabancı sermayeyi teşvik edici önlemlerin alınmasıdır (54). Böylece emperyalizmin uluslararası işbölümünde Türkiye'ye ilişkin niyetleri, içerdeki egemen sınıflar ve politik temsilcilerince de onay ve destek görmekte. bu karşılıklı talep ve onay ilişkisi içinde süreç ilerlemektedir.

Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki işlevini yerine getirebilmesi için ilk elde yapılanlar arasında, Dünya Bankası (IBRD) ve çok uluslu bankalardan (ağırlıkla Eximbank) alınan kredilerle altyapı yatırımlarının geliştirilmesi yeralmaktadır. Meta dolaşımını hızlandırıp geliştirecek, meta üretiminde maliyetleri düşürecek, iç pazarı genişletecek ulaştırma, haberleşme, enerji, sulama yatırımları bu dönemde hızla artmıştır. Özellikle ulaştırma ve enerji politikalarının her yıl daha fazla petrol talep eder biçimde oluşturulması Türkiye kapitalizmini sonraki yıllarda —artan petrol fiyatlarıyla birlikte— onulmaz açmazlara sokacaktır. Öte yandan, tarımda modern girdi kullanımını teşvik eden ve böylece ekilebilir

(54) 1945'ler sonrası uluslararası işbölümünde Türkiye'nin yerini tanımlaması açısından ABD hükümeti uzmanı Thornburg'un resmi raporları oldukça açıklayıcıdır. Thornburg'a göre, Türkiye'de ağır sanayi yatırımlarına girişmek hiç de akılcı bir yol değildir. Örneğin, bu zat Karabük Demir Çelik için «bir israf abidesi» nitelemesinde bulunmakta, kuruluşun tasfiyesini önermektedir. Savaş'tan sonra hazırlanan kalkınma planında yeralan 125 lokomotif imal edecek bir fabrika için istenen 14 milyon dolarlık kredi, makina ve motor imali projesi yine raporun yazarı Thornburg tarafından veto edilecektir. Thornburg'a göre Türkiye'de tarım, ticaret ve sanayinin gelişiminin önkoşulu yollar şebekesi ağını kurmak, sulama şebekeleri geliştirmektir. Bunun için de Dünya Bankası kredileri kullanılmalıdır. Sanayi konusunda da «hafif sanayiye» yönelmeyi salık veren uzman, «yine çiftçinin mahsullerini iştihsal ve nakletmek için basit fakat modern vasıtalara ihtiyaç vardır. Bu basit vasıtaların çoğu Türkiye'de imal edilebilir, bunlar hariçten parça olarak ithal edilerek dahilde monte edilebilir.» demekte ve montajcılığı salık vermektedir. (TİB, 1975: Sayı 8)

toprakları son sınırına kadar kullandırmayı amaçlayan projelerin uygulanması da bu döneme rastlar (55).

Kapitalistleşme yönünde atılan bir diğer önemli adım da Dünya Bankası'nın girişimiyle, 1954'de **Türkiye Sınai Kalkınma Bankası** (TSKB)'nın kurulmasıdır. Bankanın kuruluş amaçlarından başlıcaları şöyle sıralanmaktadır:

> «A: Türkiye'deki yeni özel firmaların kurulmasını, varolanların da gelişmesi ve modernleşmesini desteklemek ve teşvik etmek,
> B: Hem yerli hem yabancı firmaların Türkiye'de kurulan sanayilere katılımına yardım etmek, özendirmek,
> C: Sermaye piyasasının kurulmasına katkıda bulunmak» (56).

Devlet sektöründe üstlenilen altyapı ve sanayi yatırımları için proje-program kredileri, yerli-yabancı özel sermayece girişilecek sanayi yatırımları için ağırlıkla Dünya Bankası'nın TSKB'ye aktardığı krediler, emperyalizmin sermaye ihracının iki önemli kanalı olmuştur (57). Bu alandaki bir diğer önemli kanal da 1954'de çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu'dur. Yabancı uzmanlarca hazırlanan ve tekellere elverişli olanaklar sağlayan bu yasalarla da sermaye

---

(55) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (**TİB**, 1977: Sayı 42). **Yerasimos** (1976: 348). **TİB** (1976: Sayı 11). **Diker** (1975). **TİB** (1976: Sayı 23)

(56) **Diamond** (1957: 95—96) Bankanın kuruluşuna ilişkin öneriler önce Dünya Bankası uzmanlarının Türkiye'ye ilişkin hazırladıkları raporda yer almıştır. Bkz. (**IBRD**, 1951)

(57) «Türkiye'nin dış borçlanması 1950 yılından sonra hızlı bir artış gösterir. Örneğin savaş döneminde alınan silah kredileri dahil 1927-1950 yılları arasında 23 yıllık sürede alınan dövizle ödenecek dış borçlar 702,8 milyon dolar olduğu halde 1951-80 arası 10 yıllık sürede 752,6 milyon dolar borç alınmıştır.» (**Alpar**, 1980: 3/175) TSKB aracılığıyla özel kesime verilen kredi tutarı 1951-1963 yılları arasında 598 milyon TL'dir. Bankanın kredileri gıda, tekstil, metal madenciliği, cam ve taş ürünlerinde yoğunlaşmaktadır. (**Cillov**, 1965: 308) TSKB kredileri 1964-1967 döneminde cari fiyatlarla 781 milyon TL'ye, 1968-1972 döneminde ise 1 688 milyon TL'ye çıkmıştır. (**Abaç**: 1973: 541)

ihracı ağırlıkla özel sınai yatırımları biçiminde somutlaşmıştır (58).

Buraya kadar, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu sorunları, bu sorunları aşmak üzere geliştirdiği stratejileri, politikaları ve bunları uygulamak için oluşturduğu uluslararası kurumları tanımlayıp Türkiye'nin bu yapıya eklemlenişini, kurumların Türkiye'deki biçimlenişini özetlemiş olduk. Bu çerçeve içerisinde, Türkiye'nin 1960'lara kadar dış ticaret politikası ve buna bağlı olarak sanayileşme politikası nasıl biçimlendi ve uygulandı, buna bakalım.

***

Türkiye, uyguladığı savaş ekonomisi politikasının sonucunda —dış konjonktürün de Türkiye lehine seyretmesiyle— savaş sonrası yıllara önemli miktarda altın ve döviz rezerviyle girmiştir. Ancak, emperyalist güçlerin de yönlendirmesiyle, 1946-1953 yılları arasında liberalleştirilen dış ticaret, bu rezervin tükenmesine ve 1953 yılı sonunda önemli bir ödemeler dengesi bunalımına girilmesine yolaçmıştır. Oldukça farklı özellikleri olmakla birlikte, 1929 yılında yaşanan ödemeler dengesi bunalımı sonucu alınan korumacı dış ticaret önlemleri ve ardından oluşan ithal ikameci sanayileşme süreci bu dönemde de sözkonusu olmuştur. Ancak, önemle vurgulamak gerekir ki, 1930'larda izlenen dış ticaret politikasını ortaya çıkaran nedenler ve izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi 1950'lerdekiyle yüzeyde benzerlik gösterse de özde

---

58) Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkmasından sonra dönemin Cumhurbaşkanı C. Bayar, ABD'ye yaptığı gezi sırasında katıldığı her toplantıda çıkarılan kanunun çekiciliğinden sözetmiş ve yabancı sermayeye davet çıkarmıştır. Bayar, bu toplantılardan birinde şöyle konuşmuştur: «Türk milletinin satın alma kudretinin artması ve hayat standartının yükselmesiyle memleket mamul maddeler ve istihlak maddeleri için büyük bir pazar haline gelecektir. Yeni kabul edilen bir kanun yabancı sermayenin Türkiye'ye en müsait şartlar altında akmasını mümkün kılacaktır. Hulasa denebilir ki, Türkiye'de sarfedilen her dolar münbit bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek bir tohum gibidir.» (Ayın Tarihi, 1954, Özel Sayı)

çok büyük farklılıklara sahiptir. Bu farka ilerde değineceğiz.

1952 yılı sonuna doğru yoğunlaşan ödemeler dengesi bunalımına nasıl gelindi, bu soruya yanıt arayalım. 1946 Sonbaharı'nda Türkiye'nin dış ticaret politikasında «liberalleşme» doğrultusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, yüzde 116 oranlı bir devalüasyonla TL'nin değeri 131 kuruştan 280 kuruşa düşürülmüş, bunun yanı sıra ithalat kısıtlamaları gevşetilmiş, özellikle serbest dövizle ithal edilecek malların listesi genişletilmiş, listeye giren malların sipariş ve ithalinde kontenjan uygulaması kaldırılmıştır. Akla gelebilecek haklı bir soru, Türkiye'nin 1945 sonrası döneme önemli döviz birikimiyle girmesine karşın devalüasyona neden gerek duyduğudur. Bu konudaki yorumlar iki başlıkta özetlenebilir. Birinci görüş, 1946 devalüasyonunun nedenini şöyle açıklar: «Savaş anında ihracatımız genellikle Almanya ile idi. Savaş sonrasında ihracatımızın yönünü Sterlin ve Dolar sahasına çevirmek zorunlu oldu. Fakat ürünlerimizin fiyatlarının dünya fiyatlarına kıyasla pahalı olması ihracata % 40 oranında prim vermek durumunu yarattı. Bu nedenler 1946 devalüasyonunun yapılmasına yolaçtı» (59). Diğer bir görüş ise bu devalüasyonun, ihracatı artırma beklentisiyle değil, daha çok IMF'ye katılma öncesi dönemde, sözkonusu kuruluşa «şirin» görünmek için yapıldığını önesürer. Bu hükme varışındaki kalkış noktası da ,kanımızca, devalüasyonun ihracatı uyarıcı etki yapmamış olmasıdır (60).

Özünde, 1946'da devalüasyon kararı alınmasında yukarıda özetlenen görüşlerde yeralan etkenlerin ikisinin de etkisi olabilir. Nitekim, dönemin Başkanı Recep Peker Cumhuriyet'in 23. yıldönümü kutlama şenliklerini açış nutkunda (28 Ekim 1946) bu konuya değinmiş ve devalüasyon kararının gerekçesini şöyle açıklamıştır:

---

(59) Köksal-İlkin (1973 : 40)

(60) Bu görüşü savunanlara örnek: (Tekeli, 1979-1980: 293), Doğan (1980 58)

«Bir taraftan takas ve kliring sistemi ile dış ticaret tecrübesinin verdiği netice memnun edici değildi. Öte yandan dış müşteriler mallarımızın pahalılığından ve primli para sisteminden şikayetçi ve alımda nazlı idiler. İçerdeki müstahsil yurttaşlarımız da çok emekle ve masrafla elde ettikleri mahsulün sağladığı az gelirden haklı olarak hiç memnun değillerdi. Yapacağımız operasyonun faydasını müstahsile irca için ihracat mevsiminden önce karara varmalı idik. Öte yandan da para ayarlamalarını mecburi kılan Bretton Woods'a katılmayı milli menfaatlerimiz bakımından lüzumlu gördük. Aksi halde dünya ticareti bakımından yavaş yavaş mefluç ve tecrid edilmiş bir hale düşebilirdik. Başka bir deyişle, Bretton Woods anlaşması ile milletlerarası para sandığına iştirakimiz ve döviz fiyatını artırmamız sayesinde ihracatımızın inkişafı, dışarı satılacak milli mahsuller değerinin artmasını ve bu yoldan tüccarımızın ve müstahsilimizin yüzünün gülmesini temin edecektir» (61).

Hangi gerekçeyle yapılmış olursa olsun, 1946 devalüasyonuyla, ülke içinde üretilen ürünler dış ülkelere daha ucuz fiyata satılmışlardır. Ancak, gerek devalüasyon kararının ihracat mevsiminden sonra alınmış olması, gerekse ihracata konu malların arzı elastik olmayan tarım ürünlerinden oluşması, devalüasyonun etkisini sınırlı tutmuştur.

Devalüasyonla birlikte ithal mallarının fiyatı yükselmiş olmasına karşın yoğun bir ithal talebi belirmiştir. Bu talep patlamasında, 1929-1945 yılları boyunca uygulanmış ithâlatı kısıtlayıcı politikaların gevşetilmesinin etkisi büyüktür.

İhracatta artış olmamasına karşılık, ithalattaki hızlı tırmanışla (1938 yılı dışında) 1930'dan beri fazla veren dış ticaret dengesi 1947'de 21 milyon dolar, 1948'de 78 mil-

(61) Ayın Tarihi (Ekim 1946)

yon dolar, 1949'da 42 milyon dolar açık vermiştir. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar oluşuyla birlikte iyice serbestleştirilen dış ticaret politikası ithalatı daha da artırmıştır. DP Hükümeti OECD Konseyi'nin ithalatta % 60 liberasyon önerisine uyarak ithalat listelerine «liberasyon» listesini eklemiştir. Sabit kur sistemiyle birlikte işleyen liberasyonun doğal sonucu ithalatın artması olmuştur. Buna karşılık ihracatın aynı hızla artmaması döviz rezervlerinin kısa zamanda tükenmesine yolaçmıştır.

1950-1952 arasında ithalat % 100 ihracat ise % 37 artmıştır. Böylece, 1952'de dış ticaret açığı aynı yılın ihracat gelirlerinin % 50'sini aşmış, yoğun bir ödemeler dengesi bunalımına girilmiştir (62).

Bu durumda 1952 Sonbaharı'ndan itibaren 1947'den beri uygulanan liberal nitelikli dış ticaret politikası terkedilip korumacı nitelikte bir politika benimsenmiştir. Bu doğrultuda 1952 Sonbaharı'ndan başlayarak liberasyon önce daraltılmış, 1955'de de durdurulmuştur. Bunu, 1953 yılındaki ithalattan prim alınmasını, bir kısım ihracata prim verilmesini öngören Tevzin Fonu Kanunu izlemiştir (63).

1953 - 1960 döneminde izlenen sanayileşme çizgisinin 1952 sonlarından itibaren uygulanan korumacı dış ticaret politikasından etkilendiğini söyleyebiliriz. Yeni ithalat rejimiyle ithali kısıtlanan mallar, o zamana kadar bu malları ithal eden tüccarların Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'yla gelen yabancı firmalarla bütünleşerek kurdukları montajcı nitelikteki fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Böylece, bu dönemde ağırlıkla tüketim malları sanayiinde yoğunlaşan yatırımlarla ithal ika-

---

(62) Sözkonusu dönemin fiyat hareketleri ve dış ticaret gelişmeleri için bkz. (Bengül, 1954 16-35)

(63) Dış ticaretle ilgili önlemler, izleyen yıllarda da sürmüştür. 1957 yılında bir kısım ihracattan Hazine Hissesi adı altında vergi alınmasını öngören kanun çıkarılmıştır. Ayrıca 1956'da ithalat fiyatlarını denetleme amacıyla İthal Malları Fiyat Komisyonu ve Teşkilatı kurulmuş, Milli Koruma Kanunu yeniden yürürlüğe konulmuştur. (Alkin: 1979)

meci sanayileşmenin «kolay» aşaması büyük ölçüde tamamlanmıştır (64).

Dönemin iç ve dış koşullarının biçimlendirdiği bu ithal ikameci sanayileşmenin niteliksel ve niceliksel boyutlarını şöyle özetlemek mümkündür: 1950 sonrasında sanayi üretimi tarımsal üretimden daha hızlı artmış ve 1950'de GSMH içinde yaklaşık % 12 olan payı 1960'da % 14,3'e 1962'de % 15,3'e çıkmıştır. Bu dönemde toplam olarak sanayinin (madecilik, imalat sanayii, elektrik-gaz-su) GSMH içindeki payında bir artış görülmekteyse de imalat sanayiinin toplam içindeki payı (% 81) değişmemiştir.

Bu dönem içinde imalat sanayiinin yapısında üçlü bir değişim gözlemlenmektedir. Bunlardan birincisi, imalat sanayii içinde devlet sektörünün payının azalıp özel sektörün payının artması; ikincisi, imalat sanayiinde özel kesimin tüketim malları sanayiinden —dönem sonuna doğru— yatırım malları (daha doğrusu dayanıklı tüketim malları) sanayiine doğru yönelmesi, üçüncüsü ise tekelleşmede önemli yollar katedilmesidir (65).

1950-1963 döneminde KİT'lerin büyük işyeri (66) sayısı içinde payı artmış ancak, istihdam, ücret, katma değer ve çıktı içindeki payı azalmıştır. Bu da imalat sanayiinin daha çok «özelleştiğini» göstermektedir. Bu dönemde kamunun tüketim ve yatırım malları kesimindeki payı azalırken ara mallardaki payı artmıştır. Bu durumda, hızla büyüyen iç pazarın kârlı kıldığı alanlar özel kesime bırakılırken kamu kesimi giderek artan ölçüde, niteliği gereği görece ileri teknoloji ve büyük ölçek gerektiren ve diğer sektörlere girdi sağlayan ara malları üretiminde yoğunlaşmıştır.

---

(64) «İthalatı ikame modelinde 'kolay' denilen safha, dayanıksız tüketim malları ithalatına son verilerek bu malların ve girdilerinin içerde üretilmesi ve giderek yerli üretimin ara malları, dayanıklı tüketim malları ve makine gibi daha çok sermaye yoğun sanayi dallarını kapsayacak biçimde genişlediği dönemdir.» (Balassa, 1979 33)

(65) Tüzün (1976)

(66) 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmeler anlamında.

TABLO 2

1950 Sanayi Sayımı ve Anketi'ne Göre İmalat Sanayiinin Yapısı (%)

	İşyerleri		İstihdam		Katma Değer	
	Sayım	Anket	Sayım	Anket	Sayım	Anket
Tüketim Malları	56,8	58,5	65,8	67,3	68,2	73,0
Ara Malları	19,0	34,3	20,6	20,6	21,6	19,1
Yatırım Malları	24,2	7,2	13,6	12,1	10,2	7,9
İmalat Sanayii	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak DİE (1973 235). DİE (1973-b 176-207) (*)

TABLO 3

1963 Sanayi Sayımı ve Anketi'ne Göre İmalat Sanayiinin Yapısı (%)

	İşyerleri		İstihdam		Katma Değer	
	Sayım	Anket	Sayım	Anket	Sayım	Anket
Tüketim Malları	52,8	59,3	56,8	60,2	50,6	52,0
Ara Malları	19,1	26,9	24,2	24,3	32,2	33,3
Yatırım Malları	28,1	13,8	19,0	15,5	17,0	14,7
İmalat Sanayii	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak DİE (1973 216-229; DİE (1973 236) (*)

(*) Adı geçen kaynaklardan düzenleyen Tüzün (1976)

Bu dönemde imalat sanayiinde görülen önemli bir özelliğin de özel kesimin yoğunlaşma alanının tüketim malları sanayiinden dönem sonuna doğru dayanıklı tüketim malları sanayiine yönelmesi olduğunu belirtmiştik.

Ödemeler dengesi bunalımının artmasıyla birlikte temel politika sınırlı döviz olanaklarını ithalatı zorunlu mallara —sermaye malları, petrol, gübre v.b.— tahsis etmek, zorunlu görülmeyen malların —dayanıklı, dayanıksız tüketim malları— ithalatını ise sınırlamak veya yasaklamak olmuştur. Böylece, bu yaklaşımla oluşturulan ithalat rejimi sektörler arasında seçici davranmış ve sonuçta ithalatı sınırlanan malların üretiminde yoğunlaşılmıştır.

Başlangıçta tüketim mallarında olan yoğunlaşma, bu ağırlığını korumakla birlikte 1960'lara doğru dayanıklı tüketim mallarına kaymaya başlamıştır. Tablo 2 ve 3'de de görüldüğü gibi bu gelişim kendisini, istihdam ve katma değer içinde tüketim mallarının payı azalırken ara ve yatırım mallarının payının artmasında göstermektedir. Sadece özel büyük işyerleri alındığında ise tüketim ve ara mallarının payı azalırken yatırım malları payının yaklaşık 4 katına çıktığı görülmektedir. Özel kesimde üretilen «yatırım mallarının» özünde dayanıklı tüketim malları olduğu gözönüne alınırsa bu olguyu dayanıklı tüketim mallarına doğru bir yöneliş olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Nitekim imalat sanayiinde görülen bu özellik kendisini ithalatta kesimlerin payında da göstermektedir.

Tüketim mallarının ithalat içindeki payı 1950'de %21 iken 1953'de %25 olmuş, ithalat kısıtlamaları sonucu oluşan ithal ikameci sanayileşmenin etkisiyle bu kesimin payı 1958'de % 12'ye inmiştir. Buna karşılık makina-teçhizatın payı 1950'de % 34 iken 1953'de de yerini korumuş, 1958'de % 35'e çıkmıştır. Hammaddenin payı ise 1950'de % 33 iken 1953'te % 28'e düşmüş, ancak 1953'den sonra ithal kısıtlamalarıyla birlikte kurulan sanayinin talepleriyle 1955'de % 31'e, 1958'de de % 44'e çıkmıştır.

Böylece, 1950'lerden itibaren, ilk başlarda dokuma, tütün, gıda, dericilik, seramik sanayii gibi nisbeten basit teknoloji ile çalışan sektörlerde görülen gelişmeyi, 1950'li yılların ikinci yarısında, bunların yanısıra, ağırlıkla özel yabancı sermayenin el attığı ve/veya lisans anlaşmalarının sağladığı teknoloji transferi yardımıyla ilaç, kimya, tarım araçları, otomotiv, elektrikli makina, ampul, elektronik gibi dayanıklı tüketim mallarındaki yoğunlaşma izlemiştir.

Bu dönemde imalat sanayiinde görülen önemli bir özellik de sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması

(67) Tüzün (1976 29—30)

sürecinin hızlanması, yabancı firmalarla bütünleşmiş tekellerin ekonomide hakimiyetlerini kurmalarıdır.

1950-1963 döneminde ortalama özel «büyük» firma ölçeği % 63'lük bir artışla 40 kişiden 65 kişiye çıkmıştır (67). Bir başka anlatımla, sermayenin yoğunlaşması oldukça hızlı bir seyir izlemiştir. Bu olgunun bir diğer göstergesi ise 1964'de 500 ve daha fazla kişi çalıştıran özel kuruluşların özel «büyük» imalat sanayii yatırımları içindeki payının % 40'a, istihdamdaki payının % 30'a, katma değer içindeki payının % 34,5'e ulaşmasıdır.

1953'den sonra ortaya çıkan ithal ikameci sanayileşme, emperyalizmin borç ve yabancı sermaye yatırımları biçimindeki sermaye ihracı politikasının belirleyiciliğinde biçimlenmiştir. Emperyalizmin Türkiye'ye sermaye ihracı, ağırlıkla imalat sanayiinde ve bu sanayinin gelişiminin koşullarını hazırlayan enerji, ulaşım, haberleşme v.b. gibi alanlarda yoğunlaşmıştır.

Türkiye'de ithalat kısıtlamalarıyla birlikte üretimine geçilen tüketim malları sanayii, zaten uluslararası işbölümünde emperyalist «merkez»lerin Türkiye gibi ülkelere aktarmak istedikleri sanayilerdi. Bu anlamda, bu malların «mamul» biçimde ithalatının sınırlanması emperyalist tekeller için bir kayıp olmamıştır. Tersine «mamul» malın ithalinin kısıtlanmasına karşılık bu malın yerli üretimi için gerekli makina-teçhizat, girdinin ithalinin serbest bırakılması ve hatta gümrük muafiyeti sağlanması, bu koşullarla donatılmış ithal ikameci sanayileşmeyi yabancı tekeller için çekici kılmıştır. Nitekim günümüzde faaliyetini sürdüren yabancı sermayeli firmaların 23'ü 1950-1960 döneminde Türkiye'ye girmiştir (68). Her ne kadar miktar olarak yabancı sermaye girişi sınırlı düzeyde kalmışsa da önemli olan yabancı sermayenin gümrük, kota gibi uygulamalarla korunan iç pazarı ha-

---

68) 1951 ... irkiye'ye fiilen gelen yabancı sermaye 3,5 milyon TL düzeyin... ...leşken 1960 ... gelindiğinde 1951-1960 arası fiilen gelen yabancı sermaye ... 134 ... kadır. (Uras, 1979)

kimiyeti altına almasıdır. 1950'lere kadar ithalatçı, komisyoncu sıfatlarıyla çok uluslu tekellerin mamul mallarını Türkiye'de pazarlayanlar, 1950'lerden sonra ithalatı kısıtlanan malları bu kez mallarını sattıkları firmalarla bütünleşerek yurt içinde üretmeye başlamışlardır. Böylece gümrüklerle korunan iç pazarda birçok sektörde daha baştan tekelci özellikte işletmeler oluşmaya başlamıştır. Yabancı sermayeli şirketler bu biçimde iç pazarı kapattıktan sonra, metropol ülkedeki «ana firmaya ucuza satma/ana firmadan pahalıya alma» yoluyla değer transferinin tipik bir uygulamasını yürürlüğe koymuşlardır. Bu yapı, ana özelliklerini 1960'lı yıllardan sonra da sürdürmüştür. Yabancı sermayeli firmaların ithal ikameci sanayileşmeden sağladıkları ek yararları bu bölümün sonunda tekrar ele alacağız.

1950'lerden sonra uygulanan ithal ikameci sanayileşmeyi biçimlendiren etkenlerden birinin yabancı sermaye yatırımları, diğerinin ise ağırlıkla program ve proje kredisi biçiminde verilen dış borç mekanizması olduğunu belirttik. Şimdi de bu ikinci yolun ithal ikameci sanayileşme üzerindeki etkilerini ele alalım.

Bilindiği gibi, program kredileri borçlu ülkenin ithalat gereksinmelerinin karşılanmasında kullanılmaktadır. Program kredisi veren kuruluş, çoğu kez, bu krediyle nereden ithalat yapılacağını da empoze edebilmekte, böylece programı kredisi biçimindeki «sermaye ihracı mal ihracını da harekete geçiren bir araç haline gelebilmektedir» (69).

Proje kredisi ise borç isteyen ülkedeki belli bir yatırımın dış finansman ihtiyacını karşılamak için verilmekte; kredinin koşulları arasında proje için gerekli makina-teçhizatın nereden alınacağına, bunların taşıma ve sigorta işlemlerinin hangi firma veya ülkece yapılacağına, projede kullanılacak teknik elemanın hangi hizmet firmasından sağlanacağına ilişkin bağlayıcı hükümler de

(69) Lenin (1917 38)

yeralabilmektedir. Görüldüğü gibi, proje kredisi de hem ülkede kurulacak sanayinin niteliğini belirleyebilmekte hem de metropollerden mal ve hizmet ihracının önemli bir aracını oluşturmaktadır (70). Önemli miktarlara varan bu krediler hem ithalatın hem de yatırımların yönünü belirleyerek ortaya çıkan sanayileşmenin ana boyutlarını da etkileyebilmişlerdir.

1950'ler sonrası oluşan ithal ikameci sanayileşmenin bir özelliği de maliyetler, dolayısıyla iç pazar - ihracat ilişkisiyle bağlantılıdır. Korumacı dışticaret politikası sektör ve birim gözetmeksizin toptan bir korumacılık yarattığı için her ölçekte işletme yaşama şansı bulmuştur. Büyük bölümü etkin verimlilikten uzak ölçekte kurulan bu işletmelerin ürettiği ürünler yüksek maliyet ve yüksek fiyatlı olmuştur. Dış rekabet kaygusunun bulunmaması ve iç pazarın her üretileni emebilmesi özelliği, kalite ve uluslararası standartlarda mal üretimini de arka plana atmıştır. Sabit tutulan döviz kurlarının etkisiyle de (71) iç pazar dışa göre daha çekici olmuş, böylece, üretip ihraç etmek değil, ithal edip üretmek ve içeride satmak kârlı hale gelmiştir (72).

---

(70) 1950-1960 döneminde alınan proje kredilerinin önemli bir kısmı Exxon adlı çok uluslu petrol tekelinin finans kuruluşu Eximbank'tan alınmıştır. (Alpar, 1980/3)

(71) 1947 devalüasyonuyla 2,8 TL olan döviz kuru 1950 yılına kadar sabit tutulmuş 1951 yılından itiberen katlı kur uygulamasına geçilmiş ve döviz kuru şöyle gelişmiştir

Yıllar	İhracatta (TL)	İthalatta (TL)
1951	2,80	2,82
1952	2,80	2,82
1953	2,8—4,20	2,82
1954	2,8—5,60	2,82
1955	2,8—4,90	2,82
1956	2,8—5,18	2,82
1957	2,8—5,18	3,96

(Aker, 1960 10)

(72) 1950 yılında ithalatın ihracata karşılanan miktarı % 92 iken bu oran, ithalatın hızla artması, buna karşılık ihracatın artmaması sonucu, 1960'da %68,6'ya kadar düşmüştür. (Tunca, 1973 688)

Böylece, emperyalizmin güdümünde gelişen bu çarpık sanayileşme süreci 1958'e önemli sorunlarla girmiştir. Sabit kur politikasının da körüklediği döviz talebi ve enflasyon (73), kısa zamanda «Tahtakale» gibi kendisini özellikle 1970'li yıllarda bütün ağırlığıyla hissettirecek «ikinci Merkez Bankası»nın doğmasına, kredili ithalatın yarattığı çift ödemelerin oluşmasına, katlı kur uygulamasına, kısa dönemli borçların kabarmasına ve ödenemez duruma gelmesine, ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesinin düşmesine, sonunda IMF'ye gidilmesine yolaçmıştır.

4 Ağustos 1958'de IMF'nin «önerileri» doğrultusunda yeni istikrar tedbirleri alınmış; % 320 oranında bir devalüasyonla TL'nin değeri 280 kuruştan 9 liraya düşürülmüş, KİT ürünlerine çeşitli oranlarda zamlar yapılmıştır. Döviz sorununu hafifletmeye yönelik olarak da 600 milyon dolar tutarındaki dış borçlar ertelenmiş ve Türkiye'ye 350 milyon dolarlık kredi verilmesi karara bağlanmıştır (74).

Böylece, emperyalizmin sömürü ilişkilerine her yönüyle açık bir biçimde oluşan bu dönemin ithal ikameci

---

(73) 1950-1953 yılları arasında yıllık fiyat artışları % 3,4 dolaylarındayken 1954 yılıyla birikte fiyat artışları hızlanmış ve 1958 yılına kadar ortalama yıllık artış % 13.6 olmuştur. Dış ülkelerdeki fiyat artışlarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'deki fiyat artışlarının dış ülkelerdekinden bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 1953 temel alındığında Türkiye'deki fiyat artışları endeksi 1958'de 190 olmuştur. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin yoğun olduğu ülkelerden B. Almanya'da 1958'de bu rakam 106, ABD'de 108, İtalya'da 102, Avusturya'da 111 olmuştur. Bu durumda döviz kurunun sabit tutulması TL'nin değerini de aşırı değerlenmiş hale getirmiştir. (Tuncə, 1973 715—16)

(74) Doğan (1980 102-103) Taahhüt edilen kredinin ancak 100 milyon doları 1958'de verilmiştir. (Alpar, 1980/3 175) İstikrar tedbirleri dış ticaret rejiminde de bazı değişiklikler yapmıştır. Buna göre, dış ticaret politikasının düzenlenmesi ve uygulamasını sağlamak amacıyla Ticaret Bakanlığı'nın da katıldığı bir koordinasyon komitesi oluşturuldu. Yeni rejime göre, anlaşmasız ülkelerle olan ticaret konvertibl paralarla yapılacak, özel takas yasaklanacak, deblokul yoluyla ihracata son verilecek ve ihracat libere edilecek, ithalat global kotalar halinde düzenlenecektir. Bu kotalardan ithalat yapabilmek için de Merkez Bankası tarafından verilen belgelere sahip olmak gerekecektir. Bu rejim, 27 Mayıs 1960'dan sonra da esas karakterini korumuştur. (Aİkin, 1979)

sanayileşme çizgisi, artık borç buldukça yaşayabilen bir yapıya dönüşmüştür. Bu yıllardan sonra borçlar çığ gibi büyüyecek ve Türkiye hem, ekonomik hem de siyasi yönden her türlü tavizi verme pahasına borç sağlama yoluna sık sık başvuracaktır.

Son olarak, bu dönemde işçi ücretleri ve memur maaşlarındaki gelişmeye bakmak uygun olacaktır. Dönem boyunca devletin her tür himaye ve teşvikinden yararlanan sermaye sınıfı önemli boyutlarda sermaye birikimine ulaşırken, işçi ücretleri, genel gelir artışının altında seyretmiş, memur maaşları ise hiç artmamıştır. 1950-1963 döneminde gerçek ücretler düşüş göstermiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu istatistiklerini kullanarak yapılan bir çalışma 1951 yılındaki gerçek ücret düzeyinin 1938 ücret düzeyine oranla ancak % 1 artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1963 yılında ise gerçek ücretler 1938 ücret düzeyine göre ancak % 27 artabilmiştir (75)

Devlet memurlarının 1948-1960 döneminde mali durumlarını inceleyen bir araştırma ise memurların 1948 yılından 1959 yılına kadar değişmeyen bir maaş karşılığı çalıştıklarını ortaya koymaktadır. 1959 yılında maaş tutarında % 100 oranındaki artış ise 1958 istikrar tedbirleri sonucu ortaya çıkan enflasyon karşısında erimiş ve memurların geçim sorunu daha da büyümüştür (76).

Bu dönemde işçi ve memurların genel gelir artışının gerisinde kalmalarının en önemli nedeni, çalışanların ekonomik-demokratik mücadele örgütlerinden ve yöntemlerinden yoksun oluşuyla ilgilidir.

6. 1960-1979 Dönemi: Büyümeden Bunalıma

1960'lar sonrasında da dış ticaret ve sanayileşme politikasında 1950'lere göre **niteliksel** bir değişim sözkonusu olmamıştır. 1950-1960 döneminde ödemeler dengesi bunalımı sonucu izlenen korumacı dış ticaret politikasının

75) Zaim (1974)
76) Altuğ (1981 73)

ardında oluşan ithal ikameci sanayileşme, planlı döneme geçişle birlikte büyümeyi hızlandırmak amacı ile sistemli ve yoğun biçimde uygulanan bir politika olarak ele alınmış, dış ticaret politikası da bu amaca bağlı olarak biçimlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Plan'da yeralan «Planlı Kalkınmanın 15 Yıllık Hedefleri» bölümünde ithal ikameci stratejinin gerekliliği savunulmuş ve **«karşılaştırmalı üstünlükler kuramı»**na uygun bir sanayileşme ve dış ticaret politikası izlemenin hatalı olacağı vurgulanmıştır. Önce bu kuramın tanımını yapıp sonra da planda kuramın öngörülerine karşı çıkışın gerekçelerine değinelim.

Bilindiği gibi, burjuva iktisat teorisi, azgelişmiş ülkelerin sanayileşme ve dış ticaret politikaları arasındaki bağlantıyı «karşılaştırmalı üstünlükler kuramı» çerçevesinde ele alır. Bu kurama göre, azgelişmiş ülke ekonomileri, birbirlerini tamamlayıcı yönde bir uzmanlaşmaya gitmeleri sonucunda hem kendi refahlarını hem de dünya refahını en yüksek düzeye çıkaracaklardır. Yine yaklaşıma göre, veri koşullarda, ülkelerin, katma değerin sektörel bileşimini ya da sektörel dağılımını zorlamaksızın, en avantajlı olduğu ürünlerde uzmanlaşarak dışarıya karşı açık bir ekonomi haline gelmeleri gerekir. Bu konuda Chenery şöyle demektedir:

> «Bir ülke için üretim ve ticaretin optimum şekli, belli bir malı ithal ya da ihraç edilebilir bir fiyatla üretmenin almaşık maliyetinin bir mukayesesi sonunda kararlaştırılır. Denge durumunda, daha düşük maliyetle ithal edilebilen hiçbir mal üretilemez» (78).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin Hecksher-Ohlin tipi yorumu ise, bir ülkenin göreli olarak bol olan üretim faktörlerinden daha fazla kullanarak çıkar sağlayacağını öngörür. Bu durumdaki ülkeler, bu tip malla-

78 Chenery (1966: 207)

rı ihraç etmeli, buna karşılık kendi ülkelerinde kıt olan faktörleri kullanan malları ise ithal etmelidirler (79).

Birinci planda elealınan «Planlı Kalkınmanın 15 Yıllık Hedefleri»nde, ise karşılaştırmalı üstünlükler kuramına uygun (dışa dönük) bir sanayileşmenin Türkiye için yeterli büyüme olanağı sağlamayacağı önesürülerek kalkınma stratejisi ithal ikameci nitelikte (içe dönük), belirlenmiştir. Bu tercihten beklenenlerden birincisi, yurt içi yatırımların artırılarak sanayi sektörünün büyümesini sağlamak, ikincisi de dışa bağımlılığı azaltmaktır. Buna göre, ithalat kısıtlamaları yeni alanlarda, genellikle imalat sanayiinde yatırım olanaklarının doğmasına yolaçacak. kaynakların yeni sanayilere kaymasıyla sanayi sektörü büyüyüp genişleyecektir. Öte yandan ithal mallarının yurt içinde üretilmesiyle birlikte bu malları dışarıdan ithal etme oranı azalacak, dolayısıyla dışa bağımlılık oranı da düşecektir.

Bu beklentilerle 1960'lı yıllardan itibaren uygulanmasına daha «bilinçli» ve «planlı» (!) bir biçimde başlanan ithal ikameci sanayileşmenin en önemli özelliği önceki dönemde olduğu gibi, gelişmiş kapitalist ülkelerin borç ve yatırımlar biçimindeki sermaye ihracına açık olması ve giderek artan bir tarzda dış odakların yönlendiriciliğine girmesidir. Bu ilişkinin yarattığı etkileri ilerde ele alacağız. Önce, ithal ikameci sanayileşme politikasıyla gerçekleştirilen ekonomik büyümeye ve ortaya çıkardığı sorunlara değinelim.

Planlı dönemde her yıl, oldukça iddialı büyüme hızı hedefleriyle başlamıştır. 1977 yılına kadar da yüksek büyüme hızlarına ulaşılmıştır. 1962-1977 döneminde GSYİH % 6,7 büyürken, tarım, sanayi ve hizmetler ise sırasıyla % 3,3, % 10 ve % 7,8 büyüme hızları gerçekleştirmişlerdir. 1977 yılından sonra ise büyüme hızı hızla düşerek 1979'da GSYİH % 1 olarak gerçekleşmiştir. 1977'ye kadar

(79) TİB (Ocak 1979: Sayı 40)

özellikle sanayi kesiminde yüksek büyüme oranları gerçekleşmiş (1962-1977 döneminde % 10) 1977'den sonra ise hızlı bir düşüşle bu sektördeki büyüme 1979'da % —3'e gerilemiştir (80).

GSYİH'daki değişmelerin dinamiği olan sanayinin büyüme hızıyla ithalat olanakları arasında yakın bir ilgi vardır. 1970'e doğru, döviz darboğazı nedeniyle, gereksindiği ithal girdilerini sağlayamayan sanayinin büyüme hızı düşmüş, 1970'den sonra döviz rezervlerinin iyileşmesiyle büyüme hızlanmış, 1977'de tekrar daralan döviz olanaklarıyla büyüme hızı büyük düşüş göstermiştir.

Bu hızlanma ve düşme, sanayi üretiminin girdi yönünden, sanayi yatırımlarının da —diğer yatırımlar gibi— sermaye malları yönünden dışa bağlı oluşundan kaynaklanmaktadır. Sanayi, döviz buldukça büyüyebilmekte; döviz olanağı daraldıkça büyümesi durmakta, hatta gerilemektedir.

TABLO 4

Planlı Dönemde Büyüme Hızları
(1968 Faktör Fiyatlarıyla)

	1963—1977	1963—1967	1968—1972	1973—1977	1977	1978	1979
Tarım	3.3	3,1	3,5	3,3	—1,2	2,4	3,4
Sanayi	10,0	10,2	7,9	9,6	10,4	3.4	—2.7
İmalat Sanayii	9,9	11,5	9.4	9,0	8,1	2,6	—4.1
Hizmetler	7,8	7,0	8,3	8,0	5,9	4,1	1,9
GSYİH	6,7	6,4	6,7	7,2	5,7	3,6	1,0

Kaynak DPT, Kalkınma Planları

(80) En yüksek büyüme hızının sanayide gerçekleşmesi sonucu sanayinin GSYİH içindeki payı da son yirmi yılda büyük artış göstermiştir. GSYİH içinde tarımın payı 1962'de % 38 iken 1979'da % 22,9'a düşmüş, buna karşılık sanayinin payı aynı yıllarda % 15,4'den % 23,2'ye; hizmetlerin payı ise % 46,5'den % 53,9'a çıkmıştır. Sanayi içinde ağırlıklı yer imalat sanayiindir. 1962-1979 yılları arasında imalat sanayiinin kendi içinde de sektörler arası önemli değişiklikler görülmekte: tüketim malları üretiminden ara ve yatırım (daha doğrusu dayanıklı tüketim) mallarına doğru bir dönüşüm görülmektedir. 1962'de tüketim mallarının payı % 62,3 iken 1979'da % 45,7'ye düşmüştür. Aynı yıllarda ara mallarının payı % 27,8'den % 39,5'e yatırım mallarının payı ise % 9,9'dan % 14,8'e çıkmıştır.

Önüne koyduğu iddialı büyüme hızlarını gerçekleştirmek için gerekli kaynak birikimine ulaşamayan Türkiye kapitalizmi, öteden beri biriken sorunların had düzeye varmasıyla 1970 lerin ikinci yarısında yoğun bir bunalım içine girmiştir. Yatırımlar tasarruflardan daha hızlı artmış ve sonuçta kaynak açığı doğurmuştur. 1973-1977 döneminde yatırımların büyüme hızı % 100'den daha fazla artarken tasarruflar ancak % 60 artmıştır. Sorun kamu yatırım ve tasarruf dengesi açısından daha çarpıcıdır: Kamu yatırımları bu yıllarda % 300 artarken tasarruflarda artış olmamıştır (81).

Önce yatırımları ele alalım: Yüksek büyüme hızı hedefleri doğrultusunda yatırımların GSMH içindeki payı 1962'de % 14,5 iken 1977'de % 25,4'e çıkmıştır. Toplam yatırımlar içinde tarımın payı azalırken sanayinin payı artmıştır (82).

Sanayi içinde de imalat sanayii yatırımları ağırlıktadır. İmalat sanayii yatırımlarının 1963-1967 dönemi toplam yatırımları içindeki payı % 20,4 iken 1973-1977 döneminde % 28,2'ye çıkmıştır.

İmalat sanayii yatırımlarında ağırlık 1978'e kadar özel kesimde iken 1979'da kamu kesimi yatırımları öne geçmiştir. Ancak tüm sanayi yatırımları gözönüne alınıp devlet/özel bileşimine bakıldığında kamu kesiminin dönem boyunca ağırlıkta olduğu görülmektedir. Buna neden de, devletin imalat sanayiinde ara malları ve yatırım mallarında faaliyet göstermesinin yanısıra enerji, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı yatırımlarını gerçekleştirme görevini de üstlenmesidir. İmalat sanayii yatırımları 1977 yılına kadar artmış 1978 ve 1979 yıllarında ise düşmüştür. Düşüş özellikle özel kesim yatırımlarında önemli boyutlarda olmuştur. Özel kesim imalat sanayii yatırımları 1963-1967 döneminde toplam özel kesim yatırımları-

(81) Yağcı (1981)

(82) 1963-1967 döneminde tarıma yapılan sabit sermaye yatırımları toplam yatırımların % 13,8 iken 1973-1977 döneminde % 11,8'e düşmüştür. Buna karşılık aynı dönemlerde sanayinin payı % 32,5'den % 39,5'e çıkmıştır.

nın % 29,6'sı iken bu oran 1968-1972 döneminde % 32'ye, 1973-1977 döneminde % 32,7'ye çıkmış, ancak 1978'de % 26,8'e, 1979'da da % 21,8'e düşmüştür.

Özel kesim imalat sanayii yatırımlarının son yıllarda azalmasının, imalat sanayiinde gözlemlenen sermaye verimliliğinin azalması ve artık oranlarının düşmesiyle ilgisi vardır. 1965-1975 arasında imalat sanayiinin yapısını analiz eden bir çalışmanın (83) sonuçları, sözkonusu dönemde imalat sanayiinde sermaye verimliliğinin yarı yarıya azaldığını, artık oranlarının da düşüş gösterdiğini ortaya koymaktadır (84).

Artık oranlarında düşüşe karşın, özel kesimin imalat sanayiine yatırım eğilimleri 1976 ve 1977 yıllarında da sürmüştür. Buna imkân tanıyan etkenlerden birinin, korumacı dış ticaret ve sabit döviz kuru politikalarının sağladığı avantaj olduğu söylenebilir. Ancak, 1977'den sonra bu avantajın da düşen sömürü oranını telafi edici etkisinin geçersizleşmesi, yatırımların azaltılması sonucunu doğurmuştur.

1962-1977 yılları arasında GSMH içinde yatırımların payı % 14,5'den % 25,4'e çıkarken tasarrufların aynı ölçüde artmadığı görülmektedir. Tasarrufların GSMH için-

---

(83) **Ebirl, Bozkurt, Culfaz** (1977)

(84) Sermaye verimliliği —net artık/sabit sermaye stoku— oranı kamu kesimi için 1965'den 1968 yılına kadar artış, bu yıldan sonra düşüş göstermiştir. Bu oranın cari fiyatlarla 1965'de 52,8 olan değeri 1968'de 68,2'ye çıkmış, 1975'de ise 30'a düşmüştür. Sermaye verimliliği özel kesimde ise 1972 yılında % 5'lik artış dışında genel bir düşme eğilimi göstermiştir. Düşüş özellikle 1973'den sonra hızlanmış, 1965'de 53,7 olan oran 1975'de 26,3'e inmiştir.

Yine aynı çalışmanın sonuçlarına göre, 1965-1975 döneminin sonunda kamu kesiminin sabit sermaye stoku 2,7 katına, özel kesiminkki ise 5,1 katına çıkmıştır. Sabit sermayedeki bu artışla birlikte sermayenin organik bileşimi (c/v) de artmış ve sermaye/ücret oranı kamu kesiminde cari fiyatlarla 1965'de 5,46'dan 1969'da 5,10'a düşmesine karşın daha sonra artarak 1975'de 6'ya çıkmıştır. Özel kesimde ise bu oran 1965'de 3,82 iken 1975'de 5,66'ya çıkmıştır. Dolayısıyla, sabit sermayenin artışına paralel olarak sermayenin organik bileşimi de artmıştır. Bu durumda artık değer oranı verili koşullarda artmamış, tersine, düşüş göstermiştir. Net artık/ücret oranları kamu kesiminde 1965'de 2,05 iken 1975'de 1,49'a düşmüş, düşüş özellikle 1973'den sonra hızlanmıştır.

deki payı 1962'de %10,7 iken 1972'de %18,3'e çıkmış, böylece 1972'ye kadar kaynak açığı azalmıştır. Ancak, bu yıldan sonra açık hızla artmış ve 1977'de de tasarrufların GSMH içindeki payı % 7,1'e kadar düşmüştür (85).

Görüldüğü gibi 1962-1977 yılları arasında yatırımlarda hızlı bir artış görülmesine karşılık bu yatırımlara kaynak olacak tasarruflar aynı ölçüde artmamış ve dönem sonlarına doğru önemli boyutlarda kaynak açığıyla yüzyüze gelinmiştir. Bu açığın kapatılması için başvurulan yöntemlere geçmeden önce tasarrufların yeterli düzeyde artmamasının bazı nedenlerine değinelim.

Tasarruflara ödenen reel faiz haddinin özellikle 1970' den sonra negatif olması, tasarrufların yeterli düzeyde artmamasının nedenlerinden biridir. Bilindiği gibi, tasarrufu özendirme ve finans kurumlarında toplamanın yolu yüksek faiz oranından geçer. Bunun için de tasarruflara verilen reel faiz oranının pozitif olması gerekir. Başka bir deyişle, faiz oranları enflasyonu aşındırıcı etkisine rağmen tasarrufçuya bir getiri bırakacak düzeyde olmalıdır.

Oysa Türkiye'de faiz oranları öteden beri devlet tarafından saptanmış ve hızlanan enflasyon karşısında faizlerin aynı oranda artmaması aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1970'den sonra reel faiz oranının negatif olmasına yolaçmıştır.

Reel faiz oranlarının negatif gelişiminin hızla artması tasarruf ve yatırımlar üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Böylece, negatif faiz, tasarrufları mevduattan gayrı menkule ve altına kaydırmada etken olmuştur. Tasarrufların artmamasında önemli bir neden de üretimin iç pazara yönelik olmasından dolayı tüketimin, taksitli satışlar, reklâmlar v.b. yollarla uyarılmasıdır. İthal ikameci sanayileşme ağırlıkla dayanıklı-dayanıksız tüketim

(85) Yağcı (1981)

TABLO : 5

Türkiye'de Reel Faiz Oranı (1962-1980)

Yıllar	Nominal Faiz Oranı	Enflasyon	Reel Faiz Oranı
1962	6.5	8,0	0,6
1963	6,5	5,7	0,8
1964	6.5	2,3	4,2
1965	6,5	4,3	2,2
1966	6,5	6,4	0,1
1967	6,5	6,5	0,0
1968	6,5	3,9	2,6
1969	6,5	5,3	1,2
1970	9,0	11,9	—2,9
1971	9,0	16,3	—9,3
1972	9,0	16,4	—7,4
1973	9,0	22,1	—13,1
1974	9.0	23.4	—14,4
1975	9,0	16,2	— 7,2
1976	9,0	16,1	— 7,1
1977	9,0	24,9	—15,9
1978	22.0	43,8	—21,8
1979	26.0	67.0	—41.0
1980	40.0	107.0	—67.0

Kaynak Yağcı (1981)

mallarında geliştirilip, yatırım ve ara mallarında önemli sayılabilecek bir üretim kapasitesi kurulmamış olduğundan, sınai üretime egemen sektör tüketim malları kesimi olmuş, kurulu kapasitenin yaşatılabilmesi için de iç talep çeşitli yollarla sürekli olarak körüklenmiştir. Öte yandan, üretilen tüketim malları ihraç edilemediğinden bu mallara yurt dışından talep sağlanamamakta ve tüketim malları sanayiini yaşatmak için zorunlu olan tüketim malı talebi tümüyle yurt içinden sağlanmaktadır. Tüketimin durmaksızın uyarıldığı bu koşullarda tasarruf düzeyinin düşük kalacağı da açıktır (86).

Tasarruflar yeterli düzeyde olmadığı gibi kamu gelirlerinde de artış sağlanamamış, buna karşılık kamu harcamaları hızla artmış, sonuçta da bütçe açıkları yüksek

(86) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Berkeoy (1981 62-63)

boyutlara ulaşmıştır (87).

TABLO 6

Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Kamu Açığının Milli Gelire Oranı (%)

	1963	1972	1977
Kamu Harcamaları	20,0	25,9	32,8
Kamu Gelirleri	18,6	24,1	23,8
Açık	1,4	1,8	8,9

Kaynak Maliye Bakanlığı, Bütçe Gerekçeleri

Kamu gelirlerinin ve tasarrufların istenilen düzeyde artmaması sonucu kamu yatırımlarını finanse etmek için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuş, böylece para arzı hızla artmış, dolayısıyla enflasyon körüklenmiştir (88).

1973'den sonra Merkez Bankası'nın başta KİT'ler olmak üzere kamu kesimine açtığı krediler hızla artmıştır (89). Dolayısıyla para arzı yükselmiş ve üretim artışı-

(87) Kamu harcamaları içinde de cari ve transfer harcamaları azalırken yatırım harcamaları hızla artmıştır. Ancak yatırımlar içinde sağlık, milli eğitim gibi sosyal sektörlere ayrılan fon hızla azalarak toplam yatırım harcamaları içindeki payı 1979'da % 7,5'a düşmüştür.

Kamu harcamalarının hızla artmasına karşılık kamu gelirlerinde aynı oranda bir artış sağlanamamıştır. Bunun başlıca nedeni de kamu gelirlerinin başlıca kaynağı olan vergilerde mevcut potansiyelin değerlendirilememesidir. Bilindiği gibi, ülkemizde vergi yükü ağırlıkla emekçi sınıf ve tabakaların omuzlarındadır. Buna karşılık tarımda özellikle büyük toprak sahiplerini vergilendiren bir düzenleme yoktur. Tarımdan alınan vergiler gelir vergisinin ancak % 2'si düzeyindedir. Öte yandan servetler de çok az vergilendirilmektedir; toplam vergilerin ancak % 1,4'ü servet vergisini oluşturmaktadır. Ayrıca, aşırı değerlendirilmiş kur ithalat vergilerini azaltmakta, vergi kaçakçılığının yanısıra, vergiden kaçınma gibi çeşitli dolanbaçlı yollarla kapitalist sınıf vergi yükünü oldukça hafifletmektedir.

(88) Para arzını belirleyen etken para tabanıdır. Para tabanını da Merkez Bankası'nın kamuya açtığı krediler temel olarak belirler.

(89) Merkez Bankası'na, özellikle, her yıl büyük boyutlara varan KİT açıklarını finanse etmek için başvurulmuştur. KİT'lerin her yıl bilançolarını açıkla kapatmaları ise bu kuruluşların, sermayenin bir arpalığı olmasıyla ilgilidir. KİT'lerin temel işlevi, ötedenberi, özel sermayeye maliyetinin altında girdi üretmek olmuştur. Bunun yanısıra, emperyalizmle olan ilişkiler, bu kuruluşlarda yaratılan değerin büyük bir kısmının metropollere akması sonucunu getirmiş, ülkede son yıllarda yaşanan darboğazlardan en çok etkilenen kuruluşlar öncelikle KİT'ler olmuşdur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (TİB, Ağustos-Eylül 1977)

nın çok üstünde seyrederek enflasyonun hızlanmasında önemli bir etken olmuştur (90).

TABLO 7

Para Arzı - Enflasyon İlişkisi

Yıllar	Para Arzının Artış Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
1958—1970	15.6	10.0
1971—1977	28.2	20.9
1977	29.0	24.8
1978	37.4	43.8
1979	50.0	67.8
1980	52.0	107.0

Kaynak Merkez Bankası Aylık Bültenleri

İç tasarruflar ve kamu gelirlerinin karşılayamadığı iç finansman açığı Merkez Bankası'nın banknot matbasından kapatılmaya çalışılırken dış kaynak konusunda neler yapılmıştır, buna bakalım.

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi temel olarak iç pazarı hedeflediğinden sınai ürün ihracatı çok düşük düzeyde kalmıştır. Öte yandan sabit tutulan döviz kuru da ihracatı değil, ithalatı kârlı kılmıştır. Sonuçta, ithal edip üreten ve iç pazara satan, dışarı satamayan bir sanayi yapısı iyice belirginlik kazanmıştır. Yüksek büyüme hızlarıyla gelişen sanayinin ara malları ve sermaye malları yönünden dışa bağımlılığı da büyük oranlarda artmış, dolayısıyla ihracat ve diğer döviz girdileriyle karşılanamayan ithal karşılıkları esas olarak dış borçlanmayla giderilmeye çalışılmıştır.

1962'de 241 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1963'de 320 milyon dolara çıkmıştır. Bu açıklar 1962 yılında 14 gelişmiş kapitalist ülke hükümetinin oluşturdukları kon-

(90) Enflasyonun tek nedeni olarak para arzındaki artışı görmek eksik bir değerlendirmedir. Ücret dışındaki maliyet öğelerinin fiyat artışlarını da hesaba katan bir analizle enflasyonu tırmandıran etkenler gerçek anlamda saptanabilir. Ücretler dışındaki diyoruz, çünkü, maliyetler içinde % 10—11 paya sahip olan ücretlerin artışının enflasyonun nedeni olmadığı defalarca kanıtlanmış bir gerçektir.

sorsiyumun verdikleri borçlarla kapatılmaya çalışılmış, bu konsorsiyum, 1970'lere kadar borçlanılan temel kaynaklardan biri olmuştur. Bir taraftan dış kaynak sorunu borçlanmayla çözümlenmek istenirken, öte yandan da özellikle 1963 yılından başlayarak yeni bir enflasyon sürecine girilmesi sonucunda aşırı değerlenmiş hale gelen döviz kurunun ithalatı uyarma etkisini azaltmak için bazı önlemler alınmıştır: İthalatı kısıtlamak için miktar sınırlamaları yanında ithalattan % 5 oranında yeni bir damga resmi alınması, dış gezilere % 50 prim uygulanması v.b. yoluna gidilmiştir. İhracatı teşvik için ise 1963'de ihracatta vergi iadesi teşviki uygulanmaya başlanmış ve kapsamı giderek genişletilmiştir (91).

1960'ların başından itibaren ithalatı dizginlemek için alınan önlemler sonraki yıllarda da sürmüş; 1967'de damga resmi % 10'a çıkarılmış, deniz yoluyla yapılan ithalata % 5 rıhtım resmi konmuş ithalatta teminat oranları bazı mallarda % 125 oranına kadar yükseltilmiş, liberasyon zaman zaman dondurulmuştur (92).

Ancak bu önlemlere karşın, 1968'lerle birlikte etkisini hızla göstermeye başlayan yeni bir dış ödemeler bunalımına engel olunamamıştır. 1970'de yeni bir IMF operasyonuyla % 66 oranında devalüasyonu da içeren «önlemler paketi» yürürlüğe konulmuştur. Alınan önlemlerle birlikte dışarıdan da 950 milyon dolarlık borç sağlanmıştır (93).

1970'de yapılan Cumhuriyet tarihinin 3. büyük devalüasyonuyla TL'nin resmi değeri bir ölçüde gerçek değerinin de altında tutulmuş ve uygulamadan beklenenler de büyük ölçüde sağlanmıştır. Şöyle ki; devalüasyonun etkisiyle ihracat artmış ve işçi dövizi girişleri hızlanmış, dolayısıyla cari işlemler açığı daraltılmıştır. Ancak bu «bahar», 1973'de 2 milyar dolara varan rezerv birikiminin, izleyen yıllarda erimesiyle sonaermiştir.

(91) Alkin (1979)
(92) Alkin (1979)
(93) Doğan (1980)

1975 yılına gelindiğinde ödemeler dengesi yeniden açık vermeye başlamış, bu kez konsorsiyum kredileriyle yetinilmeyip banker kredisi, Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) gibi kısa vadeli kredilere de başvurulmuştur (94). Böylece 1962'de 830 milyon dolar, 1975'de 4,8 milyar dolara ulaşan dış borçlar, 1977 sonunda 3,2 milyar doları DÇM borcu olmak üzere, 11,5 milyar dolara çıkmıştır.

1978'den itibaren tekrar Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan, gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerinden, OECD'den uzun vadeli krediler sağlanmış, ayrıca IMF ile imzalanan stand-by anlaşmaları gereğince kısa vadeli krediler sağlanmıştır. Böylece 1979 yılı sonunda dış borçlar 10,2 milyar doları uzun vadeli, 4,4 milyar doları da kısa vadeli olmak üzere 14,6 milyar dolara çıkmıştır.

Alınan borçlar ise vadesinde ödenememiş, bu nedenle sık sık erteleme yoluna gidilmiştir. 1978'de 4 milyar dolar, 1979'da 1,5 milyar dolar ve 1980'de 1 milyar dolarlık borç ertelenmiştir.

Son olarak, bu dönemdeki gelişmelerin gelir dağılımında yarattığı değişikliklere, özellikle çalışanlar açısından ortaya çıkan sonuçlara değinelim. 1960'larda hızlı büyümenin yanısıra fiyatlarda da istikrarlı bir gelişim sözkonusu olmuştur. Ancak 1970'li yıllarda fiyat artışları hızlanmış, geliri, enflasyonun altında kalan emekçi sınıf ve tabakalardan, geliri enflasyondan daha hızlı artanlara kaynak transferi sonucu, gelir dağılımındaki adaletsizlik bir üst boyuta sıçramıştır.

Nitekim, 1963, 1968, 1973 yıllarında yapılan gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarını gösteren aşağıdaki tablo da bu gerçeği ortaya koymaktadır.

---

(94) DÇM hesabı uygulaması 1967 yılında başlamıştı. Amaç, işçi dövizlerini çekmekti. Bu tür krediye piyasa faiz haddi üzerinde faiz ödeniyordu. Ne var ki, bu yolla gelen döviz, işçi dövizi değil, yabancı bankaların Türk firmalarına açtıkları kredi olmuştur. DÇM'nin % 95'ini yabancılar açmıştır. 1977 yılında DÇM'ler geri ödenmeyince bu kaynak da kurumaya yüztutmuştur. DÇM kredileri 1973'de 234 milyon dolar iken 1978'de 3,2 milyar dolara (toplam dış borçların % 30'u) ulaşmıştır.

TABLO 8

Çeşitli Yıllarda Gelir Dağılımı

	Aileler (%)	Gelir (%)		
		1963	1968	1973
(En Zengin)	20	57,0	60,0	56,5
	20	18,5	20,0	19,5
	20	11,5	10,0	12,5
	20	8,5	7,0	8,0
(En Fakir)	20	4,5	3,0	3,5

Kaynak DPT (1976)

Görüldüğü gibi gelir dağılımı 1963-1968 yılları arasında daha da adaletsizleşmiştir. En fakir % 20'nin gelirdeki payı 1963'de % 4,5'dan 1968'de % 3'e inmiştir. Aynı yıllarda en zengin % 20'nin payı ise % 57'den % 60'a çıkmıştır. 1968-1973 yılları arasında ise gelir dağılımında göreli bir iyileşme görülmektedir. Bu göreli iyileşmede 1970 yılında çıkarılan Personel Yasası ve memur maaşlarının artırılmasının etkisi bulunmaktadır.

Gelir dağılımındaki son durumu ortaya koyacak bir çalışma 1973'den bu yana yapılmış değil. Ancak 1973'den bu yana bölüşümün daha da adaletsizleştiğini, emekçi sınıfların milli gelirden daha az pay aldıklarını söylemek olanaklı. Çünkü, bir taraftan enflasyon ve işsizlik hızla artmış, diğer taraftan devletin eğitim, sağlık, konut gibi alanlara yaptığı sosyal harcamalar azalmış, reel ücret ve maaşlar da büyük düşme görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda 1963-1981 yıllarıarası ortalama günlük sigortalı işçi ücretlerindeki cari ve gerçek (reel) gelişmeler görülmektedir. 1963-1981 yılları arasında cari ücretlerde sürekli bir artış görülmektedir. Ancak, 1963 yılındaki ücretlerin satın alma gücü temel alınarak hesaplanan gerçek ücretlerin gelişimine bakıldığında, 1966 yılında artış hızı duran gerçek ücretlerin 1967 yılında bir miktar gerilediği, bu yıldan sonra 1970 yılına dek arttığı, 1971-1972 yıllarında (12 Mart Dönemi) ise düştüğü görülmektedir. 1973 yılından sonra gerçek ücretler tekrar göreli bir artışa yüztutmuş. 1977 yılına kadar bu artış sür-

müştür. 1977'den sonra ise hızlı bir düşüş sözkonusudur artık.

TABLO 9

Sigortalıların Günlük Ortalama Cari ve Gerçek Ücretlerinde Gelişmeler

Yıllar	Cari Ücret (TL)	Geçinme Endeksi (*)	Gerçek Ücretler (TL)
1963	17,91	100,0	17,91
1964	19,50	100,2	19,45
1965	21,64	104,8	20,85
1966	23,43	113,6	20,63
1967	25,83	129,6	19,93
1968	29,27	137,6	20,55
1969	32,13	144,2	22,28
1970	35,32	155,6	22,70
1971	39,32	185,2	21,23
1972	43,88	213,7	20,53
1973	54,41	243,6	22,34
1974	68,21	301,8	22,62
1975	85,55	365,8	23,39
1976	115,30	429,6	26,84
1977	146,53	541,3	27,07
1978	207,93	876,3	23,74
1979	294,31	1433,1	20,54
1980	426,96	2784,1	15,34
1981 (**)	542,00	3897,7	13,91

(*) Geçinme endeksi Ticaret Bakanlığı'nındır. 1963 yılı 100 olarak kabul edilmiştir

(**) Maliye Bakanlığı 1981 yılı ekonomik raporundan Haziran ayı ortalama ücreti 1981 yılı cari ücreti olarak kabul edilmiş, geçinme endeksinin % 40 arttığı varsayılarak gerçek ücret hesaplanmıştır

Kaynak: 2 Ocak 1982 Cumhuriyet

Öte yandan memur maaşlarında da son 10 yılı kapsayan bir araştırmanın sonuçları önemli düşmeler saptamaktadır. Aşağıdaki tablodan da izlenebileceği gibi, son 10 yılda memurların ortalama gerçek aylığı % 53 oranında gerilemiştir. 1970-1980 arasında cari net maaşlarda belli bir artış seyri görülmekte, ancak, Ticaret Bakanlığı Ankara geçinme endeksine göre hesaplanan gerçek maaşlarda önemli düşüşler gözlemlenmektedir. Gerçek maaşlar 1970'den itibaren sürekli düşmüş, sadece 1977 yılında 1970 yılı düzeyine çıkabilmiştir. Bu yıldaki yükseliş de

katsayı ve yan ödemelerdeki artıştan kaynaklanmaktadır. Ancak hemen izleyen yıllarda şiddetli enflasyon bu artışları törpülemiş ve hızlı düşüşler sözkonusu olmuştur.

TABLO 11

Memurların Aylık Ortalama Cari ve Gerçek Ücretlerindeki Gelişmeler

Yıl	Cari Maaş (TL)	Geçinme Endeksi (*)	Gerçek Maaş	Gerçek Maaşın Cari Maaşa Oranı
1970	1.087	100,0	1.087	100,0
1971	1.076	121,6	883	81,2
1972	1.078	140,5	766	70,4
1973	1.061	162,6	653	60,0
1974	1 355	187,7	722	66,4
1975	1.680	224,7	748	68,8
1976	1.771	260,2	681	62,6
1977	3 474	316,8	1.097	100,2
1978	5.223	488,7	1.069	98,3
1979	7.332	791,7	926	85,1
1980	9.415	1.594,0	591	54,3
1981	11.298	2.231,6	506	47,0

(*) Geçinme endeksi Ticaret Bakanlığı'nca yayınlanan Ankara'ya ait rakamları göstermektedir.

Kaynak 3 Ocak 1982 Cumhuriyet

Ancak unutulmaması gereken buradaki hesaplamaların brüt ücret üzerinden yapılmış olduğudur. Özellikle 1977'den sonra enflasyonla birlikte ücretliler ve memurlar üzerindeki vergi yükü de arttığı için net ücretlerdeki azalış tablolarda görüldüğünden çok daha fazladır.

Yaşanan bunalımla işsizlik de çığ gibi büyümüş ve emekçi sınıfların yaşam koşulları daha da kötüleşmiştir. Türkiye'de işsiz sayısı 1962'de 640.000 iken 1978'de 1.435.000'e ulaşmıştır. Bu işsiz sayısına tarımdaki işgücü fazlası da eklenince 1962'de 1.440.000 olan işsizlerin 1978'de 2.175.000'e ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda 1962'de % 11 olan işsizlik oranı 1978'de % 13,5 olmuştur diyebiliriz.

— II —

1 — 1953-1979 Dönemi İthal İkameci Sanayileşmenin Genel Özellikleri

Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemleri, kaba hatlarıyla, iki döneme ayırmak olasıdır. Bunlar, 1930-1940 dönemi ve 1953-1979 dönemidir (95). Bu iki dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelleri, gerek politikaları belirleyip uygulamaya koyan sınıf bileşimleri, gerekse de iç ve dış konjonktürün özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu iki dönemi aynı pota içinde elealıp, buradan bazı genellemelere varmak bize doğru görünmemektedir. Sözkonusu dönemlerdeki ithal ikameci sanayileşme politikalarını ve özelliklerini karşılaştırma çabasını bir sonraki bölüme bırakıyoruz.

1930-1940 döneminden hem uygulayıcı sınıf bileşimlerinin hem de iç ve dış koşulların farklılığıyla değişik özellikler gösteren 1953-1979 dönemi ithal ikameci sana-

(95) İki dönem arasında kalan 1940—1953 dönemini ise bir «ara dönem» olarak adlandırmak yanlış olmasa gerek. 1940—1945, savaş yıllarını içerir ve savaş koşullarının biçimlendirdiği bir ekonomik modele dayanır. 1945—1953 dönemi ise dış ticarette «liberal»liğin ağır bastığı, sanayileşme konusunda da daha çok altyapı hazırlıklarının yapıldığı yıllardır. Bazı iktisatçılar sadece dış ticaretteki duruma bakarak bu dönemi —ithal ikameci sanayileşmenin alternatifi anlamında— «dışa açılma» olarak adlandırmışlardır. Örnek, Tüzün (1976), Günalp (1980) Kanımızca, sadece dış ticaret politikasına bakarak uygulanan sermaye birikimi modelini tanımlamo eksik bir değerlendirmedir. Dış ticaret politikasıyla birlikte sanayileşme, para-kredi, kambiyo v.b. politikolarının niteliği, dolayısıyla ulusal ekonominin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ancak birikim modelini tanımlayabilir.

yileşme politikası ise, kanımızca, tek ölçüt üzerinden iki alt döneme ayrılabilir: 1953-1960 dönemi, 1960-1979 dönemi. Ancak bu alt dönemleme de kullanılan ölçüt, sanayileşme politikasının farklı özellik ve sonuçlar yaratmasıyla ilgili değildir. Ölçüt, ithal ikameci sanayileşme politikasının oluşumuyla ilgilidir. Şöyle ki; 1953-1960 döneminde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi, ödemeler dengesi bunalımına karşı 1952 sonlarında alınan korumacı dış ticaret politikasının, adeta bir yan etkisi olarak ortaya çıkmıştır.

1960-1979 döneminde ise ithal ikameci sanayileşme politikası hızlı büyümenin bir aracı olarak benimsenmiş ve gerek korumacı önlemler gerekse de çeşitli teşvik önlemleriyle —belli beklentilerle— uygulanmıştır. Oluşumları bakımından farklılık göstermelerine karşın her iki dönemdeki uygulama benzer sonuçlar ve sorunlar üretmişlerdir. Bu nedenle 1953-1960, 1960-1979 dönemi konusunda bazı genellemelere gitmek ve uygulanan sanayileşme politikasının ana hatlarını ve bazı sonuçlarını belli başlıklar altında şöyle özetlemek olası görünmektedir:

1.1 — Uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ağırlıkla ithali kısıtlanan dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarında yoğunlaşmış, bu malların üretimi için gerekli olan girdi ve sermaye malları yönünden dışa bağımlılık her yıl daha da artmıştır.

Özel sermayenin yoğunlaştığı alan dayanıklı-dayanıksız tüketim malları üretimi olmuş, KİT'ler ise bu sanayilere girdi üretecek ara malları üretimi göreviyle donatılmışlardır. Kurulan sanayilerin gereksindiği sermaye malları ve KİT'lerin üretiminin yeterli olmadığı ve/veya üretmediği ara malları döviz bulundukça dışarıdan sağlanmıştır. KİT'lerin özel sermayenin bir rant kaynağı olması nedeni başta olmak üzere yine dışa bağımlılıktan kaynaklanan çeşitli sorunları, bu kuruluşlardan beklenen ara malı üretimini artırma görevinin gerçekleştirilmesini pek mümkün kılmamış, ithal yoluyla sağlanmak

durumunda olunan ara ve sermaye mallarının hacmi hızla tırmanmıştır.

Buna karşılık ihracatın aynı hızla artmaması ithalat için gerekli dövizin bulunamaması sonucunu doğurarak sık sık döviz darboğazlarına neden olmuştur. Gereksinilen döviz için, borçlanma temel yöntem olarak benimsenmiştir. Önemli ekonomik ve politik tavizler pahasına dış borç sağlanabildiği sürece ekonomi kendisini yeniden üretme olanağı bulmuş, yeterince borç sağlanamadığı sürece de yatırımlar durmuş, işletme kapasitelerinin kullanımı % 30'a kadar düşüş göstermiş, dolayısıyla bu durum maliyet ve fiyatları artırdığı gibi işsizliği de körüklemiştir.

1.2 — Miktar kısıtlamaları, gümrük ve benzeri vergiler, kotalar, yasaklar biçiminde uygulanan korumacı dış ticaret politikası yurt içinde kurulmuş sanayilere önemli koruma avantajları sağlamıştır. Mamul mal ithalatına yüksek gümrükler konurken aynı malı üretmek için gerekli olan girdilerin daha düşük oranlarda vergilendirilmesi korumayı artırmıştır. «Etkin koruma» olarak tanımlanan ve koruma duvarının arkasındaki firmaların daha yüksek kâr sağlamalarına olanak sağlayan bu durum, yatırımların ara malı üretimi yerine mamul mal üretimine yoğunlaşmasının da nedenlerinden biridir. Ayrıca, bu tarzda oluşan ithal ikameci sanayileşmede verimlilik, etkinlik, teknolojik gelişmenin izlenmesi gibi maliyeti düşürücü, dolayısıyla rekabeti artırıcı olgular sanayicilerce ihmal edilebilmiştir. «Nasılsa ithalat kısıtlamalarıyla dış rekabet tehditi yoktur ve ne üretsen, kaça üretsen ve satsan alıcısı içeride hazırdır» mantığı egemen olmuştur.

1.3 — İthal ikameci sanayileşme politikası emperyalizmin dış borç ve yabancı sermaye yatırımı biçimindeki sermaye ihracı politikasına ters düşmeyen bir tarzda oluşmuştur. Emperyalizmle girişilen ilişkiler yoğunluğunda,

dışa bağımlılık artmış, ülke içinde yaratılan değerin büyük bir kısmı metropollere akmıştır.

Korumacı dış ticaret politikasıyla birlikte yabancı sermayeyi teşvik edici yasaların ardarda çıkarılması, korunan bir pazara yabancı sermayeli firmaların doluşması ve birçok sektörde daha baştan tekelci bir yapı kurmaları sonucunu doğurmuştur. Daha önceleri mamul mallarını pazarlayan yerli işbirlikçilerle bütünleşerek mamul mal üretimine yurt içinde geçen çok uluslu şirketlerin yavru firmaları, üretim için gerekli makina-teçhizat, hammadde, teknolojiyi ağırlıkla ana firmalarından ithal etmiştir. Türkiye imalat sanayiinin gelişimine yön veren çok uluslu tekeller önemli ölçüde dışa bağımlı ve iç pazarı denetleyen, iç kredi kaynaklarını zorlanmadan kullanan, tekelci kârlarla satış yapan bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yapının ana özellikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO 11

Yabancı Sermayeli Şirketlerde Pazar Payı ve Dış Bağımlılık (1976)

Sektörler	Yabancı Şirket Sayısı	Yerli Şirket Sayısı	H/f	M/u
Kimya	22	298	20,8	70.0
Lastik ve Plastik	4	124	56,4	38,0
Cam	1	43	16,4	
Madeni Eşya	7	456	14,2	48.8
Makina	3	343	20,9	28,6
Elektrikli Makina	16	164	46,5	34.6
Taşıt Araçları	7	253	44,0	55.2

H/f Sektörün yıllık satış hasılatı içinde yabancı sermayeli firmaların payı

M/u: Yabancı sermayeli firmaların üretimde kullandıkları girdi içinde ithal girdi payı

Kaynak Alpar (1980/3 34)

İmalat sanayiinde birçok sektörde yabancı şirketler piyasanın % 15-80 arasında değişen bir bölümünü ellerinde tutmaktadırlar. Tabloda da görüldüğü gibi, bu firmaların kullandıkları ithal girdilerin toplam girdilere oranı

oldukça yüksektir. Ancak unutulmamalı ki, tabloda, her sektörde kullanılan ithal girdi payı yalnızca doğrudan ithalat dikkate alınarak hesaplanmış, dolaylı ithalat buna dahil edilmemiştir. Örneğin, otomobil üretiminde ithal malı motor ve aktarma organları doğrudan ithalat sayılırken, boya, akü, lastik kısımlarının yurt içinden sağlandığı varsayılmaktadır. Oysa bu girdilerin üretiminde de önemli ölçüde ithal girdi kullanılmaktadır. Bu anlamda, yabancı sermayeli şirketlerin sanayiyi dışa bağımlı kılma oranları, ancak hem doğrudan hem dolaylı girdileri kapsayan bir inceleme sonucu gerçek boyutlarıyla ortaya konulabilir.

Yabancı sermayeli şirketler bu dışa bağımlı üretimle ana firmalarında üretilen ara malı ve yatırım mallarını yüksek fiyatlarla Türkiye'ye ithal etmekte, sömürdükleri değeri de kâr transferi, lisans, patent, know-how hakkı, yabancı uzman maaşları adı altında legal yollarla: **transfer fiyatlaması** biçiminde de illegal yollarla metropollere aktarmaktadırlar. Transfer fiyatlaması diye tanımlanan mekanizmayla ana firmadan alınan girdiler, danışıklı döğüşle, yüksek fiyatlı gösterilmekte. böylece yurt içinde sömürülen değer vergilendirilmeden, herhangi bir kayıtlamaya bağlı olmadan dışarı aktarılmaktadır.

Sermaye ihracının diğer bir biçimi olan proje ve program kredileriyle gelişmiş kapitalist ülkeler, Türkiye'nin ithalat ve yatırımlarının yönünü önemli ölçülerde belirleyebildikleri gibi, bu krediler aracılığıyla metropollerde üretilen makina, teçhizat, hammaddenin ve bazı teknik hizmetlerin ihracı olanağını da bulmuşlardır.

Özetle, 1950'ler sonrasında Türkiye'ye sermaye ihracı temel olarak üretken alanlarda yoğunlaşmış ve ithal ikameci sanayileşmenin niteliğini belirlemede emperyalizmin rolü büyük olmuştur.

1.4 — İthal ikameci sanayileşme politikası sektör, etkinlik, verimlilik gibi konularda seçici davranmamış, tüm sektörlere ve işletmelere genel bir koruma sağlamıştır

(96). Bunun sonucunda da büyük ve küçük işletmelerin yanyana yaşadığı ikili bir yapı ortaya çıkmıştır; bir yanda çoğu yabancı sermayeli veya yabancı lisansla çalışan az sayıda büyük firma —ki bunlar piyasanın % 15—80'e kadar olan bir bölümünü kontrol etmektedirler— diğer yanda da geri teknolojilerle üretim yapan küçük ve orta işletmeler (97). Küçük işletmelerin önemli bir bölümü tekelci sermayenin yoğunlaştığı alanlarda —özellikle metal sanayiinde— parça üreten yan sanayi olarak işlev görmektedirler. Tekelci sermaye aynı girdiyi birden fazla firmaya yaptırmakta ve fiyat üzerinde genellikle egemenlik sağlayabilmektedir. Çoğunlukla sendikasız, sigortasız işçi çalıştıran küçük işletmelerde —bazı durumlar-

---

(96) Korumanın sağladığı olanaklarla her boy ölçekte işletme yaşama koşulu bulmuştur denebilir. Sonuçta da genel anlamda, uluslararası rekabete açılabilecek etkinlikten yoksun ölçek büyüklüğü imalat sanayiine egemen olmuştur. Aşağıda bazı mallarda etkin üretim için gerekli en az üretim miktarları ve Türkiye'deki üretim karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Mal	Etkin Üretim İçin En Az Üretim	Türkiye Ortalama Üretim	Türkiye Toplam Üretimi
Gazete Kağıdı (bin ton)	500	48	96
Pencere Camı (bin ton)	100	39	118
Bira (milyon litre)	140	19	113
Deterjan (bin ton)	70	1	57
Süperfosfat (bin ton)	250	43	348
Traktör (bin adet)	50	4	26
Otomobil (bin adet)	500	20	60

(Ebiri, Bozkurt, Çulfaz, 1977 28)

Görüldüğü gibi, Türkiye'deki üretim birimlerinin ortalama hacimları, bu malların düşük maliyetle üretilebilmeleri için gerekli üretim miktarının çok altındadır.

(97) Sermayenin merkezleşmesi ve yoğunlaşması 1960'lardan sonra da sürmüştür. Türkiye standartlarına göre, «büyük» sayılubilecek işyerlerinin sayısı çoğalmış, bu tur kuruluşların toplam işyerleri içindeki ağırlıkları artmıştır. Bu olgunun bir boyutu özel sanayi işyerlerinde çalışanların ortalama sayısındaki artıştır. DİE sayım ve anketlerine göre 10'dan fazla işçi çalıştıran özel sanayi işletmelerinde çalışanların ortalama sayısı 1963'de 64,7 iken, 1970'de 71,2'ye 1974'de 78.6'ya, 1977'de 83,1'e çıkmıştır. Tekelleşme olgusunun diğer göstergeleri için yapılan çalışmalardan bkz. (Orhan Sillier, 1977); (Kepenek-Kavruk, 1979) (Tekeli-İlkin, 1982).

da— daha çok artı-değer yaratılabilmekte, ancak tekelci sermayeyle girişilen eşitsiz mübadele sırasında aktarılan bu değer aslında tekellerin kâr oranlarını yükseltmek gibi bir işlev görmektedir (98).

1.5 — Ortaya çıkan sanayi yapısı ihracat yapmayan/yapamayan bir özelliktedir. İhracatın sınırlı olmasının nedenleri birkaç başlık altında toplanabilir. Birincisi, tekelci sermaye açısından, korunmuş ve alıcısı hazır, tekelci fiyatla satış yapılabilen iç pazar ihracattan daha çekicidir. Açıktır ki, iç talebin dış talebe rakip olduğu bir ekonomide, ihracata verilen teşvikler eğer yüksek fiyatlar nedeniyle oluşan iç pazarın çekiciliğini ortadan kaldırmıyorsa, sanayici, ihracat yerine iç pazara yönelmeyi tercih eder ve öyle de olmuştur. 1963'den itibaren uygulanmaya başlayan ihracatı teşvik önlemleri sanayici kapitalisti ihracata yöneltecek etkinliğe tek başına yeterli olmamış, iç pazar her dönem ve koşulda çekiciliğini korumuştur.

İkincisi, döviz kurunun sabit tutulması ithalatı çekici, ihracatı itici kılan bir etki yaratmıştır (99). Bu itici etki birçok biçimde ortaya çıkmaktadır. Temel etken ihracattan TL cinsinden sağlanan gelirle ilgilidir. Tekelci

---

(98) **Keyder**, (1977).

(99) Bazı görüşler bu olayı «ihracatçının cezalandırılması, ithalatçının ödüllendirilmesi» olarak tanımlayarak ihracatçı ve ithalatçıları farklı gruplarmış gibi değerlendirmektedirler. Örnek: (**Alkin**, 1981 22), (**Ebiri**, **Bozkurt**, **Çulfaz**, 1977 195). Oysa bu konuda Ticaret Bakanlığı'nca 1975 yılında yapılan bir inceleme böylesine kesin bir ayrımı pek doğrulamıyor. Sözkonusu incelemenin sonuçları, 1975'de 3892 ihracat firmasından 1422'sinin aynı zamanda ithalat yaptığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, gerek ithalat komisyonculuğu yapan, gerekse kendi üretimlerinde kullanılmak üzere hammadde, ara malı, teçhizat ithal eden ithalat belgesi sahibi ihracatçılar tüm ihracatçıların yaklaşık % 39'unu oluşturmaktadır. Sorunu büyük ihracatçılar açısından oldığımızda bu oran daha çok yükselmektedir. 1975'deki 3652 ihracat firmasından 689'unun anonim şirket olduğunu ortaya koyan araştırma bu 689 A.Ş.'den 534'ünün (% 69) hem ihracat hem ithalatla uğraştığını ortaya koymaktadır. (**Ticaret Bakanlığı**, 1975). Bu sonuçlar, özellikle büyükler açısından, «ihracatçı», «ithalatçı» biçiminde bir ayrıma olanak verecek ölçüde farklı grupların olmadığını; her iki ticaret faaliyetini de yürüten (hatta çoğunlukla imalatçı da olan) sermaye gruplarının olduğunu ortaya koymaktadır

sermaye aynı ihracat hacmına karşılık denge kurunda (100) elde edebileceği toplam paraya oranla aşırı değerlenmiş kurda daha düşük bir gelir sağlayacağının bilincinde olduğundan ihracata pek rağbet etmemiştir. Kaldı ki, aşırı değerlenmiş kur sürdükçe, girdileri ithal ederek içeride üretip içeride satmak ihracattan her zaman daha kârlı olmuştur (101).

Aşırı değerlenmiş kurun ihracatı olumsuz yönde etkileyen bir yönü de korumayla ilgilidir. Yüksek kur, ithalatı özendirdiği sürece dış ticaret açığının büyümesine, dolayısıyla da ithalatın çeşitli yollarla kontrol altına alınmasına neden olmuştur. Bu durumda, tekelci sermayenin kullandığı yerli ve yabancı girdilerin maliyeti, koruma etkisi nedeniyle uluslararası maliyetlerin çok üstüne çıkmıştır. Bu maliyetlerin belirlediği fiyatlarla ve kaliteyle uluslararası pazarda boygöstermenin mümkün olamayacağı da açıktır.

Öte yandan, bazı ürünler için belli büyüklükte pazarlar bulup ihracat sözkonusu olsa bile çok uluslu tekellerden üretim için alınan lisansların koyduğu kısıtlamalar da ihracatı engellemektedir. Bu kısıtlama, tamamen ihracatı yasaklama, önceden izine bağlama veya ancak belli ülkelere ihracat izni tanıma biçiminde olabilmektedir. «Örneğin, Türkiye'de Renault firmasının ihracatı lisans anlaşmasından getirilen kayıtlama ile yalnızca RCD ülkeleri için serbest bırakılmıştır. Bunun başlıca nedeni, lisansı veren yabancı firmanın uluslararası piyasalarda Türkiye'deki yavru şirketi kendisine veya başka ülkelerde kurduğu diğer yavru firmalara rakip görmek istememesinden ileri gelmektedir» (102).

---

(100) Denge kuru, piyasada arz ve talebe göre belirlenmiş kur anlamına gelmektedir.

(101) Aşırı değerlenmiş kurun boyutlarıyla ilgili bir değerlendirme şöyledir: «İç ve dış fiyat değişmelerine göre gerekli düzeltmeler yapıldığında TL'nin gerçek kurunun 1973—1978 arasında ABD do'arına karşı % 15—18, diğer başlıca ticaret yaptığı ülkelerin paralarına karşı da % 8—12 değer kazandığı görülmektedir.» (Balassa, 1981: 14)

(102) Alpar 1980/3 36)

Böylece, korumacı önlemlerin iç pazarı daha çekici yapması, sabit döviz kuru politikasının bu çekiciliği pekiştirmesi, lisans anlaşmalarının ihracatı engellemesi sonucu, ihracatta artış sözkonusu olmamış; buna karşılık ithal talebi hızla artmış ve yapılamayan ithalatın da etkisiyle ekonominin kendisini yeniden üretememesi noktasına gelinmiştir.

1.6 — Uygulanan ithal ikameci modelin önemli araçlarından biri olan aşırı değerlenmiş kur (ya da yüksek kur), yabancı sermaye girişi ve değer transferi olgusunu da etkilemiştir. Kurun aşırı değerli hale gelmeye başladığı yıllardan itibaren yabancı sermaye girişi de beklenen boyutlarda gerçekleşmemiştir. Çünkü bu durumda, yabancı şirketin yatırımının TL açısından değeri gerçek değerinden daha az görülecektir. Yabancı sermayenin döviz kurunun daha istikrarlı olduğu ülkelerde yoğunlaşmasının bir nedeni de budur. Aşırı değerlenmiş kur politikasının uygulandığı Türkiye'de ise yatırım yapan yabancı şirket ya getirdiği sermayeyi nakdi olmak yerine ayni biçimde transfer ederek ya da çok az sermayeyle yatırımı başlatıp ağırlıkla iç kredileri kullanmak yolunu seçerek yüksek kurun yarattığı olumsuzluğu aşma yoluna gitmiştir.

⁂

1970'li yılların sonuna gelindiğinde genel özellikleri yukarıda özetlenen ithal ikameci modelle sermaye birikimini sürdürmenin koşulları iyice daralmış, yapılamayan ithalatlar nedeniyle yatırımlar bir yana varolan kapasitenin bile ancak %30-40'ı işler tutulabilmiş, hızlanan enflasyon stokçuluğu, karaborsayı çekici hale getirirken ekonomideki tasarruf - yatırım dengelerini de altüst edip iyice açmaza sokmuştur. Kısacası, korumacı dış ticaret politikası, sübvansiyonlar, sabit kur teşvikiyle desteklenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi için artık «deniz bitmiştir»!..

1970'li yılların sonlarına kadar bu modelle hatırı sayılır büyüklükte sermaye birikimi sağlayan tekeller, artık modelin işlemezliği karşısında sanki yıllardır biriktirdikleri sermayeyi ithal ikameci sanayileşmeden sağlayan onlar değilmiş gibi, modeli «günah keçisi» addedip ivedilikle değiştirilmesi gerektiğine karar kılmışlardır.

Böylece, hem iç hem dış egemen güçler kapitalist dünya ekonomisindeki yeni bir işbölümüne yönelme çabalarına uygun bir düzenleme içinde Türkiye kapitalizmi açısından tıkanan bu modelin giderek yerini alacak alternatif bir strateji için hazırlıklara başlamışlardır. Bu alternatif, «ihracata yönelik sanayileşme modeli»dir. Bu yeni birikim modelinin genel özellikleri, bu modele geçiş için Türkiye'de izlenen politikaları, araçları ve ortaya çıkan bazı sonuçları ikinci bölümde ele alacağız. Bu bölüme geçmeden bir noktayı açıklığa kavuşturma amacıyla 1930'larda izlenen ithal ikameci politikayı 1950'ler sonrası izlenenden ayıran bazı temel noktalara işaret etmek istiyoruz.

2. Bir Karşılaştırma ve Sonuçlar

1930-1940 döneminde uygulanan ithal ikameci sanayileşmenin 1953-1979 döneminde uygulanandan belli farklılıklar göstermesinde en önemli etkenlerden birisi, sözkonusu konjonktürlerde Türkiye'nin emperyalizmle olan ilişkisiyle; diğeri ise, birincisine bağlı olarak, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar bileşimi ve bunlardan yönlendirici durumunda olan sınıfın tercihleriyle ilgilidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet öncesi yıllarda olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yeri ihracata yönelik tarım ve madenciliğin geliştiği «ilkel ihraç ekonomisi» idi. Başka bir deyişle, Türkiye dünya ekonomisinde, tarım malları ve madenler ihraç eden, buna karşılık mamul mal satın alan bir konumdaydı. Emperyalizmin dış

borç, yabancı sermaye yatırımları, dış ticaret politikaları da bu işbölümüne uygun bir biçim alıyor ve ülke içinde kendisine destek sınıf ise ticaret sermayesi olarak belirliyordu.

1929 Büyük Dünya Buhranı emperyalist ülkeleri savunmacı bir çizgiye çekti. Bu değişiklik, Türkiye gibi ülkelerde iktidar blokunu oluşturan sınıf bileşimleri içinde, bileşenler arasındaki güç dengesini de etkiledi. Türkiye'de o döneme kadar Kurtuluş Savaşı'ndaki önder konumundan kaynaklanan politik etkinliği sayesinde sınıf tavrı göstererek iktidar bloku içinde yeralan sivil-asker küçük burjuvazi, konjonktürün yarattığı koşullar içinde blok içi yönetici sınıf olmanın yanısıra yönlendirici bir güç konumunu da elde etti. Dünya Buhranı sürecinde dışa bağımlı ticaret sermayesinin etkinliği ise bir önceki döneme oranla azaldı. Dolayısıyla, bu dönemde belirlenen ekonomi politikalara küçük burjuva politikacı ve bürokratların tercihleri daha çok yansıdı.

1950'ler sonrasında ise, emperyalizm artık savunmacı değil, tersine **«atak»** (offansiv) bir çizgidedir. Metropollerde sermaye birikiminin varmış olduğu düzeyin yarattığı sorunlar, uluslararası işbölümünün yeniden düzenlenmesini, sermaye birikiminin uluslararası ölçekte sürdürülmesinin koşullarını oluşturmayı gerektirmektedir. Türkiye'deki iktidar bloku sınıf bileşimi de yeni düzenlemenin koşullarına uyabilecek bir tarzda gelişmekte, bir önceki dönemin yönlendirici gücü küçük burjuvazi blok dışında kalmakta; büyük toprak sahipleri, büyük ticaret ve sanayi sermayesinin ittifakı yeni blok bileşimini oluşturmaktadır.

Burada varılacak ilk sonuç, 1930'lar döneminin ithal ikameci sanayileşme stratejisini belirleyen ve uygulayan sınıf bileşimiyle 1950'ler sonrası koşullarının biçimlendirdiği ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulayan sınıf bileşimi farklıdır. Bu farklılık da temel etmen emperyalizmin etkisindeki farklılaşımdır.

İç ve dış koşullardaki değişimler ve bunun blok içi sınıf dengesine yansıması, 1930'larda izlenen sanayileşme stratejisinin, belirli bir süre emperyalist merkezlerin belirlediği uluslararası işbölümünün öngörüleri dışında gelişmesine olanak tanımıştır. Emperyalizmin «azgelişmiş» ülkelerin gelişimi üzerindeki yıkıcı etkisinin bilincinde hareket eden küçük burjuvazi, gerek dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları gerekse de dış borçlanma konusunda «faydacı» politikalar geliştirmiştir. Emperyalizmin ülke dışına değer aktarmasını en az düzeyde tutmayı hedefleyen bu politikalarla —İngiltere, Almanya ve SSCB birbirlerine karşı kullanılarak— elverişli koşullarda dış borç ve teknik yardım sağlanmıştır. Öte yandan, korumacılığın ortaya çıkardığı rantların önemli bir bölümünün devlette kalması ve bunun sanayileşme fonu olarak kullanılması benimsenmiş ve büyük ölçüde uygulanmıştır. İthal ikameci saniyeleşme için ise, gelişigüzel bir gelişme yerine görece planlı hareket edilmiş ve hazırlanan Sanayileşme Planı büyük ölçüde hedefine ulaşmıştır.

1950'ler sonrası izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi ise emperyalizimin uluslararası işbölümü öngörülerine ters düşmeyen tersine «çakışan» bir biçimde gelişmiştir. Bu dönemde iktidar blokunu oluşturan sınıflar dış borçlanma, yabancı sermaye, Batı'yla ticari ilişkiler konusunda bir önceki dönemin politikalarının aksi yönünde görüşlere sahiptiler. Bu dönemde emperyalizmin ekonomik ve politik etkilerine açık biçimde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası, ülke içinde yaratılan değerin büyük bir kısmının metropollere akmasına, korumacılığın yarattığı rantların da, devlet yerine, yerli ve yabancı tekellerce bölüşülmesine yolaçmıştır.

1930'lardaki ithal ikameci sanayileşme politikası, emperyalizmin dış etkilerinden mümkün olduğunca korunan biçimde uygulanmış, üretici güçlerin belli ölçülerde gelişmesine ve sermaye birikiminin hızlanmasına yolaçmıştır. Buna karşılık, 1950'ler sonrası izlenen politika üre-

tici güçlerin gelişimini büyük ölçüde emperyalizmin belirleyiciliği ve yönlendiriciliğine sokmuş, sermaye birikimi süreci de bu ilişki tarafından belirlenmiştir.

Farklı yönlerinden en önemlileri yukarıda sıralanan sözkonusu dönemlerin en önemli **ortak** yanı ise şudur: İzlenen politikalar, yapılan tercihler, emeğin sermaye tarafından sömürüldüğü bir düzen çerçevesi içinde gelişmiştir. Her iki dönem de de sermaye birikiminin kaynağı işçilerin ve küçük üreticilerin yarattığı değerdir. Ve her iki dönemde de sömürülen, yarattığı değerden daha az pay alan, her tür politik faaliyetin dışında bırakılanlar emekçi sınıf ve tabakalar olmuştur.

Farklı koşullarda da olsa uygulanan ithal ikameci stratejinin emekçiler açısından yarattığı sonuçlar **çok daha olumsuz biçimde**, bu politikaya alternatif olarak önerilen «ihracata yönelik sanayileşme staratejisi» için de geçerlidir. Bu nedenle ücretli emek sömürüsüne dayanan bir düzende, emekten yana olanların «sanayileşme stratejileri» konusunda bir tercih belirtmeleri veya «taraf» olmaları katılmadığımız bir tavırdır. Çünkü tercihe aday sanayileşme stratejileri, özünde ücretli emek sömürüsüne dayanan kapitalizmin çerçevesi içinde yeralmakta, sermaye birikimi krizini atlatmak üzere gündeme getirilmektedir. Bu nedenle «ithal ikamesi mi-dışa açılma mı?» gibi bir seçime zorlanmak doğru görünmediği gibi, «ithal ikameci sanayileşme politikası yanlış uygulanmıştır, bunun yerine planlı, üretici güçleri geliştiren (bir ölçüde 1930'lardakine benzeyen) bir ithal ikameci sanayileşme politikasından yana olmak gerekir» biçimindeki bir tartışmada taraf olmayı da pek doğru bulmamaktayız.

Kanımızca esas tercih, uygulanacak sanayileşme hedefi ve stratejisinin (ve toplumsal yaşamın **her alanındaki** politikanın) hangi sınıflarca (emekçiler mi, egemen sınıflar mı) belirleneceği konusunda olmak durumundadır.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONBAHARINDAN 1982 BAHARINA : EKONOMİK GELİŞMELER

1 — Yeni Bir Sermaye Birikimi Modeline Doğru Adımlar

Türkiye sanayiinin korumacılığa ve devlet desteğine dayalı biçimde gelişmesinin zeminini oluşturan iç pazara dönük sermaye birikimi modeli 1970'lerin ortasında başlayan ve sonlarına doğru derinleşen yoğun bir bunalıma girdi. İthal ikameci model ve buna bağlı olarak Türkiye kapitalizminin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi, uzunca süre sermaye birikiminin temelini oluştururken, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren birikimin sürmesi önünde bir engel durumuna geldi. İthal ikameci çizgide belli değişiklikler yaparak, belli onarımlara giderek bunalımı aşmak ve birikimi sürdürmek artık mümkün görünmüyordu. Zaten 1970'lerin ortasında başgösteren bunalım, modelin tüm sübapları, emniyet marjları kullanılıp tüketilerek 1970'lerin sonuna kadar ertelenebilmişti. Ancak 1970'lerin sonu, artık bu bitkisel yaşamın süremeyeceğini göstermekteydi. Bunalım, sonuçlarını iki temel sorunda duyurdu: şiddetli enflasyon ve döviz darboğazı. Bu iki sorunun ortak sonucu ise kaynakların üretken sektörlerden üretken olmayan spekülatif alanlara kayması ve buna koşut olarak da atıl kapasiteli çalışmanın çok ileri boyutlara ulaşması idi.

1970'lerin sonlarına doğru sermaye sınıfı açısından yeni bir birikim modeline geçiş artık dayatmış durumdaydı. Bu zorunluluk sadece yerli sermaye için değil, uluslararası sermaye açısından da geçerliydi (1).

---

(1) Uluslararası işbölümü bağlamında ihracata yönelik ekonomi modelinin uluslararası sermaye açısından önemli ve anlamı Birinci Kitap'ta tartışıldığından burada yinelenmeyecektir.

Yeni birikim modeli tartışmaları 1978'de boygösterip 1979'da iyice yoğunlaştı. 1978'de hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisine Dünya Bankası, yeni birikim modeline (ihracata yönelik ekonomi modeli) temel teşkil edecek ilkeler koydurmaya çalışırken dönemin hükümetinin bir kanadı ve Devlet Planlama Teşkilatı teknisyenleriyle yoğun bir çekişme içine girdi (2). Bununla birlikte hükümet içindeki bir diğer kanat «dışa açılma» stratejisini benimsemekteydi.

Hükümet içindeki bazı kesimlerin muhalefetine rağmen 1979 yılında IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan kredinin de diyeti olarak yeni birikim modeline yönelmenin ilk eğilimlerini oluşturan bir dizi karar alındı. «Ekonomiyi Güçlendirme Programı» adıyla sunulan bu kararların «24 Ocak Kararları»nı andıran yanları hiç de az değildir. Ne var ki hükümetin **parçalı** yapısı, izlenecek ekonomi politikanın kendi içinde tutarlı ve kararlı olması önünde de engeldi; uygulanan ekonomi politika, kelimenin tam anlamıyla **eklektikti**. Bu durum tekelci sermayenin kabulü olamazdı. Nitekim CHP hükümetince izlenen «istikrar tedbirleri»ni değerlendiren TÜSİAD, alınan önlemleri «yetersiz, yavaş, tereddütlü, geç, etkin olmaktan uzak ve tamamlayıcı ögelerden yoksun» (3) olarak nitelemekteydi. TÜSİAD'a göre; «istikrar paketinin başarısızlığında temel neden, izlenen politikaların gönülsüzce —IMF'i memnun etmek kaygusuyla— alınmış olması ve sonuçlarının izlenmemesiydi» (4). Başka bir deyişle, TÜSİAD'a göre izlenen ekonomi politika genel hatlarıyla doğru idi, ama uygulamada yetersizlik, gö-

(2) Hatırlanacağı üzere 1978'deki hükümetin kombinezonu ortak karar ve davranış gösterecek bir özellikte değildi. Uluslararası kuruluşlar ve tekelci sermayenin ileriye yönelik istemleri CHP Hükümeti içindeki bazı kesimlerce makul karşılanırken başta teknisyen kadro olmak üzere bazı kesimlere ters gelmekteydi. Bu «çatışma» özellikle Dördüncü Plan'ın stratejisinin oluşumunda izlenebilmektedir. Bu konudaki bir çalışma için bkz. (TİT 1978, sayı 51)

(3) TÜSİAD (1980 a 29)

(4) TÜSİAD (1980 a 25)

nülsüzlük sözkonusuydu, tamamlayıcı önlemler alınamıyordu.

Tekelci sermaye «yeterli ve gönüllü» uygulayıcıları «24 Ocak Kararları»nı alan hükümette buldu. 1980 Eylül'ne kadar olan dönemde de 24 Ocak Kararları'nı tamamlayıcı önlemlere yerverilmeye çalışıldı. Bu önlemlerin büyük bir kısmı yasa sorunuydu ve Meclis'in yapısı bu yasaların çıkması önünde bir engel oluşturuyordu. 12 Eylül 1980'le birlikte, izlenen ekonomi politika daha etkin ve engelsiz uygulanma ortamı buldu. Yeni politik koşulların, programa sağladığı etkinlik çeşitli kesimlerce de dile getirilmektedir: 24 Ocak Kararlarının «mimarı» diye adlandırılan Özal: «12 Eylül olmazsa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık.» demektedir. Ulaştırma Bakanı M. Aysan: «1981 yılında elde edilen ekonomik başarıların asıl sahibi 12 Eylül yönetimi ve onun hükümetidir.» derken Danışma Meclisi üyesi Dündar Soyer ise durumu şöyle değerlendirmektedir: «12 Eylül olmasaydı 24 Ocak Kararları'nın sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu. Eğer 12 Eylül olmasaydı vergi kanunları çıkar mıydı? Denk bir bütçe sağlanabilir miydi? 24 Ocak kararları etkin olur muydu? Bu uygulamalara 12 Eylül kararları mı demek lazım, 24 Ocak kararları mı? Artık bilmem.»

Sanayici ve işadamlarının görüşleri de aynı yöndedir. Örneğin Rahmi Koç 24 Ocak Kararları'nın 12 Eylül'den önceki ve sonraki dönemde uygulamasına ilişkin bir soruyu şöyle yanıtlamaktadır:

> «Büyük fark şurdan ileri gelmektedir. 12 Eylül harekâtından önce herşeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ya da yönetmelik çıkarmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. Yani herşey güç ve uzun zaman içinde gerçekleşebiliyor, herşeye politik açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında fark alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığın-

dan çok hızlı hareket edebiliyor ve üstelik askeri yönetim yanlış yapsa bile bunu kısa sürede düzeltebiliyor. En önemlisi ise tüm bu işlemler yapılırken politik yaklaşımlar sözkonusu olmuyor. Çünkü askeri yönetimin parlamentoda sandalye kaybı ya da seçmen kaybı diye bir kaygısı yok. En büyük fark askeri yönetimin zamanında ve doğru kararlar almasıyla çok değerli zaman tasarrufumuzun olmasıdır.»

İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur ise 12 Eylül'ün 24 Ocak Kararları'nın başarısını iki kat artırdığını belirterek şöyle demektedir:

«Bundan iki yıl önce alınan ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak Kararları'nın ekonomi tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak Kararları ilke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak Kararları'nın başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime aittir. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak Kararları'nın başarısını iki kat artırmıştır» (5).

***

Ağırlıkla 24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketiyle başlayan ve yeni politik koşulların biçimlendirdiği ortamda da sürdürülen ekonomi politikanın yönelimi bugün artık iyice belirginlik kazanmıştır. Çalışmamızın «Birinci Kitap»ında, 24 Ocak 1980-Eylül 1980 arası dönemde alınan önlemlere değinerek bugün iyice billurlaşan bu yönelime ilk yaklaşımlarda bulunmuştuk. Vardığımız noktada bu yönelim daha bir netlik kazanmış, bazı sonuçlarını ortaya koymuş durumdadır. Şimdi bu yönelim konusunda daha rahat söz söyleyebilecek, daha etkin

(5) Cumhuriyet, 24 Ocak 1982.

önermelerde ve öngörülerde bulunacak verilere sahibiz. Bu nedenle bir önceki çalışmamızın devamı olarak 1980 Eylül'ünden 1982'ye alınan önlemleri ve sonuçlarını sıralamak yerine bu önlemleri, belirginleşen yönelimi yeniden tanımlayan bir bağlam içinde aktarmak bize daha uygun bir yöntem olarak görünmektedir.

⁂

Yönelinen yeni birikim modeli ülke sermayesinin «yeniden-yapılanması» ekseni üzerine kuruludur. Yeniden-yapılanma kavramından, sermayenin egemen toplumsal güç olarak kendini yeniden-üretebilmesi için değişen koşullara uygun bir yapı kazanmasını anlamak gerekir (6). Bu değişen koşullar ise iki tür ilişkide somutlaşmaktadır: Birincisi sermaye-emek ilişkisi yeniden yapılanmaktadır. Dördüncü Bölüm'de «İşçi-İşveren İlişkileri» başlığı altında ele alacağımız bu değişiklik, kendisini, ekonomik ve demokratik hakların kısıtlanmasında, çalışma yaşamının daha otoriter ve baskıcı niteliğe bürünmesi ve ileriye dönük olarak kurumlaştırılmasında göstermektedir. Yeniden-yapılanmanın diğer boyutu ise ülke sermayesinin kendi içinde ve uluslararası sermaye ile ilişkilerinde yaşanmaktadır; Uluslararası yeni işbölümünün öngördüğü üretim sektörlerinde yoğunlaşmak, bu alanlarda ihracata dönük biçimde üretimi sürdürmek ve buna bağlı olarak yabancı sermaye ve dış kredi kuruluşlarıyla daha köklü bir ilişki içine girmek sermayenin yeniden-yapılanmasının uluslararası düzeyde biçimlenişini yansıtmaktadır.

Ülke sermayesinin kendi içindeki yeniden yapılanması ise ihracata dönük üretimin gerektirdiği büyük ölçekli işletmeleri kurmak üzere («kapitalistlerin kapitalistlerce mülksüzleştirilmesi» biçiminde) sermayenin daha çok merkezileş(tiril)mesi, üretken sektöre geri dönmeyen «artık»a (ticaret kârı, rant) elkoyan sınıfların ola-

(6) Savran (1982)

naklarının daraltılması biçiminde somutlaşmaktadır. Bu sürecin somutlanışı kısmen bu bölümde kısmen de Üçüncü Bölüm'de ele alınacaktır.

Yeni birikim modelinin oluşturulması sürecinde sermayenin yeniden-yapılanışı devletçe alınan önlemlerle gerçekleştirilmektedir. Başka bir deyişle, temel işlevlerinden birisi sermaye birikimi sürecinin koşullarını yeniden-üretmek olan devlet, yeni modelin oluşumu için çeşitli müdahalelerde bulunmaktadır. Birçok burjuva ideoloğunun öne sürdüğünün tersine, yeni model devlet müdahaleciliğini arka plana atmamakta, tersine modelin oluşumu her düzeyde (ekonomik, politik, ideolojik) yoğun devlet müdahalesini gerektirmektedir. Devlet müdahalesinin biçimi ve araçları belirlenen amaçlara uygun bir değişim geçirmektedir, o kadar.

Genel çerçevesini yukarıda vermeye çalıştığımız yeni birikim modelinin ayrıntılılaştırılması işlemine Türkiye'nin uluslararası işbölümünde yoğunlaşacağı alanları saptamakla başlamak uygun olacaktır.

1.1 — Uluslararası İşbölümünde Türkiye'nin Yoğunlaşacağı Sektörler

Yönelinen yeni modelde üretimin yoğunlaşacağı alanlar da yeniden belirlenmekte, ülke sermayesinin kendisini dünya kapitalizminin bir parçası olarak yeniden üretmesine elverecek sektörler saptanmakta ve kaynakların bu alanlara yönelmesi teşvik edilmektedir. Uluslararası işbölümünde Türkiye'nin uzmanlaşacağı alanların neler olduğu, gerek iç ve dış sermayenin tercihlerinde gerekse devlet politikalarında yeterince belirginlik kazanmıştır. Uluslararası kuruluşların «öneri»lerine örnek olarak Dünya Bankası danışmanlarından Balassa'nın 1979 yılında Meban'ın düzenlediği bir seminere sunduğu tebliğdeki görüşlere yer vermek açıklayıcı olacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, fonların ağırlıkla ara malları üretimine tahsis edilmesini eleşti-

ren Balassa «ara malları yatırımlarının üretkenliğe geçmesi uzun bir süre alır. Oysa Türkiye'nin karşılaştığı döviz sıkıntısı kısa bir sürede üretime geçebilecek sanayi dallarına prim vermektedir.» demekte ve şöyle devam etmektedir:

> «Petrol ürünleri ve temel madenlerde yüksek olan sermaye/hasıla ve sermaye/emek katsayılarının yanısıra dünya piyasalarında petrol ürünlerinde görülen arz fazlası ve ayrıca Türkiye'deki pik demir ve kok kömürün düşük kalitede olması, bu endüstrilerin daha fazla genişletilmemesi için prima facia bir sebeptir. Aynı sonuç orman ürünleri, deri ve seramik için geçerli değildir. Bu faaliyet dallarında sermaye-hasıla ve sermaye-emek katsayıları küçük olduğu gibi yerli madenlerin kullanılması da ayrı bir avantajdır.
>
> Dayanıksız tüketim malları büyük ölçüde yerli madde kullandıkları gibi aynı zamanda Türkiye'de bol ve oldukça ucuz olan emekgücüne dayanırlar. Nisbeten emek-yoğun olan yatırım ve dayanıklı tüketim malları üretiminde Türkiye, düşük maliyetle kullanabileceği vasıflı ve vasıfsız emekgücünden yararlanmak avantajına sahiptir. Aynı zamanda, yatırım ve dayanıklı tüketim mallarına Orta Doğu ve diğer gelişmiş ülkelerde uygulanan gümrük vergileri düşüktür. Ve bu ülkelerde bu mallara nadiren miktar kısıtlamaları uygulanır... Türkiye turizm alanında önemli bir potansiyele sahiptir... Böylelikle yurt içi kaynaklar kullanılarak nisbeten düşük maliyetle döviz kazanılabilir ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunulmuş olur.»

Balassa otomotiv sektörü için ise şunları önermektedir:

> «Bu üretim kolunda 'seçici' olup bir kısım aksesuar ve parça aksamı üretimini yurt içi kullanımı ve ihracat için yapmak; öte yandan bunların bir kısmını da ithal etmek daha yerinde bir çözüm olur... Türkiye 1979 programında kurulması tasarlanan

uçak sanayiinde yerli üretime gideceğine, zaten bu alanda çok geniş olan dünya piyasasında uçak parça ve aksamı üretimine yönelmelidir. Üretilen bu parçaların 'gümrüksüz' girişi 'Tokyo' görüşmelerinde garanti edilmiştir. Ulaşım araçları kolunda uluslararası üretim bölüşümüne katılmak, Türkiye'nin daha ziyade emek-yoğun aksesuar ve parça aksamı üretiminde yoğunlaşmasını zorunlu kılar. Böylece mukayeseli üstünlüklerden yararlanılmış olacaktır. Metal sanayii, makina araçları, elektrik ve elektrik dışı makina endüstrisi için de aynı düşünce geçerlidir. Bu endüstrilerde görülen alt sözleşme (taşaron) uygulamaları, yabancı sermayenin katkısını gerektirebilir» (7).

Görüldüğü gibi, Balassa'ya göre petrokimya, demir-çelik gibi yatırım malları sanayii Türkiye'ye göre değildir. Türkiye özellikle hammaddesi bol, emek-yoğun alanlarda; dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarında yoğunlaşmalı, turizmi geliştirmeli, ara malları üretiminde ise dünya piyasasını dönük fason üretimi benimseyerek parça üretimine yönelmelidir.

1979'da Balassa'nın sunduğu bu görüş 1981'de devlet politikasına örnek olan DPT Müsteşarı Y. Aktürk'ün 2. İktisat Kongresi'ne sunduğu tebliğde de görülmektedir. «Hangi sanayileri kuralım?» diye sormakta Aktürk ve kendi sorusunu şöyle yanıtlamaktadır:

«... piyasa mekanizması içinde rekabet gücü olabilecek, mukayeseli avantajlarımızı azami ölçülerde kullanan, ithalatla boy ölçüşebilecek, daha doğrusu rahatlıkla ihracat yapabilecek sanayi dalları olmalıdır. Bu tariflere uyan sanayi kollarından birkaçını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

— Tekstil
— Gıda sanayii
— Konfeksiyon

(7) Balassa (1979 44-48)

— Cam, seramik, sıhhi tesisat. refrakter
— Ambalaj
— Deri eşya
— Dayanıklı tüketim malları
— Traktör, kamyon, otobüs
— Profesyonel elektronik cihaz
— Metal parça (özellikle döküm parçaları işleyen) yan sanayii

Diğer taraftan mevcut durumumuzu realist bir şekilde değerlendirecek olursak problemlerimizi yoğunlaştırmayan, bilakis, çözen yaklaşımlara ihtiyaç olduğu açıktır. Altyapıda özellikle enerji ve ulaştırma sektörlerimizdeki darboğazları ağırlaştırmamamız lazımdır. Yeni enerji yoğun ve bulk demiryolu nakliye ve liman kapasite ihtiyaçları yüksek olan sanayi dallarında (mesela demir-çelik) ihtiyacımızın tamamının yerli üretimle karşılanması yaklaşımı yanlış olacaktır... Kısa dönemde yatırımlara yönlendireceğimiz kapitalin en verimli kullanımını sağlamak için sermaye/hasıla oranı düşük sahalara öncelik verilmesi isabetli olacaktır. Bu açıdan rehabilitasyon ve modernizasyon projeleri ile verimlilik artırma yolu tercih edilecektir... Dünya Bankası kredileri ile pamuklu tekstil, çimento ve gübre sektörlerinde rasyonel, darboğazları giderme rehabilitasyon yatırımlarına başlanmıştır» (8).

Balassa ve Aktürk'ün görüşlerinde somutlaşan bu yönelim tekelci sermayece de paylaşılmaktadır. **Güneş** gazetesinin tekelci sermayenin çeşitli fraksiyonlarıyla yaptığı röportajlar bu saptamayı doğrulamaktadır (9). Bu durumda sorun, yoğunlaşılacak sektörlerde ihracata yönelik üretimi teşvik etmek, bunun için de sermayenin merkezileştirilmesini sağlamak; «istenmeyen» sektörleri ise kısmen tasfiye etmek veya daraltmak. hiç olmazsa

(8) Aktürk (1981 17)

(9) Güneş, 1-7 Mart 1982.

genişlemesini önlemek biçiminde belirginleşmektedir (10). Bu sorunun çözüm bulması halinde, özendirilmeyecek veya tasfiye edilecek işletmelerden serbest kalacak olan kaynakların «ihracata dönük sektörler»e akışı sağlanarak sermaye birikiminin sürmesini sağlayacak koşullardan biri yerine getirilmiş olacaktır.

Bu hedefe ulaşmak için yapılması düşünülenler iki başlıkta toplanabilir:

1 — İthal ikameci modelin mirası olan, fakat yeni birikim modeliyle uyuşmayacak alanlardaki sermayenin ve ihracata dönük sektörlerde yeralmakla birlikte etkin ölçekte olmayan işletmelerin felçli yaşamını engellemek (bunun için de ekonomiyi daraltacak deflasyonist önlemler başta olmak üzere bu alanların özendirilmemesini sağlayacak araçlara başvurmak).

2 — İhracata yönelik modele uyacak, onun itici gücünü oluşturacak alanlara yoğun destek ve teşvik vermek. Dolayısıyla, bu sektörlerdeki işletmelerin büyük ölçeklerde kurulmasını ya da yeniden örgütlenmesini sağlamak (sermayeyi merkezileştirmek), uluslararası sermaye ile daha sıkı bir bütünleşmeye gitmek, kısacası geçmişte ihracatı itici, iç pazarı çekici kılan yapıyı değiştirmek.

Yeni modelin hedeflerini gerçekleştirmek için saptanan politikalar ve araçları (önlemleri), oldukça çeşitli ve karmaşık görünmektedir. Yeni bir önlemin devreye sokulmadığı hafta yok gibidir. Saptanan politika ve araçlarının tümüne yer vermek yerine, çalışmanın amacına uyan, belirleyici özellikte olanlar elealınacaktır. Bunların başlıcaları sanayileşme, dış ticaret, döviz kuru, uluslararası yatırım politikaları olacaktır. Diğer bir sorun da politikaların kapsamını belirlemede ortaya çıkmakta, hangi önlemin hangi politika çerçevesinde alınması gerektiği yer yer belirsizleşebilmektedir. Devreye sokulan bir önlem aynı anda birkaç politikanın birden kapsamı-

(10) Tasfiyesi istenen işletmeler, sadece yeni modele uymayan sektörlerdeki kuruluşlar değil, aynı zamanda yeni modele uymakla birlikte ihracat yapacak etkinliğe sahip olmayan ölçekte kurulmuş küçük işletmelerdir.

na girebilmekte, birden fazla ekonomik dengeyi etkileyebilmektedir (11).

1.2 — «Temizlik Harekatı» — Sermayenin Merkezileştirilmesi Hedefi

Yeni modelde sanayileşme (siz bunu sanayisizleşme diye okuyun) politikası olarak ihracata dönük, emek-yoğun tüketim malları sektöründe uzmanlaşılması ve çok uluslu tekeller için fason üretim yapılması benimsenmiştir. Bu politika çerçevesinde yeni modele uyan sektörleri teşvik ekmek, uymayanları ise tasfiye etmek veya daraltmak üzere «temizlik harekatı»na girişilmiştir. Amaç, kaynakların istenmeyen sektörlerden istenenlere aktarılması, uzmanlaşılacak sektörlerde de büyük ölçekli üretimi gerçekleştirmek için sermayenin merkezileşmesini sağlamaktır (12). Merkezileşmenin sağladığı yararı Marx şöyle ifade etmektedir:

> «Merkezileşme yoluyla bir gecede biraraya toplanıveren sermaye kitleleri, tıpkı diğer sermayeler gibi, ama daha büyük bir hızla ürer ve çoğalır ve böyle-

---

(11) Saptanan politikalar için alınan önlemlerden 1980 Eylül'üne kadar olanlara Birinci Kitap'ta yerverildiği için, bu bölümde Eylül 1980—Nisan 1982 arası önlemler konu edilecek gereken durumlarda 24 Ocak 1980 başlangıç noktası alınacaktır.

(12) Bilindiği gibi, sermayenin merkezleşmesi ve yoğunlaşması birbirini devindiren ik süreç olarak tekelleşme olgusunu ortaya çıkarmışlardır. Ancak, merkezleşme ve yoğunlaşma süreçlerinin arasındaki farkı da belirtmek yararlı olacaktır. Yoğunlaşma, giderek artan oranlarda emek gücü kullanılması, sermayenin organik bileşiminin artırılması ve üretimin örgütlenmesinde verimliliği yükseltici düzenlemeler yapılması sonucu el konulan artık-değer kitlesinin büyümesiyle sağlanır. Merkezleşme ise yoğunlaşmanın tersine, toplumsal üretimde ve birikimde gerçekleştirilen bir büyümenin sonucu değildir. Merkezileşme, bir yeniden-bölüşümdür. Marx'ın deyişiyle «...daha önce oluşmuş bulunan sermayelerin toplulaşması, bağımsızlıklarına son verilmesi, kapitalistin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi...» (Kapital I: 643) dir. Rekabet sonucu, büyüğün küçüğü yutması, anonim şirketleşme, çeşitli konsorsiyumlar, kredi sisteminin denetim altında alınması sermayenin merkezileşmesinin başlıca yollarıdır. Bugün için, «tekelleşme» olarak nitelendirilen bu sürecin «merkezileşme» boyutu önplandadır, «yoğunlaşma» henüz tali durumda görünmektedir.

ce toplumsal birikimde yeni ve güçlü kaldıraçlar halini alırlar» (13).

Yaşadığımız konjonktürde sermayenin merkezileş(tiril)mesi, bazen özendirmelerle (vergiden bağışıklık, kredi olanakları) (14), bazen zorlamayla (banka sermayelerinin artırılması koşulu) olabildiği gibi devletin kapitalistler arası rekabete büyükler lehine, küçükler aleyhine müdahalesiyle de gerçekleşmektedir; bu da ağırlıkla, izlenen deflasyonist önlemlerle olmaktadır. Ayrıca ithalattaki sınırlamaların kaldırılması da «temizlik-merkezileşme» hedefini gerçekleştirmede etkin bir önlem olarak uygulanmaktadır.

1.2.1 — Deflasyonist Önlemler

Yapılış gerekçesi enflasyonu dizginlemek olarak açıklanan ve ortaya çıkan sonuçlarına bu nedenle katlanılması gerektiği önesürülen ekonomiyi daraltıcı deflasyo-

---

(13) Marx (1867 645)

(14) Sermayenin merkezileşmesini, sağlanacak kredi olanaklarıyla özendirme konusunda yeni tasarılar sözkonusudur. **Cumhuriyet** muhabirinin bir sorusunu yanıtlarken bu konuya değinen Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanı Pakdemirli şöyle konuşmaktaydı:

«SORU — 1982 yılının ikinci yarısında yatırım eğilimlerini de dikkate alarak ne tür özendirici araçlar kullanacaksınız? Yarım kalmış yatırımların bitirilmesi için yeni bir kredi sistemi düşünülüyor mu?.

PAKDEMİRLİ Efendim ilk elde düşündüğümüz, yatırım malları imalatını teşvik etmek için yeni bir kredi sistemi getirmek olacaktır. İkincisi ise vergi iadelerindeki yeni düzenlemeleri kapsamaktadır. Yatırım malları için düşündüğümüz kredi Türk müteşebbisinin komple fabrika yapımına yönelmesi için getirilecek yumuşak termli bir kredi sistemidir. Bugüne dek yatırım gücünü birleştirmemiş müteşebbisler örneğin bir çimento yatırımında, hattâ takım tezgâhları yapımında birleşmeleri halinde bu krediden yararlanacaklardır. Bu, yurt içindeki yatırım eğilimini güçlendireceği gibi, yurtdışı ihalelere daha güçlü, teknik deyişle «joint venture» biçiminde girilmesini sağlayacaktır. Burada gözettiğimiz ikinci amaç bu yatırımların ithalata yönelmeden gerçekleştirilmesidir. 9 yıl vadeli olacak söz konusu kredide ilk faz, ilk adım yatırıma karar veren yatırımcının bizden ön belge almasıdır. Biz Teşvik Uygulama Dairesi (TUD) olarak incelemeyi yaptıktan sonra yatırımcı bu yatırımı gerçekleştirecek diğer müteşebbüslerle birleşecek ve krediyi almaya layık (liable) hale gelecektir. Faizi için henüz bir şey söylemek mümkün değil, ancak yatırım kredilerinin faizinin altında olacağını söylemek mümkündür» (**Cumhuriyet** 4 Mayıs 1982)

nist önlemler: para arzının kısıtlanması, kredi yaratımının sınırlandırılması, devlet harcamalarının (başta yatırımlar ve sağlık, konut, eğitim gibi toplumsal harcamalar) azaltılması, işçi ücretleri, memur maaşları ve küçük üretici gelirlerinin kısıtlanması birikmiş alacaklarının ödenmemesi, ek vergi yükleri getirilmesi biçiminde uygulanmış ve sonuçta iç talep önemli ölçüde gerilemiştir. Talebi düşüren bir etken olarak da mevduatlara eskisine göre yüksek faiz ödenmesi önlemini eklemek gerekir. Bu önlem kredi maliyetlerini yükselterek ekonomiyi daraltma hedefine yardımcı olmuştur.

Bu önlemlerin 1981 yılındaki bazı sonuçlarını özetlemek gerekirse: Cari fiyatlarla sabit sermaye yatırımları gerek kamu gerekse özel kesimde 1980'in oldukça gerisinde kalmış, 1980'de % 81 oranında yükselen toplam sabit sermaye yatırımları 1981'de ancak % 48'lik bir artış gösterebilmiştir. Geçici verilere göre, 1980'in sonunda para arzı 1979'a göre % 45 artış göstermişken, 1981'de 1980 sonuna göre artış % 19'a gerilemiştir. Tedavüldeki banknot hacmı ise 1981'de geçen yılki % 45'2'lik artışa karşılık ancak % 27'lik bir gelişme göstermiştir. Merkez Bankası kredileri ise önemli ölçüde kısıtlanarak kredi yaratımı sınırlandırılmıştır. 1981 sonu itibariyle Merkez Bankası kredileri 1980'e göre % 28 artırılarak 837 milyar TL'de kalmıştır. Oysa 1980'de 1979'a göre artış % 64 dolayında idi. Merkez Bankası kredilerinin dağılımı ise daha çok bankalar kesimi lehine gelişmiştir. Kamuya açılan kredilerin payı % 63'den % 58,4'e gerilerken bankalara açılan krediler % 37'den % 41,6'ya çıkmıştır (15).

1981'de KİT'lere yatırım ve işletme finansmanı amacıyla Devlet Yatırım Bankası aracılığıyla kaynak aktarımı yapılmamış, bu kuruluşlar da ürettikleri mal ve hizmet maliyetlerinde ortaya çıkan artışları, sık sık yapılan zamlarla satış fiyatlarına yansıtma yoluna gitmiş-

(15) Türkiye İş Bankası (1982)

lerdir. KİT'lerin 1981'de yapılan zamlardan sağladıkları gelir 158 milyar TL'yi aşmıştır.

Kamu harcamalarının gelişimine bakıldığında ise genel olarak daraltılmış bir bütçe görülmekte ve bütçe içinde harcama kalemlerinin ağırlıklarında değişmeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Sayılarla ifade edersek: 1968 fiyatlarıyla yatırım ödenekleri 1977'de 20 milyar TL iken 1980'de 3,7 milyar, 1981'de 12,7 milyar TL'ye gerilemiştir. Yatırımların harcamalar içindeki payı itibarıyla bakıldığında ise 1977'de % 37 olan bu oran 1981'de % 24'e, 1982'de % 21'e düşmüş durumda (16). Konsolide bütçe ödenekleri içinde cari harcamaların ise 1977'de % 35 olan payı 1981'de % 43'e çıkmıştır. Ancak cari harcamalar içinde yeralan personel ödeneklerinin (aylıklar, ücretler, yolluklar, sosyal yardımlar, fazla mesai karşılıkları vb.) konsolide bütçe içinde 1980'de % 30 olan payı 1981'de % 26'ya indirilmiştir (17). **Bu, özünde, kamu emekçilerinin uğradığı kaybı göstermektedir.** Konsolide bütçe ödeneklerinin fonksiyonel dağılımı ise, eğitim, sağlık, konut gibi Türkiye'de öteden beri ihmal edilmiş toplumsal harcamaların payının 1981 ve 1982 bütçelerinde daha da azaldığını, buna karşılık genel hizmetler payının artırıldığını göstermektedir. Örneğin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın payı 1979 ve 1980'de % 4'ün üzerindeyken 1981'de % 3,5 dolayına, 1982'de 2,7 dolayına düşmüştür. Oranlar küçük olduğu için değişim de küçük gözükebilir. Fakat 4,2'den 2,7'ye düşüş önemli bir kısıtlamayı yansıtmaktadır. Aynı şekilde Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi 1979 ve 1980'de % 11'in üzerindeyken 1981 ve 1982'de sırasıyla 9,5 ve 10,5 olmuştur (18). Toplumsal harcamalardaki bu önemli gerileyişe karşılık 1982 bütçesinde, (1981'de olduğu gibi) genel hizmetler içinde Milli Savunma Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı'nın ödeneklerinde önemli artışlar olmuştur. «Bu

(16) Şenatalar (1982)
(17) Falay (1982)
(18) Şenatalar (1982)

bize Türkiye'nin içinde bulunduğu geçiş döneminin bütçelere yansıyan yönünü vermektedir. Öte yandan yatırım ödenekleri içinde Milli Savunma Bakanlığı'nın savunma **özel yatırım ödenekleri** özel bir yere sahiptir. Şöyle ki; bu ödenekler, konsolide bütçe yatırım ödenekleri içinde 1980'de % 30,1, 1981'de % 34,4'lük bir paya sahip idi. 1982'de Milli Savunma ödeneklerinde görülen % 10 civarındaki yıllık artış (30 milyar TL) içinde bu yatırımların payının yüksek olması büyük bir ihtimaldir» (19).

Öte yandan vergi yasasında yapılan değişiklikle vergi gelirlerini artırıcı düzenlemelere yerverildiği gibi vergi yükünün büyük sanayi sermayesi lehine özellikle hizmet kesimi aleyhine yaygınlaştırılması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla da peşin vergi uygulamasına yerverilmiştir. Hizmet kesimindeki firmalara yeni vergi yükümlülükleri getirilirken büyük sanayi kuruluşlarının yükünü hafifleten kurumlar vergisinde önemli indirimlere gidilmiştir. Ayrıca sınırlı da olsa tarımı vergilendiren yeni önlemler alınmıştır, (çalışanlara sağlandığı önesürülen vergi indirimi konusu Dördüncü Bölümde ele alınacaktır).

***

24 Ocak 1980'den itibaren uygulana gelen bu önlemler bir taraftan iç talebi büyük ölçüde kısmış, bir taraftan da birçok işletme için önemli finansman sorunları yaratmıştır.

Kredi kısıtlamalarının pek bulunmadığı ve borçlanmanın maliyetinin fiyat artışlarının altında seyrettiği geçmişin iç talebe dönük birikim tarzı koşullarında, birçok işletme öz sermaye yerine borçlanma yoluyla finansmanı uygun bir işletme politikası olarak benimsemişti. Aynı şekilde hammadde ve yedek parça yokluğuna ve fiyat artışlarına karşı korunmak amacıyla stok bulundurma genel bir tutumdu. 24 Ocak Kararları'nın ekonomiyi daraltıcı önlemleri sonucu, daha önce üretim girdileri

(19) Falay (1982)

yokluk ve yetersizlikleriyle düşük düzeyde kalan üretim, bu kez de **talep yetersizliği** nedeniyle artırılamamış, buna ek olarak büyüyen **finansman sorunu** da birçok kapitalisti hem miktar hem de maliyet yönünden zor durumda bırakmıştır. Bu durum, yatırımlardaki duraklamanın yanı sıra kapasite kullanım oranlarını da olumsuz yönde etkilemiş, yüksek borçlanma maliyetleri ile de hammadde stoklarını idame ettirmek olanaksızlaşmıştır. Özellikle, 1980 Sonbaharı'ndan itibaren kredi kaynaklarını denetlemeden yoksun olanlar, **«çökmemek için finansman»** bulma çabasına girmişlerdir.

Finansman bunalımında ulaşılan boyutları sergilemek açısından Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB)'nca yapılan ve 1981 sonunda açıklanan bir araştırmanın sonuçlarını aktarmak yararlı olabilir. TSKB'nin araştırmasına göre 1970'lerin sonuna doğru sanayinin finansman gereksinimi artarken finansman olanakları yetersiz düzeyde kalmıştır. 1975-1980 yılları arasında sanayi hammaddelerinin fiyatları 9, ücretler 5 kat artış gösterirken kredi hacmındaki artış 4 kat olmuştur. Sanayi bu açığı kapayabilmek için borçlanma yoluna gitmiştir. TSKB'nin 159 firmanın mali durumunu inceleyerek yaptığı araştırmanın bazı sonuçları şöyle:

1 — Mali bünye bozulmuştur. Borçlar daha çok, öz sermaye daha az artmıştır. 1978-80 arasında aktiflerde meydana gelen 149 milyar liralık artışın % 89'u borçlarla, % 11'i öz sermaye ile karşılanmıştır. Borçların % 65'i kısa vadeli, % 35'i orta ve uzun vadelidir.

2 — Cari sermaye oranları giderek kötüleşmiştir. 1978'de 56/44 iken 1979'da 58/42'ye, 1980'de 64/34'e düşmüştür. 30.6.1981'de bu oran (55 firmada) 70/30'dur. Toplam borçların öz sermayeye oranı ise 1978'de 76/24 iken 1980'de 80/16'ya, 1981'i nortasında 85/15 olarak saptanmıştır.

3 — İşletme sermayesi durumu da paralel bir seyir izlemiştir. Cari oran 1978'de 1,19 iken 1980'de 1,13'e düşmüştür. 1981 ortalarında bu oran 1.01 olarak saptanmıştır. Bu,

teknik ifadeyle (net) işletme sermayesinin sıfıra inmiş olduğunu gösterir.

4 — Ham ve yardımcı madde stokları miktar olarak 1978'e oranla 1979'da % 25, 1980'de % 50 artmıştır. Bu stoklar parasal olarak, aynı yıllarda sırasıyla % 73 ve % 260 artış göstermiştir. Aynı yıllarda mamul, yarı-mamul mal stok artışları ise sırasıyla, miktar olarak % 18 ve % 28; parasal olarak % 75 ve % 280 olarak saptanmıştır. Girdi yoklukları ve fiyatlardaki artışlar nedeniyle yüksek düzeyde tutulmakta olan stokların, daha sonra talepte başgösteren daralma sonucu tasfiyesi güçleşmiştir. Bu durum, işletme sermayesi sıkışıklığını artırdığı gibi, artan kredi maliyetleri dolayısıyla —özellikle bankasız kapitalistlerin— kârlılık düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. TSKB'nin bir diğer verisi ise, inceleme alanına alınan firmaların faaliyet kârı içinde faizlerin payının 1978'de % 41 iken 1980'de % 55'e; 1981 ortasında % 85'e çıktığını ortaya koymaktadır (20).

Özetle, bu koşullar içinde «çürük»lerin yaşayabilmesi elbette mümkün olamazdı. Nitekim iç talep darlığı ve finansman bunalımıyla karşı karşıya kalan, ihracata yönelecek bir beceriyi de gösteremeyen birçok firma patır patır dökülmüş; iflaslar, tasfiyeler; senet protestoları, konkordato talepleri, karşılıksız çeklerde somutlaşan «temizlik harekatı», en önemli sonucunu firmaların «el değiştirme»sinde göstermiştir. Bu sonuçlardan ortaya çıkan tabloyu sergilemeden önce yine «temizlik» işlemine hizmet eden bir diğer önleme, ithalatta liberalleşmeye değinmek istiyoruz.

1.2.2 — İthalatın Liberalleştirilmesi Eğilimi

24 Ocak Kararları'yla ilk adımları atılan, 1981 ve 1982'de de dozu göreli olarak yükseltilen ithalatta liberalleşme, tasfiyesi istenen sektör ve firmaları etkilemede önemli bir araç olmuştur. Geçmişte ithali yasak olan ve-

(20) Eroğuz Ö. — Alagöz A. (1981)

ya kısıtlanan birçok malın ithalinin serbest bırakılmasından amaç, bu malları yurt içinde daha yüksek maliyetle ve fiyatla üretip satan kapitalistleri ya bu sektörlerde faaliyetten caydırmak ya da ithal mallarla rekabet edecek düzeyde maliyetlerini düşürmek için sermayelerini birleştirmeye, diğer maliyet azaltıcı unsurları sağlamaya zorlamaktır. Böylece bu başarıya ulaşan firmaların dış pazarlara açılma şansının artırılması, dolayısıyla döviz girişi olanaklarının genişletilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 1981 ithalat rejiminde birçok malın ithali serbest bırakılmış, «tahsisli ithal malları» listesi kaldırılarak ithalattaki sınırlama gevşetilmiş; 1982 ithalat rejiminde ise ithali serbest mallar listesi genişletildiği gibi, ihracat yapanlara tanınan belli miktarda her malı ithal hakkındaki ölçü ihracatçılar lehine değiştirilmiştir.

1981 ithalat rejimindeki en önemli değişiklik «tahsisli ithal malları »listesinin kaldırılmasıyla yapılmıştır. Bilindiği gibi, ithal malları listeleri madde politikası ve ithalat yapılacak ülkeler itibariyle; a) Liberasyon listeleri, b) Tahsisli ithal malları listeleri, c) Anlaşmalı ülkeler kontenjan listeleri olarak gruplandırılmaktadır. Liberasyon listesine giren malların ithali için talep edilecek döviz miktarında sınırlama yoktur. Merkez Bankası'nda döviz olduğu sürece bu listeye giren mallar istenilen miktarda ithal edilebilir. Liberasyon yoluyla ithalat ülkemizde esas olarak I sayılı, II sayılı liberasyon listeleri biçiminde düzenlenmiştir. Liberasyon listesinde yer almayan mallar ise tahsisli ithal malları listesinde yer almaktadır. Bu listedeki malların ithali sınırlandırılmıştır; döviz tahsisi ile yapılır. Bunlara, 1950'lerden beri alışılmış tanımıyla «kota listeleri» denilmektedir.

Kota sistemiyle ithalatın sınırlandırılması birçok kişinin resmi fiyatıyla almaya çalıştığı dövizi, kararname ile bazı kesimlere tahsis etmek anlamına gelir. Bu kesimler, kısıtlamalar olmazsa resmi değerinin çok üzerinde işlem görecek dövizi böylece düşük fiyattan elde et-

miş olmakta, bu dövizle satın aldıkları ithal mallarını da maliyetinin çok üzerinde satma olanağına kavuşmuş olmaktadırlar. Bir örnekle somutlayalım: Doların 100 TL olduğu bir durumda bir mal Türkiye'ye, hiç bir kısıtlama olmadan gereksinilen miktarda ithal edilirse o malın iç piyasada fiyatı 100 TL dolayında olur (gümrük vergileri ve diğer maliyet öğelerini hesaba katmıyoruz). Bu fiyatta ithalat talebini karşılayacak döviz olmadığı için kısıtlama, yani kota sistemi uygulanınca ise doları 100 TL'den alan, malı 500 TL'ye satabilir. Nitekim böyle durumlar yaşanmıştır. Geçmişte, ithal lisansı alabilenler cari döviz kurundan 100 TL'lik maliyet ile 500 TL'lik iç fiyat arasındaki büyük farkı «rant» olarak cebe atmaktaydılar. Bu «rant»a ticaret sermayesi elkoyuyorsa bunun sanayideki kâr oranları üzerindeki olumsuz etkisi büyük. Kota sisteminin rasyonel kapitalist işleyiş açısından bir olumsuzluğu buydu. İkincisi, 100 TL ile ithal edilen yarı-mamul mal içerde işlenip 500 TL'ye satılabiliyorsa bu malı dışarıya, dünya fiyatı olabilecek 150-200 TL'ye satmak kapitalist açısından akıl kârı değildi. Bu anlamda kota sistemi iç pazarı çekici, ihracatı itici kılan bir etki de yaratmaktaydı.

Kota sisteminin uygulanışından doğan «rant»a sahip olmak için sermaye sınıfı içinde yoğun bir mücadele sözkonusuydu. Kota sistemi uygulaması, temizlenmek istenen sektör ve firmalar için de bir tür koltuk değneği idi. Kotanın kaldırılmasıyla sağlayacağı umulan başlıca yararlar arasında bu koltuk değneğinin çekilmesi de yer almaktadır.

Öte yandan, 1981 ithalat rejimi hükümete istenildiği takdirde yurt içinde üretilen bazı malların ithali iznini vermiş, bu yetkinin kullanıldığı ölçüde de yurt içindeki birçok işletme olumsuz yönde etkilenmiştir. Yine 1981 rejiminde, 2 Nolu liberasyon listesine (bu listeye Türkiye'de üretilmekle birlikte yerli sanayi kapasitesinin yeterli olmadığı mallar girmektedir) 835 mal alınmıştır. Bu

malların «diğerleri» ya da «muhtelif» gibi esnek ifadeler içermesi ithalatına izin tanınan mal sayısını da artırmıştır. Ancak bu malları ithal etmek isteyenler yerli sanayicilerden «yurt içi imal durum belgesi» almak zorundaydılar. Bu uygulama özellikle makina imalat sanayiini önemli koruma altına almıştır. İthalatçıya verdiği «Yurt-içi imal durum belgesi»nde imalatçı, kapasitesinin talebi karşılamadığını onaylar. Birçok yerli imalatçının kendini korumak için bu belgeyi vermemesi ithalat yapmak isteyenlerin elini kolunu bağlamaktaydı. Bu engel de 30 Kasım 1981 tarihli teşvik rejimiyle aşıldı, ithalatçıların «yerli durum belgesi» sağlama zorunluluğu kaldırıldı (21).

İthalatın liberalleştirilmesi doğrultusunda 1982 ithalat rejimiyle daha önemli adımlar atıldı. İthalatta hiçbir kısıtlama öngörmeyen 1. liberasyon listesinin kapsamı önemli ölçüde genişletildi, yurt içinde de üretilen birçok malın ithaline izin verildi. 1982 için 10 milyar dolar olarak öngörülen ithalatın 8,8 milyar dolarlık bölümü liberasyona ayrıldı. Öte yandan ihracatçılara, yurda getirmekle yükümlü bulunmadıkları ihracat dövizlerini, yıllık 40 bin doları geçmemek kaydıyla, mal ithalinde kullanabilmeleri olanağı sağlandı.

Özetle, bir yandan ekonomiyi daraltan deflasyonist önlemler, bir yandan da ithalatın adım adım serbestleştirilmesi, tasfiyesi istenen sektörleri ve firmaları abluka altına aldı. İç talep ve finansman bunalımı gibi önemli sorunlarla karşı karşıya kalan birçok firma iflâs, tasfiye, konkordato talebi, el değiştirme olaylarında somutlaşan bir çöküş içine girdiler. Şimdi bu «temizlik»in somutlanışını sergileyebiliriz.

---

(21) Bu karar, özellikle Eskişehir, G. Antep gibi illerde geniş biçimde faaliyeti yürütülen makina imalat sanayiini zor durumda bırakmıştır. Örneğin, bu uygulamaya ilişkin görüşlerini açıklayan Eskişehir Sanayi Odası Meclis Başkanı Mesut Erez, «Sanayinin teşvikini büyük kararlarda aramamak gerekir. Nitekim satır aralarına karışan bu hüküm fiilen yerli sanayinin baltalanmasına neden olacaktır» diye serzenişte bulunmaktaydı. (Cumhuriyet, 2 Ocak 1982).

1.3 — Sonuç : İflaslar, El Değiştirmeler, Tekelleşme

Yaşanılan bunalım sürecinde senet protestoları artmış, kapanan şirket sayısı katlanarak büyümüş, karşılıksız çek yöntemi yaygınlık kazanmış, bu süreçle birlikte sermayenin merkezileşmesi anlamında «eldeğiştirmeler» hızlanmıştır. Bu gelişme, yokolan veya sömürü alanı daralan sermaye gruplarıyla güçlenen, büyüyenler arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu yazının kaleme alındığı tarihte, şirketlerin fesih, iflas, konkordato talebi, senet protestosu konusunda resmi veriler toplu bir biçimde yayınlanmamıştı, bununla beraber, basında çıkan bazı haberler bu konunun boyutları hakkında genel bir fikir verebilmektedir.

Önce protesto olan senetlerden başlayalım. 1981 yılı içinde protesto olan senetlerin sayısı 2 milyonu aşarken, tutarı da 1980'e oranla yüzde 125'lik bir artışla, 61 milyar liradan 137 milyar liraya yaklaştı.

Ancak belirtmek gerekir ki protestolu senetler içinde karşılıksız çekler yeralmamaktadır. Sıkı para-kredi politikasıyla bunalıma girilen piyasada «iş çevirmek» için yeni bir yöntem bulundu ve yüz milyarlarca liralık karşılıksız çek piyasada dolaşmaya başladı. Senet kullanmak yerine vadeli çek kullanmayı tercih eden pek çok tüccar ve iş sahibi, ödeme zorluklarıyla karşılaşınca bu çekleri ödeyemedi ve karşılıksız çek uygulaması giderek yaygınlaşmaya başladı.

Bazı banka yetkilileri ve piyasa çevreleri protestolu senetlerin 140 milyar liraya yaklaştığı bir ortamda karşılıksız çek miktarının protestolu senet miktarının en az 5-6 katı olabileceğini öne sürüyorlardı.

Nitekim, İzmir Ticaret Gazetesi'nin bir araştırmasına göre 1981'de yalnız İstanbul'da 90-100 milyar liralık karşılıksız çek kesilmiş bulunmaktaydı. Karşılıksız çek sorunu öylesine tehlikeli boyutlara ulaştı ki, bazı sermaye örgütleri bu konuda yaptırımlar getiren acil önlemler alınmasını talep etmek durumunda kaldılar. Örneğin, İs-

tanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu şöyle konuşmaktaydı:

> «Bankerlerde uygulanan Bakanlar Kurulu'nun ödeme güçlüğü içinde bulunan bankerlerin işlemleri hakkındaki yeni kararnamesinde yer alan cezai müeyyidelerin ticari çeklere de uygulanması, dürüst tüccarı korumak için şart olmuştur.
>
> İkinci alternatif olarak; karşılıksız çek keşide edenlere bir daha çek karnesi verilmemesi ve çek karnesi verilen şahısların titizlikle seçilmesi, karşılıksız çek keşide eden şahıslara yeniden çek karnesi veren Banka Müdürleri ve Şefleri ile ilgili personeline cezai müeyyide uygulanması ve karşılıksız çek keşidesinin müeyyide altına alınması için T.C.K.'nun 503 maddesine iki fıkra eklenmesi hakkında hazırlanan tasarı ile ilgili çalışmaların bir an önce sonuçlandırılması gerektiği kanısındayız» (22).

Temizlik harekatı sonuçlarını şirketlerin fesih ve tasfiyelerindeki artışta da göstermektedir. T. Odalar Birliği'nin verilerine göre 1980'de 1143 olan fesih ya da tasfiye olmuş şirket sayısı 1981 sonunda 2352'ye çıkmıştır. Piyasadan çekilen şirketlerin % 90'ı aşkın bölümü kollektif şirket statüsündedir.

Yeni kurulan şirketlerin statülerine bakıldığında ise sermayenin merkezileşmesinin bir diğer yöntemi olan anonim şirketleşmenin ön plana çıktığı görülmektedir. 1980 yılında yeni kurulan 9216 şirketin toplam sermayelerinin 21 Milyar TL dolayında olmasına karşılık, 1981'de yeni kurulan şirket sayısı 7690'a düşmüş ancak sermayeleri 61 milyar TL dolayına çıkmıştır. Öte yandan 1980'de kurulan şirketlerde sayı bakımından ilk sırayı kollektif şirketler alırken 1981'de öncelik 2928'le anonim şirketlere geçmiştir.

---

(22) Cumhuriyet, 23 Ocak 1982.

TABLO 1

YENİ KURULAN ŞİRKETLER

Şirket Türleri	Adet 1980	Adet 1981	Değişme %	Sermaye (Bin TL) 1980	Sermaye (Bin TL) 1981	Değişme %
Kollektif	2.979	1.940	—34.8	3.011.007	3.252.480	+ 8.0
Komandit	264	232	—12.2	385.419	465.079	+ 20.8
Limited	1.331	1.811	+36.1	1.682.620	4.789.214	+184.6
Anonim	2.406	2.928	+21.7	16.022.004	51.881.317	+223.7
Kooperatif	2.236	778	—65.2	43.192	26.995	— 37.5
Toplam	9.216	7.690	—16.5	21.144.242	60.375.085	+185.5

Kaynak T. Odalar Birliği

Bu veriler, az sayıda güçlü tekellerle üretimi sürdürme hedefi doğrultusunda önemli adımlar atıldığını ortaya koymaktadır. Sermayenin daha çok merkezileşmesini sağlayan bir diğer gelişme de uygulanan deflasyonist önlemler ve ithalatın liberalleştirilmesiyle zor durumda kalan şirketlerin el değiştirmeleri olmuştur. 1981'de, uygulanan ekonomi politikanın sonucu, talep ve finansman darlığı çeken ve yüksek faiz yükü altında bunalan şirketlerin bir bölümünün tümüyle büyük tekelci grupların eline geçtiği görülmüştür.

Bu arada başta Eczacıbaşı Yatırım Holding olmak üzere çeşitli kuruluşlar (gazetelere aşağıda örneği görülen türde ilanlar vererek) firma toplamaya koyulmuşlar, iflasın eşiğindeki firmalar da yine ilanlarla ellerindeki tesisleri satışa çıkarmak zorunda kalmışlardır.

El değiştirmeler konusunda henüz kesin bir döküm olmamakla birlikte, biri 30 Aralık 1981 tarihli Milliyet'te Emin Çölaşan, diğeri 9 Şubat 1982 tarihli Cumhuriyet'te Kenan Mortan imzasıyla çıkan iki döküm, sorunun boyutlarını yeterince ortaya koymaktadır.

Dökümlerden de görüleceği gibi firmaları ele geçirenlerin başında yurtdışında ihale alan müteahhit sermaye grupları gelmektedir Kozanoğlu-Çavuşoğlu, Enka Holding, Kutlutaş Holding gibi gruplar yurt dışında ihale kazandıklarında, ihale tutarının yüzde 20'sini avans olarak almaktadırlar. İhalelerin alındığı Orta Doğu ülkelerindeki genel mevzuat çerçevesinde, bu avansın yüzde 60'ı yurt dışına transfer edilebilmektedir.

SAHIPLERI VE HISSE ORANLARI DEĞIŞEN ŞIRKETLER

HİSSE ALANLAR	SATANLAR	NOTLAR
ENKA HOLDİNG	Yeni Konfrolak ve Mobilya (% 60) Burtrak (% 25) Çelik Endüstri A.Ş. Grubu (% 80) Tonoz Cam (% 60	Şirketin adı değiştirildi ve Kelebek Mobilya ve Konfrolak oldu. Sermaye 300 milyon liraya yükseltildi. Sermaye 1.2 milyar lira Çelik Endüstri'ye bağlı şirketler – Elektrometal Cam (% 62) – Asil Çelik (% 4) – Uzoyün (% 78) – Ecaş (% 28) – Egemetal (% 98) – Persan (% 34) – Parsat (% 31) – Demetaş (% 60) – Mavi Çelik (% 7) – Eltek (% 15)
ÇAVUŞOĞLU KOZANOĞLU	Aroma Bursa Meyve Suları ve Gıda San. A.Ş. Maysu Meyve Suyu ve Gıda San. A.Ş. Meybuz Meyve ve Buzlu Muhafaza Enternasyonal Nakliyat A.Ş. Güneysu A.Ş. Ani-Kon Antalya Konsantre Sebze Ani Gıda Antalya Yem ve Gıda San. Elektro Matbaacılık Güçlü Gazetecilik, Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. (Güneş Gazetesi) Elektronal Elektronik Aletler San. ve Tic. A.Ş. Teletrans San. Yat. Pazarlama A.Ş. Telkonsan Kondansatör San. ve Tic. A.Ş. Bakteş Kablo Sanayii A.Ş. Anadolu Lifi San. ve Tic. A.Ş. Setplast Maltem Denizcilik Tic. ve San. A.Ş.	
BAŞAR GRUBU	Jeberlekс Masöz Duvar Kâğıdı Tuboplast	
HAS HOLDİNG	Yeni Pabdemir Demir Çelik San. Tesas	
PROFİLO	Grünberg (% 51) Singer (% 11) Batılılar Giyim San.	
OKUMUŞ HOLDİNG	Yatsan Altın Mekik	
KUTLUTAŞ HOLDİNG	Sifaş Polilen	Kutlutaş hissesini % 35'ten % 40'a çıkardı.
TÜRK TİCARET BANKASI	Fürsan (% 70)	Hissesini % 40'tan % 60'a yükseltti
YAPI KREDİ BANKASI	Mürsan (% 10) Türk Henkel (% 25)	% 98 oranındaki hisselerini, sermaye artırımında % 70'e çıkardı
YAŞAR HOLDİNG	Bayraklı Boya (% 80'i aştırı) Viking Kâğıt Fabrikası (% 22)	
ALARKO HOLDİNG	Vega Televizyon	
ZİHNİ KALŞUN	EmaşBarit (% 76.5)	
HAK HOLDİNG (HAMİT KAZANCI)	Wat Elektromekanik Cihazları A.Ş.	İş Bankası ve İş Bank-Emekli Sandığı'ndan % 50.1 hisseyi satın alarak, kurucusu olduğu şirkettteki payını % 72'ye çıkardı
TACİROĞLU Y. ÜNAL VE DİĞER ORTAKLAR	Reklam-İş (% 60)	
SANTRAL HOLDİNG	Sanko	Kurucusu olduğu şirketin % 30 hissesini T. Ticaret Bankası'ndan aldı

Milliyet, 30 Aralık 1985

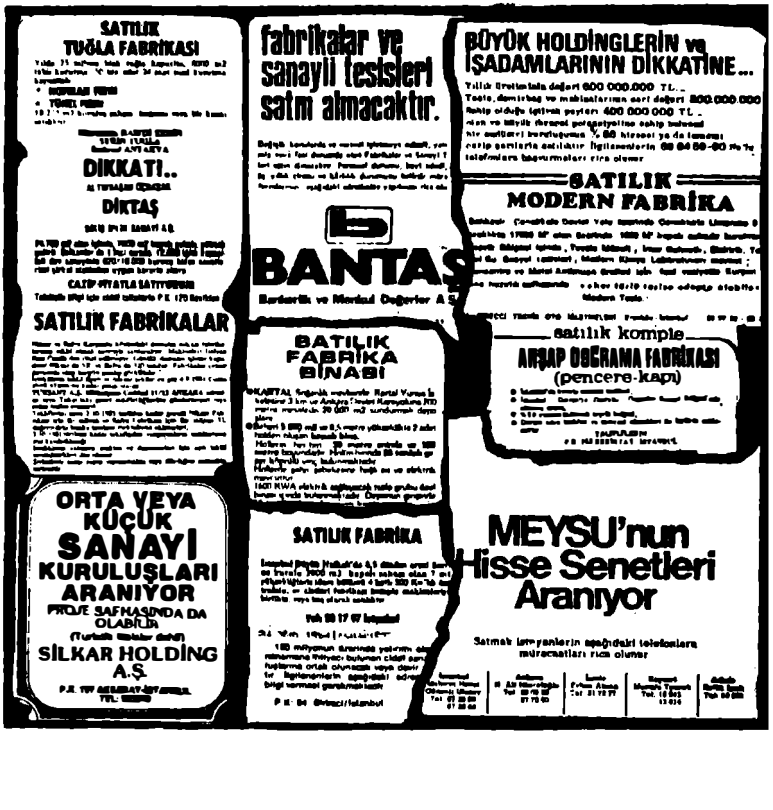
El değiştiren halk şirketleri

Şirket adı	Ortak sayısı	Hakim olan grup
1 — Aciselsan	2526	Desiyab
2 — Astaş	698	?
3 — Şirintaş	2960	
4 — Depstaş	527	Ergür Holding
5 — Ege-Teknik	?	Şevket Keskin
6 — Bayraktar	111	İsmail Uzunoğlu
7 — Gibson	630	Anadolu şirket
8 — Türk-Tur	3702	Adana + Vakıflar Bankası
9 — Orta Anadolu	550	Karamancı + Gazioğlu Grubu
10 — Meysu	?	Çavuşoğlu Kazanoğlu
11 — Aroma	320	Çavuşoğlu Kazanoğlu
12 — Tarımsal	649	Naim Yenice
13 — İstaş	1800	Ahmet Türkel
14 — Trutaş	477	Maktaş
15 — Dentaş	214	Abalı Grubu
16 — Söğüt Seramik	1380	İş Bankası
17 — Bilser	321	Narin Grubu
18 — Kümaş	1200	Etibank
19 — Jantsa	620	Şefik Çerçioğlu
20 — Ankan	260	Çavuşoğlu Kazanoğlu
21 — Asil-Çelik	3006	Koç Holding Ziraat Bankası
22 — Bisaş	57	İstanbullu bir grup
23 — Poliyen	78	İstanbullu bir grup
24 — Cemtaş	1520	Bisaş'ı alanlar
25 — Tisaş	250	Genel
26 — Mesaş	130	Nuri 'Erbak
27 — Maysan	10 mühendis	Çukurova Holding
28 — Karsan	269 sanatkâr	Koç Holding + Menger Holding
29 — Bidaş	273	Satışa çıkarıldı
30 — Burmesan	150	İstanbullu bir grup

Kaynak : Şirket ve ortak açıklamaları

Yurt dışında ihale alan müteahhitlerin bir bölümü bu olanaktan yararlanarak ihale sahibi ülkeden dışarıya çıkarttıkları paraların Türk lirası karşılıklarıyla Türkiye'deki genel ekonomik durgunluktan yararlanarak nakit sıkıntısı içindeki sanayi kuruluşlarını elegeçirmektedirler.

Firmaların el değiştirmesindeki hızlanma hemen her boy sermaye arasında önemli ölçüde panik yaratırken firmaları toplayanlar durumu «yeni bir kan değişimi»

olarak nitelendiriyorlardı. Durumdan yakınanların duygularına T. İşveren Sendikaları Konfederasyonu 2. Başkanı Refik Baydur tercüman oluyor, 24 Ocak Kararları'nın olumlu yanlarını sıralarken olumsuzları da şöyle dile getiriyordu:

«Yatırımların hızla azalması, işsizlik oranının artması, küçük sanayi tesislerinin geleceğinin şüpheli duruma düşmesi, bunun sonucunda büyük sanayi kuruluşlarının küçükleri çok ucuz fiyatlarla sürekli satın alarak tröstleşmeye hız verilmesi, bankaların bankacılık hizmetleri dışına taşmaları ve bankaya

Orta ya da küçük
sanayi kuruluşları aranıyor

Otomotiv, inşaat, tarım, nakliyecilik ve turizm sektörleri dışında kalan sanayi tesisleri satın alınacaktır.
(İhracata yönelik üretim yapan tesisler tercih edilecektir.)

Tesislerin en az %51 oranındaki hissesini satmak isteyenlerin, yapılacak değerlendirmeye girebilmek için,10.1.1982 tarihine kadar başvurmaları ve başvurularına aşağıdaki belgeleri eklemeleri rica olunur.

1. Piyasa ve rakipler hakkında genel bilgiler
2. Kurulu kapasite ve son 3 yıllık fiili üretim
3. Sabit kıymetlerin dökümü
4. İthalata bağlı ana girdilerin dökümü
5. Personel ve işçi kadrosu
6. Enerji kullanımı
7. Orta ve uzun vadeli borçların ifa tablosu
8. Son 3 yıla ait bilanço ve kâr-zarar hesabı (ve 1981 sonu tahmini)
9. Ana sözleşme

Değerlendirmede, şirketimizin esas alacağı kıstaslar uygulanacak ve başvuru sahiplerine kesinlikle bilgi verilecektir.

ECZACIBAŞI YATIRIM Holding Ortaklığı A.Ş.

eyh

Sermayesi
Tamamı ödenmiş 600.000.000 TL

Tesis değerlendirme ve hisse senedi alım satım işlemleriyle hizmetinizdeyiz

Büyükdere Cad. [illegible]

sahip olan holdinglerin bir tür büyük tekeller haline gelmesi...» (23)

Buna karşılık Alarko Holding Yönetim Kurulu Başkanı İshak Alaton ise «Türkiye'de mali ve endüstriyel kudretin bir kaç kuruluşta toplanması, şayet daha rantabl bir çalışma imkânı sağlıyorsa sakıncalı değildir» diyordu. Alaton, 24 Ocak kararlarıyla birlikte girilen zihniyet değişikliğinin sürdüğünü ve ihracata yönelik ekonomi politikanın başarı sağladığını söyleyerek şöyle konuşuyordu:

«Türkiye ekonomisi bir çalkalanma devresi yaşıyor. Bundan sonra durulma başlayacaktır. Kendini iyi planlayan, sağlıklı kararlar alan işletmeler-şirketler bu çalkantıdan sonra ayakta kalacaklardır. Diğerleri ise, piyasadan çekilmek zorundadır. (...) Bu gruplar banka-sanayici bütünleşmesiyle birlikte ortaya çıktı. Bankalar, bağlı bulundukları Holdingleri zengin kredi kaynakları ile beslediler ve o zamanlar bunun önüne geçmeyi kimse akıl edemedi. Şimdi, yeni düzenlemelerle bunun önüne geçilmeye çalışılıyor, tabi artık çok geç» (24).

Firmaların yeni alıcıları ise ülke ekonomisine canlılık kattıklarını ifade ederek şöyle konuşmaktaydılar:

«İstikrar programından önce Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları ve ağır himayecilik, düşük faizli kredi, kota ve gümrük korumaları, birçok sanayiin zayıf bünyelerle kurulmasına rağmen ayakta kalabilmelerine imkân sağlamıştır. İki yıldır uygulanan politikalar ise, korumaları ve çeşitli destekleri kaldırıp şirketleri öz sermaye ve borç dengesizlikleriyle başbaşa bırakınca bu intikaller kaçınılmaz olmuştur. Sahip ve yönetim değiştirmeden korkulmamalıdır, bu hareket, şirketlerin finans eksikliklerini gidermekte, banka faizlerinden kurtularak kâra geçmelerini sağlamaktadır. Yönetim bakımından

(23) **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1982.
(24) **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1982.

da korkacak bir şey yoktur, alanların bir kısmı zaten sanayicidir, diğerleri ise profesyonel idarecilerle şirketleri yönetirler. Bu hareket yeni bir kan değişimidir» (25).

Bu arada birçok büyük firmanın çöküşü ekonomide zincirleme olarak önemli sarsıntılar yaratabilir ve bunalımı iyice derinleştirebilirdi. Bu tehlikenin farkında olan «kamu yöneticileri» bazı önlemler de geliştirdiler. Bu önlemler, bazı önemli tesislerin KİT'lerce satın alınması, iflasın eşiğine gelmiş büyük kuruluşlara kamu bankalarından kredi sağlanması ve Merkez Bankası'nda krizdeki firmalar için bir fon oluşturarak «zararın toplumsallaştırılması» biçiminde özetlenebilir.

KİT'lerce satınalınan tesislerden üçü süt fabrikalarıydı ve T. Süt Endüstrisi Kurumu'nca devralındı. Bunlar, Bolu'da kurulu Bol Süt, Burdur'da kurulu Burdur Süt, Polatlı'da kurulu Pol Süt'tü. Ayrıca, Turhal ve Konya süt fabrikalarının satınalınması da sözkonusu idi. Koç Holding'in ağırlıklı payına sahip olduğu ve Türkiye'de en büyük özel sektör projesi olarak bilinen Asilçelik ise Makina Kimya Endüstrisi Kurumu'na (MKEK) «okutulmak» isteniyordu. Şirketin özsermayesinin sürekli artırılması gereği karşısında 9006 ortağın gerekli sermaye taahhüdünde bulunamamasıyla şirkete bir kamu kuruluşu ortak olarak arandı ve sonunda Ziraat Bankası 700 milyon lira ile katılımda bulundu. Asil Çelik'te yönetim tümüyle Koç Holding, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın elindedir. Ziraat Bankası payını MKEK'na devredecek, Koç Holding de aynı hedefle Nisan 1982'de DPT'ye başvurmuş durumdaydı.

Devlet desteğiyle iflastan kurtulan firmaların başında ise Sultan Halı Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Kilimcilik Şirketler Grubu gelmektedir. Dört milyar lira borcu olan şirketten alacağı olanlar arasında Yapı ve Kredi Bankası, Pamukbank, Hisarbank, İmar Bankası, Garanti Bankası da bulunmaktaydı. Şirketin borçlarını ödeyememesi

(25) Milliyet, 30 Aralık 1981.

durumunda bir kısım bankalar da «zor» durumda kalabilecekti. Bu durum üzerine ağırlıkla kamu bankaları ve Merkez Bankası'nın desteğiyle Şirket, önceden ilan ettiği konkordato talebini geri almış ve faaliyetine yeniden başlayabilmiştir. Yine Sapmaz Holding'in kuruluşlarından Güney Sanayi konkordato aşamasına gelmişken Ziraat Bankası'nın açtığı 1,5 milyar liralık ihracat kredisi «can simidi» ile batmaktan kurtulmuştur.

İzleyen günlerde de Güney Sanayinin portföyünde bulunan Akbank ile SASA'ya ait 4 milyar TL'lik hisse senedi Sabancı Holdingce satın alındı (26).

Öte yandan birçok büyük şirket için «çanların çalması» karşısında Merkez Bankası'nda bir «cankurtaran fonu» oluşturulmuştur. 12 Mart 1982'de yürürlüğe giren bu fonun kurulması ile batan ve batmaya yakın şirketlerin gürültülü çöküşünün sistemi tehdit edecek boyutlarda olmaması için önemli bir çözüm getirilmiş oldu. Ancak bu aşamadaki sorun bu fonun kimler için çalıştırılacağı noktasında düğümlenecekti. Sözkonusu fondan yararlanmak isteyen bir kuruluş DPT Teşvik Uygulama Dairesi'nde kurulan özel büroya başvurup, kredi isteminde bulunacaktı. Şirketin durumu bundan sonra Teşvik Uygulama Dairesi teknisyenleri tarafından incelenmeye alınacaktı. Krediler için getirilen en büyük kıstas bunalımın şirket dışı nedenlerden kaynaklanmasıydı. Hukuk dilinde «mücbir neden» olarak anılan bu kıstasa göre, istemde bulunan şirket bunalımın kendi dışındaki nedenlerden kaynaklandığını kanıtlamak zorunda olacaktı (27).

---

(26) Cumhuriyet, 5 Mayıs 1982.

(27) Resmi Gazete, 12 Mart 1982. DPT-TUD Başkanı Prof. Pakdemirli 6 Mayıs 1982 tarihli Cumhuriyet'te Fon'a yapılan başvurular konusunda şu bilgileri veriyordu:

«Bu güne dek 14 büyük kuruluş desteklenmek için bize başvurdu. Ancak, bunların 8'inin kârlı olduklarını gördük. Kuşkusuz bu durumdaki şirketler destekten yararlanamaz. Ancak, bize bu amaçla başvuracak iflas v.b. durumdaki şirketlerin sayısının 25'in üstünde olacağını sanmıyorum. Esasen desteklenme fonunda büyük bir para kalmadığını söyleyebilirim. Son duruma göre, bu fonda 11 milyar kadar bir para mevcuttur.»

1981'de el değiştirme süreci sadece sanayi kuruluşlarında değil bankacılıkta da yaşandı. Tütünbank Yaşar Holding'in, Bağcılar Bankası Sürmenler Grubu'nun, ODİBANK Kazanoğlu Çavuşoğlu Grubu'nun, Kocaeli Bankası Çolakoğlu Grubu'nun kontrolüne geçti. T. Ticaret Bankası'nın % 20'lik payı ise Ercan Holding'e geçti.

1920 yılında Akhisarlı tütüncüler tarafından kurulan Tütünbank'ın sermayesi çeşitli zamanlarda 30 milyon liraya değin artırılmıştı. En büyük hissedarları arasında büyük tütüncülerden Kamil Ekinci'nin de bulunduğu bankanın sermayesi 1981'de Yaşar Holding'in 470 milyon lira katkısıyla 500 milyon liraya çıkartılmış ve yönetim Yaşar Holding'e geçmiştir. Bu arada bankaya ulusal bir nitelik kazandırılması için. personel sayısı artırılırken yeni şube açılışlarına başlandı. Tütünbank'ın sermayesinde Alarko Holding (% 10) ve Yeni Asır Gazetesi'nin de hissesi bulunuyor.

Kocaeli Bankası ise uzun yıllar Kocaeli il sınırları içinde faaliyet gösteren bir yerel banka idi. Son olarak ağırlıklı payı Garanti Bankası'na ait olan bankanın denetimi 1982 başlarında Türkiye'nin en büyük demir-çelik kuruluşlarından biri olan ve hisselerinin % 80'ini ele geçiren Çolakoğlu Metallurji A.Ş.'ye geçti.

Özelliklę otomotiv ana ve yan sanayiinde faaliyet gösteren ve bünyesinde 26 şirket barındıran Ercan Holding ise T. Ticaret Bankası'nın % 20'lik hissesini 1982 Mart'ında ele geçirdi.

Bağcılar Bankası'nın Sürmenler Grubunun eline geçmesi ise bazı kesimlere göre bir komplo sonucu gerçekleşiyordu. Komployа kurban giden ise «Köy-Koop» idi.

1964 yılında «yönetim bozukluğu ve sürekli zarar» nedeniyle Bakanlar Kurulu kararıyla Maliye Bakanlığı denetimine alınan Bağcılar Bankası, Ziraat Bankası, İş Bankası, Sümerbank, Etibank, Emlak Kredi Bankası'ndan oluşan bir konsorsiyuma bırakıldı. Bu bankalar 10 milyon lira da destek sağladılar.

Bankanın hisse senetleri, 1977 yılında Yahya Demirel ile İzmirli işadamı Atıl Akan tarafından toplanmaya başlandı. Hisse senetlerini toplamaya, bankayı «Kooperatifler Bankası» yapmak isteyen Köy-Koop da katıldı. Bir yarış biçiminde süren hisse senetlerini toplama işinin sonunda 5 milyon lira sermayeli Bankanın hisselerinin yüzde 47'si Köy-Koop'un, yüzde 16'sı da Yahya Demirel'in eline geçti. Yahya Demirel, vatandaşlıktan atılmadan hissesini Yüce Divan'da Tuncay Mataracı'ya rüşvet vermek iddiasıyla tutuklu olarak yargılanıp hüküm giyen Suat Sürmen, kardeşleri ve iş ortaklarına devretti. Köy-Koop'un hissesi yüzde 60'a kadar çıkmışken, 12 Eylül'den önceki hükümet, 28 sayılı kararnameyi gerekçe göstererek (Bir kişi banka sermayesinin yüzde 30'dan fazlasına sahip olamaz.) Köy-Koop'un hissesini yüzde 30'a düşürdü. Zamanın Maliye Bakanı İsmet Sezgin, Bankanın genel müdürlüğüne de, Yapı ve Kredi Bankası Ankara Şubesi Müdürü iken, Yahya Demirel'e usulsüz kredi verdiği için işine son verilen Dinçer Turgay'ı getirdi.

12 Eylül'den sonra Köy-Koop yöneticileri tutuklanıp, kuruluş da ekonomik yönden dar boğaza girince, daha önce 50 milyona çıkartılan Bankanın sermayesi 750 milyona çıkarıldı. Köy-Koop payına düşeni ödeyemeyince hissesi yüzde 2'ye düştü. Banka hemen olağanüstü genel kurula giderek, yönetim kurulunda bulunan Köy-Koop temsilcisi Mustafa Pala'yı görevden aldı. Suat Sürmen ve kardeşleri, 12 Eylül'den sonra hisselerini ortaklarına devretti. Köy-Koop yöneticileri MGK'ye şikayet dilekçelerinde. bu devir işlemini şöyle izah ediyorlardı:

> «Yüce Divan'ın, yargılanmakta olanlarla ilişkin, tüm mal varlıklarının ve banka hesaplarının araştırılmasına dair iki ara kararı vardır. Suat Sürmen'in banka hisselerini muvazaalı biçimde iş ortaklarına devretmesi, Yüce Divan'ı yanıltma ve mal kaçırma amacına yöneliktir.»

Bağcılar Bankası'nın bu sermaye grubunun eline geçmesinin müsebbibi olarak Maliye Bakanını gösteren Köy-

Koop yöneticileri Hadi İlbaş ve Mustafa Pala **Yankı** Dergisi'ne durumu şöyle anlatıyorlardı:

> «Banka halen 35 milyon lira zarar etmektedir. Yani Konsorsiyumu gerektiren nedenler ortada iken, Bakanlar Kurulu kararıyla konan Konsorsiyumu Maliye Bakanlığı kendi başına kaldırmıştır. Eğer konsorsiyum kaldırılmasıydı, olağanüstü genel kurula gidilmeyecekti, sermaye arttırımı yapılmayacaktı. Mahkeme kanalıyla yaptırdığımız tesbitte de görüldüğü gibi, yönetim kurulunun olağanüstü genel kurula gitmek için bir kararı yoktur. Denetçi raporu yoktur, geçici bilanço görüşülmemiştir. Yönetim kurulu ibra edilmeden, görevden alınmıştır. Genel Kurul'da sermaye artırımı da usulsüz yapılmıştır» (28).

Bağ-Bank hisselerinin yüzde 90'ını elde ettikten sonra, bankanın yeni sahipleri Fiban adlı bir bankerlik kuruluşu kurup, Bankanın mevduat sertifikalarını sattırmaya başladılar.

Öte yandan, Acarer Holding'in kontrolünde bulunan ODİBANK'ın % 77'lik hissesini 1982 Mayıs'ında satın alan Kazanoğlu - Çavuşoğlu Grubu, bankayı Orta-Doğu ile olan ilişkilerinde uzmanlaşacak bir kuruluş durumuna getirmeyi amaçlıyordu.

«Sermayenin merkezileştirilmesi» politikasının bir «zorlamacı» uygulaması da bankaların yeni yükümlülüklerinde görülmektedir.

Kasım 1981'de Para ve Kredi Kurulu bankalarla ilgili yeni bir karar alarak yeni banka kurulması, mevcut bankaların gelişmeleri ve yabancı bankaların şube açmaları ile ilgili olarak tamamlamaları gereken ön koşulları açıkladı. Bu kararın amaç ve hedefinin yorumuna geçmeden önce Kurul'un yeni koşullarını aktaralım: Alınan karara göre,

---

(28) Yankı, Sayı 560, 1982.

1) Yeni banka kurulmasına izin verilebilmesi için Bankalar Kanunu'nda yer alan hükümlerin yanında aşağıda belirtilen ilkelere de uyulacaktır:

A) Yeni bankaların kurulabilmesi için ortaklarca taahhüt edilecek sermayenin asgari tutarı 4 milyar TL'sıdır.

B) Bankanın kurulmasına izin verilebilmesi için taahhüt edilen sermayenin en az yüzde 50'sinin kuruluş safhasında ödenmesi şarttır. Bu tutar T.C. Merkez Bankası'nda bloke edilecektir.

C) Başlangıçta ödenecek 2 milyar TL sermaye karşılığında açılmasına izin verilecek şube sayısı 8 adettir.

D) Ödenmiş sermaye 4 milyar TL'na çıkıncaya kadar 2 milyar TL'den sonra ödenecek her 200 milyon TL'sı karşılığında bir şube açma izni verilebilecektir. Her halukarda ödenmiş sermaye 2 senede 4 milyar TL'sına çıkarılacaktır.

E) Bu şekilde kurulacak bankaların 18'den fazla şube açabilmeleri için banka sermayesinin

aa — Şube sayısı 50'ye ulaşıncaya kadar (dahil) her yeni şube için 100 milyon TL,

bb — Şube sayısı 51'den 150'ye (dahil) ulaşıncaya kadar her yeni şube için 50 milyon TL.

cc — 150'den sonra açılacak her bir şube için 30 milyon TL artırılmış ve ödenmiş olması zorunludur.

2) Halen faaliyette bulunan bankalara yukardaki ilkelerin uygulanma esasları ise şöyle belirlenmiştir:

A) Bankalar, halen mevcut şube sayıları üzerinden yukarıda 1. maddede belirtilen esaslar uyarınca hesaplanacak sermayeyi 6 ay içinde taahhüt etmek ve bu taahhütlerini 4 yıl içinde ödemek zorundadırlar.

B) Bu bankalara, yukarıda (A) fıkrasına göre hesaplanacak toplam sermaye miktarlarından daha fazla sermaye taahhüt etmeleri halinde, fazladan taahhüt edilen sermaye karşılığında ödenen sermayeye tekabül eden sayıda yeni şube açmaları için izin verilebilecektir.

3) Yukarıda, 1. ve 2. maddede geçen ödenmiş sermaye kriterinin değerlendirilmesinde, fiilen ödenen sermaye ile birlikte ihtiyatlar da gözününe alınabilecektir.
4) Yabancı bankaların Türkiye'de şube açabilmeleri için aranacak sermaye miktarları ise şöyle belirlenmiştir:

A) Yabancı bankaların Türkiye'de açabilecekleri azami şube sayısı 5'tir.

B) Açılacak birinci şube için getirilecek sermaye 6 milyon ABD Dolarından az olamaz.

C) Müteakip her şube için getirilecek sermaye ise 3 milyon ABD Dolarından az olamaz.

D) Bir yabancı banka bir ilde birden fazla şube açamaz. Ancak İstanbul'da biri Anadolu biri de Rumeli yakasında olmak üzere 2 şube açılmasına izin verilebilir.

Bankaların sermaye artırımları ile ilgili olarak alınan kararın başlıca iki hedefi bulunmaktadır. Birincisi ve temel olanı yine «sermayenin merkezileşmesini» sağlamaya yönelik. Diğeri ise banka kurma heveslisi sermaye gruplarının önüne yeni engeller koymak. olmuyorsa bu grupları da kendi aralarında birleşmeye zorlamak.

Önce birinci hedeften başlayalım. Eskiden sermayesi (A) olan banka. artırma işlemi sonucu (B)'nin eklenmesiyle (A+B) büyüklüğünde merkezileşmiş sermayeye sahip olacak. Ancak bununla kalmıyor; (A+B)'nin toplayacağı mevduat. dolayısıyla bankayı elinde tutan kapitaliste kullandıracağı kredi. eskiden (A)'nın kullandırdığının çok üstünde olacak. Böylece artırılmış kredi olanakları sermayenin merkezileşmesine yeni bir katkı sağlayacak. Kredinin merkezileşmeye olan katkısını Marks şöyle ifade etmekteydi:

> «Kredi sistemi başlangıçta, birikimin alçakgönüllü bir yardımcısı olarak hiç sezdirmeden işin içine girer ve büyük ya da küçük miktarlar halinde toplum yüzeyine dağılmış bulunan para kaynaklarını görünmeyen iplerle tek ya da ortaklık halindeki kapitalistlerin ellerine çeker; ama çok geçmeden rekabet savaşında yeni ve müthiş bir silah halini alır ve en

sonu sermayenin merkezileşmesi için, dev bir toplumsal mekanizmaya dönüşür» (29).

Böylece artan kredi olanaklarıyla da merkezileşmesini sürdürecek olan sermaye, sadece sanayi üretim alanında değil bankacılıkta da dışa açılabilecek büyüklüğe ulaşacaktır.

Bilindiği gibi, 24 Ocak kararlarından bu yana uygulanmak istenen bir diğer politika da bankaların «dışa açılması»nı, yani uluslararası mali sermayeyle daha üst düzeyde eklemlenmesini, dış ülkelerde de faaliyet göstermesini sağlamaktır. Bu uygulamadan beklenenler Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı İ. Türk'ce şöyle dile getirilmektedir:

> «İhracata dönük bir ekonominin bütün kurumları ihracata dönük hale getirilmelidir. Bankalarımız ihracat muamelelerinde, akreditif muamelelerinde, döviz pozisyon hesaplarının tutulmasında ve etkili kullanılmasında uzmanlık kazanmalıdırlar. Türkiye sadece mal değil, aynı zamanda hizmet ihraç eden bir ekonomidir. İhracatımızdan sonra en önemli döviz girdimizi sağlayan işçilerden dövizlerini Türk bankalarında muhafaza etmelerini isteriz. İşçilerimizin dövizlerini Türkiye'ye çekebilmek, bir yandan işçilere Türk bankalarının sağlayacağı menfaat, diğer yandan vereceği güven meselesidir. Bankalarımız şimdiye kadar yurtiçinde mevduat toplamaya önem vermişlerdir. Dışa açılan bir ekonomide dış kaynak bulmak bankacılık sisteminin yerine getireceği önemli bir fonksiyon olmaktadır. Türkiye yalnız mal ihraç eden, işçi sevkeden bir ekonomi değildir. Ekonomimizdeki önemli bir gelişme son yıllarda taahhüt hizmetlerimizde olmuştur. Bankalarımız sunacakları hizmetlerle müteahhitlerimizin yanında olmalıdırlar. Taahhüt hizmetlerinin gelişmesinde bankalarımız bir darboğaz olarak ortaya çıkma-

(29) Marks, (1867 644)

malıdır. Bankalarımızın sermayelerinin artırılmasına, birleşmelerinin kolaylaştırılmasına, büyük meblağlı teminat mektuplarının bankalarımız arasında paylaştırılmasına önem verilmeli, bankacılık hizmetleri aksatılmamalıdır» (30).

Uluslararası piyasada boygösterebilmek için de dev boyutlu bankalara gerek olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. İşte ancak bu tür bir önlem, bankacılıkta tekelleşmeyi hızlandırarak sermaye gruplarının daha da devleşmesine olanak sağlayabilirdi.

Alınan karar bugün faaliyet gösteren bankaların Kasım 1981'de 675,1 milyar lira düzeyinde olan sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamına 274,2 milyar lira daha ekleyerek bu tutarı 450 milyar liraya yakın bir toplama yükseltmelerini öngörmektedir. Bu durumda hangi bankanın 4 yılda ne kadar sermaye artırması gerektiği Tablo: 3'de yeralmaktadır.

Bu durum, orta ve küçük boy bankaları derin derin düşündürmekte ve yaygın şikayetlere yolaçmaktadır. Nitekim, Mart 1982'nin ilk haftasında İzmir'de toplanan Bankalararası 13. toplantıda küçük ölçekli 8 bankanın sunduğu gizli raporda: «Dört bankanın oluşturduğu fiili oligopolün resmileştirilmesi ve desteklenmesi isteniyorsa bunun küçük bankaların piyasadan silinmesi gibi çok ağır bir bedeli olacaktır» deniliyordu. Raporda banka sermayelerinin artırılması koşulunu öngören tebliğ ağır bir dille eleştiriliyor, Maliye Bakanlığı'nın sermaye artırımı kararında ısrarlı olması halinde bunun bankaların holdinglere satılması gibi bir sonuç doğuracağı belirtilerek şöyle deniliyordu:

«Bankalara konulan ek yükümlülüklerle **el değiştirme sürecinin hızlanması** istenmiştir. Bunun arkasındaki varsayım bankacılık sektörünün dışında bankacılığı çok iyi bilen üstelik servet sahibi kişilerin mevcudiyetidir. Bankalar kendilerine teslim

(30) Tercüman, 14 Şubat 1982

TABLO 3

HANGİ BANKA 4 YILDA NE KADAR SERMAYE KOYACAK

Milyon TL

Bankalar	Şube Sayısı	Sermayesi	Yedek Akçe	Yeni Sermaye	4 yıl içinde Ser.'de Öngörülen Artış
I. MERKEZ BANKASI	21	25	4.760	25.000	-
II. MEVDUAT BANKALARI	5974	157.941	17 168	449 390	274.281
A. KAMU MEVDUAT BANKALARI:	2579	133.330	3.816	203.270	66 124
1. Ziraat Bankası	1021 (4.	15.000	1.648	38 330	21.882
2. Vakıflar Bankası	257	1 000	270	15 410	14.140
3. Halk Bankası	581 (1)	5 000	204	25 130	19.926
4. Emlak Kredi Bankası	262	20.000	290	20 000	
5. Anadolu Bankası	102	15 000	16	15 000	—
6. TOBANK	114	330	296	10.400	9.774
7. Etibank	111	25.000	585	25 000	—
8. Denizcilik Bankası	46	25 000	3	25.000	—
9. Sümerbank	42	25 000	373	25 000	—
10. İstanbul Em. S.	50	--	14	—	—
11. İller Bankası	1	2 000	117	4 000	1.883
B. ÖZEL MEVDUAT BANKALARI:	3278	22.730	12.504	216 520	181.285
12. Türkiye İş Bankası	866 (4)	40	6 308	33 680	27 332
13. Akbank	585	2 500	2 461	25 250	20.289
14. Yapı ve Kredi Bankası	577	5 000	900	25 010	19.110
15. Türk Ticaret Bankası	404	500	981	19.820	18.359
16. Pamukbank	160	1 200	1 424	12 500	9.876
17. Garanti Bankası	272	2 000	60	15.660	13.600
18. Şekerbank	139	600	34	11.650	11 016
19. İstanbul Bankası	89	1 000	27	9 150	8.123
20. Egebank	14	200	15	4 000	3.785
21. Uluslararası	10	5 000	80	5 000	—
22. İmar Bankası	9	1 000	73	4 000	2.927
23. Türk Dış Ticaret Bankası	5	10	111	4 000	3.879
24. Hisarbank	21	1 500	8	4 300	2 792
25. Eskişehir Bankası	25	250	6	4.700	4.444
26. Milli Aydın Bankası	10	500	2	4.100	3.598
27. Tutunculer Bankası	28	30	8	5 000	4.962
28. Demirbank	23	250	3	4.500	4 247
29. İşçi Kredi Bankası	1	100	14	4 000	3.886
30. Kocaeli Bankası	6	600	1	4 000	3.399
31. Bursa Bankası	9	130	4	4 000	3.866
32. Orta Doğu Iktisat Bankası	6	200	3	4 000	3.797
33. Bağcılar Bankası	8	50	—	4 000	3.950
34. Çaybank	3	100	1	4 000	3.899
C. YABANCI MEVDUAT BANKALARI:	108	1 881	(848)	29.600	26.871
35. Osmanlı Bankası	98	8	708	9.600	8.884
36. Arap Turk Bankası	2	240	108	4.000	3.654
37. Banco di Roma	4	2	18	4 000	3.980
38. Hollantse Bank	2	346	18	4 000	3.638
39. American Express	1	625	( )	4 000	3.375
40. Citibank	1	660	( )	4 000	3.340
III. KALKINMA VE YATIRIM BANKALARI:	9	24.653	4.750	33.000	2.597
41. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	5	2 253	550	4 000	1.197
42. Sınai Yatırım ve Kredi Bankası	1	400	507	4 000	3.093
43. DESİYAB	1	1 000	191	4.000	2.809
44. DYB	1	6 000	4 500	6 000	—
45. Turizm Bankası	1	15 000	2	15 000	—

Not: Bankaların şube sayıları ve yedek akçelerine ilişkin veriler 31 mart 1981 itibariyle verilmiştir.

edildikten sonra her şey mükemmel bir şekilde işlemeye başlayacaktır. Bankaları yöneten kadronun mükemmel olduğu söylenemez. Fakat gelecek kadronun daha iyi olacağını da hiç kimse iddia edemez. Diğer sektörler için de yürütülen bu basit mantık şimdiye kadar parlak bir sonuç vermiş değildir. Bu müdahaleler hem bankaların pahalı çalışmalarına ve az kâr etmelerine, hem de kâr beklentisi içinde bulunan küçük hissedarların hisse senetlerini satmalarına ve bu hisselerin kâr değil, mali manipülasyon imkânı peşinde olan holdinglerin ellerine geçmesi sonucunu doğuracaktır.»

Yeni düzenleme ile yabancı bankalar lehine «ayrıcalık» yapıldığı kaydedilen raporda konu ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yeralıyordu:

«Yeni düzenleme ile milli ve yabancı bankalar farklı sermaye miktarları ve şube sayılarına tabi tutulmuştur. Beş şubeli bir yabancı bankaya 2,9 milyar TL sermaye yeterlidir. Milli bir bankanın bir şube ile faaliyete geçebilmesi için 4 milyar TL sermayeyi taahhüt edip, 2 milyar TL'nin ödenmesi gerekmektedir.»

Raporda uygulamanın olası sonuçlar ise şöyle sıralanıyordu:

«...Bazı bankaların sermaye sağlama gayreti, bankaların sahip değiştirmesine, son zamanlarda moda olan bir tabirle el değiştirmesine yol açacaktır.

— Sınırlı sayıda şubesi olan bazı yerel bankaların yurt çapında örgütlenme çabaları engellenmiş olacaktır. Bu bankalar yukarda sıraladığımız olumsuz faktörleri en şiddetli bir biçimde hissedecektir.

— Küçük bankalar 1981 yılında hem mevduat toplamak bakımından hem de kredi sağlamak bakımından büyük bankalardan daha başarılı olmuşlar, daha yüksek bir performans göstermişlerdir. Yeni düzenlemeyle küçük bankaların faiz ve hizmet rekabetinin bankacılık sistemine sağladığı dinamiz-

min devam etmesine imkân görülmemektedir» (31).

Alınan kararın bir diğer hedefinin de banka kurmak isteyen sermaye gruplarının önüne yeni engeller çıkarmak, olmuyorsa kendi aralarında —zoraki evlilikle— birleşmeye yöneltmek olduğundan sözetmiştik. Özünde bazı sermaye gruplarının yeni engellerle bankacılık piyasasına girmesini önlemek ya da birleşmeye zorlamak da tekelleşmeye hizmet eden bir sonuç yaratmaktadır.

Bilindiği gibi, Bankalar Yasası yeni banka açılmasını yasaklamamış ama Bakanlar Kurulu'nun izni koşuluna bağlamıştır. «Özel» durumları nedeniyle izin verilen yabancı bankalar (Arap-Türk Bankası, Citibank, American Express, Bank of Credit) ve özel yasa ile 1964'de kurulan T. Dış Ticaret Bankası'ndan sonra bugüne kadar yeni banka kurulmasına izin verilmemiştir. Oysa banka kurmak için bankasız sermaye gruplarının yoğun başvuruları olmuştur. Bunlardan izin koparamayanların bir bölümü, piyasadaki mahalli bankaları satın alarak ulusal banka haline getirmiş (örneğin, Kozanoğlu - Çavuşoğlu Grubu Afyon Terakki Bankası'nı, Yaşar Holding Tütüncüler Bankası'nı, Özakat Holding Egebank'ı aldılar) bu fırsatı bulamayanlar ise izin için diretmiş ancak sonuç alamamışlardır. Örneğin, Transtürk Holding bankerlik şirketi Meban'ı yabancı sermaye ortaklığıyla «Mebank» adıyla ihtisas bankasına dönüştürmek için izin istemiş; yurtdışında müteahhitlik yapan Enka Holding, Kutlutaş Holding gibi gruplar da yine banka kurmak için girişimlerde bulunmuşlar, ancak sonuç alamamışlardır. İzin alamayanlar arasında küçük ve orta sermayenin ısrarıyla İstanbul Ticaret Odası'nın kurmak istediği Odabank da bulunmaktaydı. Bunlardan birisine izin verilmesi diğerlerine de izin vermeyi gerektirecek böylece piyasada çok sayıda banka oluşacaktı. Bu durum ise büyük bankalı sermaye gruplarının işine gelmeyecekti. Bu nedenle bu gruplar, yeni banka kurulması için

(31) Cumhuriyet, 5 Mart 1982.

izin verilmemesi konusunda siyasi iktidarları etkilemişlerdi.

Ne var ki, hükümetlerin bu tavrı bankasız sermayedarların yaygın şikayetlerine neden oluyordu. Alınan yeni karar ise banka kurma yolundaki engelerin kaldırıldığını açıklıyor ama bu kez daha büyük engeller inşa ederek banka kurma heveslisi grupları caydırmaya veya zorunlu birleşmelere yöneltiyordu.

Yeni koşullarda ilk banka kurma iznini İzmirli sermayedarların ve yurtdışındaki işçilerin ortak oldukları Ege Otomotiv Sanayii A.Ş. aldı. Kurulacak bankanın adı «Emekbank» olacak. Sermaye artırma durumunda olan bankaların diğer sermaye gruplarıyla birleşmek durumunda kalmalarının ilk örneği ise T. Ticaret Bankası olayında yaşandı. Bankasız sermaye gruplarından Ercan Holding T. Ticaret Bankası'na % 20 payla ortak oldu. Osmanlı Bankası'nın ise. Oyak Yatırım Holding, Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Anadolu Holding'ce devralınması sözkonusu (32). Sermaye artırımına gidemeyen ODİBANK (eski Elazığ İktisat Bankası) ise K-Ç Grubunun kontrolüne geçti.

1.4 — İhracatı ve Döviz Kazandırıcı İşlemleri Teşvik Politikaları

Her gün bir yenisi gündeme getirilen önlemlerin asıl amacı yeni modeli kurmak. Ama yeniyi kurmak da eskiyi yıkmayı gerektiriyor. Bu, geçmişte iç pazarı kârlı, ihracatı «sevimsiz» kılan yapıların değiştirilmesini; ihracatı iç pazardan daha cazip kılan politikaların benimsenmesini de gerektiriyor; yapılanlar da bu yöndedir. Bir taraftan deflasyonist önlemlerle iç talebi daraltıcı, stoktaki malların ihracını zorlayıcı önlemler alınırken bir yandan da ihracata önemli teşvikler sağlanmakta, yatırımların ve üretimin ihracata yönelik sanayilerde yoğunlaş-

(32) Cumhuriyet, 10 Mayıs 1982.

masını özendirici politikalar geliştirilmektedir. Fonları bu sektörlere kanalize etmek için teşvik üstüne teşvik sağlanmakta, özellikle özel kesimin bu alanlarda gelişmesi ve daha çok merkezileşen sermaye ile bu alanlarda birikimi sürdürmesinin koşulları hazırlanmaktadır.

İhracatı teşvik politikalarının yanı sıra özellikle Orta Doğu'da müteahhitlik yapan firmalara önemli destekler sağlayan bir politika izlenmekte, turizm, taşımacılık gibi döviz getiren faaliyetler özendirilmektedir.

1.4.1 — İhracatı Teşvik Önlemleri

Teknik ayrıntısına girmeksizin, ihracatçı firmalara devletçe sağlanan teşvikler, esas olarak, vergiler (gümrüklerde sağlanan vergi bağışıklığı, istisna ve iadeler), kredi ve döviz kolaylıklarından oluşmaktadır. Yürürlükte bulunan ihracatı teşvik tedbirlerinin mevzuatını, teşviklerden yararlanma koşul ve olanaklarını gösteren «ihracatı teşvik tebliği» belli aralıklarla eklenen yeni teşviklerle yetkinleştirilmektedir.

Sağlanan teşvik tedbirlerini 7 maddede toplamak olası :

1. İhracatta vergi iadesi oranının artırılması,
2. İhracat kredilerinde:
   * Vergi, resim ve harç bağışıklığı
   * Faiz farkı ödenmesi,
3. İhracatı teşvik fonundan kredi verilmesi,
4. Döviz tahsisi :
   * Gerçekleştirilen ihracat karşılığı döviz tahsisi
   * Yapılacak ihracat karşılığı döviz tahsisi,
5. Döviz transfer kolaylıkları :
   * Döviz transferinde öncelik sağlanması
   * İhracat karşılığı dövizlerden mahsup
   * Gerçekleştirilen ihracat karşılığı transfer hakkı,
6. Ham ve yardımcı madde ve ambalaj malzemesine gümrük bağışıklığı,
7. Geçici kabul yoluyla ithalata izin verilmesi

Bu teşviklerin yanı sıra döviz kazandıran veya buna katkıda bulunan faaliyetlerin de ihracat teşviklerinden yararlanması kararlaştırılmıştır. Örneğin yurtiçinde üretilen ham, yarı - mamul ve mamul maddelerin, nihai mamul üretmek ve ihraç etmek üzere faaliyet gösteren imalatçı - ihracatçılara tesliminin ihracat sayılacağı kabul edilmiştir. Ayrıca; konut inşa eden kamu ve özel kuruluşların yurt dışında çalışan vatandaşlara Türkiye'ye getirmek zorunda olmadıkları dövizlerle konut satışları ihracat sayılmaktadır.

— Yurt dışı müteahhitlik, müşavirlik ve mühendislik hizmetleri gibi döviz kazandırıcı hizmet projeleri de ihracat sayılmakta ve teşvik tedbirlerinden yararlanmaktadır. 20 Mart 1982'de yayınlanan bir teşvik tebliğinde tarım ve sağlık aracı olmamak koşuluyla kullanılmış yatırım malı ithaline izin verilmiştir. Sözkonusu kullanılmış tesisin ihracata yönelik faaliyetlerde kullanılması koşulu getirilmiştir.

Yıllık ihracatları 15 milyon doları geçen ihracatçı firmalara ise özellikle vergi iadesinde önemli teşvikler sağlanmıştır. Bu tür firmaların ise yine tekelci gruplara ait olduğu görülmektedir.

İhracat teşviklerinin sermaye sınıfına sağladığı olanakların boyutları bir araştırmanın bulgularında görülebilmektedir. ANKA Ajans'ın yaptığı hesaplamalara göre 1981 yılında ihracatta vergi iadesi toplamı 25 milyar liralık bir büyüklüğe ulaşmış, diğer teşvik tedbirleriyle de 75 milyar liralık bir sübvansiyon sağlanmıştır. Aynı kaynağa göre, 100 milyar lirayı bulan ihracat kredileri de hesaba katıldığında 1981 yılında ihracata toplam 200 milyar liralık bir kolaylık ya da sübvansiyon sağlanmıştır. Bu durumda 1981 yılında ortalama TL karşılığı 115 lira olan bir ABD dolarının değeri bu sübvansiyonlar nedeniyle 157 liraya kadar yükselmiştir. ANKA'ya göre, ihracat sübvansiyonunun gıda, tekstil gibi belli ürünlerde yoğunlaştığı dikkate alındığında ise bu ürünler için ihracat dolarının 200 TL'ye kadar yükseldiği ortaya çıkmak-

ÖNDE GELEN İHRACATCILAR

Milyon Dolar

Sermaye Grubu	Dış Ticaret Şirketi	İhraç Ürünleri	Sattığı Ülkeler	İhracat	
				1980	1981 (*)
Enka Holding	Enka Pazarlama	Gıda, tekstil, cam, çimento, demir vs.	Orta Doğu ülkeleri, ABD, Japonya, AET ülkeleri	29.5	80
Has Holding Mergerler Daimler–Benz (Alm).	Otomarsan	Otobüs	Irak, Mısır, Suriye, Ürdün, Tunus, Pakistan	40 (*)	100 (*)
Koç Holding	Ram Dış Ticaret	Gıda mad. Tekstil ürünleri, Dayanıklı tüketim mal. Koyun eti, elma, halı	O.D. ülkeleri, İtalya, Batı Almanya	17	55–60
T. İş Bankası	Şişe-Cam Fabr.	Düz cam, züccaciye, şişe	O.D. Kuzey Afrika, Batı	25	75
Sabancı Holding	Lassa	Lastik ürünleri	İran, Pakistan, Mısır, Kuveyt, Irak, Lübnan, KTFD, İngiltere, Ürdün	6.7	14.5
Sabancı Holding	Kordsa	Kordbezi	Yugoslavya, Romanya, Mısır, İran, Irak	6.3	12.6
Profilo Holding	Proeks	Buzdolabı, Çamaşır makinası Fırın, tekne, dayanıklı tüketim malı aksamı, tarım ürünleri	O.D. ülkeleri, Körfez Emirlikleri		10
Bekir Peker	Kerevitaş	Deniz ürünleri, canlı kaplumbağa Dondurulmuş vişne	Batı Avrupa ülkeleri	11.7	11.4
Çukurova Holding	Çukurova Dış Ticaret	Un, z. yağı, narenciye, elma, yumurta, çeşitleri sınai ürünleri	Bazı O.D. ülkeleri	13	20
Koç Holding	Asilçelik	Vasıflı çelik	Bazı Avrupa ve O.D. ülkeleri	1.1	4.5(**)
Kale Grubu	Çanakkale Seramik	Karofsyans, yer sramikleri, elektro porselen malzeme	SSCB, çeşitli Avrupa ülkeleri O.D. ülkeleri	9.6	5.5

(**) Milyon Mark

(*) Tahmin

(***) 7. Aylık Yıl sonuna kadar ihracatı durdurdu

tadır. Başka bir deyişle, bu ürünleri ihraç edenler yurda getirdikleri her 1 ABD doları karşılığı olarak 200 TL almaktadırlar.

1981 yılı, sadece ihracatın değil, ihracatçı firma sayısının da büyük ölçüde arttığı bir yıl olmuştur. Günlük kur uygulamaları, ihracata verilen cömertçe teşvikler, iç piyasada talebin kısıtlanması gibi etkenler, daha çok sayıda firma ve kuruluşu ihracata yöneltmiştir (33). Ancak bu konudaki politika da, diğer alanlardakine paralel olarak, çok sayıda irili ufaklı ihracatçı değil az sayıda büyük ihrcatçı firmaca ihracatın gerçekleştirilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu da yine **sermayenin merkezileş(tiril)mesi** olgusunu gündeme getirmektedir. İlk başlarda, belli bir oranın üzerinde ihracat yapanları (örneğin 15 milyon doları aşanlar) daha çok teşviklerden yararlandırma politikası güdülmüştür. Hem bu teşviklerden azami miktarda yararlanma, hem de dış pazarlarda etkin olabilmek için birçok firma «ihracat konsorsiyumları» oluşturmuşlardır. «Örneğin İzmir'de Demir Çelik Şirketi öncülüğünde kurulan İzdaş Orta Doğu piyasalarına inşaat malzemesi satıyor. Ortakları arasında inşaat malzemesi üreticileri bulunuyor. Yine Transtürk Holding, Yaşar Holding ve Profilo Holding'in yer aldığı bir dış ticaret kuruluşu var. Bir araya geliş nedenleri pazar arama çabalarını ortak gerçekleştirmek...» (34).

22 Nisan 1982 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve 1 Ocak 1983'de yürürlüğe girecek olan vergi iadesi oranları konusundaki bir kararnameyle de bu teşviklerden ancak belli bir barajı aşabilenlerin yararlanacakları öngörülmüştür. Yeni karara göre yılda 2 milyon dolardan az ihracat yapanlar ek vergi iadesinden yararlanamaya-

(33) Bu kuruluşlardan bir kısmı salt ihracata sağlanan teşviklerden nasiplenmek için ihracatçı olmuşlardır. Örneğin oldukca ucuza gelen ihracat kredisini alarak dostlar alışverişte görsün misali bir miktar mal ihraç etmek ama aslında krediyi ihracat dışı alanlarda kullanmak yoluna gİden uyanık sayısı hiç de az değildir.

(34) Cumhuriyet, 25 Mayıs 1981.

caklar. Yıllık ihracatı 2-10 milyon dolar olanlara % 6, 10-30 milyon dolar olanlara ise % 12 ek vergi iadesi yapılacak. İhracatın 30 milyon doları aşması durumunda, sıfırdan itibaren bütün toplama % 10 ek vergi iadesi yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararnameyle teşviklerin büyük ihracatçılara sağlanması; küçüklerin bu faaliyeti terketmeleri ya da sözkonusu barajı aşabilmek için birleşerek büyümeleri veya büyüklere katılmaları —**sermayelerini merkezileştirmeleri**— sağlanmak istenmektedir. Nitekim, bu konuda DPT - TUD Başkanı Pakdemirli şöyle konuşmuştur: «Kararın taşıdığı en önemli unsur büyük ihracatçının daha geniş biçimde teşvik edilmesidir. Bu karar ihracatçıları ortak ihracata yöneltecek birleştirici unsurlar taşımaktadır (**Rapor**, 23 Nisan 1982).

Alınan bu karar küçük ve orta boy ihracatçı firmaların örgütlerince tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin İstanbul İhracatçı Birlikleri Yönetim Kurulu Başkanı Yaşar Ünal; «...Bu durumda karardan ancak sayısı 4-5'i geçmeyen büyük ihracat şirketi yararlanabilir.» demekteydi (35). Buna karşılık İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu kararı olumlu karşılıyor ve şöyle diyordu:

> «Bu kararnamenin genelde Türk ihracatçılarına zararı olmaz. Başlangıçta küçük firmalar zarar görebilirler. Ancak bunlar da büyük firmalarla işbirliği yapabilirler. Dış pazarlarda kendi kendimizle rekabet ediyoruz şeklindeki yazılar basınımızda çok yer aldı. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin nedeni ufak firmaların elenmesiyle rekabetin kaldırılması olabilir» (36).

Sermayenin merkezileştirilmesi hedefiyle ihracatta alınan bu önleme benzer bir önlem de TIR taşımacılığında görüldü. Mayıs ayı başında Uluslararası Yük ve Eşya Taşıma Yönetmeliği değiştirilerek yurt dışına eşya taşı-

(35) Tercüman, 1 Mayıs 1982.
(36) Cumhuriyet, 26 Nisan 1982.

macılığında yetki belgesi alabilmek için başvuranların 200 ton kapasiteli araç parkına sahip ve en az 8 Milyon TL sermayeli olmaları koşulu getirildi. Bu koşul küçük sermayeli ulaştırmacıları ya piyasadan çekilmeye ya da büyüklere katılmaya-olabilirse eğer kendi aralarında birleşmeye-zorlamaktadır. Nitekim küçük ulaştırmacıların bu önlem karşısındaki tepkileri Hatay - İskenderun Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi Başkanı İrfan Alp'ca şöyle dile getirilmiştir:

«Anılan yönetmelik yayınlandığı şekilde yürürlüğe girmesi ve uygulanması halinde şoför esnafımızın mağduriyetine neden olacaktır. Yurt dışı eşya taşımasında, belli zaman ve dönemlere bağlı kalınması, yapılan taşımacılıkta C—2 yetki belgesi alabilmek için, yeni yönetmelik 200 ton kapasiteli vasıta sahibi olmak şartını aramaktadır. Bu durum büyük ulaştırma tröstlerinin kurulmasına yardımcı olacaktır. Devletin küçük sermayeli esnafı koruması gerekirken, sermayesi birer nakliye vasıtası olan şoför esnafı büyük kuruluşlara muhtaç duruma geleceklerdir» (37).

1.4.2 — Yurt Dışında Müteahhitlik Yapan Firmalara Teşvikler

Yeni birikim modelinin ihracata dönük sektörlerinden birisi de müteahhitlik hizmeti sektörüdür. Özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da çeşitli yatırımların ihalelerini alan müteahhitlik firmaları 24 Ocak Kararları'yla birlikte yoğun devlet desteği ve teşviki sağladılar. Ekonomiyi daraltıcı politikaların inşaat sektörünü de olumsuz yönde etkilemesi, birçok müteahhitlik firmasını daha dışa açılmaya zorlayıcı bir etki yarattı.

Bazıları Cumhuriyet'in ilk yıllarında müteahhitliğe başlayan bu şirketler, özellikle 1950'lerde Marshall ve

(37) **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1982

Truman Doktrini çerçevesinde sağlanan kredilerle gerçekleştirilen altyapı yatırımlarının (karayolları, baraj, liman, hava alanı vb.) ihalelerini üstlenerek önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamışlar ve izleyen yıllarda da bu faaliyetlerini genişleterek sürdürmüşlerdir (38). Müteahhitlik hizmetinin, sanayi yatırımlarında olduğu gibi başlangıçta büyük sermaye gerektirmemesi, garantili kârlar bırakan bir özelliği olması bu kesimlere büyük avantajlar sağlamıştır.

1973 - 1974 yıllarında petrol fiyatlarındaki büyük artışların petrol üreticisi ülkelere önemli miktarlarda «petro-dolar» sağlaması, bu ülkelerde altyapı yatırımlarına ağırlık veren bir gelişmeyi de başlatmıştır. Orta Doğu ve Libya'nın büyük bir şantiye haline geldiği 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'deki büyük müteahhitlik firmaları da bu ihalelerden —özellikle Libya'da— önemli paylar kapmış ve alınan ihalelerden döviz girdisi sağlamanın yanı sıra, bu ülkelere gerek inşaat malzemesi gerekse işgücü ve tüketim malları ihracı olanağı doğmuştur.

Yurt dışından alınan ihalelerin büyük bir bölümü konut inşaatlarıdır. Diğer ihalelerin ise «proje-çizim» gibi kısımları çok uluslu firmalarca gerçekleştirilmekte, emek-yoğun, kaba inşaat bölümü Türk firmalarına verilmektedir. Bu inşaatlarda ise genellikle Türkiye'den götürülen, bir kısmı da kaçak giden Türkiyeli işçiler çalıştırılmaktadır. Nitekim bu olguyu en açık biçimde, önde gelen müteahhitlerden Ali Rıza Çarmıklı **Tercüman** gazetesinin bir açık oturumunda şöyle anlatmaktadır:

> «Bizim yaptığımız hizmetlerin çoğunu bugün konut grubu, yerleşme grubu teşkil etmektedir. Bu iş grubu Avrupalılar için güç olan bir iştir. Çünkü konut grubu çok sayıdaki iş gücünü gerektirmektedir. Uzak ve meskûn olmayan yerlerde inşa edilmeleri de Ba-

(38) Müteahhitlik hizmeti ihraç eden başlıca büyük firmalar şunlardır: Sezai Türkeş--Fevzi Akkaya İnşaat, Kazancıoğlu-Çavuşoğlu İnşaat, Enka, Kutlutaş, Bahattin Gören, Bimhol, Libas, BTK, GAMA, KISKA.

tılılar için bir dezavantaj olmaktadır. Libya'da daha yıllarca konut sorunu ön plânda olacaktır çünkü çadırdan eve, evden köşke geçilmektedir. Vatandaşları huzurlu hale getirmenin bir yolu da konut sahibi yapmak olduğu için bu konuda yoğun çalışmalar yapılmaktadır.

Müteahhitliğin hizmette en kolay ve en gelirli yönü, sanayi ve müşavirlik müteahhitliğidir. Biz henüz bu sahaya girememiş bulunuyoruz. Bu halen Batılı güçlü firmaların tekelindedir. Ama onlarla işbirliği teklifleri alındığı için kısa zamanda onlarla da işbirliği kurulacaktır. Bunun sonunda da sanayi müteahhitliğine dönülebilecektir» (39).

Türkiye'den götürülen, düşük ücret, her türlü iş güvenliği ve sosyal güvenlikten yoksun olarak çalıştırılan 150.000'i aşkın işçiden sızdırılan artığın bir bölümü müteahhitlik firmalarına kalmaktadır.

Müteahhitlik hizmeti ihracı 24 Ocak Kararları'nı izleyen önlemlerle teşvik edilmiş 16 Mayıs 1980'de çıkarılan bir kararnameyle bu işle uğraşan firmalara geniş olanaklar sağlanmıştır. Sözkonusu kararname yurt dışında müteahhitlik ve onarım gibi hizmetler ihraç eden Türk firmalarının faaliyetlerini düzenlemekte, birçok teşvik önlemi getirmektedir.

Kararname ile, bu gibi firmaların desteklenmesi ve faaliyetlerini geliştirmesi, çalışmaları sırasında karşılaşacakları idari, mali ve ekonomik sorunların çözümünde yardımcı olunması amacıyla **Destekleme ve Geliştirme Kurulu** adıyla yeni bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul, Ekonomik Koordinasyon Kurulu ile irtibatlı olarak faaliyet gösterecek ve Koordinasyon Kurulu'nun genel ilke ve politika kararlarına uygun şekilde hareket edecektir. Kurul Başkanı, çalışmalarını ilgilendiren konularda Koordinasyon Kurulu'na üye olarak katılacaktır.

Görüldüğü gibi, bu kurul da Para ve Kredi Kurulu,

(39) Tercüman, 24 Nisan 1982.

Milli Konut Politikası Uygulama Yüksek Kurulu, Turizm Koordinasyon Kurulu gibi 24 Ocak'tan bu yana oluşturulan diğer yeni kurullar gibi Ekonomik Koordinasyon Kurulu ile irtibatlı olarak kurulmuştur.

Kararname, yurt dışında inşaat müteahhitlik, mühendislik hizmetleri yapacak Türk firmaları için bazı teşvik unsurları getirmiştir. Bunlar:

Vergi, resim ve harç istisnaları,
Transfer kolaylıkları,
Döviz tahsis kolaylıkları,
İhracatı teşvik fonundan faydalanma,
İnşaat ve gıda malzemelerinde öncelikli tahsis ve ihracat kolaylıkları,
Yurt dışına işçi gönderilmesinde öncelik tanınması,
Benzeri kolaylıklardır.

Müteahhitlik hizmeti ihracatçısı bu firmalara sağlanan teşvikler ve yurtiçi inşaat sektöründeki durgunluk çok sayıda firmanın Orta Doğu'ya yönelmesi, rekabet gücü sağlayabilmek için de sermayelerini merkezileştirmeleri (konsorsiyumlar kurarak) sonucunu doğurmuştur. Öte yandan teminat mektubu sorununun çözümü için de uluslararası kredi kurumlarıyla daha köklü bir ilişki içine girilmiştir.

1.5 — Döviz Kurunda «Sürgit-Devalüasyon» Politikası

İhracata yönelik birikim modelini oluşturmanın bir boyutu da döviz kuru politikasında köklü bir değişikliğe gidişle ilgilidir. Daha önce de değinildiği gibi, ithal ikameci modelin bir öğesi olan aşırı değerlenmiş kur politikası, ithalatı ödüllendiren ihracatı cezalandıran etkiler yaratmıştır. Aşırı kur, ithalatı özendirdiği sürece ticaret açığına ve kontrolüne neden olmuş; imalatçının kullan-

dığı yerli ve yabancı girdilerin maliyeti, koruma etkisi nedeniyle uluslararası maliyet düzeyinin çok üzerine çıkmıştır. Bu maliyetlerle de uluslararası pazarlarda boygöstermek sözkonusu olamayacağı için iç pazar tercih edilmiştir. Yönelinen yeni modelde ise ihracatı artırabilmek için döviz kuru politikasının oynayacağı rol, döviz kurunun aşırı değerlenmesine olanak vermemeye bağlıdır. Bu nedenle 1979 ve 1980 yıllarında birkaç kez döviz kuru şok etkisi yaratacak şekilde yüksek oranlı devalüasyonlarla düzenlemeye tabi tutulmuştur. Ancak uzun aralıklı ve şok etkili bu düzenlemeler, yine de kurun dönem dönem aşırı değerlenmesini önleyememiştir. Üstelik kısa süreli de olsa önemli dengesizliklere yol açtığı, ihracatçı açısından da belirsizlik yarattığı gerekçesiyle 4 Mayıs 1981 tarihinde terkedilerek günlük devalüasyon yaklaşımına geçilmiştir. Sürgit-devalüasyon (ya da kaygan kur) diye de adlandırılabilecek bu yaklaşımla döviz kuru günlük düzenlemelerle belirlenmeye başlanmış ve TL başta Dolar olmak üzere yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmeye başlamıştır.

TL'nin resmi döviz alış kuru 25 Ocak 1980 devalüasyonu öncesinde 1 Dolar 47.10 TL idi, yani liranın dolar olarak değeri 2.13 cent idi. 25 Ocak devalüasyonuyla 1 dolar 70 TL olunca liranın değeri de 1,43 cente düşmüş oldu. Başka bir deyişle lira, dolar karşısında % 33 oranında değer kaybetti. 1980 yılı sonunda ise bir dolar'ın resmi alış kuru 89,25 TL olmuş, yani lira bir yıl içinde % 47 değer kaybederek 1.12 cente düşmüştü. 1981 yılının ilk dört aylık döneminde de % 11 değer kaybeden TL'nin dolar değeri 1 cent sınırına geldi dayandı. Günlük kur uygulamasının başladığı 4 Mayıs'ın hemen ertesi günü ise TL'nin değeri ilk kez 1 centin altına düştü. Bu düşüş izleyen aylarda da sürdü. Yalnızca 1981 yılında TL dolar karşısında % 49 değer kaybına uğradı. Daha toplu bir değerlendirmeyle, 1 ABD dolarının 150 TL'ye çıktığı 1982 Baharında salt dolar bazında TL'nin 24 Ocak 1980'den beri değer kaybı % 112'ye varmıştır.

TABLO 4

1 ABD Dolarının TL Karşısındaki Değeri

10 Haziran 1979	47.10 TL.
24 Ocak 1980	70.00 »
31 Aralık 1980	89.25
4 Mayıs 1981	99.80
14 Mayıs 1982	150.00

1.6 — Yabancı Sermayeyi Teşvik Politikaları

İhracata dönük birikim modelinde özel yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Dış pazarda yer bulabilmek için sınai üretimin daha düşük maliyetlerle üretilmesi gereklidir. Büyük ölçek, maliyet düşürücü öğelerle çalışma, pazarlama olanaklarını geliştirme bu amaca ulaşmanın başlıca koşulları arasında yer almaktadır Bugün yerli sermaye, yabancı sermayeyle işbirliğine en çok bu noktalarda önem vermekte, ulusal devletten, yabancı sermaye girişini daha çok teşvik etmesini talep etmektedir.

Yabancı firmalar açısından ise üretken sermayenin uluslararasılaşması bağlamında «ihracata yönelik sanayileşme stratejisi» izleyen ülkelerde yatırımlara sağlanan teşvikler ve bu ülkelerden sızdırılacak artık miktarlarının boyutları çekici olmaktadır.

Sözkonusu birikim modelinde yabancı sermaye yatırımlarına sağlanan teşvikler vergi bağışıklığı, kâr transferinde serbestlik, yatırım alanı seçiminde serbestlik, çalışma yaşamının disipline edilmesi, (anti-sendikal yasalar), devletçe altyapı yatırımları, çeşitli sübvansiyonlar ve sigortalar sağlanması gibi önlemleri içermektedir. Çok uluslu firmalar, sağlanan bu gibi teşviklerle **«en fazla kâr»**, nereden sağlayabileceklerse o ülkeye yatırım yapmaktadırlar.

24 Ocak 1980'de yabancı sermaye girişini teşvik edici çeşitli kararlar alınmış, izleyen aylarda bu kararlara ye-

nileri eklenmiştir. Yeni teşvikler sağlamak için ise yasal hazırlıklar sürdürülmektedir. Ayrıca bir çok büyük projenin yabancı sermayeli firmalara ihalesi gündemdedir. Önce, kısaca 24 Ocak ve izleyen aylarda alınan yabancı sermayeyi teşvik kararlarını özetleyecek, sonra analize konu dönemdeki yeni kararları aktaracağız.

1.6.1 — 1980 ve 1981 Yıllarında Yabancı Sermayeye Sağlanan Teşvikler

24 Ocak 1980'de alınan bir kararla 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çerçevesinde gelecek yabancı sermayenin toplam sabit yatırım tutarının en az 2 en fazla 50 milyon dolar; iştirak oranının en az % 10, en çok % 49, iştirak tutarının ise 1 milyon dolardan az olmaması öngörülmüştür. Ayrıca, yabancı sermayenin iştirak alanlarının sınırları genişletilmiş, bazı durumlarda ihracat yükümlülüğü getirilmiştir. 30 Mayıs 1980 de çıkarılan bir kararnameyle koşullar daha da yumuşatılmış, yabancı sermayenin sabit yatırım tutarı ile iştirak oranlarına konulan alt sınırlar kaldırılmış, yabancı sermayenin iştirak edebileceği yatırım alanları, genel teşvik tablosunda yer almak kaydıyla, Yabancı Sermaye Dairesi'nce uygun görülecek alanları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

Petrol Kanunu ile ilgili olarak da petrol hakkı sahiplerine, 1.1.1980 tarihinden sonra keşfedilen sahalarda ürettikleri ham petrolün % 35'ini ihraç edebilme haklarını kullanmaları halinde, sağladıkları dövizle ithalat yapmaları hakkı tanınmıştır. Ayrıca, kuyubaşı petrol fiyatının saptanmasında petrol tekellerinin lehine bir düzenleme yapılmıştır.

Bir diğer kararla da yabancı bankaların, Türkiye'de şube açabilmeleri, kâr transferi hakkı tanımayan 17 sayılı kararname yerine bu olanağı tanıyan 6224 sayılı yasa kapsamına alınmaları kararlaştırılmıştır.

Yabancı sermaye yatırımlarını artırmayı hedefleyen

bir girişim de garantisiz ticari borçların yabancı sermaye yatırımlarına dönüştürülmesini özendirmekle ilgilidir. 1970'lerin sonuna doğru yüksek boyutlara varmış olan dış borçların önemli bir bölümü ertelenmiş, bunlardan «garantisiz ticari borçlar» (GTB) diye bilinen bir bölümünü ertelemek ise mümkün olmamıştı. Neydi GTB? Döviz darboğazının çok yoğun olduğu dönemde Türkiye'ye çeşitli yöntemlerle mal ithal edilmişti. Bu malların karşılığının ödenmesi sigortaya bağlanmamış, mal gelmiş ancak parası —dövizsizlikten— ödenememişti. Bu yolla çok sayıda yabancı firmaya borçlanılmıştı. 24 Ocak 1980'de alınan bir kararla GTB belli bir ödeme planına bağlandı. Bu tür borçların alacaklılarına, borcun TL veya dövizle ödenmesi biçiminde iki seçenek sunuldu. Alacaklarının dövizle ödenmesini isteyen firmalar 10 yıllık taksit ve en fazla % 6 faiz koşulunu kabul etmiş olacaklardı. Diğer seçeneğe göre ise, alacaklarının TL olarak ödenmesini kabul edenler, döviz alacaklarına karşılık ödenecek TL'leri, yabancı sermaye yatırımları ya da önceden yapılmış yatırımlarının genişletilmesi, işletme sermayesi gereksinmesinin karşılanması, ihracat amacıyla ülkemiz tezgahlarında gemi yapımı için kullanabileceklerdir. Bu kararların uygulanmasının nasıl biçimlendiğini, az ilerde ele alacağız.

1.6.2 — Turizm Teşvik Yasası

1980-1982 arasında alınan çeşitli kararlarla turizm sektörüne yabancı sermaye çekmek üzere teşvikler sağlandı. Turizmde yabancı sermayeye sağlanan olanaklar Economist dergisinin Ekim'81 sayısında şöyle sıralanmaktadır:

1. Arazi tahsisi: 6086 sayılı yasa çerçevesinde yatırım yapan yabancı sermayedara 99 yıl süreli alan tahsisi yapılıyor.
2. Altyapı: Yatırımcının devletin saptadığı turizm gelişme bölgesinde yatırım yapması halinde altyapı devlet tarafından gerçekleştiriliyor.

3. Düşük faizli kredi: Turizm kuruluş lisansını alan yabancı yatırımcıya bakanlık düşük faizle kredi veriyor.

4. Yabancı personel istihdamı : Türkiye'ye gelen yabancı yatırımcı Türk personel istihdam etmek zorunda kalmayacaktır. Yatırımcı yatırımının tamamlanmasından sonraki üç yıllık dönemde yabancı personel istihdam edebiliyor.

5. Döviz tahsisi: Türkiye'de bulunmayan mallar konusunda bakanlığa başvuruda bulunulması halinde bakanlık döviz tahsisi yapıyor.

6. Vergilerde bağışıklık : Aynı kapsamda yatırım yapan yabancı yatırımcı bina vergilerinden beş yıl süreyle bağışık kılınıyor. Derginin ilerki sayfalarında turizm teşvik belgesinin yarattığı olanaklara dikkat çekilmekte ve bunlar şöyle sıralanmaktadır:

1 — Gümrük vergisinden bağışlık,

2 — Yatırım indirimi,

3 — Orta vadeli krediler,

Bu teşviklere ek olarak 16 Mart 1982'de kabul edilen Turizmi Teşvik Yasası'yla yeni olanaklar sağlandı. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bünyesinde «Turizmi Geliştirme Fonu» kurulmasını öngören yasada, fon konusunda şöyle denilmektedir:

> «Turizm alanlarında ve turizm merkezlerinde yer alacak turizm yatırımlarını, yatırımın yüzde 15'ine kadar, en çok 20 yıl vadeli kredilerle desteklemek ve dış pazarlama imkanlarının geliştirilmesi harcamaları için bakanlığın emrinde (Turizm Geliştirme Fonu) kurulmuştur.»

Turizmi Teşvik Yasası, ayrıca yat işletmeciliği konusunda bazı yenilikler getirmiştir. Yasaya göre, gerçek veya tüzel kişiler, bakanlıktan gerekli belgeyi almak kaydı ile yat limanı işletmeciliği yapabilecekler. Ancak, yabancılar tarafından kurulacak işletmelerde Türk uyruklu gerçek veya tüzel kişilerle ortaklık koşulu aranacaktır.

Turistik işletmelerde elektrik, havagazı ve su ücretleri ve haberleşme konularında öncelik ve indirimli tarifeler getiren yasa, belgeli işletmelerde nitelikli yabancı uzman personel ve sanatkârların Turizm ve İçişleri Bakanlıklarının izni ile çalıştırabileceği, ancak bu şekilde çalıştırılacak yabancı personel miktarının toplam personelin yüzde 10'unu geçemeyeceğini hükme bağlamıştır. Yasa ile belgeli turizm işletmelerinin, (tamamlayıcı bir bölümü olmak kaydı ile) mahallerinde kumarhaneler açılabilmesi ve bu kumarhanelere yabancı pasaport taşıyanların dışında, Türk uyruklu olanların girebilmeleri olanağı getirilmiştir.

Turizm alanında sağlanan teşvikler ilk elde uluslararası turizm yatırımcısı Pakistanlı Kerim Ağa Han Grubunun iştahını açtı. Türkiye'de bir dizi turizm yatırımında bulunmayı planlayan bu grupca gerçekleştirilmesi düşünülen projeler, Türkiye'de Turizm Bankası'nın % 12.5 hisseyle katılacağı; % 62,5'u Kerim Ağa Han Grubu'nun başka kuruluşlarla birlikte üstleneceği yabancı sermayeye açık bir şirket eliyle gerçekleştirilecektir. Geriye kalan % 25'lik hissenin karşılığı ise Uluslararası Finansman Kurumu (IFC) tarafından karşılanacaktır. Kurulacak olan bu şirket, İstanbul ve Ankara'da 600'er odalı iki büyük otelden başka Ege ve Akdeniz'in 8 ayrı yerinde otel, apart-otel ve işletmeye olduğu gibi tek tek satışa çıkarılmaya elverişli villalar yapacaktır (40).

1.6.3 -- Petrol Yasası ve Serbest Bölgeler Yasasında Öngörülen Değişiklikler

Yabancı sermayeyi teşvik önlemlerini artırmak için daha başka önlemler de düşünülmektedir. Bunlardan en önemlileri petrol yasası ve serbest bölgeler yasasında değişiklikler öngören önlemlerdir. 15 Mart 1982'de Danışma Meclisi'ne verilen bir tasarı, Petrol Yasası'nda kararna-

(40) Cumhuriyet, 20 Şubat 1982.

me niteliğindeki hükümlerin yasalaştırılarak yabancı sermayeye daha çok güvence verilmesini öngörmekte, ayrıca ek teşvikler sağlamaktadır.

Tasarı, petrol hakkı sahiplerinin ürettikleri ham petrol veya tabii gazın yüzde 35'ini (denizlerde yüzde 45'ini) ihraç edebilme olanağını yasa hükmü haline sokmaktadır. Tasarıda, petrol hakkı sahiplerinin yaptıkları ihracattan elde ettikleri dövizlerin, transfer haklarından mahsubu ve petrol faaliyetleri ile ilgili her türlü dövizli ödemelerde kullanılabilmesi kabul edilmektedir. Ayrıca tasarıda, petrol bulan ve işletme ruhsatnamesi alan petrol hakkı sahiplerinin, ürettikleri petrolü taşıma veya taşıtma, tasfiye etme veya ettirtme hakları yeniden benimsenmekte, petrol hakları ile ilgili başvuru ve karar sürelerini kısaltan ve işlemleri hızlandıran gerekli değişiklikler de yer almaktadır (41).

Yabancı sermaye girişini teşvik edecek bir diğer önlem de serbest bölge (SB)lerin kurulmasıyla ilgilidir. Türkiye'de SB kurulmasına olanak tanıyan ve 1953'de çıkarılan bir yasa bulunmakla birlikte, bu yasanın yetkinleştirilmesi konusunda çalışmalar sürdürülmektedir. Yürürlükteki 6209 sayılı SB yasası hükümete istenilen yörede ve genişlikte SB kurma yetkisi tanımaktadır. Aynı yasanın 6. maddesi ile gümrük hattı dışında ve bu bakımdan Pasaport Kanunu, Ecnebilerin Türkiye'de Seyahat ve Ticaret Etmeleri Hakkında Kanun, Gümrük Kanunu, Gelir ve Kurumlar Vergileri hariç olmak üzere, bütün vergi, resim ve mükellefiyetlere ait kanunların uygulanmayacağı bir yer olarak tanımlanan SB'lerde yapılacak işler ise şöyle tanımlanıyor:

«A) Dahilden ve hariçten eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depolanması,

B) Bu eşyanın tanzim ve tasnifi, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kıllarından ayrılması, ayıklanması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması ve havalan-

(41) Tercüman, 16 Mart 1982.

dırılması, ambalajlarının değiştirilmesi, tamiri veya yeniden yapılması, reklam ve satış için teşhiri ve benzeri diğer ameliyelerin yapılması,

C) Bölgeye getirilen eşya üzerinde tamir, montaj ve sökme işleri yapılması ve her türlü sınai faaliyette bulunulması,

D) Dahilden veya hariçten getirilen malzeme ile gemi ve sair taşıt ve araçlarının inşaası, tamiri, montajı ve sökülmesi»

Bugün istenen ise bu yasanın gümrük mevzuatının olduğu gibi kontrollü kambiyo mevzuatının da dışında tutulması, yeni teşviklerle yetkinleştirilmesidir (42).

1.6.4 — KİT Projelerinin Yabancı Sermayeye Açılması

Sağlanan teşviklerle yabancı sermayeye açılan alanlar içinde KİT projeleri de yeralmaktadır. Bugün için bilinenler Etibank'ın 7 projesi ve Tümosan'ın projeleridir.

24 Haziran 1981'de basın, Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi uyarınca Etibank'ın, toplam maliyeti 111 milyar lira olan 7 projesini yabancı sermaye ve özel sektöre açtığı haberini vermekteydi. Seydişehir Alüminyum tesisleri, Siirt Madenköy Bakır, Rize Çayeli Bakır, mermer ve perlit ürünlerini, volkanik ve pomza taşı projeleri yerli ve yabancı sermayeye açılan projeler arasındadır (43).

Kısa adı TÜMOSAN olan Türkiye Motor Sanayii ise traktör motorları dışındaki projelerini yabancı sermayeye açtı. TÜMOSAN'ın traktör fabrikası, kamyon fabrikası, hafif diesel motorları fabrikası, traktör motor fabrikası, dökümhane projesi, aktarma organları ile dövme tesisleri olmak üzere yedi projesi bulunmaktadır. Yabancı sermayeye açılma kararından sonra bazı projelere Alman firması Mercedes-Benz talip çıkmıştır (44).

(42) Türkiye'de Serbest Bölge kurmanın olası sonuçları ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Sönmez (1982)

(43) Hürriyet, 24 Haziran 1981.

(44) Cumhuriyet, 24 Aralık 1981.

1.6.5 — Yabancı Firmalara İhale Edilen Bazı Önemli Projeler

Sözü edilmesi gereken bir diğer konu da bazı önemli projelerin yabancı sermayeye ihale edilmesidir. Bu tür projelerden Akkuyu Nükleer Santralı projesi, Uçak Sanayii Projesi, TEM Projesi ve silah sanayiinin kurulmasıyla ilgili bazı girişimler ele alınacaktır.

1) Türkiye'nin, enerji darboğazını aşmak için nükleer santraller kurma yolundaki çalışmaları sonucu ilk nükleer santralin Mersin Akkuyu'da kurulması ve 600 MW güçle 1990'da yarı kapasiteyle üretime başlaması planlanmıştır.

Akkuyu Nükleer Santrali' nin ihalesini 1978 yılında İsveçli Asea Atom firması kazanmıştı. Santral için 1978 yılında yapılması gereken yatırım 500 milyon dolar olarak belirlenmiş, Asea bu tutarın % 85'ini kredi olarak getirmeyi kabul etmişti. Ancak Maliye Bakanlığı firmadan %100 kredi getirmesini isteyince anlaşmazlık doğmuş ve yapım faaliyetleri durdurularak anlaşma iptal edilmişti. Bu arada gecikmeler ve TL'nin hızlı değer kaybı sonucunda projenin maliyeti 1981'de 1 milyar dolara çıkmıştır. Yeniden uluslararası ihaleye çıkarılan proje için Amerikan Westinghouse, Alman Siemens grubundan Kraftwerk Union (KWU) ve bir Fransız şirketi çekişmektedirler. KWU'nun elinde İran'a satılamayan komple bir santralin bulunduğu ve bunu Türkiye'ye önerdiği basında yer almıştır (45). Sözkonusu firma, santralin ancak % 30-50 dolayındaki bölümünü kredilendirebileceğini belirtirken hükümetin ise santralin maliyetinin tümüne yakın bölümü için kredi alma görüşünde olduğu görülmektedir (46).

2) Bir diğer önemli proje ise ulaşım sektörüyle ilgili: **Trans Avrupa Kuzey-Güney Otoyolu Projesi** (TEM). OECD ile borç anlaşmasının yapıldığı 24 Mart 1980'i izle-

(45) Hürriyet, 7 Eylül 1981
(46) Dünya, 30 Mart 1982

yen günlerde Demirel Hükümeti ile Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) arasında yapılan anlaşma, 7.11.1980 tarihinde Ulusu Hükümeti'nce de onaylanmıştır.

TEM projesinin bir boyutu Türkiye'nin Avrupa ile olan ulaşım bağlantılarını güçlendirme ile. diğeri ise Türkiye'nin projeden üstleneceği yol yapımının yabancı firmalara ihalesi ile ilgili. Bu dev projenin sağlayacağı ulaşım olanaklarının gerek yerli gerekse yabancı sermaye açısından sermaye birikimi sürecine sağlayacağı olanak yorum gerektirmeyecek kadar açık olsa gerek. Projede Türkiye'nin payına düşen yol yapımının Karayolları Örgütü yerine yabancı firmalara ihalesi ise bu firmalara önemli kârlar sağlayacaktır.

Kuzey-Güney Otoyolu yapımının Avrupa'nın ekonomik ve sosyal gelişmesi açısından birçok önemli yararlar sağlayacağı belirtilen TEM Anlaşma Metni'nde bu yararlar şöyle sıralanmaktadır:

«* Başta, bozulabilir maddelerin Güney'den Kuzey'e taşınması olmak üzere milletlerarası ticaretin gelişmesini kolaylaştırmak;

* Motorize turizmi kolaylaştırmak ve canlandırmak ve yeni veya bilinmeyen alanlara gitme imkanı yaratmak» (47).

Projenin hedefinde sözkonusu yolun, Kuzey Avrupa'yı Güney ve Güney Doğu Avrupa ile şu ülkelerden geçerek bağlayacağı yer almaktadır: Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Yunanistan. Macaristan, İtalya, Polonya, Romanya, Türkiye ve Yugoslavya. Proje, bu ülkelerin hükümetleri, BMKP ve AEK arasında ortak olarak yürütülecektir.

Projenin finansmanı üç kaynaktan sağlanacaktır. Bunlar; bölgesel fonlar, BMKP ülke IPF fonları ve TEM ülkelerinin finansal katkıları. Andlaşmaya göre projeye katılan ülkelerin her biri ilk üç yıllık dönem boyunca 1

(47) Resmi Gazete, 14 Ocak 1981

milyon ABD dolarıyla fona katkıda bulunacaklardır. Başlayış tarihi 1 Eylül 1977 olan ve Türkiye'nin 1980'de katıldığı bu projenin 1990 yılında tamamlanması beklenmektedir.

Türkiye bu projeye yapmakla yükümlü bulunduğu mali katkının yanı sıra projeyi üstlenecek müteahhit firmaya (yüklenici) anlaşma gereği, çeşitli kolaylıklar, ayrıcalıklar, bağışıklıklar sağlamak durumundadır. Proje Anlaşmasının birinci ekinde yer alan bu kolaylık, bağışıklık ve ayrıcalıkların başlıcaları şunlardır:

«I. BMKP, AEK, BMKP Yüklenicileri (BMKP tarafından atanan danışmanlar da dahil olmak üzere) ve bunların Projenin yürütülmesinde yer alan personelleri hükümetler ile BMKP (veya onun daha önceki programları) arasındaki anlaşmalarda belirtilen veya planlanan kolaylıklar, ayrıcalıklar ve bağışıklıklardan yararlanacaklardır.

(...)

II. Hükümetler, Yükleniciyi ve personelini, kendi ülkelerindeki kanunların ve yönetmeliklerin aşağıda sıralanan nedenlerle yükleyebileceği vergiler, resimler, harçlar, ücretler ve diğer yükümlülüklerden muaf tutacaklar veya bu harcamaları karşılayacaklardır.

(i) Projenin yürütülmesi ile ilgili Yükleniciye ve personeline yapılan ödemeler

(ii) Proje amaçları için hükümetlerin ülkelerine getirilen ekipmanlar, malzemeler veya tedarikler, veya getirilen ve sonradan geri çekilebilecek olanlar.

III. Yükleniciler ve onların personelleri, B.M. Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Konvansiyonu 5. maddesi ile Birleşmiş Milletler görevlilerine sağlanan bağışıklıklar ve ayrıcalıklardan yararlanacaklardır.»

3) ABD ile işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan ve bazı konularda anlaşmalara varılan bir diğer sektör de **«savaş sanayii»**. 1980 yılında ABD ile imzalanan ve yeni yönetimce de onaylanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SİA) çerçevesinde 7 ortak proje bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye Uçak Sanayii A.Ş. (TU-

SAŞ)ın savaş uçağı üretimi ile ilgili olarak iki ABD'li firmayla görüşmeleri sürdürülmektedir.

ABD ile SİA çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan sözkonusu projeler şunlardır:

«Tanksavar Mühimmat üretimi, tapa üretimi, sevk barutu ve patlayıcı üretimi, çeşitli tipte tanksavar roketi üretimi, uçak yenileştirme yeteneklerinin geliştirilmesi, modern fırkateyn inşaası ve onarım tesisi projesi, tank modernizasyon programı» (48).

27 Haziran 1981 tarihli **Milliyet** gazetesinde Nilüfer Yalçın imzalı bir haberde bu projelerle ilgili olarak Türk ve Amerikan Savunma Bakanları yetkilileri arasında bir anlaşma yapıldığı belirtildi. Haber aynen şöyle:

«Türk ve Amerikan savunma bakanlıkları yetkilileri arasında Washington'da varılan anlaşmaya göre, ABD'nin önümüzdeki 18 ayda Türk Silahlı Kuvvetleri'ne **teslim edeceği tank modernizasyonu 'kit'leri ile iki bin tankımızın modernleştirilmesi ve dizel motoruyla donatılması mümkün olacaktır.**

Daha önceki görüşmelerde, tankların alt ve üst takımları ve parçalarını kapsayan 'kit'lerin 28 aydan önce yapılamayacağını söyleyen Amerikan yetkilileri, bu defa teslim süresini 18 aya indirebilmişlerdir. Kit'lerin tesliminden sonra, Arifeye'deki tank tesislerimizde modernizasyon çalışmalarına hemen başlanacak, ilk planda iki bin tankın motorları ve diğer aksamı yenilenecektir. Bundan sonra, projenin ikinci aşamasında, Türkiye'deki bütün tankları dizel motoruyla çalışır hale getirme uygulamasına girişilecektir.

Washington'daki görüşmelerde **kesinleşen diğer bir projede,** Kayseri ve Eskişehir'deki uçak tamir ve bakım fabrikalarının kapasitelerini artıracak ve daha modern hale getirilerek sürekli çalışmalarını sağlayacak makine ve teçhizatın verilmesidir. ABD, bu

(48) Tercüman, 30 Kasım 1981.

gereksinimi 5 yıllık bir plan içinde gerçekleştirmeyi kabul etmiştir.

Gene üzerinde **anlaşmaya varılan** bir proje sayesinde, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu tesislerinin tanksavar roketleri, tapalar, patlayıcı madde ve diğer cephane yapımı kapasitesinin artırılması sağlanacaktır. 5 yıllık plana göre, ABD'den gönderilecek tezgâhlar ve makine aksamının ilk partisi seçilmiş bulunmaktadır.

Manevralarda kullanılan (Smoky SM) sis roketleri imal edecek fabrika konusunda Türk heyeti. Ankara'da son danışmaları yaptıktan sonra, 2-3 milyon dolarlık bir ödemeyi gerektiren bazı makinelerin sipariş edilip edilmeyeceği hususunda ABD tarafına bilgi verecektir. Bu makineler alındığı takdirde. Türkiye, bu roketleri seri imalatla hem kendi ihtiyacını karşılayacak, hem de tüm öbür NATO ülkelerine ihraç etme olanağını kazanacaktır. Tüm tesisin Türkiye'ye maliyeti 4 milyon dolar civarında olacaktır.

Bu projelerin ABD'den sağlanacak malzemeyle ilgili ödemeleri, FMS kredileriyle karşılanacaktır. Ancak ABD'nin bu konuda büyük kolaylık göstereceği ve malzeme fiyatlarında önemli indirimler yapacağı bildirilmektedir.»

TUSAŞ'ın üreteceği savaş uçağıyla ilgili olarak da imal edilecek uçak tipinin belirlenmesi konusunda çalışmalar başlatılmış, 1982 yılı bütçesinde Türk Savaş Uçakları Fabrikaları için 4 milyar lira ayrılması kararlaştırılmıştır. TUSAŞ'ca gerçekleştirilecek projeye 2'si Amerikan, 1'i Fransız, 1'i de İngiliz olmak üzere dört uçak firması talip olmuştur. Ancak bunlardan Fransız Dessault ve İngiliz BAC'ın pek şanslı olmadıkları, projenin muhtemelen 2 Amerikan şirketinde —Northrop ve General Dynamics— birisine verileceği kanısı yaygındır. Kurulacak savaş uçağı sanayiinin 1982 maliyet hesaplarıyla 8 milyar dolara (yaklaşık 1,2 trilyon TL) malolacağı hesap-

lanmaktadır. Bu miktarın % 25 ini oluşturan 2 milyar dolarlık bölümün iç kaynaklardan, 6 milyar dolarlık bölümün ise dış krediyle karşılanması öngörülmektedir Bu konudaki son gelişmeler 19 Şubat 1981 tarihli **Rapor** gazetesinde şöyle yeralmaktadır:

> «Edinilen bilgiye göre, savaş uçağı konusunda gerekli teknolojinin ABD'li 'Northrop' veya 'General Dynamic' firmalarından birinden lisans, teknik dizayn ve uçak imalatına ilişkin ekipman sağlanması için karara varılmasından sonra, geçtiğimiz Ocak ayı sonunda, yatırım için gerekli dış kredi konusunda da ABD hükümeti nezdinde gerekli başvuru yapıldı. Bugünkü maliyet hesapları üzerinden 6 milyar dolar tutarındaki dış finansman için ABD hükümeti nezdinde yapılan girişimin olumlu karşılandığı ve ABD hükümetinin bu konuyu Temmuz ayındaki Senato toplantılarına sunmak üzere gerekli çalışmalara başladığı öğrenildi...
>
> Bu arada, teknoloji satın alınacak firmanın Northrop veya General Dynamic olması konusunda nihai kararın Amerikan hükümetince verileceği, ancak bu konunun henüz kesinlik kazanmamış olmasına rağmen Northrop firmasının Türkiye'de bazı temaslar yapmakta olduğu öğrenildi» (49).

Savaş sanayii ile ilgili olarak Silahlı Kuvvetler Vakıflarının yatırımı olan bazı projeler ise hızlandırılmıştır. Sözkonusu vakıfların topladıkları bağışlar son iki yılda büyük ölçüde artmış ve bu projeler için önemli sermaye kaynağı sağlanmıştır. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının 1979'da topladıkları bağış 126'5 milyon TL dolayındayken 1980'de 887,7 milyon TL dolayına çıktı. Bu meblağın en büyük bölümü Eylül-Aralık ayları arasında toplandı. 1981'de ise toplanan bağışlar 2,5 kat artarak 2 milyar 302 milyon TL'ye yükseldi (50).

---

(49) **Rapor**, 19 Şubat 1982

(50) **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1982.

Yabancı sermaye girişini özendirmek üzere sağlanan yasal düzenlemelerin ardından yabancı sermayeye sık sık davetler çıkarıldı. Örneğin **Leaders** dergisinin Aralık 1981 sayısında T. Özal yabancı sermayeye sağlanan olanakları şöyle sıralıyordu:

«50 milyona yakın insanı olduğu ve yıllık ortalama kişi başına gelirin 1200 dolara ulaştığı bir pazara öncelikle katılmak.

— Bütün ülkeyi serbest bir imalat bölgesi haline getiren hammadde ve ihracat mallarının yapımında kullanılan malzemelerin ithalatında vergi bağışıklığı uygulaması.

İhracat öncelikle, ihracat satışlarının yaklaşık yüzde 20'si 'Kurumlar' tarafından vergi öncesi gelirlerden düşülebilmektedir. Böylece, ihracatta aktif bir kurum, Kurumlar Vergisi'nden bütünüyle bağışık kalabilir. Sanayici ihracatçılar, ihracat gelirlerinin yarısını üretimleriyle ilgili makina, yedek parça ve öteki girdilerin ithalatında kullanabilirler. Ayrıca bu hakkı doğrudan başka ithalatçılara devredebilirler. Bütün ihracatçılar, döviz kazançlarının bir bölümünü iş masrafları için yurt dışında bırakabilmektedirler.

— Yüksek nitelikli ve sıkı çalışan bol işgücü ile donatılmış yönetim kadroları,

— Akdeniz'e ve Ortadoğu pazarlarına yakınlıktan kaynaklanan düşük ulaşım maliyeti.

— Bütün sektörler yabancı yatırımlara açıktır. Yabancı sermayenin düzeyi ve yönünü belirleyen katı kurallar yoktur. Yabancı sermaye politikası, ülke ve yatırımcı çıkarlarının gerektirdiği her durumun değerlendirilmesine olanak veren esnekliktedir.

— Yatırımların yüzde 50'si vergi iadesine konudur.

— Yatırımlar ile üretim için gerekli girdilere gümrük ve öteki ithalat vergilerinden bağışıklık olanağı.

— Yatırım teşvikleri ve ihracat kredileri.

— Yeterli altyapı, uygun iklim ve iyi yaşama koşulları.
— Yabancı yatırımcılar için etkin bürokrasi Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki yabancı sermaye dairesi, başvuruları hem kabul ediyor, hem de izin veriyor.
— Uygun fiyatlarla arazi seçimi» (51).

2 — Dış Ekonomik İlişkilere Toplu Bir Bakış ve Bazı Öngörüler

Gerek 1981 yılı ekonomik durumunun değerlendirilmesi, gerekse önümüzdeki birkaç yıllık dönemde ekonominin seyrinin öngörülmesinde anahtar, dış ilişkiler olarak görünmektedir.

Mevcut ekonomi politikayı uygulatan ve uygulayanların ekonominin durumuna ilişkin ön plana çıkardıkları temel göstergeler, yine dış ekonomik ilişkilerle ilgili olmakta; her fırsatta ihracatın, işçi dövizlerinin arttığı, dış borçların ödenmeye başlandığı ve nihayet ödemeler dengesinde «iyileşme»ler sağlandığı önesürülmektedir. Bu «iyileşme» savına karşı çıkış iki tür yöntemle yapılabilir. Birincisi, seçilen göstergelerin sağlıksızlığı (abartıldığı), eksikliği üzerinde durulabilir. Örneğin ihracatın % 60 değil de % 50 arttığı, borç göstergelerine birçok kalemin katılmadığı öne sürülebilir, dolayısıyla olgular düzeyindeki bir itirazlar dizisiyle sav çürütülmeye çalışılır ve/veya «iyileşme» savına itiraz edilmeksizin bunun «kısa ömürlü» olduğu temelinde bir karşı sav geliştirilir.

İkinci yöntem ise göstergeleri —olguları— veri almakla birlikte «iyileşme» savının sahiplerinden farklı bir bakış açısıyla göstergeleri değerlendirmekle yapılabilir. Böyle bir bakış açısı, hiç kuşkusuz karşı bakış açısından önemli farklılıklar gösterir, değerlendirmeye konu olan alanı kendi kavram ve nosyonlarıyla açıklar.

(51) Cumhuriyet, 4 Aralık 1981.

Mevcut ekonomi politikanın değerlendirilmesinde sıkça başvurulan bir yol olmakla birlikte bu yöntemlerden birincisi bize sağlıklı görünmemektedir. Olgular veya göstergeler düzeyinde bir itiraz, doğru olmayan önermeleri doğru gösteren ampirizm tehlikesini içinde barındırır. Örneğin, ihracatın % 60 değil de % 50 arttığını önesüren dolayısıyla «iyileşme» savına bu düzeyde karşı çıkan biri, ihracatın gerçekten de % 60 arttığının kanıtlanması halinde ne diyebilecektir? Veya gelişmeleri «kısa ömürlü» olarak değerlendirip bu temelde itirazı olan, (zımnen «iyileşme» önermesini kabul ettiği gibi) «uzun ömürlü» bir durum karşısında söyleyecek fazla söz bulabilecek midir?

1981'in dış ekonomik ilişkilerini değerlendirmede biz ikinci yöntemi kullanacağız. Resmi verilerin dışında veri edinme olanağımız olmadığına göre bu verileri kendi bakış açımızla değerlendirip ortaya çıkan tablonun toplumsal sınıflar açısından ne getirip ne götürdüğünü araştıracağız. Eğer bir «iyileşme» sözkonusuysa bunun kimin için iyileşme kimin için «kötüleşme» olduğunu ortaya koymamız gerek. Çünkü tarihsel maddeci görüş bize «bir sınıftan almadan bir diğerine vermenin mümkün olmadığını», dolayısıyla birileri için «iyileşme»nin bir diğerleri için «kötüleşme» olabileceğini söylüyor. Bu alt başlığın son kısmında ise ortaya çıkan eğilimlerin ışığında yakın geleceğe ilişkin bazı öngörülerde bulunmaya çalışacağız (52).

İhracat: Ekonomik göstergeler 1979 yılında 2.261 milyon dolar alan ihracat gelirlerinin 1980'de % 28,7 oranında artarak 2.910 milyon dolara, 1981 yılında ise 3.500 milyon dolar olarak belirlenen program hedefini de aşarak 4.703 milyon dolara ulaştığını göstermektedir. Bu veriler 1981'de ihracatın 1980'e göre % 61,6 oranında artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

---

(52) Bu bölümde kullanılacak veriler ağırlıklı **Merkez Bankası 1981 Yıllık Raporu**'ndan alınmıştır.

Tablo : 5

Ödemeler Dengesi	Milyon ABD doları				
	1977	1978	1979	1980	1981 •
CARİ İŞLEMLER	– 3 232	– 1 370	– 1 108	– 3 095	– 1 968
Dışticaret	– 4 043	– 2 511	– 2 808	– 4 999	– 4 250
İhracat	1 753	2 288	2 261	2 910	4 703
İthalat	– 5 796	– 4 599	– 5 069	– 7 909	– 8 939
Görünmeyen İşlemler	772	929	1 689	1 888	2 246
Borç faiz ödemeleri (1)	– 369	– 407	– 546	– 668	– 1 193
Turizm ve dış seyahat (net)	20	146	179	210	277
İşçi gelirleri	982	983	1 694	2 071	2 490
Kâr transferleri	– 116	– 47	– 42	– 47	– 47
Proje kredileri hizmet ödemeleri	– 60	– 56	– 65	– 82	– 85
Diğer görünmeyenler (net)	315	310	469	402	803
Nato Enfrastrüktür	39	12	11	18	16
SERMAYE HAREKETLERİ	1 460	1 167	210	1 968	963
Dış borç ödemeleri (1)	– 214	– 266	– 544	– 575	– 551
Özel yabancı sermaye	44	47	85	93	41
Bedelsiz ithalat	102	120	124	95	69
Proje kredileri	310	450	356	547	642
Program kredileri (1)	99	257	712	1 844	840
Diğer sermaye hareketleri	1 119	559	– 525	24	– 181
GENEL DENGE	– 1 777	– 203	– 898	– 1 127	– 1 105
KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ	1 762	421	194	216	– 86
ÖÇH TAHSİSİ (2)	–	–	27	27	24
IMF'DEN KULLANIM	18	170	3	461	335
REZERV HAREKETİ (3)	568	– 157	– 111	– 607	– 134
NET YANLIŞ VE EKSİK	– 576	– 231	785	1 030	1 016

• Geçici. Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı T.C. Merkez Bankası.

(1) Ertelemeler dahil değildir.
(2) ÖÇH Özel Çekme Hakları.
(3) Azalış (+), Artış (–)

İhracattaki hızlı artışın yanı sıra sektörel bileşiminde de önemli bir değişiklik görülmekte, 1978 yılından bu yana tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payının azaldığı, imalat sanayii payının ise hızla arttığı ortaya çıkmaktadır.

Tarımsal malların toplam ihracat içindeki payı 1978 de % 67,4 iken, 1979'da % 59,4'e, 1980'de % 57,5'e gerilemiş ve 1981'de % 47,2 olmuştur. Buna karşılık sınai malların

toplam içindeki payı sürekli bir artış göstererek 1978'de % 27,2 olan payını 1979'da % 34,7'ye, 1980'de % 36'ya ve 1981'de % 48,7'ye çıkarmıştır. İhracı artan sanayi ürünlerinin başlıcaları: pamuk ipliği, konfeksiyon, halı-kilim, cam, çimentodur. İhracat gelirleri açısından incelendiğinde ise 1981'de tarımsal malların ihracından sağlanan gelir, 1980'e göre % 32,8'lik bir artış gösterirken sınai mallarda bu artış % 118,7'dir.

İhracatta meydana gelen sektörel değişim yanında 1981'de yeni pazarlara girilmiş ya da daha önce girilmiş pazarların alanı genişletilmiştir. Nitekim, ihracat gelirlerinin ülke grupları itibariyle payları incelendiğinde, OECD ülkelerinin payının % 57,7'den % 48,1'e, anlaşmalı ülkeler payının % 6,1'den % 4,3'e düştüğü, buna karşılık, «diğer ülkeler» payının % 36,2'den % 47,6'ya yükseldiği görülmektedir. En önemli artışın görüldüğü «diğer ülkeler» Doğu Avrupa ile İslam ülkelerinden (özellikle Suudi Arabistan, İran, Irak, Libya) oluşmaktadır. Bunlardan Doğu Avrupa'ya olan ihracat 1980'e göre % 60 azalırken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya olan ihracat %300'e yakın bir artışla 740 milyon dolardan 2.113 milyon dolara ulaşmıştır.

Özetle, 1981 ihracatında üçlü bir değişim gözlenmektedir: Birincisi, ihracatta hızlı bir artış; ikincisi, ihracatın bileşiminde sınai mallar lehine bir gelişim; üçüncüsü ise, ihracat yapılan ülkelerde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın ağırlığının artması.

İthalat: 1981'in geçici verileri ithalatın 9 milyar dolar dolayında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu, 1980'e göre % 13'lük bir artış anlamına gelmektedir. 1980 ithalatı ise 1979'a göre % 56'lık genişleme göstermiştir.

İthalatın, maddeler itibariyle bileşimine bakıldığında tüketim ve yatırım malları ile hammadde ithalatının 1980'e göre sırasıyla % 5,3, % 27,6 ve % 9,4 artış gösterdiği, toplam ithalat içindeki paylarının ise % 2, % 22.6 % 75,4 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Ülke gruplarına göre ithalattaki gelişmeler ise önce-

ki yıllara göre önemli bir değişiklik olmadığını, OECD ülkelerinin ağırlıklı yerlerini koruyarak 1980'de % 46,3 olan paylarını 1981'de % 48,7'ye yükselttiklerini ortaya koymaktadır.

Dış Ticaret Açığı : Bu durumda, ithalattaki % 13'lük artışa karşılık ihracatın % 62 dolayında artışının dış ticaret açığında 770 milyon dolarlık bir azalmayı getirdiğini görüyoruz. Başka bir deyişle, 1980'de 5 milyar dolar olan dış ticaret açığının 1981'de 4,2 milyar dolar dolayına inerek büyümesini durduğu görülmektedir. Ekonomi politikayı belirleyen ve uygulayanlarca «iyileşme» olarak lanse edilen olay da budur. Burada ödemeler dengesinin diğer kalemlerine geçmeden dış ticaret açığının daha çok büyümesinin nasıl önlendiği, bunun maliyetlerinin neler olduğunu ortaya koymamız gerek.

1) Hemen belirtelim ki, ithalattaki artışın % 13 ile sınırlı kalması, ekonomiyi daraltıcı politikalarının bir uzantısı olarak büyüme hızının düşürülmüş olmasıyla ilgilidir. En büyük maliyeti **yoğun işsizlik** olan bu politika sonuçlarını yatırımların gerilemesi, üretimin birçok sektörde düşmesi biçiminde göstermiştir. Sorun, yatırım mallar ithalatının düşmesinde de kendisini somutlamaktadır; Şöyle ki, büyüme hızının düşmeye başladığı 1976' dan 1981'e yatırım malları ithalatının 2.239 milyon dolardan 1.581 milyon dolara düştüğü görülmektedir. İhracatın artmasında da yine aynı politika etkendir. İç talebin büyük ölçüde kısılması (ki bu da ağırlıkla, işçi, memur, küçük üretici gibi kesimlerin reel gelirlerinin düşürülmesiyle gerçekleşmiştir) iç pazarda alıcı bulamayan mala dış pazarlar bulma zorunluluğunu doğurmuş ve sağlanan yoğun teşviklerle de ihracata yönelinmiştir. Nedir bu teşvikler?

2. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi ihracat kredisi, vergiler ve döviz kolaylıkları 1981'de doruk noktasına ulaşmış, «sürgit devalüasyon» politikası ihracatı çekici kılmış ,işçilerin ekonomik ve demokratik haklarının kısıl-

ması maliyetleri düşürerek dış pazara açılmaya olanak veren bir fiyat yapısı oluşumunda etken olmuştur.

Kaba bir hesapla, 1981'de ihracatçı firmalara sağlanan sübvansiyon ve kolaylıkların 200 milyar lirayı bulduğunu daha önce aktarmıştır. Bu politikanın «akıl dışılığı», özellikle uzun vadeli hedefler açısından belli sorunlar yaratacağı bugün bazı burjuva iktisatçılarınca da dile getirilmektedir. Bunlara bir örnek TÜSİAD'ın eski genel sekreteri Güngör Uras'tır. İhracata sağlanan sübvansiyonların boyutlarını da ortaya koymak açısından bu zatın bir açık oturumdaki görüşleri aktarmak yararlı olacaktır:

«İstanbul'da bir ihracatçı kuruluş, dolar 120 lira civarındayken, doların ihracatçıya maliyetini hesaplamış ve 235 lira dolayında bulmuş. Demek ki 120 liralık bir doları biz 235 liraya maledecek bir şekilde gizli sübvansiyonlar veriyoruz. Biz bu sübvansiyonu biliyoruz, sonra da diyoruz ki Türkiye'de ihracat gelişti. Bu sübvansiyonu biz piyasadan pahalıya topladığımız kredileri ihracatçıya ucuz vererek yüzde 20, yüzde 25 faizler vererek sağlıyoruz. İhracatçıya değişik sübvansiyonlar sağlayarak veriyoruz, vergi iadesi sağlayarak veriyoruz. Yani demek ki bugün ihracatçı için TL'nin gerçek kuru, dolar 150 liraya tırmandığına göre, 280 liradır. Yani bir doları 280 liraya devalüe ederseniz, bütün bu sübvansiyonu kaldırırsanız, bu kadarlık bir ihracat potansiyeli sağlarsınız. Demek ki önümüzdeki yıl da 150'den yola çıkıp resmi kuru 250'ye ihracatçıyı teşviki de 400 TL'ye getirirseniz, bu ihracat artışı devam edecek gibi korkunç, tüyler ürpertici bir durum ortaya çıkıyor (...)

Bütün bunları ihracat neye göre teşvik edilsin noktasına dikkatinizi çekmek için söylüyorum. İşte ihracatı dahildeki üreticiye, yüzde 180 pahalı para satarak karşılıyorsunuz. Aradaki o fark faiz değildir paranın fiyatıdır. Bu para fiyatından aldı-

ğınız birtakım kaynakları, sübvansiyon şeklinde aktararak öbür tarafta üretimi ve yatırımı durdursunuz uzun dönemde. Halbuki. Türk ekonomisinin uzun dönemde en fazla muhtaç olduğu şey üretim ve yatırımdır» (53).

Sermayeye sağlanan bu dev boyutlu desteğin kaynağı hiç kuşkusuz, büyük kısmı emekçi kesimden alınan vergi gelirleridir. Sözkonusu vergileri, eğitim, sağlık, konut gibi toplumsal harcamalara, işsizliği frenleyici yatırımlara ayırma yerine, ağırlıkla tekelci grupların yararlandığı ihracat firmalarına aktarma, politikanın özünü oluşturmaktadır. Daha yalın bir deyimle «bir sınıftan alıp bir diğerine vermenin» en bariz örneği teşvikler olayında yaşanmaktadır.

3. İhracatı teşvik eden bir etkenin de «hergün devalüasyon» politikası olduğundan sözettik. 24 Ocak Kararları'ndan bu yana yapılan devalüasyonlarla % 112 değer kaybeden TL'nin düşüşü hızla sürmekte, bu devalüasyonlar ithalatı da pahalılaştırarak iç fiyatları yükseltici, dolayısıyla halkın alım gücünü düşürücü etkiler yaratmaktadır.

4. İhracattaki «atılım»ın bir maliyeti de işçi sınıfının ekonomik, demokratik haklarının kısıtlanmasıdır. «Yeni çalışma yaşamı», sonuçlarını, reel ücretlerde hızlı düşme, kıdem tazminatı, ikramiye gibi gelirlerde daralma, toplu pazarlık ve grev hakkının askıya alınması, işyerinde sermayenin istediği gibi at oynatması, işten atmakla tehdidi biçiminde göstermiştir. Bu ortam, üretim maliyetlerinin düşmesi ve üretim sürekliliğinin sağlanmasında, dolayısıyla dış pazarlara çıkmaya cesaret verecek bir fiyat yapısının oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

5. İhracat artışında büyük gelişme (!) olduğunu öne sürenler ihracatla sağlanan döviz gelirlerindeki artışı dile getirmekte, ancak bu geliri **hangi miktarda mal karşılığı**

(53) İktisat Dergisi, Ocak 1982

sağladıklarını belirtmemektedirler. Oysa ihraç edilen mal miktarlarına bakıldığında, gelirlerdeki artışla ihraç edilen mal miktarındaki artış oranları arasında büyük fark vardır. 1980'de 4.855 bin ton mal karşılığı 2.910 milyon dolar elde edilmiş iken, 1981'de 9.137 bin ton mal karşılığında 4.703 milyon dolarlık döviz sağlanmıştır. Yani, ihraç edilen mal miktarı 1980'e göre % 88,2 oranında arttığı halde döviz gelirindeki artış % 61,6 ile sınırlı kalmıştır. Daha yalın bir anlatımla ihraç edilen ürünler 1980'e göre daha ucuza satılmıştır. Birçok ihracatçı «zararına» denebilecek ölçüde mal satmış ancak bu zararı devletten aldığı sübvansiyonlarla telafi etmiştir. Mal satmak için ihracatçıların dışarıda birbirleriyle rekabete girip, büyük ölçüde fiyat kırdıkları bu nedenle önemli sürtüşmelerin ortaya çıktığı basında sık sık yer almıştır.

Öte yandan sağlanan yoğun teşviklerin ihracatı daha çekici kılması birçok temel tüketim malının iç pazar fiyatını da artırarak iç talebi kısma politikasına yaramıştır. Mart 1982'de bazı gıda maddelerinin iç ve dış fiyatları bu gerçeği ortaya koymaktadır. Örneğin Avrupa ve Arap ülkelerine kilosu 85 liradan satılan kuru fasulyenin iç fiyatı 180 liraya kadar çıkmıştır. Dışarıya 70-77 liraya satılan mercimeğin kilosu 120 liraya, 46 liradan ihraç edilen makarna 90 liraya yükselmiştir (54).

İhracatta daha çok mal karşılığı daha az döviz sağlanırken ithalatta ise daha az mal daha yüksek fiyata satın alınmış dolayısıyla dış ticaret hadleri (DTH)nın aleyhe gelişimi hızlanmıştır. 1973 yılı 100 kabul edildiğinde 1980 ithalat miktarı endeksi 95,5, fiyat endeksi ise 369 idi. 1981'de ise miktar endeksi 105 dolayında olmasına karşılık fiyat endeksi 400 dolayına ulaşmıştır. Yani geçmiş yıla göre, daha az mal alınmış ama daha çok döviz ödenmiştir. İhracat ve ithalat birlikte ele alındığında bu **ucuza satma pahalıya alma** sürecinin sonunda yurt içinde yaratılan değerin artan ölçülerde dışarıya aktığı or-

(54) Güneş, 11 Mart 1982.

taya çıkmaktadır. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırma 1980 ve 1981 yıllarında bu yolla dışa akan değerin önceki yıllara göre önemli artışlar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Gülten Kazgan'ın araştırmasına göre Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi nedeniyle uğradığı kayıp 1968 fiyatlarıyla 1978 ve 1979 yıllarında GSMH'nın yüzde 1'inin altındayken 1980'de GSMH'nın yüzde 1,4'ü, ihracatın sıçrama gösterdiği 1981 yılında ise GSMH'nın yüzde 2'si düzeyine yükselmiş bulunuyor. Yani Türkiye dış ticaretini artırdıkça aleyhine işleyen fiyat makası nedeniyle GSMH'nın giderek artan bir bölümünü kaybetmiş oluyor. Kazgan'ın araştırmasında ortaya çıkan ilginç bir bulgu da şu: Türkiye 1981'de gerçekleştirdiği 8,8 milyar dolarlık ithalatın tümünü ihracatla karşılamış olsaydı dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeden doğan kaybı, GSMH'nın yüzde 3,6'sına varacak ve 1981'de sağlandığı ileri sürülen yüzde 4 dolayındaki GSMH büyümesinin hemen tümünü silip süpürecekti (55).

6. İhracat gelirlerinin artmasını sağlayan önemli bir etken de islam ülkeleriyle kurulan ilişkiler, özellikle İran-Irak savaşının yarattığı pazar olanağıdır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer alan bu ülkelere olan ihracatın toplam ihracat içindeki payı 1979'da % 17, 1980'de % 21,7 iken 1981'de büyük bir artışla % 42 dolayına ulaşmıştır. Bu ülkelere yapılan ihracat artışında İran-Irak savaşının ve Libya-Mısır ilişkilerinin rolü büyüktür. Savaş nedeniyle ekonomilerinde önemli darboğazlar bulunan İran ve Irak'ın ihracattaki payları son iki yılda büyük artış göstermektedir. İran'a yapılan ihracat 1979'da 12 milyon dolar dolayındayken 1980'de 83 milyon dolara, 1981'de % 175'lik bir artışla 233,7 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde Irak'a yapılan ihracat 1979'da 113 milyon dolarken 1980'de 135 milyon dolara, 1981'de ise % 314'lük bir artışla 5599 milyon dolara çıkmıştır.

(55) Cumhuriyet, 15 Nisan 1982.

Libya'ya yapılan ihracat ise 1980'e göre % 632 ile en üst boyuttadır. Bu ülkeye yapılan ihracattaki hızlı artış, ağırlıkla müteahhitlik hizmetleriyle bağlantılıdır. Toplamı 12 milyar dolar dolayında olan yurtdışı taahhüt işlerinin % 60'a yakını Libya'dan alınmıştır. İhracat birimlerine de sahip olan müteahhit sermaye grupları hem ihalelerde kullandıkları birçok girdiyi (çimento, civata vb.) hem de çeşitli tüketim mallarını bu ülkeye satma olanağını bulabilmektedirler. Türkiye sermayesinin Libya'da pazar edinebilmiş olması bir ölçüde de Libya-Mısır arasındaki soğuklukla ilgilidir. Nitekim yurt dışı taahhüt işleriyle uğraşan işadamlarından A. Rıza Çarmıklı bu konuda şöyle konuşmaktadır:

> «Ancak bir korku mevcuttur. Mısır'da Arap ülkelerindeki inşaat işlerini yapmaya elverişli çok önemli bir potansiyel mevcuttur. Mısır, Suudi Arabistan, Libya ve Irak'la dostluğunu bozmamış olsa idi bizim sahamız bir hayli daralmış olacaktı. Bu ihtimalin daima mevcut olduğunu da kabul etmek lazımdır. Çünkü Libya'da bizim çalıştığımız sahaların bir sebebi de Mısır'ın o sıralarda Libya ile dostluğunu bozmuş olmasıdır. Durum tersine döndüğü taktirde, bilhassa Libya piyasasının bizim için bir parça daralacağını düşünmek mümkündür» (56).

Özetle, ihraç fiyatlarını oldukça ucuzlatarak pazar bulmaya çalışan Türkiye sermayesi, konjonktürel denebilecek iki gelişmeden —hiç olmazsa yaşanılan dönem için— yararlanma olanağı bulmuştur. Gerek İran-Irak savaşının gerekse Mısır-Libya soğukluğunun konjonktürel olması orta ve uzun dönemli çözüm arayışlarına yanıt vermemekte, tekelci sermaye de bu sorunun farkında olarak bazı önlemleri düşünmek gerektiğini ifade etmektedir.

Başlıca maliyetleri, emekçilerin reel gelirini kısarak iç talebi daraltma yoğun işsizliğe yolaçarak büyümeyi

(56) Tercüman, 22 Nisan 1982.

yavaşlatma, birçok esnaf ve zanaatkârı tasfiye etme, çoğu emekçilerden alınan vergileri toplumsal harcamaları daraltma pahasına sermayeye sübvansiyon olarak sağlama, paranın değer kaybını hızlandırma, işçilerin ekonomik, demokratik haklarını budama olan ihracattaki %62'lik artışa rağmen dış ticaret açığında pek de önemli azalma görülmemiş, 1980'de 5 milyar dolar düzeyinde olan açık 1981'de 4,2 milyar dolara inerek sadece büyümesi yavaşlamıştır.

İzlenen ekonomi politikanın etkisiyle dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine seyri 1981'de iyice hızlanmış, sonuçta sadece bu yolla GSMH'nın % 2'si oranında «değer kanaması» olmuştur.

Değer Kaybettiren Diğer Kanallar: Değer kaybını artıran bir diğer kanal da dış borç faiz ödemeleridir. Borçlanması son yıllarda çığ gibi büyüyen Türkiye'nin ödemek durumunda olduğu faizler de artmaktadır. Borç faiz ödemeleri 1978'de 546 milyon dolar iken 1980'de 668 milyon dolara, 1981'de ise % 78 dolayında artışla 1.193 dolara ulaşmıştır. Ayrıca ödeme zamanı gelen bir bölüm faiz borcu ise ertelenmiştir. 1981'deki değer kaybına 46 milyon dolar tutarındaki yabancı sermayenin kâr transferlerini ve 85 milyon doları bulan proje kredileri hizmet ödemelerini de eklemek gerekir.

İşçi Dövizleri, Turizm ve Diğer Döviz Gelirleri: Bu kayıplara karşılık işçi dövizlerindeki göreli artış 1981'de de sürmüştür. 1980'de 2.071 milyon dolar olan işçi dövizleri 1981'de % 20,2 artarak 2.490 milyon dolara yükselmiştir. Bu yükselişte, günlük kur uygulamaları, faiz oranları ve İslam ülkelerine giden işçilere konulan «gelirin % 30'unu transfer mecburiyeti» önemli etkenlerdir. 1981'de benimsenen kaygan kur yaklaşımı, karaborsanın büyük ölçüde ortadan kaldırılması, işçi dövizi girdilerinin resmi kanallarla girişini artırırken, uygulanan serbest faiz politikası da artışta etken olmuştur. Öte yandan müteahhitlik işlerinde çalışmak üzere yurt dışına giden (150 bin dolayında) işçilere gelirlerinin en az % 30'unu gönderme zo-

runluluğu konulmuş, bu zorlayıcı koşulun da etkisiyle işçi dövizlerinde artış gerçekleşmiştir.

Turizmden sağlanan döviz girişi ise göreli bir artışla 1980'de 210 milyon dolar iken 1981'de 277 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca çoğunluğunu transit taşımacılık ve navlun gelirlerinin oluşturduğu «diğer görünmeyenler» kaleminde de geçen yıla oranla % 100'e yakın artışla 803 milyon dolarlık döviz girişi sağlanmıştır.

İşçi dövizleri, turizm ve taşımacılıktan sağlanan dövizlerin, borç faizi, proje kredisi, hizmet ödemeleri, kâr transferlerinden doğan kaybın üstünde olması cari işlemler açığını 1980'e göre belli ölçülerde azaltmıştır. Geçici verilere göre 1980'de 3 milyar dolayında olan cari işlemler açığı 1981'de ancak 2 milyar dolar dolayına inmiştir. Bu inişin hangi toplumsal maliyetlerle sağlandığını ise daha önce sıralamıştık.

Dış Borçlar: 1981'de 2 milyar dolar dolayında olan cari işlemler açığının finansmanı için ise —her zaman olduğu gibi— borçlanma yoluna gidilmiş, ancak alınan krediler 1980 düzeyinin gerisinde kalmıştır.

1981'de alınan borçlarla birlikte Türkiye'nin dış borçlarının vardığı düzey konusunda resmi veriler çeşitlilik göstermektedir. IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlara verilen raporlarda dış borçlar 20 milyar dolar dolayında olarak ifade edilirken, örneğin Merkez Bankası Yıllık Raporu'nda 15 milyar dolar, Maliye Bakanlığı'nın Danışma Meclisi Bütçe Komisyonu'ndaki 1982 yılı bütçesi görüşmeleri için hazırladığı raporda 1982 yılı başı itibariyle 17 milyar dolar olarak gösterilmektedir. Merkez Bankası Yıllık Raporu'na göre 1981'de ödemeler dengesi açıklarını kapamak üzere 840 milyon dolar program kredisi, 547 milyon dolar da proje kredisi sağlanmıştır. Ödemeler bilançosuna alınmamakla birlikte IMF'den sağlanan kredinin ise 335 milyon dolar olduğu görülmektedir.

1980'de 1.844 milyon dolar olan program kredileri girişinin 1981'de 840 milyon dolara düşüşü OECD ülkelerince taahhüt edilmiş olan kredilerin —bir ölçüde Türki-

ye'de politik koşullarla ilgili olarak— kullanılamamasından kaynaklanmaktadır. 1981'in program kredileri ağırlıkla Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası, çok uluslu bankerlik kuruluşları ve bazı OECD ülkelerinden sağlanmıştır.

1980'e göre % 17,4'lük artış gösteren proje kredileri ise Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve ikili anlaşmalar yoluyla sağlanmıştır. IMF'den alınan kredi, Haziran 1980'de imzalanan üç yıllık «stand-by» anlaşması çerçevesinde sağlanacak olan 1.250 milyon SDR tutarının bir parçasıdır.

Sağlanan kredi girişlerine karşılık 1981'de 551 milyon dolar dış borç ödenmiştir. Bu tutar 1980'de 575 milyon dolar idi. Dış borç ödemelerinin bu düzeyde kalması, ancak kısa vadeli borçların ertelenerek uzun vadeli bir ödeme planına bağlanmasıyla gerçekleşebilmiştir.

1981'de ödenen dış borç (ana para) ve faizlerine, IMF, banker, DÇM, döviz tevdiat, petrol (TPAO-Renault), RCD, BIS borçları başlığı adı altında ödenen «diğer borçlar» eklendiğinde varılan toplam, gerçek «borç ödeme» kalemini vermektedir. Bu toplamın 1981 sonu itibariyle ne olduğu birçok resmi raporda görülmemektedir. Bu konudaki sınırlı bir veri DPT kaynaklıdır. Sözkonusu kaynak 1981'in ilk 9 ayı sonunda «borç ödeme»lerini 1.684 milyon dolar olarak saptamakta ve aynı zaman dilimi sonundaki ihracat rakamı olan 3.088 milyon dolara göre borç ödemelerin ihracatın % 54,5'ine denk düştüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, yılın ilk 9 ayında sağlanan ihracat gelirlerinin % 54,5'i dış borç ödemesinde kullanılmıştır.

1981'de alınan yeni borçlarla birlikte Türkiye'nin dış borçlarının 20 milyar doların üzerinde olduğu bir başka resmi raporda dile getirilmektedir. Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü'nce dış borçların alacaklılara göre yapılan dökümünde en fazla dış borcun Dünya Bankası'na olduğu anlaşılmaktadır (57).

(57) Dünya Bankası'nın 7.12.1981 tarihinde yayınlanan «1980 Kamu Sektörü Yatırımları Raporu»nun 91. sayfasında da Türkiye'nin 1981 yılı sonundaki devlet borçları 20 milyar 554 milyon dolar olarak gösterilmektedir.

Sözkonusu kaynağa göre: 1981 yılı sonu itibarıyla Dünya Bankası'na 1 milyar 840 milyon doları faiz ve 2 milyar 922'5 milyon doları ana para olmak üzere toplam 4 milyar 762,6 milyon dolar tutarında devlet borcu bulunuyor.

Hazine Genel Müdürlüğü'nün hesaplamalarına göre 20,1 milyar dolar civarındaki borcun yaklaşık 6,5 milyar dolarlık bölümü çeşitli uluslararası kurumlara olan borçlardan oluşuyor. Bu borçların kuruluşlar itibariyle dağılımı şöyledir:

— Dünya Bankası: 4.762,6 milyon dolar,
— Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA): 218,8 milyon dolar,
— Avrupa İskan Fonu: 437,9 milyon dolar,
— Avrupa Yatırım Bankası: 830,6 milyon dolar,
— Uluslararası Finansman Kurumu (IFC) 103,2 milyon dolar,
— OPEC ve Suudi Fonu: 128,3 milyon dolar.

TOPLAM : 6481,4 milyon dolar.

Çeşitli ülkelerden alınan hükümet kredileri sonucu oluşan dış borçlar toplamı da 7 milyar 131,4 milyon dolar olarak görülmektedir. Hükümet kredileri sonucu oluşan borcun en büyük bölümünü ise ABD ve Federal Almanya'ya olan borçlar oluşturmaktadır.

Böylelikle Türkiye'nin en büyük alacaklılarının sırasıyla, Dünya Bankası, ABD ve Almanya hükümetleri olduğu görülmektedir. Öte yandan, Türkiye'nin emperyalist kredi kurumlarına olan borçlarının 4 milyar 332,1 milyon doları bulduğu, bu borçların 1 milyar 58,6 milyon dolarlık bölümünün faizlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Alınan ticari krediler karşılığı olarak çeşitli çok uluslu firmalara olan garantili veya garantisiz ticari borçların toplamı da 455,9 milyon doları faiz olmak üzere 2 milyar 140 milyon dolara ulaşmış görünmektedir. 1981 sonunda 20 milyar doları aşan dış borçlar 1979'da 15,2 milyar, 1980'de ise 17,7 milyar dolar düzeyindeydi. Bu durumda, en mütevazi hesaplamayla, dış borçları 20

milyar doları aşan Türkiye'de kişi başına düşen orta ve uzun vadeli dış borç miktarı 446 dolar olmaktadır (58).

Borçlar konusunda bugün varılan noktada Türkiye kapitalizmi iki ciddi sorunla karşı karşıyadır: Birincisi, varolan dış borç yükü ve bunun faizleriyle birlikte ödenmesi sorunudur, ikincisi ise ekonominin yeniden üretimi için yeni borçlara duyulan gereksinimdir.

Varolan borç yükü ve ödeme planı konusunda yabancı üç firmanın oluşturduğu «mali danışma grubu»na Merkez Bankası'nın hazırlattığı bir raporun verileri, sorunun önemini yeterince ortaya koymaktadır. Sözkonusu rapora göre Türkiye'nin 2022 yılına kadar ödemek zorunda olduğu kullanılan ve taahhüt edildiği halde henüz verilmemiş olan orta ve uzun dönem dış borç yükü 23 milyar 635 milyon dolara ulaşmış durumdadır. Rapora göre ödeme takvimi zamanında tamamlanırsa Türkiye 16 milyar 187 milyon dolar ana para ödemesi, 7 milyar 448 milyon dolar da faiz ödemesinde bulunacak. Raporun dış borç ödeme takvimi 1982'de 742 milyon doları ana para 956 milyon doları da faiz olmak üzere 1.698 milyon dolarlık borç ödenmesi gerektiğini göstermektedir. Aynı takvime göre 1991'e kadar ödenmesi gereken borçlar şöyledir:

TABLO 6

Türkiye'nin Dış Borç Ödeme Takvimi

(Milyon Dolar)

Yıllar	Ana Para	Faiz	Toplam
1982	742	956	1.698
1983	902	937	1.839
1984	1.039	924	1.963
1985	1.617	849	2.466
1986	1.481	707	2.188
1987	1.402	575	1.977
1988	1.329	441	1.770
1989	1.276	308	1.584
1990	789	168	957
1991	646	165	811

Kaynak Cumhuriyet, 26 Nisan 1982.

(58) Tercüman, 10 Şubat 1982.

Bu ağır borç yükünün yanı sıra Türkiye kapitalizmi ihracat, işçi dövizleri ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerle karşılayamayacağı döviz gereksinimini önümüzdeki dönemde de borçlanmayla sürdürme durumundadır. Önümüzdeki yıllarda ekonominin dış kredi gereği, uygulanacak ekonomik politika, hedef alınan gelişme hızı tarafından belirlenecektir.

Bu konuda ortaya çıkan bazı öngörülere bu bölümün sonunda değineceğiz. Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda borçlanacağı kaynakların resmi kurumlar yerine, ağırlıkla çok uluslu banka ve bankerlik kuruluşları olacağına dair önemli belirtiler vardır. Nitekim bu konuda Özal 22 Ocak 1981'de verdiği bir demeçte şöyle demektedir:

> «Batı ülkelerindeki ekonomik sorunlar ve ödemeler dengesi açıkları, hükümetten hükümete borçlanma olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra OECD çerçevesinde büyük boyutlarda kredi sağlamak güç görünmektedir. Kaynağı olmayan bazı ülkeler kredi konusundaki bazı güçlüklerini politik sebeplerle örtmeye çalışmaktadır. Zengin ülkelerin ve özellikle petrol üreticilerinin paraları finansman kuruluşlarının eline geçmiştir. Kredi kaynağı bu kuruluşlarda olduğuna göre, Türkiye önümüzdeki dönemde ancak finansman kuruluşlarından banker kredisi sağlama imkanına sahip olacaktır.»

Bu saptamadan hareketle «Merchant Investment Bank» adıyla Merkez Bankası'na danışmanlık hizmetleri yapan üçlü firmalar grubu (S. G. Warburg and Co. Ltd. London Kuha Loeb Lehman Brothers, Nev-York-Lazard Preses and Co. N. Y. ve Maison Lazard et Companie Paris) emperyalist finans kuruluşlarından Türkiye'ye kredi bulma çabasına girmişlerdir. Sözkonusu danışmanlık kuruluşunun Türkiye'ye yabancı sermaye girişini sağlama, borçların ertelenmesine yardımcı olma gibi görevleri de bulunmaktadır.

Yabancı Sermaye Girişi: 1980 ve 1981 yıllarında yabancı sermayeye sağlanan teşviklere karşın ancak 44 milyon

dolarlık yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu tutar 1980'de 33, 1979'da 85 milyon dolar idi. Bununla beraber garantisiz ticari borçların (GTB) yabancı sermaye yatırımlarına dönüştürülmesi olanağının tanınması sonucu 293,4 milyon dolarlık GTB, yabancı sermaye girişi olarak kabul edildi. Bu durumda 1981 yılı içinde toplam yabancı sermaye izni verilen firma sayısı 111, yabancı sermaye girişi de 337,4 milyon dolar olarak belirmektedir.

1981 YILI 1 OCAK — 31 EKİM ARASINDA, 6224 SAYILI KANUN KAPSAMINDA TÜRKİYE'YE GELMESİNE İZİN VERİLEN YABANCI SERMAYENİN SEKTÖREL DAĞILIMI

SEKTÖRLER	İzin Verilen FİRMA SAYISI	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon $)	G.T.B.'den Kaynaklanan Miktar (Milyon $)	YATIRIM ŞEKLİNE GÖRE FİRMA SAYISI Yeni	Tevsi	Sermaye Artırımı	Portföy
İMALAT SANAYİ	71	213.41	200.16	25	7	16	25
TARIM	—	—	—	—	—	—	—
MADEN	1	0.94	—	—	1	—	—
HİZMETLER							
Turizm	5	30.64	30.64	5	—	—	—
Bankacılık	5	16.00	6.00	1	—	2	—
Ulaştırma	5	14.09	7.21	4	—	—	1
Diğerleri	1	1.96	1.96	1	—	—	—
TOPLAM	15	63.63	45.81	11	1	2	1
GENEL TOPLAM	86	277.04	245.97	36	8	16	26

Kaynak: D.P.T. Yabancı Sermaye Dairesi.

1981 YILI OCAK — 31 EKİM ARASINDA 6224 SAYILI KANUN KAPSAMINDA TÜRKİYE'YE GELMESİNE İZİN VERİLEN YABANCI SERMAYE

SEKTÖRLER	İzin Verilen FİRMA SAYISI	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon $)	G.T.B.'den Kaynaklanan Miktar (Milyon $)	YATIRIM ŞEKLİNE GÖRE FİRMA SAYISI Yeni	Tevsi	Sermaye Artırımı	Portföy
BATI ALMANYA	22	29.79	20,86	10	5	5	2
A.B.D.	16	49.85	49,61	8	—	1	7
AVUSTURYA	1	0.85	—	1	—	—	—
DANİMARKA	1	5.49	—	1	—	—	—
BELÇİKA	1	0.67	5,49	—	—	1	
FİNLANDİYA	—	—	—	—	—	—	
FRANSA	2	2.00	2,00	—	—	1	1
HOLLANDA	—	—	—	—	—	—	—
İNGİLTERE	2	2.65	2,68	1	—	—	—
İRAN	2	11.11					
İSVEÇ	1	—	—	1	—	—	—
İSVİÇRE	28	158.08	158,79	—	—	3	14
İTALYA	3	5.19	5,10	—	—	2	—
JAPONYA	—	—	—	—	—	—	—
KANADA	—	—	—	—	—	—	—
KUVEYT	—	—	—	—	—	—	—
KARMA	2	1.61	1,12	—	—	—	1
LÜKSEMBURG	1	2.39	8,33	—	—	—	1
BAHREYN	1	3.30	—	—	—	—	—
ULUSLARARASI KURULUŞLAR	4	4.29	—	—	—	—	—
TOPLAM	86	277,04	345,97	36	8	16	26

Garantisiz ticari borçtan yabancı sermaye girişine dönüşen 293,4 milyon doların yaklaşık % 80'i imalat sanayiinde yoğunlaşmaktadır. 1981'de beş bankaya verilen yabancı sermaye giriş izinlerinin toplamı ise 34 milyon dolar dolayında. Bu tutarın 18,2 milyon doları garantisiz ticari borç tasfiyesinden oluşmuştur.

1981 yılındaki yabancı sermaye giriş izinlerinin 124.7 milyon doları komple yeni yatırıma yönelik oldu, bunun 56,7 milyon dolarlık bölümünü imalat sanayiindeki komple yeni yatırımlar oluşturdu. Yabancı sermaye girişlerinin 51,4 milyon dolarlık bölümü tevsii ve entegrasyona, 55,3 milyon dolarlık bölümü sermaye artırımına, 105.5 milyon doları da portföy oluşturulmasına yönelik oldu.

Komple yeni yatırıma yönelik izinlerde ilk sırayı 40.5 milyon dolarla turizm yatırımları alırken ikinci sırada 11 milyon dolarla bankacılık sektörü yeraldı. Kâğıt sanayii için de 10,9 milyon dolarlık komple yatırım izni verildi.

Entegrasyon, tevsii ve yenileme yatırımları için verilen yabancı sermaye izinlerinde 28,4 milyon dolarla dokuma-giyim sanayii ilk sırada yeralırken, bunu 5,4 milyon dolarla kimya sanayii izledi.

Sermaye artırım izinlerinde de ilk sırayı 22,9 milyon dolarla bankacılık sektörü aldı (59).

GTB'ların tasfiyesiyle yabancı sermaye girişine dönüşen sermayenin ne ölçüde «yabancı» olduğu ise oldukça tartışmalı bir konudur. Sorun GTB'ların tasfiyesi sırasında dönen dolaplarla ilgilidir.

Yabancı sermayeye sağlanan yeni teşviklerden sözederken GTB'ın tasfiyesiyle ilgili olarak alacaklılara sunulan seçeneklerden sözetmiştik. Bu seçeneklerden birisi alacaklılara, döviz alacaklarına karşılık ödenecek TL'leri Türkiye'de yabancı sermaye yatırımına dönüştürme veya önceden yapılmış yatırımları genişletme olanağını veri-

(59) Dünya, 30 Mart 1982.

yordu. Başka bir deyişle, Türkiye'den, örneğin 1 milyon dolar alacağı olan bir firma bu alacağı dolar olarak ödenemediği için alacağına tekabül eden örneğin 150 milyon TL'yi borçludan alarak yabancı sermaye yatırımı biçiminde kullanabilecektir.

Tek yanlı olarak alınmış bu karar, o zamanlar yabancı alacaklılarda düş kırıklığı yaratmış, tepkilere yolaçmıştı.

> «Bu tepkilerin ve özellikle düş kırıklıklarının açığa çıkması üzerine, at binmesini, kılıç kullanmasını, yani iş yapmasını bilen belli çevreler hızla harekete geçerek, alacaklılara, 'alacaklarınızı, düşük faizle ve on yıllık taksitler halinde yıllarca sonra alacağınız yerde, şimdi, birkaç kuruş eksiğiyle peşin olarak isteklilere devir ya da temlik etmez misiniz' dediler. Aldıkları olumlu tepkileri de zamanın Hükümetine ileterek, 12 Haziran 1980 günü 8/1105 sayılı Bakanlar Kurulu kararının çıkmasını sağladılar» (60).

Bu karara göre:

> «Bir milyon ABD doları veya eşitine kadar alacağı olan ve Türk Lirası ödeme alternatifini seçenler bu alacaklarını T.C. Merkez Bankası'nca kabul edilerek ilân edilecek muteber yabancı bankalara veya finans kuruluşlarına devir veya temlik edebilirler. Bu bankalar veya finans kuruluşları devraldıkları veya temellük ettikleri tutarları kendilerinin veya başka yabancı firmaların bu kararın 3/A maddesinin 2,3 ve 5 No.lu bentlerine göre yapacakları turizm, ticaret merkezi veya diğer yabancı sermaye yatırımları ile gemi inşaasında kullanabilirler...»

Tezgah ya da dolap bu karardan sonra işlemeye başlamıştır Tezgahın işleyişi şöyle: Alacaklı yabancı firmalar, alacaklarını düşük faizle ve 10 yıllık taksitlerle tahsil etmek yerine peşin paraya ama bir hayli eksiğine birta-

(60) Arayış, 1981, sayı 17.

kım borç satın alan firmalara satmışlardır. Basında bu borçları satın alanların «paravan» firmalar kuran Türk sermayedarlar olduğuna ilişkin bir dizi haber çıkmıştır. Dönen dolabı hayali bir örnekle açıklayalım. Açıkgözoğlu firması Avrupa'da Prentice Company adlı bir paravan şirket kurmakta ve alacaklı Siemens firmasından 1 milyon dolarlık borcu peşin parayla 250 bin dolara satınalmaktadır. Böylece Türkiye'den 1 milyon dolar alacaklı olan Prentice Company olmakta ve bu alacağını gıda sanayiine yatırım yaparak kullanmak istediğini belirtmekte, işe koyulmaktadır. Sonuçta, 250 bin dolara aldığı borcu 1 milyon dolarlık yatırım olarak değerlendiren ve hem bu ana parayı hem de yatırımdan sağlayacağı kârı transfer hakkına sahip olan özünde paravan şirket ardındaki Açıkgözoğlu firması olmaktadır. GTB'nin bu biçimde tasfiyesinden yararlanan Açıkgözoğulları sayısının bir hayli kabarık olduğu tahmin edilmektedir.

⁂

Yeni borçlar ve özel yabancı sermaye girişi, 2 milyar dolar dolayındaki cari işlemler açığının finansmanı için yeterli olmamış, sonuçta ödemeler dengesi 1981'de 1.105 milyon dolar açık vermiştir. 1980'de bu açığın 1.127 milyon dolar olduğu anımsanırsa, geçen yıldan bu yana açıkta hafif bir daralma olmakla birlikte sorunun bütün önem ve ciddiyetiyle varlığını koruduğu söylenebilir. Üstelik bu «sorunu dondurma» başarısı (!)nın neler pahasına gerçekleştirildiği ortadadır: mirasyedi sübvansiyon politikası, zapt-ü rapt altına alınan ekonomik ve demokratik haklar, tekelleşme, hızla artan dış borçlar, toplumsal bir felaket halini alan işsizlik ve daha niceleri...

Gelelim yakın geleceğin vaadettiklerine. 1980 ve 1981 yıllarında izlenen ekonomi politikalar önümüzdeki yıllarda da —en azından 1985'e kadar— sürdürülecek midir? Dolayısıyla bu politikaların sonuçları yakın gelecekte de yaşanacak mıdır? Sözkonusu politikaların ortaya çıkara-

cağı sonuçlar çeşitli toplumsal sınıf ve tabakaların veri koşullardaki durumlarında ne gibi değişimler getirecektir? Bu gibi sorulara yanıt arayışı, her şeyden önce bugün her düzeydeki politikaya yön verenlerin ileriye yönelik olarak ne düşündüklerini bilmekten geçer. Politikayı belirleyen(ler)in ise tek bir odak olmadığını bir bileşkeyi ortaya çıkaran vektörler olarak algılanması gerektiğini birinci bölümün 'Giriş'inde belirtmiştik. Üstelik **neler olabileceği öngörüsü** sadece bugün egemen durumda olanların ne düşündükleriyle de tek başına açıklanamaz. Böylesi bir anlayış teleolojik bir yanılgıyı içerdiği gibi «son-sözü-söyleyen-halka»nın **sınıf mücadelesi** olduğunu da gözardı etmiş olur.

Bununla beraber gelişmelerin seyrini görebilme açısından ekonomi politikayı belirlemede önemli etkinliği olan sınıf(lar)ın ve/veya bunların temsil eden kurumların eğilimlerini bilme önem taşımaktadır. Bugün için bunların tümünün veya en azından çoğunluğunun görüşü ne yöndedir, bu bilgiye sahip değiliz. Ancak, gerek yakın geçmişte gerekse yeni birikim modelinin tasarlanması ve uygulanmaya geçilmesinde önemli bir etkinliği olduğuna inandığımız Dünya Bankası'nın bazı öngörülerinin bilinmesi yararlı olacaktır.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan **«Türkiye'nin orta ve uzun dönemli sanayileşme politikaları»** adlı raporun 1982 başında Türk Hükümeti'nin incelemesine sunulduğu basında yer aldı (61). Sözkonusu çalışma Türkiye ekonomisi üzerine daha önceki yıllarda da raporlar hazırlayan ve ihracata yönelik strateji konusunda ayrıntılı «öneri»lerde bulunan Dünya Bankası danışmanlarından Balassa'nın başkanlığını yaptığı bir grup tarafından hazırlanmıştır.

---

(61) **Rapor**, 6 Şubat 1982, ANKA Ajansı kaynaklı habere göre «öneri» niteliğinde olduğu için yeşil kapaklı olarak basılan Dünya Bankası Raporu, hükümetçe onaylandıktan sonra resmileşecek ve «gri» kapaklı olarak kullanım amacıyla yayınlanacak.

24 Ocak Kararları'yla Türkiye'nin «dışa dönük politikalar» alanında büyük başarılar elde ettiğine değinen Dünya Bankası raporunda son iki yılda uygulanmakta olan ekonomi politikaların sürdürülmesi, yeni önlemlerle yetkinleştirilmesi önerilmektedir. Rapora göre büyüme hızı 1982 yılında da % 3,5 düzeyinde tutulmalı, 1983 - 1985 yılları arasında en çok % 4,5'a çıkarılmalı. Büyümeye ilişkin politikalarda sanayiden çok tarıma ağırlık verilmesi gerektiği belirtilen raporda, tarım kesiminde büyüme hızının 1973-1977 döneminde ulaşılan % 3,2'lik yıllık ortalama artışın üzerine çıkılarak % 3,5'a ulaştırılması, buna karşılık sanayide büyüme hızının yavaşlatılması gerektiği ifade edilmektedir. Raporun hedeflerine göre sanayide 1973-1977 döneminde % 9,7 olan yıllık ortalama büyüme hızı, önümüzdeki dönemde % 7,1'e indirilmelidir.

Büyüme hızının düşük tutulmasının yanı sıra iç tüketimde daralma yönündeki politikaların devamı gereğine de işaret edilen raporda iç tüketimin yurt içi gelirler toplamı içinde % 85 olan payının daha da kısılarak %80'e indirilmesi öngörülmektedir.

Rapor bu hedefler doğrultusunda hareket edildiği takdirde 1985'de Türkiye'nin ihracatının 11,2 milyar dolara, ithalatının ise 15,1 milyar dolara çıkacağını tahmin etmekte, ekonominin dış kaynak gereksinimini belirleyen «cari işlemler dengesi» açığının ise 3,3 milyar dolara çıkacağını (1981'de 2 milyar dolar) kaydetmektedir.

Öte yandan, dış kaynak ihtiyacındaki artışın önlenememesi, Dünya Bankası'nın hesaplamalarına göre, Türkiye'nin dış borçlarında da hızlı bir büyüme yaratacak. Raporda verilen bilgiye göre, 1981 sonu itibarıyla 20,5 milyar dolara ulaşan dış borçlar 1985'de 31,3 milyar dolara çıkacak. Bu arada, yıllık borç ödemeleri de artarak 1981'de 1,4 milyar dolar iken, 1985'de 5 milyar dolara ulaşacak. 1985 yılında Türkiye, ertelediği borçların geri ödemelerine de başlayacak.

Dış borç ödemelerindeki artışta ana para ödemeleri, faiz ödemelerine göre daha etkin olacak. 1981'de 981 milyon dolar olan faiz ödemeleri 1985'de 2,35 milyar dolara, ana para ödemeleri 448 milyon dolardan 2,65 milyar dolara çıkaracak.

Açıkça görüldüğü gibi, Dünya Bankası 1980-1981'de izlenen ve faturası emekçi sınıf ve tabakalara ödettirilen ekonomi politikaları sürdürmeyi, bu politikaların yarattığı sonuçları daha yoğun biçimde üretecek bir senaryoyu önermektedir. Sözkonusu senaryo büyüme hızını düşük tutarak işsizliğin % 19'a fırlamasını gözealmakta, iç tüketimin daha da kısılmasını önererek, örtülü biçimde emek gücü gelirlerinin daha çok düşürülmesi gerektiğinden sözetmektedir. Emekçiler üzerinde sonuçlarını yoğun işsizlik ve süper-sömürü olarak gösterecek olan bu senaryo, dış borçların ise % 52'lik artışla 20 milyar dolardan 31,3 milyar dolara ulaşması önkabulü üzerine kuruludur Dış borçları bu boyutlara varmış olan ülkelerde emperyalist tahakkümün arttığı, emekçi sınıf ve tabakaların ise ıstıraplı bir yaşama mahkum edildikleri, artık bilinmeyen gerçekler olmaktan çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYENİN YENİDEN-YAPILANMASI VE EGEMEN GÜÇLER BLOKUNDA DURUM

GİRİŞ

Yönelinen yeni birikim modelinde herşeyden önce bir toplumsal ilişki olan sermayenin yeniden-yapılandığından sözetmiş, bu sürecin hem sermaye-emek ilişkisinde hem de sermayenin gerek ulusal gerekse uluslararası çapta kendi içinde yaşandığını eklemiştik. Uluslararası yeni işbölümü (buna bağlı olarak yabancı sermaye, dış kredi kurumları) çerçevesinde ulusal sermayenin uluslararası sermaye ile bağlantısının yeniden yapılanmasını bir önceki bölümden izlemek olanaklı. Bu nedenle bu bölümde sözkonusu boyutu analizimize katmayacağız.

Sermayenin kendi içindeki yeniden yapılanması, yaratılan artık değere. kâr, toprak kirası, ticaret kârı, rant, faiz gibi kategoriler adıyla elkoyan toplumsal sınıflar, sınıf bölümleri/fraksiyonları arasındaki mücadele sürecinde gerçekleşmektedir.

Bilindiği gibi. ticaret kârı, faiz, rant gibi kategoriler kapitalist sınıfın elkoyduğu «kâr» kategorisinin aleyhinedir. Kapitalist sınıfın eğilimi, yaratılan artığın azami bölümünü kendinde toplamak, tüccar, toprak sahibi, ödünç para sahibi gibi kesimlere giden artığın diğer dönüşmüş biçimlerini en azda tutmaktır (1). Öte yandan kapitalist sınıf içinde de en yüksek kâr oranına sahip olma uğruna kıyasıya bir mücadele sözkonusudur.

---

(1) Kapitalist sınıfın bu amacına ulaşmada başvurduğu en bilinen yöntem, para meta-para sürecindeki tüm aşamalarda faaliyet göstermesidir. Daha somut bir deyişle, bina ve toprak sahibi olarak kira vermemek, ürettiği malı kendisi pazarlayarak veya kullandığı girdiyi kendisi satın alarak ticaret kârını başkasına kaptırmamak; bankacılık-bankerlik yaparak faiz giderini en azda tutmak, kısacası «dikey» birleşmelere gitmek bu amaca ulaşmanın başlıca yöntemidir.

Türkiye'de yaşanan sermayenin yeniden-yapılanması sürecinde geniş anlamda egemen sınıflar arasındaki mücadele-ana hatlarıyla-bir yandan üretken kesime yeniden dönmeyen rant, ticaret kârı gibi gelirlerin kaynaklarını daraltma veya mümkün olduğunca genişlemesini önleme, bir yandan da, birincisine bağlı olarak, dış pazara dönük birikim modelinin gerektirdiği «güçlenme» hedefi uğruna sürdürülüyor. Bu mücadelenin sonucunda ise egemen sınıflar arasındaki dengelerde belli değişiklikler gerçekleşmektedir.

Basından derlediğimiz malzemeyle bu mücadelenin ağırlıkla hangi egemen sınıf bölümleri/fraksiyonları arasında cereyan ettiğini ve gelişmelerin yönünü saptamaya çalışacağız. Baştan belirtelim ki, böyle bir çabada hata yapma olasılığı yüksek. Bu da, analize konu olan olgunun Türkiye'de yeterince incelenmemiş olmasından ileri gelmektedir. Çoğumuz, iktidar blokunun tekelci sermaye, büyük tüccar ile tefeci-tüccar/toprak ağası gibi pre-kapitalist unsurlardan oluştuğunu ve bu sınıf bölümleri arasında önemli çelişkilerin bulunduğunu kabul eder. Ve yine çoğumuz, bu sınıf bölümlerinin herbirinin çeşitli egemen sınıf fraksiyonlarından oluştuğunu, sadece bölümler arasında değil fraksiyonlar arasında da çatışmaların olduğunu önerir. Ne var ki, hepsi bu kadar. Bu çelişkilerin kaynağı, uzlaşma alanının sınırları, uzlaşmazlık noktalarının neler olduğu gibi sorular yeterince aydınlatılmamış karanlıklardır. Bu konularda, gerek akademik gerekse bağımsız olarak yapılmış çalışmaların oldukça sınırlı düzeyde olduğunu kabul etmek gerekir. Bu dezavantajlı duruma karşın, bu bölümde saptadığımız bazı gözlemleri aktarmak ve sürecin yönüne ilişkin bazı önermelerde bulunmak istiyoruz.

⁂

Olağanüstü koşulların yaşandığı günümüzde tekelci sermaye, büyük ticaret sermayesi ve pre-kapitalist unsur-

lardan oluşan «egemen sınıflar bloku» baştanbaşa ve özgül bir biçimde yeniden örgütlenmektedir. Sermayenin yeniden-yapılanması süreci, egemen güçler blokunda yeralan ögelerin göreli ağırlıklarının yeniden dağılımı ve blok içinde tekelci sermayenin hegemonyasının pekişmesi biçiminde gelişmektedir.

Tekelci sermayenin blok içindeki ağırlığını büyük ölçüde artırması, özellikle yasa dışı büyük ticaret sermayesi (resmi dilde «paralel piyasa», kamuoyunda «babalar» diye bilenen kesim) ve pre-kapitalist kır egemenleriyle hesaplaşması sonucu gerçekleşiyor. Bu hesaplaşmaya bir de tekelci sermayenin kendi içindeki ve tekel dışı sermaye ile olan çatışmaları eklemek gerek. Ancak, tekelci sermaye arası bu konjonktürde ön plana çıkan çatışmaların, benimsenen sanayileşme stratejisini kabullenme-reddetme sorunsalında yer almadığına işaret edelim. Tekelci sermayenin hemen her fraksiyonu ithal ikameci stratejinin tıkandığı, ihracata yönelik modelin benimsenmesi gerektiği konusunda aşağı-yukarı aynı görüşte. Yönelinen birikim modeli üzerine çatışan taraflar pek olmamakla birlikte, çatışma, yeni modelin koşullarına adapte olma uğruna sürüyor. Bu da özellikle, kredi kaynaklarına daha fazla egemen olma yarışında somutlaşıyor.

Kuşkusuz, geniş anlamda egemen sınıflar arasındaki çatışma-hesaplaşma sadece blok içindeki sınıflar arasında olmamakta; özellikle tekelci sermayenin orta ve küçük sermayeyi de iyice kontrolüne soktuğu, yer yer tasfiye ettiği bir dönem yaşanmaktadır.

Oldukça karmaşık bir çelişkiler yumağını oluşturan bu durumu sistematize etmenin güçlüğü ortada. Eksik kalacağı tehlikesine rağmen biz bu gelişmeleri üç başlık altında ifade etmeye çalışacağız. Bunlar; tekelci sermaye - «babalar» hesaplaşması; sermayenin mali sektörde boygösteren hesaplaşması; ve tekelci sermaye-toprak ağası, tefeci-tüccar hesaplaşması. Geniş anlamda sermaye arası çatışmalardan bazı gözlemlerimizi ise «ek gözlem-

ler» başlığı altında toplayacağız. İflasların, el değiştirmelerin hem tekelci sermaye fraksiyonları arasında hem de tekelci sermayeyle tekel dışı kesimler arasında yarattığı gerginlikler «temizlik harekatı» bölümünde ele alındığından burada yinelenmeyecektir.

1 — Tekelci Sermaye — Yasa Dışı Ticaret Sermayesi Hesaplaşması

1970'lerin ikinci yarısında şiddetlenen döviz darboğazı koşullarında Merkez Bankası'nın dışında döviz toplayan ve bunları ya resmi kurun çok üstünde fiyatlarla taliplilerine satan ya da bu dövizlerle çeşitli mamul veya yarı-mamul mallar alıp yasa dışı ticaret (kaçakçılık) yoluyla yurda sokarak yüksek fiyatlarla pazarlayan bir kesim bulunmaktaydı. Kamuoyunda «babalar» olarak bilinen bu egemen sınıf bölümü, silah, içki, sigara kaçakçılığından sanayicilerin kullandıkları çeşitli girdilere kadar birçok malı yasa dışı ithal edip yüksek fiyatlarla satmakta, önemli ticari kârlar sağlamaktaydı. Gene, büyük ölçüde bu kesimin denetim ve gözetiminde karaborsacılık faaliyeti genişliyordu. Genellikle KİT'lerin ürettiği demir-çelik, çimento, sigara gibi malların karaborsasını yapan bu kesim, iç ticaret faaliyetinden de büyük kârlar sağlamakta, yüksek faizli ödünç para verme yoluyla da önemli faiz gelirleri elde etmekteydi.

Bu kesimin ticari üslerinden bir olan İstanbul'un Tahtakale bölgesi, basında «ikinci Merkez Bankası», resmi literatürde de «paralel piyasa» olarak adlandırılmaktaydı. «Babalar»ın sağladığı kazançlar milyonlarla değil milyarlarla ifade edilmekteydi. Bu kesimin «kaçakçılık» faaliyetlerinden IMF de şikayetçiydi. Bu tür faaliyetler rasyonel kapitalist işletmeciliğe aykırı, asalak olgular olarak değerlendirilmektedir. IMF tarafından hazırlanan ve Türkiye ekonomisinin Mart 1980'deki durumunu irdeleyen «gizli» kayıtlı raporda ilk kez, ülkemizdeki «kaçak-

çılık sektörü»nün önemine değinilmekte ve şöyle denilmekteydi: «Yetkililer, ülkeye yasa dışı yollardan yapılan ihracatın çekiciliğini önleyebilirler ve kapsamını azaltabilirlerse ödemeler dengesinde belirgin bir düzelme elde edebilebilir. Bu açıdan en iyimser yaklaşımla bile açığın bu yıl 2 milyar dolar dolayında olacağını göstermektedir» (2).

«Babalar» fraksiyonunun, özellikle yurdışında çalışan işçilerden resmi kurun üzerinde TL vererek döviz toplamaları ve bu paralarla yasa dışı ithalatı finanse etmeleri. Merkez Bankası'nın döviz kaynaklarını daraltmaktaydı. Öte yandan, bu kesimlerin ithal ettikleri mamul mallar, ithal yasağı nedeniyle avantajlı durumda olan sanayicilerin mamul mallarının pazarını da tehdit etmekteydi. İthal ettikleri yarı-mamul malları sanayicilere yüksek fiyatla satmaları ise maliyetleri yükseltmekte, elkonulan artıktan bu kesimlere ticari kâr biçiminde önemli paylar kaptırılmaktaydı. Aynı olumsuz etki bunlardan resmi kurun üzerinde döviz satın alınmasıyla da yaşanmaktaydı (3). Bu kesimlerin eline geçen milyarların —karapara denilmektedir— vergi dışı kalması da ayrı bir sorundu.

1980 yılının son aylarında «babalar» yapılan operasyonlarla tutuklandılar. Haklarında çeşitli suçlardan soruşturmalar açıldı. Bu kesimin politik düzeydeki temsilcisi olduğu öne sürülen eski Gümrük ve Tekel Bakanı Mataracı ve bazı bürokratlar, bazı önemli «babalar» (Zihni İpek, Abuzer Uğurlu v.b.) yargılanıp ağır cezalara çarptırıldılar. Bu tür faaliyetlerin merkezi olarak bilinen Tahtakale'ye seri operasyonlar düzenlendi.

---

(2) Milliyet, 19 Mart 1980.

(3) Yasa dışı mal ve döviz ticareti tekelci sermayenin bazı fraksiyonlarının da karıştıkları bir faaliyet türüydü. Bu olgunun iki örneği, 1980'lerin sonunda yaşanan «Bezmenler» ve 1982'de su yüzüne çıkan «Çukurova Holding Olayı» idi.

Bu durum «paralel piyasa» denilen olgunun —en azından şimdilik— safdışı edilmesi beraberinde getirdi. TÜSİAD bu gelişimden duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmekteydi:

> «12 Eylül tarihinden sonra geçen süre içerisinde 24 Ocak kararlarının uygulanması ve tamamlayıcı kararların alınması hususunda gösterilen dirayet ve anlayış her türlü takdirin üzerinde mütaala edilmektedir. Mesela... paralel piyasa olayının gerek pazar gerek döviz ihtiyaçlarının karşılanması açısından tamamen ortadan kaldırılması... hükümetin ekonomik politikasını uygulamada hem kararlı hem de başarılı olduğunu kısa dönemde gösteren işaretlerdir» (4).

2 — Mali Sektörde Sermaye İçi Mücadele

Temmuz 1980'de banka mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlayan mali sektördeki mevduat toplama yarışı, izleyen aylarda daha da hızlandı. «Banka-banker rekabeti», «kavgası» v.b. diye ön plana çıkan gelişmeyi Türkiye toplumu oldukça yakından yaşadı. bu süreçten bütün boyutlarıyla etkilendi.

«Banka-banker kavgası» gibi bir tanımlamaya katılmadığımızı bir kez daha yineleyelim. Karşı çıktığımız ve katılmadığımız şey, sermaye sınıfı fraksiyonları arasındaki çatışmanın, bankacılık, bankerlik sektörleri arasında çatışma gibi gösterilmesi, sermaye-gruplarının «bankacılar ve bankerler» gibi önemli eksiklikler taşıyan tanımlara sığdırılmak istenmesi. Oysa bugün Türkiye'de böylesine iki grupta toplanmış ve faaliyetleri bu sektörlerle sınırlı gruplar değil, bankacılık ve bankerlik de dahil olmak üzere sanayi, ticaret ve diğer alanlarda faaliyet gösteren holding biçiminde örgütlenmiş tekelci sermaye grupları bulunmaktadır.

(4. TÜSİAD (Ocak 1981 I)

SERMAYE GRUPLARI VE KONTROLLERİNDEKİ MALİ KURULUŞLAR (1982)			
Sermaye Grubu Veya Sermayedar	Kontrolündeki Banka	Kontrolündeki Bankerlik Şirketi	Açıklama
Sabancı Holding	AKBANK	Ak-Borsa	Akborsa, Sabancı Holdinge bağlı kuruluşların tahvillerini pazarlıyor.
Kazanoğlu Çavuşoğlu Grubu	HİSARBANK	Eko-Yatırım	Eko Yatırım'ın 400 milyon TL. sermayesi var. Grubun tahvillerini ve bankanın mevduat sertifikalarını pazarlıyor 1981 cirosu 17 milyar TL.
Has Holding	İSTANBUL BANKASI	Fintaş	Fintaş'ta Acar Holding'in % 25 payı var. 1980 sermayesi 50 milyon TL. Mevduat sertifikası ve tahvil pazarlıyor. 15 milyon TL'lık iştiraki var.
Çukurova Holding	PAMUKBANK YAPI KREDİ BANKASI ULUSLARARASI TİCARET BANKASI	Genborsa	Holdinge bağlı kuruluşların tahvillerini pazarlıyor. 1978–1981 arasında 21.5 milyar TL. lık tahvil pazarladı. 15 milyon TL. lık iştiraki var.
Sürmenler Ailesi	BAĞBANK	Fiban	Bağ-bank'da 1982 den önce en ağırlıklı pay köy-koop taydı.
– T.İş Bankası Mensupları Sandığı – Hazine – Türk Tarih Kurumu – Türk Dil Kurumu – Diğer Ortaklar	T. İŞ BANKASI		
T. İş Bankası	T. SINAİ KALKINMA BANKASI		
T. İş Bankası ağırlıkta olmak üzere Osmanlı B. Yapı Kredi B.	SINAİ KREDİ BANKASI		
T. İş Bankası	T. DIŞ TİCARET BANKASI		

Sermaye Grubu Veya Sermayedar	Kontrolündeki Banka	Kontrolündeki Bankerlik Şirketi	Açıklama
Cevher Özden		Banker Kastelli	1978'de kuruldu. 1980 sermayesi 500 milyon TL. Tahvil hisse senedi ve mevduat sertifikası pazarlıyor. 1981 cirosu 67 milyar TL. İnşaat sektöründe yoğun yatırımları var.
Cevher Özden		Mentaş	1977'de kuruldu. 20 milyon TL. sermayeli. Mevduat sertifikası ve tahvil pazarlıyor. Koç Holding ile ilişkili
Cevher Özden		Bimtaş	1980'de kuruldu. 50 milyon TL. sermayeli Tahvil ve mevduat sertifikası pazarlıyor.
Transturk Holding (ağırlıkta) ve Profilo Holding		Meban	1975'de kuruldu. Mevduat sertifikası ve holdinglerin tahvillerini pazarlıyor 3 milyar TL. dolayında iştiraki var. 1980 sermayesi 100 milyon TL.
Ordu Yardımlaşma kurumu		OYAK Yatırım Holding	Holdingin hisse senedi ve tahvillerini pazarlıyor. 1980 sermayesi 200 milyon TL.
Cengiz Ergin Murat Kuran İlhan İzibelli		Serpa	1980'de kuruldu 25 milyon TL. sermayeli. Tahvil ve mevduat sertifikası pazarlıyor. 1981'de 1 milyar TL. lik menkul değer pazarladı.
Eczacıbaşı Ailesi		Eczacıbaşı Yatırım Holding	Holdingin Tahvil ve Hisse Senetlerini pazarlıyor 1973'de kuruldu. Sermayesi 600 milyon TL. 1981'de 1.2 milyar TL. lik menkul değer pazarladı. 700 milyon TL. sermaye ile 15 iştirakçi bulunuyor.
T. İş. Bankası Ağırlıkta olmak üzere 13 banka		Yatırım Finansman A.Ş.	Tahvil ve hisse senedi pazarlıyor 1978 de kuruldu. 1980 sermayesi 300 milyon TL.

T. Ticaret Bankası Personel Vakfı (% 39) Ercan Holding (% 20) Hazine (% 12)	T. TİCARET BANKASI		Ercan Holding Bankaya 1982 başında ortak olarak alındı.
Koç Holding	GARANTİ BANKASI		
Yaşar Holding Alarko Holding (% 10)	TÜTÜNCÜLER BANKASI		
Prof. Sait K. Mimaroğlu	TÜBANK		
Çolakoğlu Ailesi	KOCAELİ BANKASI		1982'den önce Granati Bankası'nın kontrolündeydi.
Çıngıllıoğlu Ailesi	DEMİRBANK		
Özakat Holding	EGEBANK		
Ayhan Şahenk	T. İMAR BANKASI		
Emin Hattat Grubu (Hema Holding)	İŞÇİ KREDİ BANKASI		
Zeytinoğlu Ailesi	ESKİŞEHİR BANKASI		
Kazanoğlu-Çavuşoğlu Grubu	ORTA DOĞU İKTİSAT BANKASI		ODİBANK (eski adıyla Elazığ İktisat Bankası) 1982 Mayıs'ından önce Acarer Holdingin kontrolündeydi.
Ergür Holding	İKTİSAT BANKASI	Er-ban	İktisat Bankasında (eski adıyla Denizli İktisat Bankası) Ergür Holdingin payı % 65 Diğer ortaklar Deni 'i işadamları

Bu noktayı böylece açıkladıktan sonra yeniden sermaye grupları arasında hızlanan mevduat toplama yarışına dönelim. Bu yarışı, dolayısıyla çekişmeyi hızlandıran dinamikler nelerdi?

Kredi kısıtlamalarının pek bulunmadığı ve borçlanma maliyetinin fiyat artışlarının altında bulunduğu geçmiş dönemlerde işletme yöneticileri, sermaye artırma yerine borçlanma yoluyla finansmanı uygun bir işletme politikası olarak benimsemişlerdi. Gene aynı politika kapsamı içinde hammadde ve yedek parça yokluğuna ve fiyat artışlarına karşı korunmak amacıyla ihtiyacın üstünde stok tutmaya devam etmişlerdi. O dönemdeki faiz oranları, böyle bir politikanın izlenmesini bir ölçüde teşvik etmişti.

Borçlanmanın bir işletme politikası olarak benimsendiği geçmiş dönemde kuruluşlar, borçlanma aracı olarak banka kredileri dışında, tahvil, senet gibi araçları da kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bankaların çeşitli sermaye gruplarının kontrolünde olması, dolayısıyla bankalarda toplanan mevduattan kredi olarak en çok bu kesimlerin yararlanması, bankası olmayan sermaye gruplarını tahvil çıkararak borçlanmaya sevketti. Tahvil yoluyla borçlanmanın banka kredilerine kıyasla belirli avantajları olması birçok bankalı sermaye grubunu da tahvil ihracına yöneltti (5). Nitekim 1980 sonunda tahvil sürümlerinin şirketler açısından dökümü yapıldığında, toplamın yarı-

(5) 1975'e kadar sermayedarların borçlanmak ve sermayelerini artırmak üzere piyasaya sürdükleri tahvil, hisse senedi gibi menkul değerler 1980'e dek miktar olarak sınırlıydı; hisse senetleri % 80 payla ağırlıktaydı. 19/5'de yapılan yasa değişiklikleri firma tercihlerinin tahvil ihracı lehine değişmesine neden oldu. Bunda en önemli unsur, tahvil giderlerinin masraf kabul edilerek vergiden düşülmesi, ayrıca yatırım indirimi uygulamasıyla tahvil borçlarının özsermaye kalemleri arasında kabul edilmesi sonucu, işletmeler açısından tahvillerin gerçek maliyetinin görünür maliyetlerinin çok altında kalmasıyla ilgilidir. Öte yandan 1975'den sonra hisse senetlerinin payının azalması (1979 ve 1980'de % 6) da firmaların büyümeyi, temettü dağıtmaya tercih etmeleri, hisse senedi yatırımının riskli oluşu gibi nedenlere bağlanabilir. Sonuçta ihraç edilen menkul değerler içinde tahviller 1974'de % 20 olan paylarını 1976'da % 70'e, 1980'de % 93'e kadar yükselttiler.

sına eşit olan 9 milyar 254 milyon 500 bin liralık tahvillerin, Türkiye ekonomisinde ağırlıkları bilinen 17 holding tarafından çıkarıldığı görüldü. Bu tutar içinde 6 milyar 400 milyon liralık bir bölüm doğrudan doğruya Türkiye'nin en büyük üç bankalı sermaye grubunun sürümlerinden kaynaklanıyor. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin en büyük üç holdingi: Sabancı, Koç ve Çukurova 19 milyarlık tahvillerin yüzde 30'unu piyasaya sundular.

Bazı sermaye grupları banka kurma izni alamadıklarından 1970'lerde holdingleri bünyesinde bankerlik kuruluşu oluşturarak hem kendi firmalarının hem de başka firmaların tahvillerini pazarlayarak fon toplamaya başladılar (Meban, Eczacıbaşı, Oyak gibi)ö Bu arada asıl işlevleri bankerlik olan bazı büyük sermaye grupları da oluştu (Kastelli gibi). Bunlar, başka sermaye gruplarının çıkardığı tahvil, hisse senedi gibi menkul değerleri pazarlamakta ve aldıkları komisyonlarla önemli birikimler sağlamaktalar. Öte yandan, bankası olmakla birlikte bankerlik kuruluşuyla fon toplamanın da avantajlarından yararlanmak üzere bankalı sermaye grupları da bünyelerinde bankerlik kuruluşları oluşturdular. (Çukurova Holding, → Pamukbank, + Yapı Kredi Bankası ÷ **Genborsa** gibi; Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu → Hisarbank + **Eko Yatırım** gibi).

Bu arada, menkul değer pazarlayıp fon toplayan bankerlerin (bunlara borsa bankeri denilmekte) dışında, ipotek, senet, çek karşılığı piyasadan para toplayan ve bu fonları kendi yatırımlarında kullanan veya çok sıkışık durumdaki firmalara yüksek faizlerle borç veren ve rakiplerince «tefeci» denilen bankerler (bunlara da piyasa bankeri denilmekteydi) hızla çoğaldı.

Yaşanılan finansman bunalımıyla birlikte ortaya çıkan borçlanma gereksinimi ve özel bankaların tekelci yapıları, 1978'lerden itibaren gerek «borsa bankeri» gerekse «piyasa bankeri» sayısının hızla artmasını da beraberinde getirdi.

Bu durumda, ekonomide mali sektöre yönelebilecek potansiyel tasarrufların birikeceği havuzlar da çoğalmış oldu; önceden de varolan bankalar, yeni çıkan çok sayıda «borsa ve piyasa» bankerleri. Borsa bankerleri tahville borçlanmanın banka kredilerine göre avantajlı ve düşük maliyetli olması nedeniyle, piyasa bankerleri de zor durumdaki firmalara yüksek faizle borç verebilir durumda olduklarından veya yüksek faizi kaldırabilecek işlerle uğraştıklarından —karaborsacılık gibi— tasarruflara bankalardan daha yüksek faiz verebiliyorlardı. Bu durum, tasarruflara fiyat artışlarının altında faiz (negatif reel faiz) veren bankalara yönelebilecek fonların bankerlere akmasına neden oluyordu ve bankalı sermaye gruplarını tedirgin ediyordu.

1 Temmuz 1980'de faiz oranlarını serbest bırakan kararname bankaları da bankerlerle fon toplama koşullarında eşit duruma getirdi (6). Gerçi Temmuz 1980 Kararnamesinin bir amacı da gayrimenkule, altına bağlanmış tasarrufların yüksek faizin çekiciliğiyle çözülerek mali sektöre aktarılmasıydı. Bununla birlikte, Temmuz Kararnamesinin çıkarılmasındaki en önemli nedenlerden biri bankalı sermaye gruplarını, rakiplerinin sahip olduğu aynı silahlarla donatmak (fazi oranlarını saptamada serbest bırakmak) olmuştur diyebiliriz.

1 Temmuz 1980'den sonra mevduat toplama, bunun için de faiz oranlarını artırma yarışı daha da hızlanmıştır. Bu yarışı hızlandıran en önemli dinamik, sermayenin merkezileştirilmesi hedefiyle uygulanan deflasyonist politikanın sonucu işletmelerin içinde bulundukları finansman bunalımıyla ilgilidir. İşletmelerin yüksek faizli de olsa ayakta kalabilmek için borçlanmayı sürdürmeleri, bankalı sermaye gruplarının da yerlerini korumak ve

(6) Aslında bankaların vadeli mevduata verecekleri faiz konusunda serbest davranmaları olanağı 1974'de de sözkonusu olmuştu. Ancak o günkü koşullarda bugün olduğu gibi bir yarışa girmeyi zorunlu kılan ortam yoktu ve bankalar oyunu eski kurallarıyla oynamayı tercih etmişlerdi.

sermayelerini genişletmek için mevduat toplamada yarışa girmeleri, mücadeleyi kızıştırmıştır.

Bankalar açısından daha çok mevduat toplamayı zorunlu kılan bir neden de verilen kredilerin geri dönmesindeki riskle ilgilidir. Bankaların, açtıkları kredilerin faizlerinin % 20'sini bile toplayamadıklarından sözedilmektedir (7). Bu durumda, gider vergisi, faiz farkı gibi nakdi ödemeler yapmak durumunda olan bankalar için yeni mevduat toplamak hayati bir sorun haline gelmektedir. Verilen krediler geri gelmeyince ve faizler de tahsil edilemeyince yeni mevduat toplama, bankanın ayakta kalabilmesinin zorunlu koşulu olmaktadır. Mevduat artışı olduğu sürece bankalar yeni krediler açabilmekte, geri dönmeyen kredileri yeni mevduatlarla telafi etmektedirler.

Bugün tekelci sermaye grupları arası mücadelenin mali sektörde yansıması oldukça karmaşık bir çelişkiler yumağı görünümündedir. Bu «arapsaçı»na dönmüş yumağı bir ölçüde sistematize edebilmek için bazı örneklerle bir sınıflandırma yapmayı deneyeceğiz. Sermaye gruplarını mali sektördeki durumlarına göre: bankalı sermaye grupları, hem banka hem bankerlik kuruluşu olan sermaye grupları, bankerlik kuruluşu olan sermaye grupları, piyasa bankerleri («tefeciler») olarak tanımlayıp aralarındaki çelişkilerin kaynaklarını örneklerle saptamaya açlışacağız.

---

(7) Sorunun bankalar kadar borçlu şirketler için de endişe verici boyutlarda olduğu, bankaların 1981 sonu bilançolarında yeralan «tahsili gecikmiş alacaklar» kaleminde görülebilmektedir. 1981 sonunda «İş Bankası'nın bilânço aktifindeki tahsili gecikmiş alacaklar 2.4 milyar lirayı bulurken, Pamukbank'ın 1,5 milyar. Garanti Bankası'nın ise 1,2 milyar liraya yaklaştığı görülüyor. Aynı şekilde, Osmanlı Bankası ve Emlak Kredi Bankasının da sözkonusu alacakları yarımşar milyar aşmış durumda. Yapı Kredi Bankası ve Akbank'ın ayırdıkları karşılık miktarının yüksek olması nedeniyle tahsili gecikmiş alacaklarının net tutarı düşük gözüküyor. Önde gelen Bankaların bu alacaklara ayırdıkları karşılıklar yüzde 2-10 arasında değişirken, bu oran Akbank'ta yüzde 73,ü. Yapı Kredi Bankasında yüzde 70'i, İş Bankasında ise yüzde 60'ı buluyor.» (Cumhuriyet, 6 Nisan 1982).

2.1 — Bankalı Sermaye Grupları — Bankasız Sermaye Grupları Arası Çelişkiler

Bankaların birer aile, holding kuruluşu olduklarından, topladıkları kredileri ağırlıkla kendi gruplarına kullandırmalarından —dolayısıyla kendileriyle paylaşmamalarından— yakınan bankasız sermaye grupları bu durumun düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Örneğin İstanbul Sanayi Odası'nın yönetiminde de sözsahibi olan bu kesimler kredilerin ucuza maledilip pahalıya satıldığını ileri sürmekte ve şöyle demektedirler:

> «Bankalardaki 'toplam mevduat' 600 milyar lira dolaylarındadır. Bunun 300 milyarlık bölümü '**kamu mevduatı**'dır ve bankaların bu tutara faiz ödemesi söz konusu değildir.
>
> Geriye kalan 300 milyar liralık mevduatın 100 milyarlık bölümüyse 'gerçek kredi' olarak kullanılabilmektedir. Bunun anlamı da, bankaların yönlendirdikleri 600 milyar liranın ancak 100-150 milyar liralık bölümüne 'yüksek faiz' ödemek durumunda olduklarıdır. Bu şekilde de paranın maliyeti yüzde 20 - 25'i aşmamaktadır. Bankalar, kendi '**katılımcı**' ya da '**sahipleri**' olan sanayicilere bu parayı yüzde 25 faizle kredi olarak aktarırlarken, bankası olmayanlar için aynı kredinin faizi yüzde 60-70 arasında değişmekte, yüksek tutarlarda daha da fazlalaşabilmektedir» (8).

Bazı tekelci sermaye gruplarının bankalar üzerindeki egemenliği, özellikle orta sermaye kesimlerini tedirgin etmektedir. Örneğin bunları temsilen İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı Vekili Murtaza Çelikel şöyle konuşmaktadır:

> «Özel kesim bankalarında oluşan tekelleşme eğilimlerine ve mülkiyet çarpıklığına derhal ciddi bir tedbir getirilmelidir. İlk hedef bir grup ya da holdin-

(8) Cumhuriyet, 26 Mart 1981.

gin birden fazla bankada kontrol hissesine sahip olmasının engellenmesidir. Bilahare tek bankada bile bir grup ya da holdingin sahip olacağı en çok hisse payı, makul bir düzeyde sınırlandırılmalıdır» (9).

2.2 — *Bankalı Sermaye Gruplarının Kendi Aralarındaki Çelişkiler*

«Temmuz Kararnamesi»yle faiz oranları «serbest» bırakılmış, ancak bankalar, faiz oranlarını yükseltmekle birlikte kendi aralarında yaptıkları «centilmenlik anlaşmaları»yla bu artışın dozunda eşgüdümlü hareket etmeyi ve aynı faiz oranlarını uygulamayı uygun görmüşlerdir. Ancak, uygulamada bazı bankalar «oyunbozanlık» edip imâlı reklamlarla müşteri çağırarak, belirlenen oranların üstünde faizler vererek daha çok tasarruf toplama yolunu seçmişlerdir. Bu durum karşılıklı suçlamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin; Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı İsmail H. Birler Bankalar arasındaki faiz yarışının kurallara göre yapılmadığını belirtmekte ve şöyle konuşmaktadır:

> «Bazı bankalar büyüme çabası içinde fırsatları değerlendirmek istiyorlar. Faiz oranları konusunda bankaların tutumu, yarışın kurallarına göre yapılmadığını göstermektedir. Belli kurallar vardır. Ancak kaçak yollarla kuralları bozanlar bulunmaktadır» (10).

Belirlenen kurallara uymayanlara karşı tepkilerin yoğunlaşmasıyla Merkez Bankası soruna ağırlığını koyarak «oyunbozanları», ihracat kredilerini kesme biçiminde bir cezayla yola getirmeyi denemiştir.

Bankalı sermaye grupları arasındaki bir diğer çatışma konusu da bazı bankaların mevduat sertifikalarını

(9) Cumhuriyet, 31 Aralık 1981.
(10) Hürriyet, 28 Mart 1981.

bankerlere pazarlatması, bu yolla mevduatlarını artırmayı istemesiyle ilgilidir. Bu durumda bankerlik şirketi de olan bankalar kendi bankerleriyle; olmayanlar ise diğer bankerler aracılığıyla piyasaya mevduat sertifikası sürmektedirler. Bu yolu tasvib etmeyen bankalardan Türk Ticaret Bankası Genel Müdürü bir toplantı öncesi şöyle konuşmaktadır:

«Bu toplantıda en çok mevduat sertifikalarının bankerler eli ile satışı üzerinde durulacaktır. Mevduat sertifikası bankaların kendi çıkardıkları vadeli bir hesap türüdür. Temmuz Bankacılığı bu hesap türünü yaratmıştır ve tutulmuştur da. Ancak maalesef bu hesap türü bugün birtakım kuruluşların para toplama aracı haline dönüşmüştür. Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası ve Türk Ticaret Bankası dışındaki bazı bankalar bunları bankerler aracılığı ile kullanıyorlar. Halbuki 10. toplantıda oybirliği ile bunların bankerler aracılığı ile satılmamasına karar verilmişti. Biz kesinlikle bankacılık sisteminin bir belgesinin başka bir sistemde kullanılmasına karşıyız» (11).

Bu göreşe Akbank da katılmakta ve bankanın Genel Müdürü şöyle demektedir:

«Akbank ciddi, itibarlı ve büyük bir banka olmanın şuuru içinde sertifikalarının tümünü (Banker kuruluşları ile anlaşmalar yaparak değil) kendi şubeleri kanalıyla satmıştır. Buna karşın; bankalar arasında imzalanmış bulunan Centilmenlik Anlaşmasına ve Merkez Bankasının izin vermemesine rağmen bugün için isimlerini açıklamak istemediğimiz bazı bankalar gizli anlaşmalarla bankerlere mühim miktarda mevduat sertifikası satmışlar ve bu kural dışı yolla pazarlamayı seçmişlerdir. Bu davranıştan Türk ekonomisi yarar değil zarar görmüştür» (12).

(11) Milliyet, 5 Eylül 1981.
(12) Cumhuriyet, 29 Ocak 1982.

Buna karşılık hem banka hem de bankerlik kuruluşuna sahip olanlar aynı görüşü paylaşmamaktadırlar. Örneğin Fintaş Bankerlik Şirketi'ne sahip olan Has Holding'in İstanbul Bankası Genel Müdürü bu engellemeye karşı çıkmakta, Türkiye'de tahvil ihraç olanaklarının çok sınırlı olduğunu, hisse senedi piyasasının ise durgun olduğunu belirterek «Bu durumda bankerlerin alım-satımını yapacakları tek şey olarak mevduat sertifikalarının kaldığını» eklemekte ve «Mevduat sertifikasının bankerler aracılığı ile pazarlanmasını önlerseniz, ekonomi olumsuz etkilenir» demektedir.

Aynı görüşü Genborsa adlı bankerlik şirketinin sahibi Çukurova Holding'in Yapı Kredi Bankası Genel Müdürü de savunmakta ve şöyle demektedir: «Mevduat sertifikası Türkiye'ye zaten geç gelmiş bir olgudur ve altını çizerek söylüyorum, yasalara uyarız, ancak mevduat sertifikalarının bankerler tarafından pazarlanması piyasanın gelişimi bakımından yararlıdır» (13).

2.3 — *Bankalı Sermaye Grubu — Bankerlik Şirketi Olan Sermaye Grubu Çelişkisi*

Bu iki kesim arasındaki sürtüşmeler önceleri faiz yarışında sürmüş, sonra da mevduat sertifikası pazarlamasında sözkonusu olmuştur. Bankalı sermaye gruplarından bazılarının, mevduat sertifikalarının bankerler aracılığıyla pazarlanmasına karşı çıkmaları üzerine Banker Kastelli şöyle demektedir:

> «Biz ekonominin ve piyasanın gelişmesine, tasarruf sahibinin isteğine göre imkânlarımızı zorluyoruz. Rejim değişmediği takdirde üzerinde hamiline yazılı bir banka mevduat sertifikasını dileyen alıp satabilir. O nedenle gereksiz tartışmalara girmemek lazımdır. Şayet sertifikalarla ilgili sistem değişirse durum farklı olur» (14).

(13) Cumhuriyet, 29 Ocak 1982.
(14) Hürriyet, 6 Mayıs 1981.

Bankalı sermaye grupları bankerlerin faiz oranlarını yükseltmelerinden de şikayetçidirler. Öte yandan, bankerlik kuruluşu olan sermaye gruplarına göre: «bazı bankalar banker kuruluşlarının da gider vergisi kapsamına alınması için baskı yaparak bankerlerin % 15 gelir vergisi kapsamına alınmasında etken olmuşlardır» (15).

2.4 — Bankerlik Kuruluşu Olan Sermaye Grupları Arası Çelişkiler

Bu kesimler arasındaki sürtüşmeler ise tasarrufları daha çok kendinde toplama ve ağırlıkla faiz yarışı konusunda olmaktadır. Örneğin, Haziran 1981'de Kastelli'nin faiz oranlarını artırması kararından sonra Meban yetkililerinin «bu sağlıksız akıma katılmayacaklarını» açıklamaları karşında Banker Kastelli şöyle konuşmuştur:

> «Sermaye piyasası için en büyük tehlike Meban'dır. Çünkü karşılıksız mevduat toplamaktadır. Topladığı mevduatı da Transtürk Holding'e kaydırmaktadır. Meban'ın holdinglerle organik bağları vardır. Bu kuruluş, bağlı olduğu holdinglerin piyasa değerleri nominal değerinin çok altında olan hisse senetlerini kâr vaadiyle halka satmaktadır.
>
> Meban, iki yıldır, şu ya da bu şekilde yüksek faiz uygulamasını teşvik etmektedir. Yatırım Fonu adı altında, mahiyetinin ne olduğu belli olmayan bir uygulamayla halka yıllık yüzde 60 net gelir sağlamaktadır. Bu kuruluş, ilan ettiği gelirlerin dışında, yüksek miktarda paralara pazarlık yoluyla yüzde 60 nete varan paraları da ödemektedir. Bunların karşılığındaysa, şahsi senetlerini vermektedir. Riskten sözederken herhalde kendi taşımış olduğu riskin tehlikesini ortaya koymaktadır» (16).

---

(15) Para, Haziran 1981, Meban Genel Müdürü Çalışka'nın görüşü.

(16) Cumhuriyet, 17 Haziran 1981.

2.5 — Bankası ve/veya Bankerlik Kuruluşu Olan Sermaye Grubu — «Tefeciler» Çelişkisi

Banka ve/veya bankerlik kuruluşuna sahip tekelci gruplar «tefeciler» diye adlandırdıkları kesimlere karşı yoğun bir saldırıya geçmiş ve sonunda da emellerine ulaşarak 100'e yakın «piyasa bankeri»nin (veya «tefeci»-nin) çöküşleriyle fonların aktığı havuzları kendi lehlerine azaltmışlardır.

Yaşanan finansman bunalımıyla birlikte işletmelerin daha çok borçlanmaya gereksinme duyması, menkul değer pazarlayan büyük bankerlerin yanısıra sayıları 900'e yaklaşan ve adına «piyasa bankeri» denilen kesimleri de türetti. Çoğunluğu Ankara'da bulunan ve bankalara, büyük bankerlere oranla tasarruflara daha yüksek faizler veren bu kesimlerin topladıkları fonları alanlar ise genellikle zor durumdaki firmalardı. Bu bankerlere, bazı görüşlere göre, 40 milyar TL dolayında tasarruf akmıştı. Bu durum, banka ve büyük bankerlik kuruluşlarına sahip sermaye gruplarına rahatsız ediyordu. Kendilerine akabilecek bu fonlar «tefecilere» yöneliyordu. Bu kesimin verdiği kredilerin ise geri dönme şansı oldukça zayıftı. Nitekim bazıları verdikleri kredilerin ne anaparasını ne de faizini toplayabilmiş, sonuçta da hızlı bir çöküş içine girmişlerdi.

Tasarruf sahiplerinin «tefeci»lere para yatırmalarını caydırma politikası Maliye Bakanı'nın panik yaratan demeçleriyle başlatıldı; büyük basın da buna çanak tuttu. Panik yaratarak caydırma politikası başarılı da oldu. Kısa zamanda «tefeciler»in büroları önünde, yatırdıkları paraları geri almak isteyen tasarruf sahibi kuyrukları oluştu. Öte yandan «tefeciler»in ortadan kaybolduğuna, intihar ettiklerine ilişkin haberler basında sık sık yeraldı. 1981'in son aylarında yapılan yasal düzenlemelerde de «tefeciler»e ağır darbeler indirildi.

Yapılan yasal düzenlemelerle bankerlik yapabilmek için ilk koşul «200 milyon lira sermayeli bir anonim şir-

ket olmak»tı. Bu hüküm, limited şirketlerle, kişi kuruluşlarını sermaye piyasasından itiyor veya anonim şirket olmaya zorluyordu. Bankerlik yapacak anonim şirketin hisse senetlerinin en az yüzde 51'inin nama yazılı olması koşulu ile de tasarruf sahiplerine, bankerin hissedarlarını tanıma olanağı veriliyordu. Bankerler, özkaynaklarının yüzde 50'sini Merkez Bankası'na yatırmakla yükümlü kılınarak da Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı'nın denetimine sokuluyorlardı.

Bu yeni şekil altında çalışacak kuruluşlar ticari ve sınai faaliyetlerde bulunamayacakları gibi «ödünç para alıp-verme işleri» de yapamayacaklardı. Mevduat toplaması ve kredi vermesi «yasaklanan» (!) yeni banker tipine tek uğraş olarak «menkul kıymet alım-satımına aracılık» kalıyordu. Bunu yapacak olanların da önceden «yüz kızartıcı bir suçtan dolayı mahkum olmamış ve iflâs etmemiş» olmaları gerrkiyordu. Maliye, bildiriye «geçmişleri ve özyaşamları bu iş için uygun olmayanlara ruhsat verilmeyecektir» hükmünü koymuştu. Ayrıca bir kuruluşun ruhsat alabilmesi için Maliye'nin bundan önceki yasa ve bildirilerine uymuş olması da gerekiyordu.

Ruhsat için Maliye Bakanlığına başvuran 278 gerçek ve tüzel kişi ile bugüne dek bankerlik yapan kuruluşlar 6 ay içinde bu koşullara uyabilecek yapıyı kurabilirlerse faaliyetlerini sürdüreceklerdi. Ancak bu kadarla da bitmeyecek, faaliyete geçen anonim şirketler aracılık ettikleri menkul değerlerin tümünü ve satış faaliyetlerini gösteren 3 aylık cetvelleri her dönem sonunda Bakanlık'a yollayacaklardı. Maliye'nin bu bildirisi büyük bankerleri sevindirirken 15 küçük bankerlik kuruluşu «bazı bankerler ve bankaları suni bir panik yaratmakla» suçluyorlardı.

Dikkati çeken bir nokta, ruhsat için Bakanlık'a başvuran bankerlik kuruluşları arasında birçok bankalı sermaye gruplarının da yeni bankerlik şirketleriyle bulunmasıydı. Örneğin, Garanti Bankası'nı kontrol eden Koç

Holding bankerlik işine de girmişti. Sabancı'nın Ak Sigorta A.Ş., Doğan Sigorta, Atlantik Sigorta Kuruluşları; İş Bankası'nın Milli Reassürans, Destek Sigorta'sı; Şekerbank'ın Şeker Sigorta'sı; Yaşar Holding'in Yaşar Bankerlik A.Ş.'si bankerlik yapmak üzere ruhsat isteyen kuruluşlar arasındaydı.

Tekelci sermaye gruplarının «tefeciler»e karşı açtıkları savaşın sonucunda iflas ve tasfiyeler birbirini izledi, ortadan kaybolan, intihar eden banker haberlerine gazetelerde sık sık rastlanır oldu (17).

İflastan kurtulabilen bankerleri bu kez de Maliye'nin denetimi bekliyordu. Bankerlere ruhsat alma zorunluluğu getirilmesinden sonra Maliye'ye 327 başvuru yapılmıştı; 114 anonim şirket, 5 kollektif şirket, 5 limited şirket ile 203 şahıstan oluşan başvuru sahiplerinin hesapları tek tek inceleniyordu. Bu incelemelerde Ankara'da yüksek faiz vaadi ile piyasadan 750 milyon lira toplayan 10 banker kuruluşunun 30 milyon vergi kaçırdıkları ortaya çıktı. 5 banker yurt çapında aranırken, 30 banker hakkında icra takibi sürdürülüyordu.

Bu kuruluşlar müşterilerine ödedikleri faiz üzerinden yüzde 25 oranında keserek Maliye'ye ödemeleri gereken stopajı yatırmamışlardı. Üstelik birçok banker, bu vergiyi, parayı yatıran vatandaşın ödemesi gerektiğini söyleyerek, parasını çekmek isteyenleri tehdit ediyordu.

Maliye bu tür yolsuzlukların önüne geçebilmek için halen faaliyette olan bankerlerden bugüne dek dağıttıkları faizleri gösteren bir liste hazırlamalarını istedi. Kü-

(17) En ilginç intihar olayı petrol arama hakları bile olarak iddialı yatırımlara girmiş Banker Servet'in durumuydu Kasım 1982'nin son haftasında Armutlu sahillerinde milyonlarca liralık borcuna karşılık cebindeki 2100 lirayla bulunan Banker Servet'in cesedi, bankerler üzerinde dolaşan kara bulutlardan yalnızca biriydi.

Banker Kastelli'ye göre «ayda yüzde 10-11 faizle para toplayan tefecilerin başına gelecek buydu» Yüksek faiz veren küçük bankerler batmaktan kurtulmak için çıkar yolunu yine faizleri artırmakta ararlarken, iflas ve konkordato talepleri birbirini izliyordu.

çük bankerler arasında huzursuzluk yaratan bu uygulama, Banker Kastelli ve Meban tarafından alkışlanıyordu.

İflaslar, tasfiyeler özellikle Şubat 1982'de hızlandı. Ödeme güçlüğü içinde bulunan bankerlerin görevli mahkemelere tasfiye için başvurma süresi 5 Şubat 1982'de sonaerdi. Sonuçta, Ankara'da 51 banker hakkında tasfiye kararı alınırken 29 bankerin tasfiye istemleri ise incelenmekteydi. Ankara'da 37 banker için de alacaklıları tasfiye isteğinde bulundular. İstanbul'da ise 20 banker tasfiye için başvururken alacaklılar da 8 bankerin tasfiyesini istemekteydiler (18).

Bu, «büyüklerin küçükleri yutma» işlemi içinde bankacıların, büyük bankerlerin ve Maliye yetkililerinin birleştikleri ortak kanı şuydu: «1982 Sermaye piyasasında tehlike çanlarının çalındığı yıl olacak. Ve ayakta kalabilenlerin sayısı, sanılanın çok altında olacak.» Parasını «tefeciler»e yatıranların durumu ise ayrı bir festivaldi (19).

13 — Tekelci Sermaye-Prekapitalist Egemen Sınıflar Arası Hesaplaşma

1980 Sonbaharı'yla birlikte başlayan ve sürmekte olan bir hesaplaşma da tekelci sermaye ile tefeci-tüccar, top-

---

(18) Tercüman, 5 Şubat 1982.

(19) «Tefeciler» operasyonu çok sayıda tasarruf sahibini (bunlara «bonkerzede» denilmektedir) de olumsuz yönde etkiledi. Bu kesimlerin olan bitenler karşısındaki tepkilerini Yankı Dergisi'nin 562. sayısından okuyalım:

«12 Eylül'den sonra hiç görülmeyen bir manzara geçen hafta başında Salı günü Kızılay'da oluştu. Toplanan bir grup yürüyüşe geçti. Başbakanlık önünden şimdi MGK'nin çalıştığı TBMM'ye doğru geldi. Polis hareketi izliyor fakat müdahalede bulunmuyordu. TBMM önünde büyük gruptan seçilen iki kişi ana kapıdan MGK Genel Sekreterliği'ne alındılar. Topluluğun sorunu böylece ülkeyi yöneten en üst organa ulaşınca grup sessizce dağıldı. Sorunlarına Hükümet ve MGK seviyesinde el konulacağından eminlerdi.

Başkentin 16 aydır süren sessizliğini bozan bu yürüyüşün sebebi bir milyondan fazla vatandaşın para yatırdığı bankerlerden birinin daha ortadan kaybolması, aynı gün bir bankerin kendisinden alacağını isteyen bir şahsı tabanca ile öldürmeseydi...»

rak ağaları gibi prekapitalist egemenler arasında cereyan etmektedir. Siyasi tarihimiz, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana iktidar bloku içindeki yerini korumaya çalışan toprak ağası, tefeci-tüccarların yukarıdan aşağıya bir süreçle tasfiyesi çabalarından birini daha yaşamaktadır.

Tekelci sermayenin hedefi salt bu zoraki müttefikini tasfiye etmekle sınırlı olmayıp tarımsal yapıda da yönelinen yeni birikim modeline uygun düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır. Bu düzenlemelerin özeti: «tarım reformu»dur.

Bu dönemde dikkati çeken bir nokta da kır egemenlerinin 1981'in başında varolan örgütlenmelerini merkezileştirip yetkinleştirmeleridir. 1 Ocak 1981'de kurulan bu organın adı **«Türkiye Çiftçi Kuruluşları Ekonomik Komitesi»**dir.

Büyük toprak sahiplerinin egemenliğinde olan ve tarımla uğraşan tüm kesimlerin üye olduğu, yarı-resmi kuruluş T. Zirai Odalar Birliği; yine büyük toprak sahiplerinin denetimi ve yönetiminde olan Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, Trakya Yağlı Tohumlar Birliği; Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği, komitenin kurucularıdır. Komitenin kuruluş amaçları arasında «ortak bir tutum izlemek amacıyla Ekonomik Komite üyesi teşkilat ve kuruluşların önerilerini incelemek ve düzenlemelerle, alınacak ortak karardan sonra bu tutum ortaklığını teşkilat ve kuruluşlarda ve diğer çevrelerde savunmak... hükümet içi organizasyonlarda olduğu kadar, hükümet dışı kuruluşlar nezdinde de tarımsal işbirliğini korumak» maddeleri bulunmaktadır.

Öte yandan, tekelci sermayenin «dernek» statüsündeki örgütü TÜSİAD, Temmuz 1981'de çıkarılan bir kararnameyle «kamu yararına çalışan dernek» statüsüne alındı. Böylece, «dernekler politika yapamaz» savı karşısında TÜSİAD'in durumunu emsal gösterenlerin ellerindeki gerekçe alınmış oldu ve TÜSİAD'in öteden beri sürdür-

düğü «politika yapma faaliyeti» meşru bir zemine oturtuldu.

***

Tekelci sermaye ve kır egemenleri arasındaki mücadelede ilk hamleyi birincisi yapmış ve hazırlanan vergi yasasında tarımın etkin biçimde vergilendirilmesini istemiştir. TÜSİAD 14 Kasım 1980 «Olaylara Bakış» adlı yayınında bu konuyu şöyle dile getirmektedir. «GSYİH'nın sektörel dağılışı ile vergilerin sektörel dağılışı tarım sektöründe büyük bir vergi rezervi bulunduğunu... ortaya koymaktadır.» GSYİH'nın % 31,4'ünün yaratıldığı tarımdan toplam vergilerin % 3,5'unun alınmasını yetersiz gören TÜSİAD, tarımın etkin bir biçimde vergilendirilmesini «geliştirilmek istenen piyasa ekonomisi sistemi»nin bir gereği olarak değerlendiriyordu.

1980'lerin ilk aylarında Vergi Yasası'nda yapılan değişikliklerle tarım belli ölçülerde vergilendirildi. Vergi Yasası'nda yapılan değişikliklerin bütçeye 278,7 milyar TL katkı sağlayacağı, tarımdan alınan vergilerin ise bu toplam içinde 55 milyar TL'lik payı olacağı belirtilmiştir. Yasada yapılan en önemli değişiklik muaf olsun olmasın satılan tarım ürünlerinden % 5 vergi alınmasıydı.

Ancak, özellikle büyük toprak sahiplerinden gelen önemli itirazların da (20) etkisiyle bu konuda geri adım atılıp Mart 1981'de getirilen vergilendirme ölçüleri Mayıs ayında yapılan değişikliklerle tarım kesimi lehine düzeltildi (21).

(20) TZOB'un görüşü için bkz. Cumhuriyet 8 Mart 1981.

(21) Mayıs 1981'de Gelir Vergisi Yasası'nda yapılan değişiklikle, Mart 1981'de yapılan değişikliklere göre küçük çiftçi muafiyeti artırıldı. Buna göre, bir yıl içinde 500 bin liraya kadar zirai kazanç sağlayanlar, vergiden muaf tutuldu. Mart 1981'de bu miktar 250 bin liraydı. Buna paralel olarak, vergiden muaf tutulan tarım ekim alanları genişletilirken, vergiden muaf tutulan küçük ve büyük baş hayvanların sayıları da artırıldı.

Mart 1981'de çıkarılan Yasa'da büyükbaş hayvanların 40'ı küçük baş hayvanların 200 adedi vergiden muaf tutulurken, bu miktar büyükbaş hayvanlar için 50, küçükbaş hayvanlar içinde 250 olarak benimsendi. Bu arada meyva ağaçları için de muafiyet artırıldı. Buna göre daha önce meyve veren 500 Antep fıstığı ağacı, 500 zeytin ağacı, 400 narenciye ağacı, 400 elma ağacı, 400 armut, kiraz, vişne, şeftali ağacı, 600 kayısı ağacı vergiden muaf tutulurken, bu miktarlar sırasıyla 750, 1200 475, 700, 700 ve 750 olarak belirlendi. Bu arada, 2 dönüm muz ekim alanı vergiden muaf ikno, üç dönüme çıkarıldı.

Vergi yasasında yapılan değişiklikleri TÜSİAD «bir aşama» olarak değerlendirmekle birlikte yeterli görmemiştir. Satılan üründen % 5 vergi alınması yerinde görülürken artırılan muafiyet oranları ve vergilendirmede işletme büyüklüğü, ağaç, hayvan sayısı v.b. gibi ölçütler kullanılması pek benimsenmemiş, tarımcıların «bu ölçütlerle oynamak suretiyle vergi durumlarını değiştirme gayretlerine meydan vereceğinden yerinde olmamıştır» denmiştir. TÜSİAD'a göre, «asgari ücret üstünde gelir sağlayanların vergiye tabi olmaları şeklinde genel bir hükümle bu konu halledilseydi tarımın vergilendirilmesi hem daha pratik olur, hem de toprak büyüklüğü, ağaç ve hayvan sayılarının küçültülmesi teşebbüsleri bahis konusu olmazdı» (22).

Vergilendirme, tekelci sermayenin tarıma yönelik politika araçlarından yalnızca birisidir. Diğerlerini de saymak gerekir. Özünü, TÜSİAD'ın **«Tarım Raporu»**nda bulduğumuz bu politika demeti ve araçlarını özetlemeden önce tekelci sermayenin yeni birikim modeli bağlamında tarımsal yapıda gördüğü sorunları nasıl tanımladığına değinelim.

3.1 — TÜSİAD'ın Tarım Raporu

TÜSİAD tarımda da ihracat ekonomisi modeline uyarlı düzenlemelerin yapılmasını gerekli görmekte ve bu zorunluluğu şöyle ifade etmektedir: «piyasa ekonomisi modelinde tarım ve endüstri arasındaki gerekli uyum, iki atlı bir arabanın optimum süratine benzetilebilir. Birinin hızı, devamlı olarak öbürünü etkiler, yavaşlayan hızlı gidene yük olur, hızlı giden yavaş gideni sürüklemeye çalışır. Kapalı ekonomilerde hem tarım hem endüstri bir noktadan sonra ekonomi ihracata açılmadığından gelişemezler, sanki araba bir yokuşa hatta duvara rastlamış gibi yavaşlar, durur. Ekonomi dışa açık değilse

(22) TÜSİAD (Mart 1981 71)

tarım da endüstri de iç talebin sınırlarında yavaşlar, tesadüfen veya alışkanlık sonucu yapılan üretim fazlalıkları ihraç edilmekle yetinilir, bu ise ekonominin gerekli hamleyi yapması için yeterli olmaz. Uluslararası maliyetlerin üstünde tarıma girdi sağlayan bir iç endüstri yapısı tarımın gelişmesini devamlı köstekler, tarım üreticilerinin ihracat dövizlerinin serbest piyasa fiyatları altında TL'sına çevrilmesi Türk tarımının dışa açılmasını gizli bir şekilde önler. İç enflasyon ve sosyal yasalar nedeniyle yüksek ücret ödeyen iç endüstri yapısı tarımdaki mekanizasyonu hızlandırır, işgücünün zamansız şehirlere hücumuna neden olur, bu yüzden tarımda da da işçi maliyetleri süratle artar.

Bir ülkede enflasyon günlük yaşantının zaruri bir unsuru haline gelirse sermayeler yatırımlara gidecek yerde gayrımenkul ve kıymetli madenlere akın eder. Tarımsal işletme kurmak için değil, paralarını enflasyonun erozyonundan korumak amacıyla binlerce dönüm tarım arazisi kapatılır veya rastgele işletilir veya boş bırakılır. Siyasal partiler ülkede tarımsal üretimi artıran yatırımlar yerine kısa vadede kendilerine en fazla desteği sağlayacak kamu tarımsal harcamalarını önplana alırlar. Tarım vergileri gerektiği biçimde elealınmaz ve tarımdaki gelir fazlasının önemli bir kısmı yatırımlar için mobilize edilemez» (23).

Ekonominin «dışa açılma»sının hem sanayinin hem de tarımın gelişimi açısından zorunlu olduğunu böylece ortaya koyan TÜSİAD çözümlenmesi gereken sorunları ise şöyle sıralamaktadır:

«Türkiye, toprak dağılımı eşitliği yönünden en kötü durumda olan ülkeler arasındadır. Toprak dağılımı bir ölçüde gelir dağılımını tayin eden faktörlerden sadece bir tanesidir. Hâlâ 40-50 köyün bir aile veya

(23) TÜSİAD (Mart 1981 75-76)

kişiye ait olduğu alanlara rastlanmaktadır. Bazı bölgelerde çiftçinin yarısından fazlası topraksızdır. Ortakçı veya kiracı olarak toprak işleyenlerin sayısı bir milyonun üzerinde olup, bunlar 5,4 milyon hektar araziyi işlemektedir. Her beş çiftçiden biri başkasının toprağını işlemekte ve toprağın uzun vadede ıslahı ile ilgilenmemektedir... Hazineye ait 3,7 milyon hektar arazinin yarıya yakın bölümü ecri misil karşılığı diğer bölümü ise araziyi işlenir hale getirenler tarafından bedelsiz olarak işlenmektedir.»

Toprak sorununu bu biçimde tanımlayan TÜSİAD çözümü ise şöyle belirlemektedir:

«Tarım sektörü planlamasında ana sorun bu sektörün en kısa sürede piyasa ekonomisi koşulları içinde yaşayabilen prodüktif üniteler haline getirilebilmesidir. Bu bakımdan piyasa ekonomisi koşullarını yaratmak üzere alınacak tedbirler endüstriyel ilişkilerle birlikte tarımsal bölgeler itibariyle ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bazı bölgelerde toprak dağıtımı tedbir paketinin bir parçası olabilirken diğer bölgelerde hiçbir önem arzetmeyebilir. Planlama, yönetim ve tarımsal araştırmalarda bölgeler özelliklerine göre desantralize olmalı ve uzmanlaşmalıdırlar.

Tarımda bölgesel toprak düzeni, bitkisel dağıtım, girdi, kredi sorunlarının o bölgenin endüstriyel yapısından ayrı olarak ele alınması mümkün olmadığından bölgelerde tarımdan başlayan endüstride devam eden, son zinciri ihracatın teşkil ettiği entegre projelere öncelik verilmelidir...» (24)

TÜSİAD'ın alınmasını istediği diğer önlemler ise şöyle özetlenebilir:

i) Bölgesel tarım bankaları kurulmalıdır,

ii) Devlet, destekleme politikasında birinci planda

(24) TÜSİAD (Mart 1981 77)

—ihraç edilsin edilmesin— uluslararası fiyatlar garanti etmeli, bunun dışında yapacağı destekleme giderlerini tarım alt yapısına ve entegre projelere harcamalıdır.

iii) Tarım arazilerinin spekülasyon amacıyla veya makul olmayan başka nedenlerle boş tutulmasını önlemek üzere vazgeçirici yasal yaptırımlar programlanmalı ve uygulanmalıdır.

iv) Yapılan incelemelere göre Türkiye tarımında çalışılan günler hububatta ve sınai bitkilerde, sebzelerde 4-5 ay, meyvelerde 2-3 aydan ibarettir. Daha uzun çalışmaları gerektiren özel bitkiler olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan bölgelerin özelliklerine göre üreticilerin boş zamanları ev sanayii tipi işletmeler kurularak veya parça başına yapılar sınai işler yardımı ile değerlendirilmeli ve çiftçi gelirlerinin şehre göç etmeden artırılması olanakları sağlanmalıdır.»

3.2 — *Toprak ve Tarım Reformu Yasa Tasarısının Öngördükleri*

TÜSİAD'ın alınmasını istediği önlemlerin genel anlamda kapitalist sermaye birikimine ne yönde katkılar sağlayabileceğini tartışmadan önce, «Tarım Raporu»nda yeralan önlemler dizisinin büyük ölçüde yansıdığı Toprak ve Tarım Reformu Yasa Tasarısı'nı ele almak yararlı olacaktır (25).

1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası'nı esas alan ve 18 bölüm, 235 madde ve 9 geçici maddeden oluşan tasarının amacının, «Toprağın verimli olarak işletilmesi, birim alandan azami ekonomik verimin alınması, ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapının kurul-

(25) Sözkonusu Tasarı büyük toprak sahiplerinin sert tepkisine neden oldu, tasarının belli bölümlerine Tarım ve Orman Bakanı S. Özbek de itiraz etti. Özellikle Tercüman gazetesinin tasarıya karşı yoğun bir kampanya açtığı görüldü. Nihayet, Tasarı Nisan 1982'de Meclis komisyonundan, değiştirilmek üzere geri çekildi.

ması, topraksız ve az topraklı çiftçilerin topraklandırılması, donatılması, desteklenmesi ve örgütlenmesinin sağlanması» olduğu belirtilmektedir.

Toprak ve tarım reformu uygulamalarına başlamadan önce yapılması gerekli işlemleri hükme bağlayan bölüme göre, Bakanlar Kurulu kararı ile reform bölgeleri ilan edilecek, reform bölgesi olarak ilan edilen alana ait mevcut ve derlenecek bilgiler değerlendirilerek ihtiyaç ve imkân ölçüsünde arazi kullanım planlaması, toprak ve su kaynaklarının geliştirilme ve değerlendirilmesi, arazi developman hizmetleri, altyapının geliştirilmesi, tarımsal yerleşim planlaması, arazi toplulaştırılması, modern tarım işletmelerinin kurulması, tarımsal girdi sağlanması, depolama ve pazarlama ihtiyaçları ile yasanın amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik diğer sosyal ,ekonomik ve kültürel ihtiyaçları içeren bir bölge gelişme planı hazırlanacaktır.

Burada tasarının tüm maddelerine yer verme olanağı bulunmadığından yalnızca tasarının, kamulaştırılacak araziler, kamulaştırma karşılığı, dağıtılacak topraklar ve koşullarına yer verilecektir.

Tasarı, kamulaştırılacak arazileri iki katagoride ele almaktadır. Buna göre «reform bölgesi» olarak ilan edilecek bölgede **«verimli işletilmeyen»**, kiraya veya ortakçıya verilen arazinin tamamı ve Tarım Müsteşarlığı'nın emrine verilecek olan iskan kanunlarına göre devletçe borçlandırılmak suretiyle başka yerlere yerleştirilen kimselerin eski yerlerinde bıraktıkları arazinin tamamı, il belediye ve köy tüzel kişilerinin mülkiyetindeki çayır, mera, yaylak ve kışlakların bu kanun hükümlerine göre belirlenen ihtiyaçtan fazla olan kısımlarına ait tarım arazisi varsa, üzerindeki tarımsal işletme ile ilgili yapı ve tesislerle birlikte kamulaştırılacaktır. İkinci tip kamulaştırılacak topraklar ise, **parçalanmış, dağılmış, şekilleri bozulmuş topraklar.** Bunlar, toplulaştırılarak ıslah edilecek sonra yeniden dağıtlacak. Tasarıda «verimli işletilen» topraklar «toprağın özelliklerine ve bulunduğu yerin do-

ğal ve ekonomik imkânlarına uygun biçimde işlenmesi veya işletilmesi, su ve toprak kaynaklarının korunması, toprak verimliliğinin artırılması bakımından zorunlu ve olağan tedbirlerin alınması suretiyle çiftçilik yapılması» olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, toprak büyüklüğü ne kadar geniş olursa olsun yukarıdaki şartlara uyan **kapitalist tarım işletmelerine ait topraklar kamulaştırma dışı kalmaktadır.**

Tasarı, toprağı kamulaştırılacak olanlara bedel olarak ise, işlemeleri için normlara uygun büyüklükte toprak ve parasal karşılıklar vermeyi öngörmektedir. Tasarıya göre:

> «Aile başkanı ile eşit ve mümeyiz kişilerden çiftçiliği doğrudan doğruya yapan ve geçimini sadece çiftçilikten sağlayanlara arazinin bulunduğu yer, sulak ve kurak olma özelliklerine göre değişmek şartıyla 140 ile 2065 dönüm arasında arazi bırakılabilecek. Kamulaştırmaya esas olan toprak varlığının hesaplanmasında sözkonusu kişilerin tapulu veya tapusuz topraklarının tamamı dikkate alınacak. Sahibine bırakılacak topraklar, mümkün olduğu kadar toplu halde ve yararlanmaya elverişli biçimde aile üyelerinin hakları gözetilerek aile başkanları tarafından seçilecek.»

Tasarıda, kamulaştırılacak topraklara verilecek parasal karşılık konusundaki ölçüt ve ödeme biçimi konusunda şöyle denilmektedir:

> «Arazinin kamulaştırma karşılığı kamulaştırma tarihindeki alım satım bedelidir. Alım satım bedelinin tesbitinde arazinin iklim bölgesi, kullanma şekli, sulama, ulaştırma, pazarlama gibi etkenler gözönünde tutulur. Kamulaştırma karşılığı, sahibinin bildirdiği son Emlâk Vergisi değerini geçemez.
> Kamulaştırma karşılığının % 25'i peşin ödenir. Bu miktar 1 milyon liradan az olamaz, bakiye 9 yıllık eşit taksitlere bağlanır. Taksitler 500 bin liradan az olamaz. Sahibi bulunduğu araziyi doğrudan doğru-

ya işleten çiftçinin arazisinin tamamının kamulaştırılması halinde, karşılığı peşin ödenecek ilk taksidi 3 milyon 500 bin liradan az olamaz. Küçük sayılanların topraklarının kamulaştırma karşılığının tamamı peşin ödenir. Tarımsal işletme ile ilgili olmayan yapı ve tesisler gerekli görüldüğü takdirde müsteşarlık tarafından kamulaştırılabilir. Bu takdirde karşılığı tamamen peşin ödenir.»

Toprak ve Tarım Reformu Kanun Tasarısı'nda kamulaştırılan topraklardan takside bağlanacak miktar için, hak sahibine müsteşarlık tarafından «isme yazılı borç senedi» verileceği, senetlere her yıl devlet tahvillerine ödenen miktarda faiz nisbeti uygulanacağı hükme bağlanıyor. Hak sahibi, hisse senedi ile ödeme talep ettiği takdirde, kamulaştırma karşılığının % 10'u kendisine peşin ödenecek, kalan miktar için «kalkınmada öncelikli yörelerdeki veya reform bölgesinin bulunduğu illerdeki sınai teşebbüslerin isme yazılı hisse senetleri» verilecek. Bu hisse senetlerine devletçe 9 yıl süreyle devlet tahvillerine ödenen faiz oranının yıllık temettü garantisi tanınacak.

Bu uygulamayla da kamulaştırılacak topraklara karşılık verilecek paranın tekrar kapitalist sermaye birikimine katkıda bulunması, üretken faaliyetler dışına aktarılmaması amaçlanmaktadır. Prekapitalist unsurların bu yolla kapitalistleştirilmek istenmesi de madalyonun diğer yüzündeki gerçektir.

Tasarıda kamulaştırılacak toprakların dağıtılacağı üreticilerin şu özelliklere sahip olması gerekiyor:

«Türk vatandaşı olmak, medeni hakları kullanabilmek, dağıtım duyurusunun yapıldığı tarihde en az 3 yıldan beri sürekli olarak o bölgede ikamet etmek ve dağıtımdan yararlanabilmek için talepte bulunmak, kanun hükümlerine aykırı eylemler dolayısıyla arazisi kamulaştırılmamış olmak, arazisinin tümünü veya bir kısmını 26 Temmuz 1972 tarihinden sonra herhangi bir şekilde elden çıkarmamış olmak,

çiftçilik yapmaya elverişli olmak, 65 yaşını geçmemiş bulunmak, reform ilân edildiği tarihte çiftçilik dışında başka bir işle meşgul bulunmamak.»

Tasarı bu maddeyle de gerçekten çiftçilik yapmaya «niyeti» olanlara toprak dağıtmayı öngörmekte. şehirlerden kırlara bir dönüşe olanak tanımamak için de «en az 3 yıldan beri o bölgede çiftçi olarak bulunmak» koşulunu getirmektedir. Kırlara dönüşün yaratabileceği bir olumsuzluğun, şehirlerdeki yedek sanayi ordusunun azalması bunun da sınai ücretlerini etkilemesi olacağı açıktır.

Tasarıda, dağıtılacak toprağın miktarı ise şöyle tanımlanmaktadır:

«Toprak dağıtımından yararlanacaklara yeterli tarımsal gelir sağlayacak miktarda toprak verilir, yeterli toprak miktarının tespitinde Ticaret Bakanlığı'nca yayınlanmış, 1980 yılı toprak eşya fiat indekslerine göre 1980 yılının 120 bin lirasına tekabül eden tarımsal gelirin sağlanması esas alınmıştır. Tarımsal gelir, brüt gelirden işçilik ve arazi borç taksitleri hariç, üretim için gerekli diğer masrafların çıkarılmasından sonra kalan miktardır.»

Tasarıya göre topraklandırılanlara verilecek arazi genişliği, varsa kendi toprakları ile birlikte toprağın özelliğine göre değişmek şartı ile 20 ile 295 dönüm arasında olabilecek.

Ayrıca, yeterli miktarda toprağı olmayan çiftçilere toplu olarak toprak verilebildiği takdirde çiftçinin sahip bulunduğu eski arazi parçaları, müsteşarlığın emrine geçecek, bu arazinin kamulaştırma hükümlerine göre belirlenecek karşılıkları toplu şekilde verilecek, toprak için borçlandırılacak miktardan düşülecek. Dağıtılacak yeterli toprak bulunmayan veya kalmayan reform bölgelerindeki çiftçi aileleri talepte bulundukları takdirde başka bölgelerde topraklandırılarak, iskâna tabi tutulabilecekler.

Bu noktada da yapılacak toprak reformuyla **küçük üreticiliğin yaygınlaştırılmak istendiği** ortaya çıkmakta-

dır. Küçük işletmelere dayalı bir tarım yapısının «üretken» hale getirilmesiyle sermaye birikimi sürecine ve sistemin esenliğine (bekasına) sağlanacağı umulan katkıları ileride ele alacağız.

Reformdan yararlanacak üreticilerin, toprak dağıtımından doğacak borçları ise tasarıda şöyle ifade edilmektedir:

> «Dağıtımdan yararlananlar müsteşarlığa borçlanırlar, borçlar müsteşarlıkça tespit edilecek aylarda başlamak suretiyle 15 yılda 15 eşit taksitte faizsiz olarak ödenir.
>
> Dağıtılan toprağın mülkiyeti, hak sahiplerine teslim tarihinden itibaren hesaplanan 5 yıllık deneme süresi sonunda, Toprak ve Tarım Reformu Bölge Başkanlığı'nın talebi üzerine toprak verilen adına tapuya tescil edilir. Tescil için toprakların deneme süresi içinde kanun hükümlerine göre, işlenmiş olması zorunludur. Aksi halde kanunla verilen haklardan yararlanamaz. 5 yıllık deneme süresi içinde arazi, aday çiftçi tarafından sözleşme ile kiralanarak işletilir. Her yıl için ödenecek kira bedelleri müsteşarlıkça tesbit edilir. Aday çiftçiden alınacak kira bedeli, ilerde borçlanma karşılığı ödenecek taksitlerden mahsup edilir, dağıtılan topraklar hiçbir şekilde taksim edilemez.»

Topraklandırılan köylünün, tapu verilmeden önce 5 yıl süreyle bir «aday» olarak «üretkenlik sınavı»na tabi tutulması ve kira bedeline zorunlu kılınması, genel anlamda tarımda sağlanmak istenen dinamik, üretken yapının gerçekleştirilmesinin zorlayıcı bir unsuru olmaktadır. Ulaşılmak istenen en önemli hedeflerinden birinin de bu olduğu TÜSİAD raporunda açıkça yeralmaktadır.

Zaten, tasarının genel anlamda TÜSİAD'ın «Tarım Raporu»nda yer alan önlemler dizisine yanıt verdiği, yapılacak bir karşılaştırmada kolaylıkla görülebilmektedir.

3.3 — *Tarım Reformunun Yeni Birikim Modeliyle İlişkisi*

Tarım Reformu Tasarısı gerçekleştiği taktirde Türkiye toplumsal formasyonun yapısında ne gibi değişimleri beraberinde getirecek; iktidar blokundaki dengeleri ne yönde etkileyecek, yeni birikim modeline ne gibi katkılar' sağlayacaktır?

Bu sorunların yanıtına, kamulaştırılacak toprakların nitelikleriyle başlayalım. «Verimli işletilmeyen» topraklar —ki bunların büyük bir bölümü toprak ağalarının mülkiyetindedir— atıl tutulan üretim güçleri anlamına gelir. Bu toprakların kamulaştırılarak üreticilere dağıtılması ve etkin biçimde işletilmesi tarımda gerek mutlak gerekse göreli olarak daha anlamlı bir artık kitlesini yaratabilecektir ki bunun da sermaye birikimi sürecine katkısı küçümsenemez. Aynı etki, kuşkusuz kiracılık veya ortakçılıkla işletilen toprakların kamulaştırılmasıyla da mümkün olabilecektir.

Ülkemizde kiracılık veya ortakçılık biçiminde gözüken işletme biçimi esas olarak iki kategoride elealınabilir (26). Bunlardan birincisi, büyük toprak ağalarının küçük üreticilere ortakçılık, kiracılık/ortakçılık işletme biçimi olarak yarı feodal ve/veya küçük meta üretimi ilişkisi içinde kiraladığı topraklardır. İkincisi ise, küçük veya büyük toprak sahiplerinin kapitalist tarım işletmelerine (bunlar bazen sanayi işletmeleriyle entegre de olabilirler) kiraladığı topraklardır.

Kanımızca, reform bölgesi içine girecek olan kiracı-ortakçı topraklar ağırlıkla, birinci tür toprakların yeraldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olacaktır. Bu bölgelerde, toprak ağası-ortakçı yapısı, yarı-feodal niteliktedir.

---

(26) Türkiye'de 1963 ve 1970 tarım sayımları, kiralanan (veya esas olarak kiracı-ortakçı olan işletmelerin işlediği) araziyi sırasıyla toplam ekilen alanın % 14,7'si ve % 10,2'si olarak göstermektedir. Varlıer'in 1973 verilerinde ise aynı oran % 26,4'tür. (Varlıer: 1978: Bölüm III).

Bilindiği gibi, ortakçılık ilişkisinde ürün, toplandıktan sonra toprak ağasıyla ortakçı arasında belirlenmiş bir oranda ve aynî olarak paylaşılmaktadır. Tarımsal üretimin, toprak ve emek dışındaki girdileri ise toprak ağasıyla ortakçı arasındaki geleneğe göre veya anlaşma ile sağlanmaktadır. Köylü, yasal olarak özgür olsa bile fiilen toprağa bağlı kalabilmektedir. Ağanın köylü üzerinde ekonomik baskısının yanı sıra politik egemenliği de sözkonusu olabilmektedir. Toprak sahibinin topraktan koptuğu ve bir rantiye olarak şehirlerde bulunduğu kiracılık durumunda ise köylü üretim aracına kısmen sahiptir. İş araçları kendisinindir, toprak ise kiraladığı topraklar dışında mülk araziyi de işlediği ölçüde kısmen kendisine aittir. Bu durumda, feodal bağımlılık ilişiklerinin sözkonusu olmaması üreticiye bağımsız çiftçi niteliğini kazandırmıştır. Kiracılık ilişkilerinde toprak sahibine toprak kirası ödenir. Ancak kira, nakdi değil, ürüne bağlı olmadan götürü usulde saptanır.

Pazarla bağı olan küçük üreticilik yaygın ve ağır bir tefeci - tüccar sömürüsüne de maruzdur. Özetle, kiracı küçük üreticiliğin yanı sıra büyük toprak mülkiyetine dayalı yarı - feodal ortakçılık ilişkileri, kırdaki egemen sınıflara ticarî kâr, faiz, feodal rant ve toprak kirası biçimlerinde sömürü kategorileri yaratmaktadır. Bu yapı içinde kır egemenleri tarımdaki teknik ilerleme türlerine de karşıdırlar. Çünkü modern tarım araçlarının, girdilerinin kullanılması (tefeci tüccar ve toprak ağalarının aynı unsurlarda birleştiği, üreticinin kiracı ve borçlu olduğu ve ürününü tüccar aracılığıyla ve ona bağımlı olarak pazarlayabildiği bir yapıda) üreticinin gelirlerini artırabilecektir. Başka bir deyişle teknoloji kullanımı, küçük üreticinin borç gereksinimini ve tüccara bağımlılığını azaltacak, tefeci-tüccar sömürüsünü hafifletebilecek, genel olarak elinde kalabilecek artığı fazlalaştırarak onun ekonomik bağımsızlık olanağını genişletebilecektir. Tüm bu gelişmeleri sağlayacak tarımsal tekniklerin kır egemenlerinin çıkarlarına ters düşeceği ve dolayısıyla yenilikle-

re karşı çıkacakları açıktır. Bu da durağan bir tarım yapısının sürmesi demektir.

Oysa, tarımsal ürün fazlasına kesin bir gereksinime duyan tarım-dışı kapitalist kesimin gelişme, büyüme ve biriktirme kanalları bu sınırlamalar altında tıkanmaktadır. **Bu durumda çözüm, tarımsal artığın kır egemenlerine gidişini önlemek, ek önlemlerle artığı fazlalaştırmak ve tarım dışına kanalize etmek olarak belirmektedir. Bunun önkoşulu da tarımın daha fazla artık kitlesi yaratmasına olanak tanıyacak dinamik bir gelişme sürecine girmesi, yüksek bir üretkenlik düzeyine ulaşması, prekapitalist yapının karakterize ettiği durağanlığın aşılmasıdır. Bu hedefin önemli bir aracı olarak da toprak reformu görülmektedir.** Kamulaştırılacak toprağın dağıtılmasıyla yaratılacak yeni küçük üreticilik kesimi, ek önlemlerle (altyapı, sulama ,bölgesel tarım bankaları, kooperatifler, entegre projeler v.b.) üretken ve dinamik bir yapıya kavuşturulmak istenmektedir. Bu, aynı zamanda, ticarî kâr, faiz, toprak kirası, feodal rant gibi sömürü kategorilerini yaratan, dolayısıyla «kâr» kategorisinin alanını daraltan üretim ilişkilerinin belli ölçülerde tasfiyesi anlamına da gelecektir.

Küçük üreticiliğin tarımsal ürün fazlasını artıran, tarım dışı kapitalist sektörün gelişme, büyüme ve sermaye birikimi kanallarını besleyen bir özelliğe kavuşturulabileceğini bugün, birçok ampirik araştırma da doğrular görünmektedir. Bu bağlam içinde küçük üreticiliğin kapitalist tarım işletmelerinden bile üretken olduğu ve tercih edilmesi gerektiği savunulmaktadır. O kadar ki, Dünya Bankası da bu görüşe katılmakta ve **1980 Dünya Gelişme Raporu**'nda **«küçük üretkendir»** diyebilmektedir. Rapor'da küçük işletmelerin büyük tarım işletmelerine üstünlüğü vurgulanarak Hindistan ve Brezilya'da yapılan incelemelerden örnekler verilmektedir:

> «1950'li yıllarda Hindistan'ın altı eyaletindeki yaklaşık 3000 tarım işletmesinde yapılan Çiftlik İşletmeciliği Araştırmaları, işletme arazisi büyüdükçe

dekar başına üretimin düştüğünü ortaya koymuştur. Yeşil Devrim diye adlandırılan yüksek verimli tohumluğun kullanılması bile bu sonucu değiştirmemiştir.

Uygulamalı Ekonomik Araştırmalar Ulusal Konseyi, 1968-69, 1969-70 ve 1970-71 yıllarında dört bin aileyi kapsayan bütün ülkeye yaygın bir tarama yapmıştır. Yeşil devrimin yayılmasıyla küçük ve büyük çiftlikler arasında verimlilik farkı bir ölçüde azalma eğilimi göstermekle birlikte ve toprak niteliğinden veya sulamadan doğan farklılıkların düzeltilmesine karşın, küçük işletmelerin verim üstünlüklerini belirgin biçimde sürdürdükleri ortaya çıkmıştır.

Bu araştırma, yüksek verimli çeşitlerin ekiliş oranlarında işletme büyüklüğüne göre bir fark olmadığını da göstermiştir. İşletme büyüklüğü ile sermaye ve işçi kullanımı arasındaki ilişkiyi saptamak üzere yapılan değerlendirmelerde ise, işletmeler büyüdükçe birim alanda daha az sermaye ve işgücü kullanıldığı, özellikle kullanılan işgücünün azaldığı ortaya çıkmıştır.

Küçük işletmelerde aile tarımı yapıldığı, ailenin kendi işgücü kullanıldığı için, ödenen ücret az olmaktadır. Buna karşılık büyük işletmeler parayla işçi tutmak zorunda oldukları için daha az işçi kullanma yolunu seçmektedirler» (27).

Dünya Bankası Raporu Brezilya ile ilgili olarak da şu açıklamayı yapıyor:

«Dünya Bankası ile Brezilya'nın resmi Bölgesel Gelişme Örgütü olan SUDENE 1973 yılı sonunda ve 1974 başında, ülkenin yoksul Kuzeydoğu bölgesinde sekiz bin tarım işletmesini kapsayan ayrıntılı bir inceleme yapmıştır. Bu inceleme, tarım işletmeleri büyüdükçe arazi ve işgücü kullanma eğiliminin hız-

(27) World Bank (1980 42)

la ve sürekli olarak azaldığını göstermiştir... Küçük işletmelerin büyük işletmelere göre hektar başına 5 ila 22 kat daha çok işçi kullandıkları saptanmıştır.»

⁂

Küçük üreticiliğin yaygınlaşması geniş anlamda kapitalist sermaye birikiminin gelişimine iki yönlü katkıda bulunmaktadır. Bunlardan birisi, tarım sanayi fiyat ilişkilerinin sanayi lehine cereyan etmesi, diğeri ise sanayi ücretlerini düşürücü ve bunalımları azaltıcı etkisidir. Bunları ayrı ayrı ele alalım.

1 — Bir kere, küçük üreticiliğin yaygınlaşmasıyla bazı sömürü kategorilerinin yanı sıra mutlak rant kategorisi de fiilen tasfiye olmaktadır (28). Küçük meta üretimi sadece rantı değil sermayenin ortalama kârını içermeyen fiyatlarla bile yetinebilmektedir. Bu konu Marx'ca şöyle ifade edilmektedir:

> «...toprak parçası sahibi köylünün toprağını işlemesi ya da işletmek üzere satın alması için, normal kapitalist üretim tarzında olduğu gibi, tarım ürünlerinin piyasa fiyatının, ona ortalama kâr getirmeye ve hele bu ortalama kârın üzerinde rant biçiminde bir sabit fazla getirmeye yetecek yüksekliğe çıkması gerekli değildir. Bu yüzden piyasa fiyatının, ürünün ya değerinin ya da üretim fiyatının düzeyine yükselmesi gerekmez. Tahıl fiyatlarının, küçük köylü mülkiyetinin ağır bastığı ülkelerde, kapitalist üretim tarzına sahip ülkelerdekinden daha düşük olmasının nedenlerinden biri budur. En az elverişli koşullarda çalışan köylülerin artı-emeğinin bir bölümü, topluma bedavadan verilir ve üretim fiyatının düzenlenmesine ya da genel olarak değer yaratılmasına hiç girmez. Dolayısıyla, bu düşük fiyat,

(28) Boratav (1980 128)

üreticilerin yoksulluğunun bir sonucudur, hiç de onların emek üretkenliklerinin bir sonucu değil» (29).

Bu durum, küçük üreticilerin sadece aile emeğinin yeniden üretimi ve maddi üretim giderlerinin karşılanmasını sağlayan fiyatlarla, tarım dışı kesimle mübadele ilişkilerini sürdürebileceğini göstermektedir. Açıktır ki bu ilişki, üretim araçlarına hukuken sahip olan küçük üreticinin fiyat ve bölüşüm ilişkileri bakımından, sermayeye karşı fiilen «ev işçisi», «yarı proleter» statüye dönüşmesi anlamına gelir (30). Bu ilişkinin tarım dışı kapitalizmin gelişme olanakları bakımından olumlu bir ortam yarattığı açıktır. Çünkü, tarımsal ürünlerin diğer işletme türlerine oranla göreli olarak ucuzlaması, tarım dışı sermaye birikimi için elverişli koşulların oluşması anlamına gelir. Tarım ürünlerindeki ucuzluk, bir yandan işçilerin tüketim sepetindeki malların ucuzlatılması, dolayısıyla parasal ücretlerin düşük tutulmasına olanak verirken, öte yandan da tarımsal malları girdi olarak kullanan sanayilerin maliyetini düşürerek kâr oranlarını yükseltici bir etkide bulunur.

2 — Küçük üreticiliğe dayalı bir tarım yapısı; ucuz tarımsal ürünler → düşük parasal ücretler → düşük maliyetli sınai üretim → yüksek kâr oranı ilişki zincirine olumlu katkılar sağlayabildiği gibi tarım dışı emekgücü piyasası üzerinde de sanayi kapitalistleri lehine etkiler yaratır. Bu etkileri açalım: Bilindiği gibi, kentsel merkezlerde —üretken olmayan— işportacılık gibi faaliyetlerde barınan bir emek fazlası bulunmaktadır. Bu unsurlar özellikle sanayi sermayesi için bir yedek sanayi ordusu işlevini, tarımda mülksüzleşmeyi zorlamadan görecek durumdadırlar. «Kentlere yığılmış ve büyük bir kısmıyla örgütlü işgücü piyasasını kuşatmış bulunan fazla nüfusun, kapitalist bir ortamda varolabilmesi, yaşayabilmesinin nedenleri araştırıldığında, bunların yarı köylü

(29) Marks (1894 844)
(30) Boratav (1980 127)

nitelikleri temel açıklayıcı nedenlerden biri olarak ortaya çıkar. Farklı bir ifadeyle, kırsal kesimde köylü işletmesi varlığını sürdürürken, tasfiyeye uğramadan kendi bünyesindeki fazla emeğin bir kısmını, özellikle genç ve erkek nüfusu, tarım dışına pompalayabilmektedir. Kente, düzenli iş bulması gerekmeden gidebilen, marjinal faaliyetlerde bir süre hayat alanı bulabilen bu nüfus, işsizlik ve bunalım anlarında ricat edebileceği bir sığınağa, yani köylü işletmesine sahip olduğu için, tarım dışına rahatça kayabilme cüretini gösterebilmektedir» (31). Bu durumda aile emeğinin, köyde kalanının yeniden üretimi (kadınlar, küçükler, sakatlar, yaşlılar) tarımsal küçük işletmeden karşılanırken, diğer bölüm (yetişkin erkeklerden bazıları) tarım dışından sağladığı gelirle yaşamını sürdürebilmektedir. Bu durum sanayideki emek-gücü piyasasının ücret oluşumunda belli özellikler yaratmaktadır. Şöyle ki; köylünün ailesi ile birlikte kente göçtüğü ve kırdan geliri olmadığı durumda, aile üyelerinden birinin fabrikaya işçi girmesi halinde satacağı emekgücüne karşılık talep edeceği ücret, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimini hesaba katma durumundaki ücret olacaktır. Oysa, ailenin köyde kalması ve zorunlu tüketimini kendi köylü işletmesinden sağlaması durumunda, işçinin ücret talebi birinci durumda olduğu gibi (kendisi ve ailesinin yeniden üretimi) bir zorlama koşullarında olmayacaktır. Dolayısıyla, sanayici kapitalistin işçiye ödeyeceği ücretin emekgücünün değerinden az olması mümkün olmaktadır. Bu durumda, köylü işletmesi tasfiyeye uğramadan hatta mülksüzleşme önlenerek köylü işletmesinin toprak reformuyla daha da yaygınlaştırıldığı bir model, bir yandan bu kesimde üretken olmayan emek fazlalarının barınıp, geçinmesine olanak sağlayarak emekgücü piyasasında kapitalistler lehine nesnel koşullar yaratır; öte yandan ailenin bir bölümünün tüketimini köylü işletmesinden karşılayarak ücretin alt sınırını

(31) Boratav (1980 130)

emekgücünün değerinin altına çekebilir; bu durumun da sermayeye oldukça elverişli koşullar yarattığı açıktır.

3 — Sürecin bu yönde gelişiminin politik düzeyde de sistemin esenliğine katkıları olabilir. Şöyle ki, bu türden bir «mülksüzleşmemiş proleter» eklemlenmesi kentli emekçi kitlesine ve doğrudan işçi sınıfına çok güçlü küçük burjuva ve lümpen damgalar vurabilir; buna ek olarak içerdiği göreli esneklik öğelerinin de katkısıyla etkili sınıf bilinçlenmelerine ve sınıf mücadelelerine engeller oluşturan dengeler yaratarak, sistemin işlerliğine ve esenliğine önemli katkılar sağlayabilir (32).

4— Genel olarak bağımlı ülkelerde toprak reformu önlemlerine başvurulmasının bir nedeni de topraksız köylülüğün, toprak talebi temelinde düzene olan karşıtlığının nötralize edilmesidir. Topraksız köylülüğün toprak talebinin nelerle kucaklaşabileceği ve düzen açısından ne anlamda tehlike taşıyabileceği ABD eski Hindistan Büyükelçisi C. Bowler tarafından şöyle ifade edilmekteydi:

> «Asya, Afrika ve Latin Amerika'da kalkınma yolundaki ülkelerde uzun yıllar süren gözlemlerim sonucunda ulaştığım görüş şudur ki, bu hayati önemli olan bölgelerde en önemli ekonomik ve politik sorun toprağa kimin sahip olduğudur. Toprağın az sayıda kişinin elinde olduğu ülkelerde milyonlarca topraksız köylü büyük bir güvensizlik hissi içerisinde, kararlı komünist ajitatörlere kolay bir hedef oluştururlar» (33).

(32) Baratav (1980)

(33) Melville and Melville (1971 9) Evren, 21 Ekim 1981'de Urfa'da halka hitaben yaptığı konuşmada şöyle demektedir
«Toprak tarım reformu kanun tasarısı son şeklini almıştır. Yakında MGK'de görüşülerek çıkarılacaktır. Böylece topraksız köylü kalmayacaktır. Toprağı olmayan bu milletin gerçek efendisini, yani köyluyu toprak sahibi yaparak köyden şehirlere göç de önlenmiş olacaktır. Bir süre önce böyle bir kanun çıkmıştı. Ama Anayasa Mahkemesi bunu bozmuştu. Şimdi yeni bir kanun tasarısı hazırlanmış, Konsey gündemine alınmıştır. Ve en kısa zamanda çıkarılacaktır. Bir zamanlar burada Apo ve PKK diye bir örgüt türemişti. Bunlar toprak reformu konusunu dillerine dolamışlar, köyluyü istismar ederek birçok vatandaşımızı hainice öldürmüşlerdi. Şimdi bu kanun çıkınca kimse bu konuyu bir daha ağızına alamayacaktır.» (Milliyet, 22 Ekim 1981).

Özetleyecek olursak, tekelci sermayenin benimsediği yeni birikim modeli, TÜSİAD «Tarım Raporu»nda da dile getirildiği gibi tarımın daha çok artık kitlesi yaratmasına olanak sağlayacak dinamik bir gelişim sürecine girmesini; altyapı yatırımları, yeni tekniklerin uygulanmasıyla yüksek bir üretkenlik düzeyini gerçekleştirmesini, kısacası prekapitalist modelde vücut bulan durağanlığın aşılmasını gerektirmektedir. Bu hedeflere varılmasında toprak reformu (ek önlemlerle birlikte tarım reformu) tefeci-tüccar, toprak ağası gibi prekapitalist unsurları, kamulaştırma karşılığı hisse senedi verme yoluyla burjuvalaştırmak, bu kesimlerin elkoyduğu ticari kâr, rant, toprak kirası gibi kâr oranlarını düşüren kategorilerin tasfiyesini sağlamak ve sisteme hayatiyet kazandıracak tarzda küçük üreticiliğe dayanan bir tarımsal modeli oluşturmak için gerekli görülmektedir.

Kuşkusuz bu hedefler, iktidar blokunda çelişkili bir ittifak içinde yeralmış bulunan tekelci sermaye ile prekapitalist tarım egemenlerinin arasında dozu yükselebilecek bir çatışmayı gündeme getirmektedir. Bu çatışmanın galibini de yine bu sınıflar arasındaki mücadele belirleyecektir. Ancak görünen o ki; tekelci sermaye eline geçirdiği bu tarihi fırsatı bu kez kaçırmama niyetindedir.

4 — Ek Gözlemler

Daha önceki bölümlerde ele almaya çalıştığımız egemen sınıf bölümleri/fraksiyonları arasındaki hesaplaşma, geniş anlamda sermayenin kendi içinde ve çok değişik konular üzerinde de sürmektedir. Bu bölümde daha önce saptadığımız başlıklara girmeyen bazı gözlemlere yer vereceğiz.

Tekelci Sermaye-TIR Nakliyatçıları Çatışması: 1980'lerle birlikte ihracattaki göreli hareketlenme uluslararası taşımacılık sorununu da beraberinde getirdi. Ne var ki, tekelci sermaye TIR nakliyatçılarının taşıma tarifelerini

yükseltmelerinden yakınıyor, bu tutumun ihracatı baltaladığından şikayet ederek «TIR monopolünün yıkılması» gereğinden sözediyordu.

1977 yılında alınan bir kararla TIR ithali yasaklanmıştı. Bu yasak nedeniyle yurt dışından TIR ithal edilemediği için Türkiye'deki TIR kamyonu sayısı 1977 yılından 1981'e kadar hiç artmadığından, elinde TIR kamyonu bulunduran nakliyatçılar nakliye fiyatlarını belirleme olanağını da ellerinde tutuyor, aralarında kurdukları Nakliyatçılar Derneği'nde eşgüdümlü hareket edebiliyorlardı. TIR nakliyatçılarının en büyükleri ve TIR sayıları şöyleydi: Transtitko (117 adet); Tuzcuoğlu (70 adet), Selamoğlu (72 adet), Sunguroğlu (60 adet), Egeman (50 adet), Umat (41 adet), İrfan Solmazer (40 adet), Horoz Nakliyat (30 adet), Ekontur (30 adet).

Tekelci sermayenin TIR nakliyatçılarından şikayetleri etkisini, Ticaret Bakanı K. Cantürk'ün 22 Ocak 1981'de İstanbul Sanayi Odası'nda yaptığı konuşmada gösteriyordu. Cantürk: **«Maliyet artışlarına yolaçan nakliyat tekellerini ortadan kaldıracağız. Nakliyat şirketlerinin fiyatları artıran tutumlarını önleyecek müeyyideler var»** (34) diyordu. İzleyen günlerde TIR ithali serbest bırakıldı ve teşvik uygulamalarından yararlandırıldı. Sağlanan teşviklere göre TIR ithalinden gümrük vergisi alınmamaktadır. Ayrıca TIR kamyonu alanlar özkaynaklarının %50'si kadar düşük faizli kredi kullanabilmektedirler. Ancak teşviklerden yararlanabilmek için uluslararası taşımacılık yapmak ve TIR'ların 5 yıl süreyle satılmaması koşulu getirilmiştir. Teşviklerin yürürlüğe girdiği 1980'de ülkemizde 3500 adet olan TIR sayısı 1982 ortalarında 6000'e çıktı. 1981 Ocak-Kasım ayları arasında verilen teşviklerin yatırım tutarı 907,7 milyar TL'ydi ve TIR yatırımları bu toplam içinde 397,2 milyar lira ile % 43 dolayında bir paya sahipti. TIR filosu kurmak amacıyla teşviklerin bü-

(34) Günaydın, 22 Ocak 1981.

yük bölümünden yararlananlar Sabancı, Koç, Transtürk, Kozanoğlu-Çavuşoğlu gibi tekelci sermaye fraksiyonları oldu. Sabancı Holding Japon otomotiv sanayinin önde gelen bir kuruluşu ile anlaşma yaparak 200 TIR kamyonu getirerek kendi nakliyat filosunu kurdu. Transtürk Holding ise 150 TIR'lık bir filo kurmak üzere harekete geçti. Kozanoğlu-Çavuşoğlu grubu ise bünyesinde kurduğu Enternasyonal Nakliyatçılık T.A.Ş. ile nakliye işine de girişiyordu.

Bu durum karşısında Uluslararası Nakliyatçılar Derneği karşı atağa geçmek istiyor ve önce Sanayi ve Teknoloji Bakanı'na sonra Özal'a başvuruda bulunarak holdinglerin TIR filosu kurmalarının «Türk TIR'cılığında duraklamaya yolaçacağı»nı bu nedenle «gerekli önlemlerin alınması»nı istiyordu (35). Ancak bu talepler yanıtsız kalacaktı.

Ticaret ve Sanayi Odalarında Tekelci Sermayenin Hegemonya Kurma Çabaları: Tekelci sermayenin önemli hamlelerinden birisi de yarı resmi organlar olan Ticaret ve Sanayi Odalarında hegemonya kurmasıyla ilgilidir. Gerçi birçok Oda tekelci sermayenin egemenliği altındadır, ancak irili-ufaklı tüm tüccar ve sanayicilerin üye olduğu bu kuruluşlardaki «çatlak sesler» tekelci sermayeyi rahatsız eder boyutlara da ulaşmıştır. Bazı Odalarda, tekelci sermaye fraksiyonlarından bazılarının yönetimde egemenlik kurmasına karşı etkili «cephe»ler oluşturulduğu görülebilmektedir. Bunun son örneği 1982'de İstanbul Sanayi Odası Genel Kurulu'nda yaşanıyor, Sabancı'nın Oda Meclisi'ne girmemesi için etkili tavırlar alınıyor, sorun mahkemelere sıçrıyor ve Sabancı direterek Meclis'e giriyordu.

Tekelci sermayenin Odalarda hegemonya kurma konusunda önündeki «seçim sistemi engeli»nin dile getirilmesi ve benimsediği çözüm önerisi, 2. Türkiye İktisat

(35) Hürriyet, 4 Mayıs 1981.

Kongresi'nde Koç'un has adamı Hulki Alisbah'ın tebliğinde görülebilmektedir:

> «Oda seçimlerinde demokratik kuruluşlara kayıtsız ve şartsız uyulmak istenmiş, seçme ve seçilme haklarına —kuruluş müddetlerine göre mahdut kısıtlama dışında— herhangi bir kayıt konmamıştır. Seçme hakkının tahditi elbette sözkonusu olamaz. Fakat, seçilmede sanayi ve ticaretin kendi gruplarında ağırlığını teşkil eden müesseseler bu haktan ağırlıkları nispetinde istifade edememektedirler.
> Her meslek grubunda, o meslek grubu adına söz söylemeye yetkili olabilecek büyük kuruluşlar, çoğunluğu oluşturan küçük müesseseler karşısında seçim dışı kalmaktadırlar.»

Sorunu böyle tanımlayan Alisbah çözümü ise şöyle önermektedir:

> «...Sanayi ve Ticaret odaları yetkili komite, meclis ve heyetleri seçiminde, seçim ehliyeti için asgari bir istihdam gücü veya asgari bir üretim gücü ve mesela ihracatla ilgili komitelerde, asgari bir dış satım kapasitesi gibi makul ölçüler konulması gerektiği kanaatindeyim» (36).

Tekelci sermayenin bu konudaki sorunları, hazırlanmakta olan bir yasa tasarısıyla çözüme kavuşturulmak üzeredir. Tasarı, küçük ve orta boy sanayici ve tüccarları Ticaret ve Sanayi Odalarından ayıklayarak, esnaf ve sanatkârlarla yeni bir Oda çatısı altında toplamayı; Ticaret ve Sanayi Odalarını büyüklere bırakmayı, böylece de tekelci sermayenin bu alanda da hegemonyasını pekiştirmeyi hedeflemektedir.

İnşaat Müteahhitlerinin Ayrı Bir Oda Kurma Talebi: Büyük inşaat müteahhitlerinin örgütü olan Türkiye İnşaat Müteahhitleri İşveren Sendikası (TİM-SE) kendileri için yarı resmi nitelikte ayrı bir Oda kurulmasını talep etmek-

(36) Alisbah (1981 135-136)

te, mevcut Odalar ise bu talebe karşı çıkmaktadırlar. Tim-Se Başkanı mevcut Odalar hakkında şöyle konuşmaktadır:

> «Odalar Birliği'nden sonra bizim oda kurmamıza karşı çıkan İTO'nun başkanı Sayın Kuşçulu, Türk ekonomisinin lokomotifi olan inşaat sektörünü içinde bulunduğu bunalımdan kurtarmak için ne gibi bir çaba harcadı merak ediyoruz... Ticaret Odaları, müteahhitlerden kanun gereği yıllık aidat alırlar. Karşılığında hiçbir şey vermezler. Bu savurganlık değil midir?» (37).

Tim-Se, kurulmasını istedikleri Odanın üstleneceği işlevleri şöyle sıralamaktadır:

> «İşini ciddiye almayarak kamu sektörünün veya özel sektörün işini geciktirmeyi, haksız olarak sürüncemede bırakmayı ihtiyat haline getirmiş müteahhitler ile kapasite üzerinde iş almaya kalkan müteahhitleri, kamu sektörü ihalelerine sokmayacağız. Müteahhitler hakkında gerçek bilgiler vereceğiz. Onları da emniyete alacağız. Müteahhitleri disiplin içinde teşkilatlandırarak, dış ülkelerdeki bütün ihaleleri ele geçirmeye gayret edeceğiz. Ülkemize döviz getirecek ekonominin çarklarını çalıştıracağız» (38).

Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu ile Çukurova Holding çatışması

Tekelci sermayenin çeşitli fraksiyonları arasındaki mücadelenin bir örneği 1982 Mart'ının sonlarında iyice su yüzüne çıkan Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu (K-Ç) ile Çukurova Holding arası çatışmada görüldü.

K-Ç Grubunun sahibi olduğu Güneş gazetesi ... Mart 1982 tarihli sayısında «Bu defa suçlu 'babalar' değil» üstbaşlığıyla «Milyarlık kaçakçılık» manşetini 6 sütun

(37) Tercüman, 21 Şubat 1982.
(38) Milliyet, 7 Haziran 1981.

üstüne yerleştirmiş, haberi belge, fotokopiler ve renkli resimlerle süslemişti. Haberde Çukurova Holding yöneticilerinin bir kaçakçılık olayıyla ilişkisi kuruluyor, Holding Yönetim Kurulu Başkanı M. Emin Karamehmet hakkında soruşturma açıldığı ve bu şahsın İsviçre'de bulunduğu belirtiliyordu. Haberin sadece Güneş'te yer alması daha ilgi çekici bir konuydu. İzleyen gün Hürriyet gazetesi 8 sütunluk bir çerçeveli yazıyı «Sayın Evren'e Açık Mektup» başlığıyla yayınladı. Yazıda Güneş'in yaptığı yayının Türk ekonomisi için çok zararlı olduğunu belirtip haberin daha önce sıkıyönetimce yasaklandığını hatırlatarak Evren'den Güneş yetkililerinin «kulaklarını çekmesi» isteniyordu.

Sorun, özünde K-Ç Grubunun Çukurova Holdinge yaptığı bir «hamle»yle ilgiliydi. Çukurova'nın kirli çamaşırlarından birini ele geçiren K-Ç, bunu iyi değerlendirerek rakibini avlamayı deniyordu. Sözkonusu grupların faaliyet alanlarına bir gözatıldığında aynı ipte oynayan cambazlar oldukları ve çatışmanın kaynağı kolaylıkla görülmektedir.

Grupların ikisi de esas olarak bankacılık-bankerlik, gıda sanayii, yurtdışı müteahhitlik, iş makinaları pazarlamacılığı dallarında faaliyet göstermektedirler.

Çukurova holdingin Yapı Kredi, Uluslararası, Pamukbank; Genborsa mali kurumlarının karşısında, K-Ç'nin Hisarbank ve Eko Yatırımı vardır. Çukurovanın yurtdışı müteahhitlik kurumu Baytur, K-Ç müteahhitlik şirketiyle aynı ipte oynamaktadır. Özellikle 1981'de 10'u aşkın gıda tesisini satın alan K-Ç, bu sektörlerde de Çukurova'yı kendisine önemli bir rakip olarak görmektedir. İş makinaları pazarlamacılığında ise uluslararası düzeyde iki çokuluslu tekel arasında cereyan eden çatışma bu tekellerin Türkiye'deki temsilcileri K-Ç ve Çukurova arasında sürmektedir.

Çukurova, dünyanın en büyük iş makinaları şirketi olan Caterpillar'ın Türkiye temsilcisidir. Türkiye'de kullanılan iş makinalarının % 90'ı Caterpillar ürünüdür. Ne

var ki uluslararası düzeyde Caterpillar'ı zorlamaya başlayan bir tekel daha türemiştir: Japon Komatsu. Bu şirketin temsilcisi de K-Ç Grubudur.

Her yıl 100 milyon dolara yakın bedelle iş makinası ithal eden Türkiye'ye, aynı zamanda bu makineler için gerekli yedek parça da satılarak büyük kârlar sağlanmaktadır. Esas olarak Caterpillar ve Komatsu arasında süren bu pazar savaşı, adı geçen tekellerin işbirlikçilerine de yansımakta ve taraflar oyunun kurallarının gereğince biribirlerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar.

K-Ç'nin atağına Çukurova'nın bir karşı-atakla yanıt vermesi, örneğin bir «Pendik Tersanesi» çamaşırının büyük basında sergilenmesi her an beklenmelidir.

⁂

İnceleme alanına aldığımız gözlemlerden de anlaşılacağı gibi sermayenin yeniden-yapılanması sürecinde egemen sınıf bölüm/fraksiyonları arası mücadelenin seyri, blok içinde yeniden bir düzenlemenin olduğunu ortaya koymaktadır. İttifak içindeki güçler dengesindeki değişiklikle, blokta yeralan güçlerin ağırlığı yeniden-dağılmakta ve tekelci sermaye blok içindeki hegemonyasını pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Buna karşılık, güçleri azaltılmak istenenler - özellikle prekapitalist unsurlar - direnmekte, mücadele hassas bir zemin üzerinde kurallarınca sürmektedir. Gözlemlerin ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise şudur: Tekelci sermayenin kendi içinde bazı fraksiyonlar öne fırlamak için yoğun çabalar sürdürmekte, bu uğurda alışılmamış yöntemleri kullanmaktan çekinmemektedirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :

1980 SONBAHARINDAN 1982'YE ÇALIŞMA YAŞAMINDA GELİŞMELER

GİRİŞ

Yeni birikim modeli çerçevesinde sermayenin yeniden yapılanmasının gerçekleştiği bir düzeyin de emek - sermaye ilişkileri olduğundan sözetmiştik. Yaşadığımız konjonktürde, bu ilişkide köklü biçimde değişiklikler görülmektedir. Yeniden yapılanma, kendisini, basında ve kamuoyunda yer alan değerlendirme, yorum, tepki ve eleştirilerden de anlaşılacağı kadarıyla, ekonomik ve demokratik haklardaki kısıtlamalarda ve işyerlerinde daha otoriter bir çalışma düzeninin, bunun kurumlarının oluşturulmasında göstermektedir.

1980 Sonbaharından 1982'ye kadar olan dönem içinde işçi-işveren ilişkilerinde çok önemli değişiklikler yaşandı. Bu değişiklikleri ve sonuçlarını ele almadan önce Eylül'80 öncesi dönemin çalışma yaşamının genel bir betimlemesini yapmak uygun olacaktır.

***

1979 ve 1980 grev ve direnişlerin hızla arttığı, toplu sözleşme görüşmelerinin yoğunlaştığı yıllar olmuştur. 1980'de özel kesimde metal ve tekstil işkolları başta olmak üzere cam, gıda, toprak işkollarında yaklaşık 300.000 işçiyi kapsayan - ağırlıkla DİSK üyesi işçilerin - toplu iş sözleşmeleri söz konusuydu. Öte yandan da devlet sektöründe yaklaşık 565.000 işçiyi kapsayan toplu sözleşmeler gündemdeydi.

Özel kesim toplu sözleşmelerinin yarısının uyuşmazlıkla sonuçlanmasıyla ardarda grev kararları alınırken, devlet sektöründeki sözleşmelerin bir kısmı bağıtlanmış bir kısmı ise uyuşmazlıkla sonuçlanmıştır. 24 Ocak Ka-

rarlarının bir parçası olarak Mart 1980'de devlet sektörü toplu sözleşmelerinin Başbakanlık'ta kurulan Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulun'nca (TİSKK) izlenmesi ve koordinasyonu yoluna gidilmiştir. 5 Mart 1980—12 Eylül 1980 arasında TİSKK'nca devlet sektörü işçilerinden 264.000'inin toplu iş sözleşmeleri 1980-1981 yılları için bağıtlanmıştı. Geri kalan 306.000 KİT işçisinin sözleşmeleri ya görüşme aşamasında ya da uyuşmazlık noktasındaydı. Uyuşmazlıkla sonuçlanan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin sonunda alınan grev kararları, grev hakkının kazanıldığı 1963 yılından beri doruk noktasına ulaşmıştı. Grev kararı alan sendikalardan, hükümetin grev erteleme engelini aşabilenler greve gidiyor, bir bölümü ise grev ertelemeleri nedeniyle bekleme aşamasında bulunuyordu.

12 Eylül 1980'e gelindiğinde süren grevlerin durumu Çalışma Bakanlığı verilerine göre şöyleydi: 1979'da 176 olan ve 25.000 işçinin katıldığı grev sayısı 1980'de 220'ye ve greve katılan işçi sayısı 34.000'e çıkmıştı. Grevde geçen işgünü sayısı ise 1979'da 1,5 milyon gün dolayındayken 1980'de 4.3 milyon işgününe çıkmıştı.

Grev uygulamalarına karşılık lokavtlarda da artış sözkonusuydu. Yine Çalışma Bakanlığı'na göre 1979'da 1000'e yakın işçiye uygulanan 15 lokavt kararı 1980'de 21'e, lokavta tabi işçi sayısı da 8290'a çıkmıştı. Ancak, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)na göre Çalışma Bakanlığı'nın grevlere ilişkin verileri eksiklik taşımaktadır. TİSK, Çalışma Bakanlığı'nca ortaya konulan verilerin sadece 1980'de başlamış ve bitmiş grev ve lokavtları kapsadığı, buna karşılık 1979 yılında başlamış ve 1980'de bitmiş grev ve lokavtları dikkate almadığı savındadır. Konfederasyonun üye işveren sendikalarına uyguladığı bir anketin sonucunda sadece 148 işyerinde grevde geçen işgünü sayısının 6,5 milyonu geçtiği ileri sürülmektedir. TİSK'in anket sonuçları aşağıdaki çizelgede yeralmaktadır.

TABLO 1

TİSK'e Bağlı İşveren Sendikalarına Üye İşyerlerinde 1980 Yılı İtibariyle Grevler ve Grevde Geçen İşgünleri

İşkolu	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Süresi	İş günü Sayısı
Metal	74	21.136	11.964	3.266.393
Tekstil	55	15.690	8.828	2.617.787
Cam	11	6.665	904	543.013
Toprak	4	855	113	40.445
Gıda	3	900	99	22.275
Kağıt	1	300	186	56.400
TOPLAM	148	45.536	22.096	6.546.293

Kaynak TİSK, **Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Durum 1981**, s. 43.

1980'de süren yoğun grevlerin yanısıra 120.000'i aşkın işçi ise grev ertelemelerinden dolayı bu hakkını kullanamıyordu. Sözkonusu yıl hükümetin grev erteleme kararları, geçmiş yıllara oranla, doruk noktasına ulaşmıştı. Bu konuda yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, grev hakkının uygulanmaya başlandığı 1963 yılından 1980'e kadar 158 grev erteleme kararı alınmıştır. Otuz gün geciktirilen bu grevlerden 88'i için 60 gün daha geciktirme yetkisi kullanılmıştır. Böylece 71 grev 30 gün, 88 grev de 90 gün geciktirilmiştir. 1963-1980 arasını kapsayan bu toplam içinde 1980, grev ertelemelerinin en yoğun olduğu yıldır. 1980'de 44 grev erteleme kararı alınmış 30 gün geciktirilen bu grevlerden 27'si için 60 gün daha geciktirme yetkisi kullanılmıştır. Dolayısıyla 17 grev 30 gün, 27 grev ise 90 gün geciktirilmiştir (1).

Böylece 1963-1980 arasında 9960 gün olan toplam geciktirme süresinin 2940 günü 1980 yılında gerçekleşmiştir. Başka bir değerlendirmeyle, 1963-1980 arasında 63 gün olan ortalama geciktirme süresi 1980'de 66.8 güne çıkmıştır.

Grev uygulamalarının yanısıra 1980 yılı yoğun işçi direnişlerinin yaşandığı bir yıl olmuştur. Tariş, Tekel sigara fabrikaları, Antbirlik, Çukobirlik, Yeniçeltek işçi direnişlerinin yaşandığı başlıca işyerleri arasındaydı. Özellikle 1980 Eylül ayının ilk haftasında Adana'da Sa-

(1) Tayanç (1981)

bancı Holding'e bağlı işyerlerinde başlayan ve Çukurovaya yayılma eğilimi gösteren direnişler, 1980'den akılda kalan başlıca direniş eylemlerindendi.

1 — Yeni Dönem ve Gelişmeler :

12 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi (MGK)nce yayınlanan 7 No'lu bildiride şöyle deniliyordu:

«Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK,

KALDIRILAN GREVLERİN İŞKOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

İşkolu	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	Grevde Geçen Gün Sayısı
TARIM VE ORMANCILIK	2	220	7.320
MADENCİLİK	6	1.116	112.862
PETROL VE KİMYA	2	240	16.800
GIDA	6	1.661	179.700
DOKUMA	46	14.851	2.107.655
DERİ	1	50	18.000
AĞAÇ	1	75	9.150
BASIN YAYIN VE GAZETECİLİK	5	945	47.656
ÇİMENTO VE TOPRAK	7	852	126.651
CAM	11	7.115	657.310
METAL	72	24.367	2.997.004
BÜRO	4	749	20.519
KONAKLAMA VE EĞLENCE Y.	9	977	76.472
GENEL İŞLER	6	570	49.912
TOPLAM	**178**	**53.788**	**6.427.011**

KALDIRILAN GREVLERİN SENDİKALARA GÖRE DAĞILIMI

Sendika'nın Adı	Grev Uygulanan İşkolu	Grevdeki İşyeri S.	Grevdeki İşçi Sayı.	Grevde Geçen Gün Sayısı
BAĞIMSIZ	5	9	585	81.817
DİSK	11	151	46.849	5.847.130
MİSK	3	3	127	57.249
TÜRK - İŞ	5	14	6.207	440.607
SOS - DEM - İŞ	1	1	20	200
Toplam	**(14)**	**178**	**53.788**	**6.427.011**

MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır».

MGK'nın 14 Eylül 1980 günü ve 3 No'lu Kararı ile ülkedeki tüm grevler kaldırıldı ve bu karar aynı gün 15 numaralı bildiriyle kamuoyuna duyuruldu. Bildiride grev ve lokavt ertelenen bütün işyerlerinde 15 Eylül 1980 tarihinden itibaren üretime başlanacağı belirtildi.

15 Eylül günü Konsey'in 8 No'lu kararı ile de, DİSK, MİSK ve HAK - İş'e bağlı sendikaların bankalardaki hesapları bloke edildi. Binalarındaki kıymetli evrak, malzeme ve paralar koruma altına alındı. Suç delili olarak kabul edilen evrak ve dökümanlar Sıkıyönetim Askeri Savcılıklarına teslim edildi. 1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayınlanan 51 sayılı bildiride de iş yavaşlatılması ve işyerinin habersiz kapatılmasının suç olduğu belirtilerek sanıkların derhal tutuklanacağı açıklandı. 10 Ekim 1980 tarihi ile yürürlüğe giren 2316 sayılı Yasa ile de faaliyetleri durdurulan sendikaların mallarının yönetimi, kayyumlara verildi. Ocak 1981'de Türk Ceza Kanunu'nun 236. maddesinin birinci fıkrasında yapılan değişiklikle de direniş eyleminin cezası daha çok artırıldı. Memur veya işçilerin aralarında anlaşarak veya bu yönde yapılmış bir anlaşmaya uyarak görevlerini terk etmeleri, göreve gelmemeleri, göreve geldikleri halde görevlerini yapmamaları halinde 4 aydan bir yıla kadar hapis, ayrıca 2 bin liradan 10 bin liraya kadar ağır para cezası ile birlikte memuriyetten yaşam boyu men cezası verilmesi öngörüldü.

1.1 — Ücretlerin Sınırlandırılması ve Yüksek Hakem Kurulu

Olağanüstü dönemin işçilerle ilgili ilk kararlarından biri «sözleşmesi sona ermiş işyerlerinde, yeni sözleşmeler bağıtlanıncaya kadar yüzde 70 oranında ücret avansı ödenmesi» oldu. Ancak bu karar önemli boyutlarda çelişkili uygulamalara yol açtı. Bir bölüm işyerleri kararın gereğine uyarak ücret ve sosyal hakların toplamının

brüt % 70'i oranında bir ücret artışını avans olarak ödemeye başladılar. Bazı işyerleri ise 2 sözleşme dönemi arasında ek protokollerle vermiş oldukları sözleşme niteliği kazanmış hakları da verilecek avansın içinde yorumladılar. Bazıları ise, eski sözleşme sona ermiş olduğu halde avans ödememe yoluna gittiler (4).

Aynı türden sorunlar, yasa dışı uygulamalar 1981 yılında sona eren sözleşmeler için, sözleşmenin sona erdiği tarihte başlaması gereken «vergi indirimi uygulamalarında» ve Bakanlar Kurulu'nun % 10 + 3.000 TL tutarındaki avans ödenmesi kararında yaşanmaya başlandı. İşverenler ya sözleşmenin bittiği tarihte başlaması gereken vergi indirimi uygulamasını işçiye uygulamadılar, bu parayı sermaye olarak kullandılar ya da % 10 + 3.000 TL tutarındaki avans ödemesini aksattılar (5).

Sendikaların özgür iradelerini kullanma koşullarının ortadan kalktığı bu dönemde 27 Aralık 1980 tarihli Resmi Gazetede 2364 Sayılı «Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun» yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (6).

Yasanın temel amacı; «işçi ve işveren mesleki teşekküllerinin faaliyetlerinin durdurulduğu veya askıya alındığı hal ve yerlerde, yürürlük süresi sona ermiş bulunan işkolu veya işyeri sözleşmelerini Yüksek Hakem Kurulu (YHK) gerekli değişiklikler yapmak suretiyle yeniden yürürlüğe koyar» biçiminde belirlenmiştir.

---

(4) «Milli Güvenlik Konseyinin (15) numaralı bildirisi ile Başbakanlığın (58) sayılı genelgesinde işçilerin uygulamada aldıkları en son ücrete zam yapılacağı belirtilirken, Başbakanlık Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurul Başkanlığının OYAK Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazıda en son ücretin, en son toplu sözleşme ile belirlenen ücret olduğu belirtilmiş, buna ek olarak verilmiş yüzde 40 zammın gözönüne alınması, böylece yüzde 70 zammın yüzde 30 olarak uygulanması istenmiştir

Türk Eğitim Derneği Ankara Maarif Kolejinde ise işçi statüsündeki sendikalı öğretmenere avans niteliğindeki yüzde 70 oranında ek ödeme yapılmamıştır.» (**Cumhuriyet** 13 Ocak 1981).

(5) Örnek.. için bkz. (**Cumhuriyet** 8 Temmuz 1981).

(6) 27 Aralık 1980 tarihli ve 1703 Sayılı **Resmi Gazete**.

Yasayla oluşturulan YHK 9 üyeden oluşmuştur. Bunlar :

— Yargıtayın iş davalarına bakan dairesi başkanının başkanlığında (Naci Varlık).
— Bakanlar Kurulu'nca seçilen iki üye (Sefa Reisoğlu, Rüştü Altay).
— Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü (Saadettin Özbeyen).
— DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanı (Kazım Oskay).
— En çok üyeye sahip işçi konfederasyonunca seçilen iki üye (Mustafa Başoğlu, Emin Kul).
— İşverenler adına seçilen iki üye (Bunlardan biri en çok işveren üyesi olan işveren konfederasyonu TİSK'ca seçilen Kubilay Atasaray, diğeri ise kamu işverenlerini temsilen Bakanlar Kurulunca seçilen Albay Necati Polat'dır.)

Böylece, 24 Aralık 1980 tarihinde yürürlüğe giren yasaya göre faaliyetleri askıda olan sendikalar yerine ve onların adına YHK'nın sözleşmeleri yeniden yürürlüğe koyması kararlaştırılmıştır.

YHK'nın önünde yenilenmesi gereken, gecikmiş, süresi sona ermiş ve işçinin artan fiyatlar karşısında ezildiği çok sayıda sözleşme bulunmaktaydı. Ama YHK hemen bu sözleşmeleri ele alacağına, üç aya yakın bir süreyi ilke kararlarının saptanması çalışmalarıyla geçirdi. Sözleşmeler, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten ancak 4 ay sonra ele alınabildi.

YHK iç işleyiş mekanizması ve donatımıyla oldukça ağır işleyen bir kurul olmuştur (7). Nitekim süresi 1979'da biten sözleşmelerin yenilenmesi ancak 1981 yılının

(7) YHK'nın işleyiş mekanizması için bkz: Yankı, 1-7 Şubat 1982, s. 28-29. YHK'nın ağır hareket etmesinin en önemli nedenlerinden birisi de kurulca çalışacak olanlara 1 ayda ödenecek ücrete tavan konulmuş olmasıdır. Şöyle ki, YHK' başkanının fiilen çalıştığı her gün için 1500 TL, üyeler için 1250 TL, ücret saptanmıştır. Ancak bu paraların aylık toplamı başkan için 15000 TL'yı üyeler için ise 12500 TL'yı geçmiyecektir. Bu fiili durumda, Kurulun çalışması ayda en fazla 10 günle sınırlandırılmış olmaktadır.

Temmuz'unda sona erebilmiştir. Üstelik bu kategoriye girmekle beraber atlanan sözleşmeler de olmuştur (8).

24 Aralık 1980'de yürürlüğe giren 2364 Sayılı Yasanın 2. maddesinde yer alan «Bir işyerinde varsa işyeri ve işkolu TİS'lerinin ikisininde yürürlük süresi sona ermedikçe, bunlardan birinin yeniden yürürlüğe konulması için YHK'na başvurulamaz» hükmü işçilerin uzun süre sözleşmesiz kalmasına neden olmuştur. Şöyle ki; 275 sayılı yasada bir işyerinde işyeri ve işkolunda ayrı ayrı sözleşmeler yapılmasına engel olmadığından özellikle birçok işyerinden oluşan ve değişik sendikaların bulunduğu işletmelerde aynı tarihlerde birden fazla sözleşme imzalanıyordu. «Örneğin enerji işkolunda Türk-İş'e bağlı Tes-İş federasyonu, Şubat 1980'de sona eren işyeri sözleşmesinin varlığını gözönünde tutarak Şubat 1982'de sona erecek işkolu sözleşmesi bağıtlamıştı. İşyeri sözleşmesi ile gelecek yeni ücret zamları hesaplanarak bağıtlanan işkolu sözleşmesinin varlığı nedeniyle, sadece bu sendikanın yetkili olduğu işyerlerinde de sözleşmeler yinelenmedi» (9).

Bir işyerinde iki sözleşme olgusunu ortadan kaldırma amacıyla konulan yasa hükmünün, işyerinde geçerli olması gereken sözleşme için esneklik tanımayarak son biten sözleşmeyi temel alması bir dizi haksız uygulamaya yol açmıştır. Örneğin; «enerji işkolunda işkolu sözleşmesinin tarafı olmayan DİSK'e bağlı ve bağımsız sendikanın 12 Eylül öncesi yetki alıp sözleşme masasına oturdukları işyerlerindeki işçiler Türk-İş'e bağlı sendikanın işkolu sözleşmesinin getirdiği ücret artışlarından da yararlanamamışlardır. Artık dayanışma aidatı ile yararlanmak isteseler bile geçmişe yönelik çok büyük ekonomik kayıpları vardır (10).

Öte yandan YHK'nın «tek oranlı ücret artışı» doğ-

(8) Örnekler için bkz. Şükran Ketenci, **İşçilerle Söyleşi**, (Cumhuriyet, 18 Eylül 1981)

(9) Ş. Ketenci, a.g.y.

(10) Ş. Ketenci, a.g.y.

rultusundaki ilke kararı işçileri çok zor duruma sokmuştur. Çünkü YHK, sözleşmeleri yenilenirken hakları olan yıllar ve aylar için fiilen ücret zammı alamayan işçilerin uğradığı haksızlığı telafi edecek bir ek artış düşünmemiştir. Tersine, yöneldiği sözleşmelerin niteliğini ve başlangıç koşullarını gözönüne almadan bütün sözleşmelere tek oranlı zam uygulamıştır. Üstelik işçinin uğradığı haksızlık bir dönemdeki sözleşme kaybıyla sınırlı kalmamış, bir-iki yıllık dönemden ücret farkı kaybı olan bu durumdaki işçilerin sözleşme sonrası aldıkları ücretler de diğer işçilerden düşük olmuştur.

İşçiler arasında ayırım doğurucu bir uygulama da «teşmil»dir. YHK tarafından Bakanlar Kuruluna önerilen teşmil kararı işyerleri arasındaki başlangıç farklılıklarını gözetmeksizin sendikaların üyesi işçiler arasında önemli haksızlıklara yol açmıştır.

2364 Sayılı Yasanın 1. maddesi (a) ve (b) paragraflarında sözleşmelerin hangi bölümlerinin yenilenirken değişeceği yer almış, YHK'nun sözleşmelerde «sadece yasalara aykırı düşen hükümleri çıkarması, ücret ve ekleri ile sosyal yardımlara ilişkin bölümleri değiştirmesi» öngörülmüştür. Buna rağmen YHK iş yasaları ile sağlanan genel hakları «mutlak emredici haklar» niteliğinde kabul etmemiş, kıdem tazminatında, ikramiyelerde olduğu gibi Yasalar üstünde geliştirilmiş sözleşmelerde varolan her tür hakkı tırpanlamıştır (11).

Örnek Olay MESS SÖZLEŞMELERİ

YHK'ca bağıtlanan sözleşmelerin Eylül'80 öncesi sözleşmelerden ve uyuşmazlıkta olan sözleşme önerilerinden

(11) Bu konuda çok sayıda örnek verilebilirse de yer sınırlılığı buna olanak tanımamaktadır. Örneklerle ilgili bakılabilecek kaynaklardan bazıları
— Şükran Ketenci, «Yaso Uygulanıyor mu?», **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1981.
— «Yol-İş, DYF-İş, Likat-İş ve Koop-İş'in YHK'dan çıkan sözleşmelere itirazları», **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1981.
— «Yeni Çeltek Sözleşmesi» **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1981
— «Ereğli Kömür 1. Sözleşmesi» **Cumhuriyet**, 18 Eylul 1981
— «Şişe-Cam Sözleşmesi» **Hürriyet** 30 Ağustos 1981.
— «TİSAO Sözleşmesi» **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1981.

bir hayli geri hükümler taşıdığının en belirgin örneği MESS sözleşmelerinde görülmektedir.

Hatırlanacağı gibi, toplam 144 işyeri için 1979 Eylül ayında başlatılan görüşmelerde Türkiye Maden-İş Sendikası ile MESS arasında anlaşma sağlanamamış ve bu işyerlerinin büyük bir çoğunluğunda greve gidilmişti. Grevler 12 Eylül 1980 tarihine kadar devam etmişti.

Bu arada yine MESS'e bağlı işyerleri ile Türk-İş'e bağlı Türk Metal ve Bağımsız Otomobil-İş Sendikası arasında sürdürülen görüşmeler ise 12 Eylül öncesinde anlaşma ile sonuçlanmış ve yeni dönem toplu iş sözleşmeleri yürürlüğe konulmuştu.

YHK'nun bağıtladığı sözleşmeler, Türk Metal ve Otomobil İş Sendikaları tarafından imzalanan sözleşmeler Türkiye Maden-İş Sendikası ve MESS tarafından Eylül 1979 öncesi verilen öneriler arasında yapılan bir karşılaştırma YHK kararlarının daha önceki sözleşme ve önerilerin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Yüksek Hakem Kurulu, Sosyal Haklar Kıdem ve İhbar Tazminatı, Yıllık Ücretli izin ve çalışma süresi gibi konularda özellikle Otomobil-İş ve Türk-Metal Sendikası tarafından imzalanan sözleşmeleri emsal alırken, ücret zamları ve ikramiyeler konusunda bu sözleşmelerin de gerisinde kalmıştır.

Türkiye Basın Ajansı tarafından yayınlanan «İş-İşçi-Çalışma Bültenin»de yer alan araştırmanın sonuçları özetle şöyle:

1. ÜCRET ZAMLARI:

Yüksek Hakem Kurulu Kararı:

Süresi 1.9.1979'da sona eren sözleşmeler için ilk 16 aylık dönemde (31.12.1980'e dek) saat ücretlerine 15 TL yüzde 50, 31.12.1980'de yüzde 35 zam.

T. Maden-İş'in ilk önerisi:

Dört gruba ayrılan işyerlerinde saat ücretlerine 1 yıl

için gruplara göre, 30-35-40-45 lira zam. İkinci yıl 35-40-45-50 lira zam.

MESS'in önerisi :

Yedi gruba ayrılan işyerleri için saat ücretlerine 1. yıl 24-25-26-28-29-32 lira zam, ikinci yıl 26-27-28-30-32-33-35 lira zam.

Türk Metal Sendikası (Türk İş) ile MESS arasındaki sözleşme :

«Büyük» işletmelerde birinci yıl 15 lira + yüzde 55, ikinci yıl yüzde 40 + 1 lira zam. Diğer işletmelerde 1. yıl 15 lira + yüzde 50, ikinci yıl yüzde 40 + 12 lira zam.

Otomobil İş (Bağımsız) Sendikası ile MESS arasındaki sözleşme :

Saat ücretlerine birinci yıl 18 lira + yüzde 50 zam, ikinci yıl yüzde + 10 lira zam.

Türk Çelik — Sen (MİSK) ile MESS arasındaki sözleşme:

İşyerlerinin durumuna göre 1. yıl için 25-35 lira arasında zam, ikinci yıl 25-30 lira zam.

2. İKRAMİYELER :

Eski sözleşmedeki durum: 3-4 arasında ikramiye ödenmekteydi.

Yüksek Hakem Kurulu Kararı :

4 ikramiyeyi geçmemek üzere, eski sözleşmede kaç ikramiye öngörülüyorsa o ödenecek.

1. Maden-İş'in ilk önerisi :

İşyerinin özelliğine göre 5-7 aylık ücret tutarında ikramiye ödenecek.

MESS'in Önerisi :

5.'i aşmamak üzere uygulanmakta olan ikramiye sayısına 1 ek yapılır.

Türk Metal ile MESS arasındaki sözleşme :

1. grup işyerleri için 6 (eskiden 4), 2. grup işyerleri için 5 (eskiden 4), 3. grup işyerleri için 3,5 (eskiden 2,5) aylık ücret tutarında ikramiye ödenir. İkinci yıl 2 ve 3. grup işyerlerindeki ikramiye sayısı 1 arttırılır.

Otomobil-İş ile MESS arasındaki sözleşme :

İşyerinin niteliğine göre birinci yıl 4-6 aylık, ikinci yıl 5-6 aylık ücret tutarında ikramiye.

İşyerinin niteliğine göre 60-150 günlük ücret tutarında ikramiye, ödenir.

3. SOSYAL YARDIMLAR :

a) Yakacak, izin, bayram ödeneklerinin toplamı :

Yüksek Hakem Kurulu Kararı :

Yedi grupta toplanan işyerlerinde sırasıyla 16.000—20.000—24.000—27.000—32.000—37.000—42.000 lira yıllık brüt yakacak, izin ve bayram ödeneği.

1. Maden-İş'in İlk Önerisi :

15.000—17.500—20.000—22.500—25.000 lira net yakacak, izin ve bayram ödeneği toplamı.

MESS'in Önerisi :

10.000 liradan az, 22.000 liradan fazla olmamak üzere bir önceki dönem toplu sözleşmedeki yakacak, izin bayram ödeneğine yüzde 150 zam.

Türk Metal ile MESS Arasındaki Sözleşme :

Üç grup için sırasıyla, 16.000—36.000—42.000 lira yakacak, izin bayram ödeneği.

Otomobil-İş ile MESS Arasındaki Sözleşme :

İşyerinin özelliğine göre, 24.000-38.000-39.000-41.000-42.000 lira brüt yıllık yakacak, izin, bayram ödeneği toplamı.

Türk Çelik-Sen ile MESS Arasındaki Sözleşme

8.500-18.500 lira arasında değişen yıllık brüt yakacak, izin, bayram ödeneği.

b) Evlenme Ödeneği :

Yüksek Hakem Kurulu Kararı	8.000 TL
T. Maden-İş'in ilk önerisi	(1 aylık ücret)
MESS Önerisi :	6.000—8.000 TL
Türk Metal Sözleşmesi :	8.000 TL
Otomobil-İş Sözleşmesi :	8.000 TL
Türk Çelik-Sen:	6.000—8.000 TL

4. KIDEM VE İHBAR TAZMİNATI

Yüksek Hakem Kurulu Kararı

Yasada öngörülen süreler. (Daha önce kıdem tazminatı yüksek olanların eski hükümleri korunur)

1. Maden-İş'in İlk Önerisi :

45 günlük ücret tutarında kıdem tazminatı, 58. yasanın öngördüğü sürelerin yüzde 50 fazlası ihbar tazminatı

MESS ÖNERİSİ

Yasanın öngördüğü ihbar ve kıdem tazminatı.

Türk Metal-Otomobil-İş ve
Türk Çelik-Sen Sözleşmeleri :

Yasada öngörülen kıdem ve ihbar tazminatı.

5. YILLIK ÜCRETLİ İZİN :

Yüksek Hakem Kurulu kararı	18, 22, 26 Gün
T. Maden-İş'in ilk önerisi	20, 26, 32 İşgünü
MESS Önerisi	15, 21, 26 Gün
Türk Metal Sözleşmesi	15, 21, 26 Gün
Otomobil-İş Sözleşmesi	15, 21, 26 Gün
Türk Çelik-Sen	15, 21, 26 Gün

6. ÇALIŞMA SÜRESİ :

Yüksek Hakem Kurulu Kararı: Eski süreler korunuyor (haftada 46,5 saat).

T. Maden-İş'in ilk önerisi	42 saat
MESS önerisi	46,5 saat (12)

YHK'nun saptadığı zam oranları genel fiyat artışlarının oldukça gerisinde kalmış, sonuçta da 1981 gerçek işçi ücretleri 1963 yılındaki düzeyinin bile altına düşmüştür.

YHK, toplu sözleşme kapsamında olan işçilere 1980 yılı için % 80, 1981 yılı için % 10+3.000 TL, 1981 yılında sona eren sözleşmeler için % 15+4.000 TL, 1982 yılı için ise % 25 oranlarında zam ilkesini benimsemiştir.

(12) «İş-İşçi-Çalışma Bülteni» Türkiye Basın Ajansı, 10 Mayıs 1981.

Maliye Bakanlığının «1981 Ekonomik Rapor» unda SSK ortalama işçi ücreti Haziran (1981) ayı sonu itibariyle 542 TL olarak belirtilmektedir. Haziran ayı ortalaması 1981 yılının ortalaması olarak kabul edildiğinde ve 1981 yılı fiyat artışları % 40 varsayıldığında günlük ortalama gerçek ücretin 1981 yılı için 13,9 TL'ya indiği görülmektedir.

Bu durumda 1981 yılında gerçek ücretler, 1963 yılının gerçek ücretlerinin bile altına düşmüştür.

TABLO 3

Sigortalıların Günlük Ortalama Cari ve Gerçek Ücretlerindeki Gelişmeler.

Yıllar	Cari Ücret (TL)	Geçinme Endeksi	Gerçek Ücretler (TL)
1963	17.9	100.0	17.9
1980	426.9	2784.1	15.3
1981 (*)	542 0	389.77	13.9

(*) 1981 Haziran ayı ortalaması
Kaynak Cumhuriyet, 2 Ocak 1982

1981 yılı başında yürürlüğe giren gelir vergisinde değişiklik yapan yasayla ücretliler üzerindeki vergi yükünün % 10-15 oranında hafiflediği varsayımı hesaba katıldığında ise 1981 yılı ortalama gerçek ücretlerinin ancak 1980 yılı düzeyinde kaldığı söylenebilir. Maliye Bakanlığının Ekonomik Raporunda milli gelirin 1981'de % 4.4 artış gösterdiği belirtilmektedir. Bu durumda, en iyi tahminle 1980 ücretlerinin düzeyinde kalan 1981 yılı ortalama ücretlerinin milli gelir artışından pay almadıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Durum memurlar açısından da aynı olumsuzluğu göstermektedir. 1980 yılında, 1977 yılına oranla, memur katsayı, yan ödemeler, yakacak parasında artışlar olmasına karşın gerçek maaşlar 1970 yılındaki düzeyinin % 53'ü dolayına inmiştir.

1981 yılında da memur maaşlarında herhangi bir artış öngörülmedi. Vergi yükünde sağlanan indirimin ortalama memur maaşlarına % 20 dolayında artış sağladı-

ğı varsayıldığında bile 1981 gerçek net maaşlarının 1970 yılının % 47'si dolayına indiği söylenebilir (13).

Ücret ve maaş gelirleriyle geçinmekte olan 3,5 milyonu aşkın dar gelirlilerin gerçek ortalama ücret ve maaşları 1977 yılından sonra önemli ölçüde düşmüştür. Gerçek ücret ve maaşların hesaplanmasında kullanılan geçinme endekslerinin yetersizliği, hesaplamaların sigortalı işçiler için yapıldığı, YHK'nın uyguladığı ücret zammı ilkelerinin dışında geniş bir emekçi kesimin bulunduğu gerçekleri gözönünde bulundurulursa, emekgücü gelirlerindeki gerilemenin daha üst boyutlarda olduğu gerçeği ortaya çıkar.

İşçilerin ekonomik haklarındaki kısıtlamalar sadece ücretlerle sınırlı değildir. Yapılan yasal düzenlemelerle işçilerin, kıdem tazminatı ve ikramiye adı altında aldıkları yan gelirler önemli ölçüde sınırlandırıldı, sigorta yükleri ağırlaştırıldı, işçi emeklilik aylıkları düşürüldü.

1.2 — Kıdem Tazminatlarının Sınırlandırılması

17 Ekim 1980'de yapılan düzenlemeyle, işçilerin çalıştıkları her yıl için alabilecekleri kıdem tazminatı bir aylık asgari ücretin yedi buçuk katıyla sınırlandırıldı (14).

Yasanın yürürlüğe giriş tarihi 12 Eylül 1980 olarak kabul edildi. 12 Eylül'den sonra kıdem tazminatı almış olanların da yasanın getirdiği sınırlamaya tabi olması ve sınırlamanın üzerinde aldıkları tazminatın vergisini ödemeleri öngörüldü (15).

Yasa, kıdem tazminatının ancak emeklilik, askerlik ve haklı bir nedene dayanmayan iş akdi fesihlerinde öde-

---

(13) **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1981.

(14) 23 Ekim 1980 tarih ve 17140 Sayılı **Resmi Gazete**.

(15) Daha sonra 5 Aralık 1981'de Maliye Bakanlığının «Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde 12 Eylül 1980 ve 23 Ekim 1980 tarihleri arasında işten ayrılanların kıdem tazminatlarının, kıdem tazminatı tavanını aşsa bile geri alınmayacağı bildirildi (**Cumhuriyet**, 5 Aralık 1981).

nebileceği hükmünü getirdi. Önceden iş akdinin ahlaki feshi, istifa gibi hallerde toplu sözleşmelere konulmuş olan hükümlerle işçiler kıdem tazminatı alabiliyorlardı. Yasa bunu yasaklayarak kıdem tazminatı **ödenmeyecek durumları şu biçimde genişletti.**

«a— Hizmet akdi yapıldığı sırada bu akdin esasli noktalarından biri için gerekli vasıflar veya şartlar kendisinde bulunduğunu ileri sürerek, yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler veya sözler söyleyerek işçinin işvereni yanıltması,

b— İşçinin, işveren yahut bunların aile üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak veya ahlakını bozacak sözler sarfetmesi veya davranışlarda bulunması yahut işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnatlarda bulunması,

c— İşverenin evinde oturan işçinin yaşayışının o evin adabına ve usullerine uygun veya genel ahlak bakımından düzgün olmaması,

ç— İşçinin, işverene yahut onun aile üyelerinden birine yahut işverenin başka işçisine sataşması veya gözdağı vermesi, 17'inci maddeye aykırı hareket etmesi,

d— İşçinin, işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunması,

e— İşçinin işyerinde, yedi günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası tecil edilmeyen bir suç işlemesi,

f— İşçinin, işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın ardı ardına iki gün veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki işgünü yahut bir ayda üç işgünü işine devam etmemesi,

h— İşçinin kendi isteği veya savsatması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işverenin malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makinaları, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri on gün-

lük ücretinin tutarı ile ödemeyecek derecede hasara veya kayba uğratması.»

Yasaya göre, işveren, yukarıda saydığımız bu sebeplerden birine istinaden iş akdini feshettiği takdirde kıdem tazminatı ödemek zorunda görünmemektedir.

Ayrıca kamu kuruluşlarında bu hükme uymayarak «haksız» tazminat ödeyen yöneticilere altı aydan iki yıla kadar hapis ve yirmi bin liradan elli bin liraya kadar para cezası verilebileceği de kanunla hükme bağlandı.

İşçilerin çeşitli kamu kuruluşlarındaki hizmetlerinin birleştirilmesinde de, işçi daha önce haklı bir nedenle işten çıkarılmış ise, o süreye ait kıdemin tazminatta hesaba katılmayacağı öngörüldü.

Kıdem tazminatlarının yaşlılık, emeklilik, malullük ve toptan ödeme hallerine mahsus kalması şartıyla bir **«Kıdem Tazminatı Fonu»** teşkili ve bu konuda ayrıca bir kanun çıkarılması öngörüldü. Ayrıca daha önce Emekli Sandığı'na tabi olarak geçen hizmet süreleri için ödenecek kıdem tazminatının Emekli Sandığı'nın ödeyebileceği emeklilik ikramiyesi miktarından fazla olamayacağı hükme bağlandı.

Yasada kıdem tazminatları süreleri ve kıdem tazminatlarının sınırlandırılması hakkında da şöyle denildi:

«Bu maddede belirtilen kıdem tazminatı ile ilgili 30 günlük süre hizmet akitleri veya toplu iş sözleşmeleri ile işçi lehinde değiştirilebilir. Ancak, toplu sözleşmelerle ve hizmet akitleri ile belirtilen sürelerle hesap edilen kıdem tazminatının yıllık miktarı 1475 sayılı İş Kanununa göre tespit edilmiş bulunan günlük asgari ücretin 30 günlük tutarının 7,5 katından fazla olamaz.»

Öte yandan, Deniz İş Kanunu'nda aynı yönde değişiklikler yapılarak, gemi adamlarının kıdem tazminatlarına aynı değişiklikler getirildi.

Kıdem tazminatları için kurulacak Fon ile ilgili yasa hazırlıkları 1982 başlarına kadar tamamlanamamıştır. Fon konusunda Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun başlıca görüşleri şunlardır:

«— Fon, kıdem tazminatı ödenmesini gerektiren, bütün halleri kapsamalı ve işyerlerinin mükerrer ödeme yapmalarına sebebiyet verilmemelidir.
— Fona ödenecek primlerin gider olarak yazılabileceği Yasa'da açıkça belirtilmelidir.
— Kıdem tazminatını hak etmeden ayrılan işçi için yatırılan primler işverenlere iade edilmelidir.
— Fonda birikecek büyük meblağ, ekonomik kalkında ve istihdamın artırılması amacıyla kullanılabilmeli.» (16)

1.3 — SSK Yasasında Yapılan Değişikliklerin Götürdükleri

3 Mart 1981'de Resmi Gazete'de yayınlanan 2422 sayılı yasayla 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası önemli ölçüde değiştirilmiş, bu yasayla işçinin müktesep haklarının bir bölümü budanmış, prim oranları yükseltilmiş, sağlık harcamalarının yüküne işçi de ortak edilmiştir.

Yeni yasanın işçilere getirdikleri götürdüklerinin yanında çok küçük kalmaktadır. Yeni düzenlemeyle getirilen değişiklikler satırbaşlarıyla şunlardır:
— Prim oranları yükseltilmiştir,
— Prime esas tavan ve taban aylıkları arttırılmıştır,
— Hastalık sigortası değiştirilmiş, sigortalıya ve sigorta emeklilerine yeni yükler getirilmiştir,
— İşverenlerin ödedikleri primlerin tahsilini çabuklaştırmak için gecikme zammı arttırılmıştır,
— Kurumdan emekli, dul, yetim gelir ve aylığı alanların sosyal yardımı 1750 liradan 2500 liraya çıkartılmıştır,
— Emekli olma şartları ve emekli aylığının hesaplanma sistemi değiştirilmiştir,
— Son beş yıl tavandan prim ödeyen sigortalının prime esas kazançları değişse bile tavandan emekli aylığına hak kazanması sağlanmıştır,

(16) TİSK (1981 47)

— Emekli aylıkları ile ilgili gösterge tablosu değiştirilmiştir,

— Emeklilik oranı %70 den %60 a düşürülmüştür.

Bu değişikliklerden işçiler ve işçi emeklileri aleyhine ortaya çıkan durumlardan en önemlileri şöyle özetlenebilir:

1— Yeni yasayla işçilerden kesilen sigorta primleri artırılmıştır. Sigortalı işçinin yaşlılık, malullük ve ölüm sigortalarına ödediği prim oranı %7'den %9'a çıkarılmıştır. Böylece işçilerden kesilen prim oranı %14'e, işverenlerin prim oranı ise %4 arttırılarak % 19,5'a yükseltilmiştir. Başka bir deyişle, SSK, sağlamakla yükümlü olduğu hizmetler için bir işçiden gelirinin (işçi ve işveren primleriyle birlikte) % 33,5'i oranında prim almaktadır, ki bu dünya standartlarının üzerinde bir orandır.

2— Yeni yasayla emekliye ayrılmış işçiler de, sağlık yardımlarından yararlanmayı sürdürecekleri için bağlanmış aylıklarından kesilecek % 2 oranında primle bu alandaki harcama yüküne ortak edilmişlerdir. Öte yandan, 506 sayılı Yasaya göre, sigortalıların eşleri, geçindirmekle yükümlü oldukları anne ve babaları, emekli aylığı alan dul ve yetimler, emeklilerin eşleri, geçindirmekle yükümlü oldukları çocukları, anne ve babaları ayakta tedavilerinde ilaç bedellerinin % 20'sini kendileri ödeyeceklerdir. Yeni Yasayla ilaç bedelinin % 20'sinin ödenmesi mecburiyeti hem sigortalıya hem de emekliye getirilmiştir.

3— 506 sayılı Yasanın eski uygulamasında emekli aylığının hesaplanmasında sigortalının prime esas kazancının son beş yılından en yüksek 3 yılının ortalaması temel alınmaktaydı. Yeni Yasaya göre ise 1.4.1982' den itibaren 5 yılın en yüksek 4 yıl kazanç ortalaması, 1.1.1982'den sonra da son 5 yıllık kazanç ortalamasına göre ve gösterge tesbit tablosundan yararlanılmak suretiyle emekli aylıkları hesaplanacaktır.

Yeni uygulama, kazanılmış haklarda geriye gidişi göstermektedir. Çünkü son 3 yıl yerine 5 yılın prime esas kazançlarının ortalamasının dikkate alınması işçi aleyhine bir ölçüt olmaktadır.

4— Emekli işçiye bağlanacak aylık oranında da geriye gidilmiştir. Eski uygulamaya göre, bir işçinin yaşlılık sigortası, çalışmaya başlama yaşına bakılmaksızın (18 yaşın altında da olabilir) 25 yıllık sigortalılık süresi üzerinden hesaplanmaktaydı. Yeni uygulamada sigorta başlangıcında yaş sınırı getirilmiştir. Şöyle ki; yeni uygulamada bir işçinin sigorta süresinde başlangıçta 18 yaşını doldurma şartı aranmakta, 18 yaşından önce işe başlamışların sigortalılık süreleri sigorta süresine katılmamaktadır. Ancak 18 yaştan öncesi için ödenmiş sigorta primleri, prim ödeme hesabına katılmaktadır. Uygulama 1.4.1981'den itibaren başlatılmıştır. Görüldüğü gibi bu uygulama da, özellikle 18 yaşından önce çalışmak zorunda bırakılmış işçilerin haklarını geriye götürmektedir

5— Yeni Yasada sigortalının emekli aylığının hesaplanmasında saptanan ölçütler de işçi aleyhine düzenlenmiştir. Önceden emekli aylığı oranı % 70 iken bu oran yeni düzenlemeyle % 60'a indirilmiştir. Sigortalının, kadın ise 50, erkek ise 55 yaşından sonraki her tam yaş için emeklilik oranı olan % 60'a % 1 ekleme yapılacaktır. Buna karşılık, bu yaşların altında olan sigortalı için de işlem tersine uygulanarak % 60'ın altına düşürülebilecektir.

1.4 — İkramiyelerin Sınırlandırılması

İşçilerin ekonomik haklarındaki önemli bir kısıtlama da «ikramiye» adı altında sağlanan yan ödemelerin sınırlandırılmasıyla gerçekleşmiştir. Sayıştay Genel Kurulu 1980 Aralık'ında kamu kesiminde çalışmakta olan işçilere ikiden fazla ikramiye verilmesini önleyen bir karar almıştır (17).

(17) Cumhuriyet, 29 Aralık 1981.

Bilindiği gibi, kamu kesiminde çalışan işçiler ikramiyelerini 6772 Sayılı Yasa ilkelerine göre almaktadırlar. Bu yasa yerüstünde çalışan işçilere yılda iki maaş tutarında ikramiye verilmesini öngörmektedir. Daha önce verilmiş yargısal kararlara göre, bu 2 ikramiye uygulamada Cumartesi ve Pazar günleri düşülerek 52 gün üzerinden ödenmekteydi. Yeraltında çalışan işçilere ise yasa uyarınca üç ikramiye verilmekteydi. Bazı sendikalar toplu iş sözleşmeleriyle ikramiye sayısını 6—7'ye çıkarabilmekteydiler.

1979'da Sayıştay Altıncı ve Yedinci Dairesi konuyla ilgili olarak iki çelişik karar almıştı. Altıncı Daire. 26 Şubat 1979 tarihinde verdiği kararda toplu iş sözleşmeleriyle ikramiyelerin arttırılamıyacağını karara bağlamıştı. Ancak, Sayıştay Yedinci Dairesi 7 Haziran 1979 tarihinde toplu sözleşmelerle kamu kesiminde çalışan işçilerin ikramiyelerinin arttırılabileceğine karar vermiştir. Bu iki çelişik karar karşısında Sayıştay Genel Kurulu konuyu görüşmek ve «bir İçtihad kararı»na varmak üzere toplanmış ve 8 Aralık 1980 gü nve 4097/1 sayılı kararıyla kamu kesiminde çalışan işçilerin iki ikramiyeden fazla ikramiye alamıyacaklarını öngörmüştü. Sayıştay Genel Kurulu kararında aynen şöyle denilmekteydi:

> «6772 sayılı yasa uyarınca yapılan ilave tediyelerin toplu iş sözleşmesiyle, bu yasayla getirilen sınırları aşmasının mümkün bulunmadığını ve içtihadın bu yolda birleştirilmesine çoğunlukla karar verildi.»

Bu karara göre, sendikalar, toplu iş sözleşmesiyle 6772 sayılı yasada öngörülen sınırları aşamayacaklar ve toplu iş sözleşmeleri yoluyla kamu kesiminde yerüstünde çalışan işçilere iki, yeraltında çalışan işçilere üçten fazla ikramiye verilmesini sağlayamayacaklardı.

17 Nisan 1981'de kabul edilen bir yasayla bu durum değiştirilmiş ancak özel işyerlerinde ödenen ikramiyeler de sınırlandırılmıştır. Toplu sözleşmelerle verilecek ikramiyelerin sayısını belirleyen yasa uyarınca kamu ve özel sektörde çalışan işçilere toplu sözleşme yolu ile en fazla

4, yeraltında çalışan işçilere istisna olarak 5 ikramiye verilmesi hükme bağlanmış, yasa, dörtten fazla ikramiyelerin ücretlere eklenmesini öngörmüştür.

Yasaya eklenen geçici bir madde gereğince de, toplu sözleşmelerin yürürlük süreleri dolmayan işçiler ile sözleşme süresi sona erip de Yüksek Hakem Kurulu tarafından sözleşmeleri henüz sonuçlandırılmayan işçiler, toplu sözleşmelerinde öngörülen ikramiyeleri almaya devam edeceklerdi.

Bir başka geçici madde de, Yüksek Hakem Kurulu'na dörtten fazla ikramiyeleri ücretlere ekleme yetkisini vermiştir (18).

Ancak bu yetkinin YHK'ca kullanılması hiç de işçiler lehine olacak bir formülle gerçekleşmemiştir.

YHK'nın bazı işyerlerine uygulamayı düşündüğü «Dörtten fazla ikramiyenin önce ücretlere yansıtılıp zam oranlarının daha sonra uygulanması» biçimindeki formülün uygulamada geçerliliği olmadığı görülmüştür.

> «Yapılan hesaplamalara göre söz konusu formül uygulaması halinde yılda 5 maaş ikramiye alınan işyerlerinde yüzde 12, yılda 6 maaş ikramiye alınan işyerlerinde yüzde 2.4, yılda 7 maaş ikramiye alınan işyerlerinde yüzde 3,7 ve yılda 8 maaş ikramiye alınan işyerlerinde de yüzde 4,8 oranlarında daha fazla ücret artışı sağlanacak. Yılda 4 veya daha az ikramiye alan işyerleri için bu formülün uygulanması söz konusu değil.
>
> Yüksek Hakem Kurulu 1981 yılı içindeki çalışmaları sırasında yasa hükmünü uygularken ücretlere önce belirlenen orandaki zammı yapmış, dörtten fazla sayıda olan ikramiyeyi daha sonra ücretlere yansıtmıştı. Yüksek Hakem Kurulu 1981 yılı toplu iş sözleşmelerini yenilerken de aynı yöntemi izleyerek önce zam oranlarını uygulayıp, daha sonra fazla ikramiyeleri ücretlere yansıtacak. Kurul yet-

(18) Cumhuriyet, 13 Nisan 1981.

kilileri, ücret düzeyi çok düşük olan işyerlerinde bu uygulamanın tersine çevrileceğini, böylelikle işçilere daha fazla zam yapılmasına olanak sağlayan bir formülün uygulanmış olacağını açıkladılar. Ancak 1981 yılı için saptanan zam oranı yüzde 15 gibi düşük düzeyde olduğundan sonuçta işçiler lehine önemli bir artış sağlanamayacak.» (19)

2 — Sözleşmelerin Uygulanması Sırasında Çıkan Sorunlar

Sendikal özgürlüklerin askıya alındığı bu dönemde işçiler ücret ve diğer ekonomik hakların saptanmasında örgütsel olarak bir etkinlikte bulunamadılar. Sonuçta da ücretlerin kısıtlanması, kıdem tazminatı, ikramiye, emekli aylığı gibi diğer akçalı haklara sınırlamalar getirilmesine sızlanmanın ötesine varan bir itirazları olmadı. Sorun sadece ekonomik hakların sınırlanmasıyla kalmadı YHK'dan çıkan sözleşmelerin uygulanmasında da işçiler açısından büyük sorunlar ortaya çıktı. İşverenler olağanüstü dönemin yarattığı ortamda istedikleri gibi at oynattılar. İşverenlerin, YHK'ca bağıtlanan sözleşmelerin her maddesinin getirdiği hükümlere genellikle uymadıkları basına sızan haberlerden de anlaşılmaktaydı:

> «İşveren genellikle (bazılarında bu da yapılmıyor çünkü) birkaç günlüğüne toplu sözleşme metnini bir duvara asıyor. İşçilerin sayfalar dolusu metne şöyle bir gözatmalarına izin veriliyor. Uzunca ilgilenmeye kalkışanlar, not almaya çalışanlar derhal uzaklaştırılıyor. Sonra da metin ortadan kalkıyor. İşçi soruyor 'sosyal haklarımın neler olduğunu bilmiyorum. Ücret zamlarını dahi kavrayabilmiş değilim. İşverenin sözleşmedeki haklarımı verip vermediğini, toplu sözleşmeyi uygulayıp uygulamadığını nasıl anlayacağım?
> İşçi işverenin bastırıp imza karşılığı kendisine zor-

(19) Cumhuriyet, 31 Aralık 1981.

la verdiği bir kitapçığı gösteriyor... 'Toplu sözleşme metni yerine uymak zorunda olduğumuzu bildirdikleri bu iç yönetmeliği verdiler. Bu toplu sözleşmenin içinde varmış.' Yönetmeliği inceliyoruz son maddesinde Toplu iş sözleşmesinin mütemmimi ve ekidir bir üst maddesinde de İş bu iç yönetmeliğin toplu iş sözleşmesine aykırı olan hükümlerinin yerini, toplu iş sözleşmesinin hükümleri alır diyor. İyi ama ne işçi, ne çok araştırdığımız halde biz işçinin avukatı, sendikası kapalı olduğuna göre, onun adına hakkını araması gereken kayyım üyeleri.. hiç kimse toplu sözleşmeyi görmüş değil ki. İşçi toplu sözleşmenin eki olarak kendisine verilen ve hükümlerine uymasa işten atılacağı belirtilen 41 maddelik bu emirnamenin, gerçekten toplu sözleşme hükmü olup olmadığını nereden öğrenecek? Sözleşmeye aykırı hükümleri varsa, YHK'nun toplu sözleşmenin içinde yer almıyorsa bu nasıl saptanacak. Sözleşme metni işverende. İç yönetmeliğin ise YHK'nun sözleşmesinin bir parçası olup olmadığı anlaşılabilmiş değil. Yanıtı YHK'ndan bekliyor ve bu iç yönetmeliğin üstünde neden bu kadar durduğumuzu açıklayabilmek için bir kaç maddesini aktarıyor, bütün maddelerinin aynı uslûp ve nitelikte olduğunu vurgulamakla yetiniyoruz. İşe alınacak işçiler hakkında işveren kendi usul ve esaslarına göre hareket eder. Üzerinde içilecek su işareti olmayan musluklardan su alıp içmek (ihtar). İşyerini temiz tutmamak mevcut çöp kutuları dışında yerlere öteberi atmak (ihtar). Görevi olmadığı halde, geçilmesi veya oturulması yasak olan yerlere gitmek (ihtar)» (20).

Uygulamayla ilgili sorunları, fazla yoruma gerek duymadan yine Ş. Ketenci'ye gönderilen işçi mektuplarından izleyelim:

«Dok Gemi-İş Sendikasının toplu sözleşmesi ilkel

(20) Ketenci, a.g.y.

yöntemlerle işçilere uygulanıyor. 1800 kişilik tersanede işçiler düdükle paydos yaptırılıp kartları bastırıldıktan sonra el ve yüzlerini yıkamak için 40 lavaboya mahkum ediliyorlar. İşçinin el-yüz yıkama için saatlerce bekletilmesi hiç de layık olduğu bir ceza değildir. Üç yıllık elbise, ayakkabı, eldiven, havlu, sabunu verilmeyen işçi, sözleşme çiğnenerek tayin edilmekte, mesleği olmayan yerlere gönderilmekte, kabul etmek istemiyen Sıkıyönetime ihbar edilmek, işten atılmakla tehdit edilmektedir. İşçinin evde hastası kıvranırken 12'ye kadar izin verilmemesi, örneği olmayan garip bir uygulamadır. Demek ki işçinin hastası olmayacak, olursa da hastalığın izin gününe rastlatacaktır. Eski sözleşmenin ilgili maddelerini YHK çıkarmıştır. Temsilciler sözleşmelere aykırı, haksız uygulamalara müdahale ettiklerinde ise 'sendikal faaliyet yoktur, şikayet ederiz' ifadeleri ile taraf bile kabul edilmiyorlar.»

«Biz DİSK'e bağlı T. Maden-İş üyeleriyiz. 12 Eylül'den bu yana sendikamız kapalı, yöneticilerimiz tutuklu. Bunu fırsat bilen işveren, işyerinde anti-demokratik uygulamalar yapıyor. Örneğin TİS farkını vermiyor. İkramiyeyi 50 gündür ödemiyor, işyeri temsilcilerimizi kabul etmedi. Temsilci yaptığı kendi adamları sorunlarımızı götürdüğümüzde bizimle ilgilenmiyorlar. Yasa dışı uygulamalar için Bölgeye şikayet edenleri tespit edip işten atıyorlar» (21).

İşyerlerinde görülen önemli bir sorun da işverenlerin işçilerin birikmiş toplu sözleşme farkı, kıdem tazminatı, vergi farkı alacaklarını ödememeleridir. İşçilerin Temmuz 1978'den beri biriken ve tutarı 12 milyon TL dolayında olan alacakları ancak Mart 1980'de ödenebildi. Ama bu kez ikinci bir yığılma başgösterdi. İşçi alacakları kıdem tazminatı, ikramiye ve ek ödeme alacakları,

(21) Ş Ketenci (Eylül 1981).

toplu sözleşme farkları ve vergi farklarından oluşmaktadır.

Gelir vergisinde 1981 başında yapılan değişikliklerle ücretliler lehine 123,5 milyar TL dolayında farklılık yaratıldığı öne sürüldü (22). Ancak, Maliye Bakanlığı bütçeye gelen bu yükü hafifletmek savıyla tüm memurların 10 milyar lirayı bulan 2 aylık farklarını, 1981 yılı içinde 2 taksitte yaymayı planlamıştı. Maliye Bakanlığı 1981 yılı için vergi gelirlerinde yeni düzenlemelerde işçilerin 30-40 milyar TL tutarında farklarını ise 2 yıllık bir ödeme planına bağlamış, bu farkların Merkez Bankasında bir fonda toplanması kararlaştırılmıştır (23).

Kıdem tazminatı birikmelerinin ise ağırlıkla KİT'lerde olduğu görülmekteydi. Örneğin, sadece TKİ'de çalışan 75 bin kadar işçinin kıdem tazminatı, ikramiye ve toplu sözleşme farkları yoluyla birikmiş alacakları Ocak 1982'de 15 milyar TL'ye ulaşmıştı (24).

Karayollarındaki işçilerin alacakları Aralık 1981'de 4 milyar TL (25). Etibank'ın 5 milyar TL dolayındaydı. Bu alacak faturasının yenilenecek sözleşmelerle 1982'nin ilk aylarında 37 milyar TL'ye yükseleceği basında yeralıyordu (26).

Biriken alacakların «nakit para» olarak ödenmemesi üzerine bazı «ilginç!» ödeme yöntemlerine başvuruldu. Örneğin, Ereğli Demir-Çelik işletmelerinde emekli olan işçilere kıdem tazminatlarının, para yerine «çubuk de-

(22) Vergilerde yapılan bu indirim olmasaydı, indirimden işçinin sağladığı geliri işveren ödemek durumunda kalacaktı. Bu anlamda, vergiden yapılan indirimi işverenlerin bir maliyet unsurunun devletçe «toplumsallaştırılması» olarak anlamak gerekir

(23) Vergi farklarının ilk taksidi ancak 1981'in Aralık ayı içinde ödenmeye başlandı. İkinci taksidin ise Mayıs 1982'de ödenmesi kararlaştırıldı. 14 Aralık 1981 tarihli Resmi Gazete'de toplu sözleşmesi henüz sona ermeyen işçilerin ise birikmiş vergi farklarının ilk taksidini sözleşmelerin sona erdiği ay içinde ikinci taksidini ise bunu izleyen beşinci ay içinde alacakları belirtildi.

(24) Cumhuriyet, 7 Ocak 1982.

(25) Cumhuriyet, 20 Aralık 1982.

(26) Cumhuriyet, 20 Aralık 1982.

mir» olarak ödenmesi yoluna gidildi (27). Bir diğer uygulama ise alacakların yine para yerine «devlet tahvili»yle ödenmesi biçiminde gerçekleşti. Uygulama önce Denizcilik Bankasında başlatıldı (28). Bu uygulamanın bir çok sakınca yaratacağı Türk-İş'in bazı sendika yöneticilerince dile getirildi. Nakit paraya gereksinimi olan işçinin, devlet tahvilini kırdırma yoluna gideceği, bunun da bir zamanların tasarruf bonosu zenginleri gibi devlet tahvili komisyoncularının türemesine, işçilerin tazminat haklarının büyük bir kısmını bu komisyonculara kaptırabileceklerine dikkat çekildi.

3 — İşsizlik, İşten Çıkarmalar.

Ülkede 1976'lardan itibaren yatırımların azalması atıl kapasitede çalışma sorununun büyümesi, her geçen gün daha çok artan işsiz kitlesinin hızla artmasına ve 1980-1981 yıllarında doruk noktasına ulaşmasına yol açmıştır. Sözkonusu yıllarda ekonomide yaşanılan durgunluk yeni iş alanları açmak şöyle dursun istihdam edilen işçilerin de işten çıkartılmaları uygulamasını gündeme getirilmiştir. DPT'nin «1981 yılında Türk Ekonomisi: İlk Altı Ayda Gelişmeler» adlı raporunda 17.620.600'ü aşan toplam işgünü arzından 2 milyon 223 bininin işsiz olduğunu ve bu sayıya tarım kesimindeki 700 bin dolayındaki gizli işsizlerin eklenmesiyle toplam işsiz sayısının 1981'de 2 milyon 923 bine ulaştığı belirtilmekte.

Aynı rapora göre 1981'de istihdam konusunda izlenen politika «kamuya yeni personel almama, özel kesimden personel çıkarmama» biçiminde oluşturulmuştur. Bu politikanın bir sonucu, KİT çalışanlarının sayısı 1979'a göre 1980'de 1055 kişi azaltılmıştı. 1981 yılında ise KİT'lerde boş bulunan memur ve işçi kadrolarından toplam 33.280 adedi iptal edilmiştir. Ayrıca, bazı KİT'lerde ölüm, emeklilik ve istifa nedeniyle boşalan memur ve sürekli

(27) Cumhuriyet, 29 Kasım 1981.
(28) Cumhuriyet, 3 Ekim 1981.

işçi kadrolarının % 50 oranında iptali yoluna gidilmiştir. Böylece, 1981 yılında KİT işçilerinin sayısında 19.516 kişilik azalma olmuştur. (29). Özel kesimden işçi çıkarılması sıkıyönetim komutanlıklarının iznine bağlı kılınmış, ancak, uygulamada bazı işverenlerin çeşitli yollarla işçi çıkarttıkları görülmüştür. İş yasasının 13. maddesine dayanarak işçi çıkarması yasaklanınca, 17. madde ile (işçi suçlu gösterilerek) tazminatsız çıkarmalar hızlı bir artış göstermiştir. Yasanın hilesine başvurma, işçiyi 17. madde ile atmayla tehdit ederek, kendi rızası ile çıkarma en yaygın uygulama olmuştur. İşçiden hem kendi isteği ile ayrıldığına dair dilekçe alınmakta, hem de 13. madde iie çıkarılmış gibi tazminatı verilmektedir. Bazen de 16. madde koşulları varmış gibi, yine yasa hilesine başvurularak çıkarmalar gerçekleştirilmektedir. Yine işçi çıkarması amacına yönelik nakiller, üretim bölümü kapatmaları çok yaygındır (30).

İşçi çıkarmanın izne bağlı tutulması işverenlerin sık sık sızlanmasına neden olmuş, T. Özal da bu sızlanmaya ortak olmuştur. Başbakan Yardımcısı 31 Ağustos 1981'de işçi çıkarma konusunda şöyle demekteydi:

«Sanıyorum artık bu mekanizmayı serbest bırakmak noktasına geldik. Normal noktaya geldik. Tabii

---

(29) Ayrıca, Hürriyet gazetesinin bir haberine göre, 12 Eylül'den sonra 18.525 kamu görevlisi hakkında işlem yapılmıştır. Bunlardan 7233 kişi bulundukları bölge dışına çıkarılmışlardır. 942 kişi görevinden uzaklaştırılmış, 3 bin kişinin ise işine son verilmiştir. Görevinden atılanların isimleri tüm kuruluşlara bildirilerek bu kişileri tekrar işe almamaları konusunda uyarı yapılmıştır. Ayrıca, devlet dairelerinde toplam 1610 kişi sakıncalı olarak nitelendirilerek «yakın takip» altına alınmışlardır. Aynı kaynağa göre hakkında işlem yapılanların 7249'u memur, 6191'i öğretmen, 3854'ü işçi, 988'i güvenlik görevlisi, 266'sı din görevlisi, 35'i mülki amir, 47'si hakim ve savcı. (Hürriyet, 6 Ocak 1981)

Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın açıklamasına göre ise 12 Eylül'den sonra 1.311 öğretmenin işine son verilmiş, 1254 öğretmen de tutuklanmıştır (Günaydın, 24 Ocak 1982). 900'e yakın devlet memuru da re'sen emekliye sevkedilmiştir (Cumhuriyet, 2 Şubat 1982). Öte yandan, «Türkiye»nin çeşitli yerlerinde bir yıldır görev yapmakta olan 755 öğretmen Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 'sahte öğretmen' olarak nitelendirilerek görevlerine sonverildi.» (Tercuman, 12 Mart 1982).

(30) Ketenci, (Eylül 1981).

bu konuya müdahale etmek normal değil. Şimdi İşyeri kapanması korkusu azaldı. Serbest bıraksak bazı işyerleri kapansa bile çok azı kapanır. Üstelik yeni iş sahaları da yavaş yavaş açılıyor. İşçi çıkarmayın' sınırlaması devam etmemeli» (31).

İşten çıkarma için Sıkıyönetime yapılan başvuruların bir kısmı yerinde görülerek işçi çıkarılmasına izin verildi. Örneğin 2 Temmuz 1981'de Oyak-Renault Otomobil Fabrikasında çalışan 677 personel gerekli yasal izin alınarak işten çıkarıldı (32).

Öte yandan bazı işverenler YHK'nın sağladığı bazı olanaklarla ücretsiz izin yoluyla bu yüklerini hafifletme yolu buldular. Örneğin: YHK, Nejat Eczacıbaşı'nın İstanbul Kartal'daki seramik fabrikasında yenilediği toplu iş sözleşmesinde, işverene işçiler için ücretsiz izin verme hakkı tanıdı. İşveren ile Çimse-İş arasında imzalanmış olan toplu iş sözleşmesi 30.4.1980 tarihinde sona erdi. Bu sözleşmenin «işte vukubulacak inkıtalar» başlığını taşıyan 37'nci maddesinde şu hüküm yer alıyor:

> «İşçinin kusuru olmaksızın zuhur eden arızalar dolayısıyla işin geçici olarak en çok 30 gün durması halinde duraklama sürelerine ait ücretleri, kök saat ücreti üzerinden tam olarak ödenir.»

YHK, 1981 yılı içinde yenilediği toplu iş sözleşmesinde bu hükmü, işverene ücretsiz izin verme hakkı tanı-

---

(31) **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1981.

(32) (**Milliyet**, 2 Temmuz 1981). Bu konuda fabrika müdürlüğünün yaptığı açıklama şöyledir: «Son yıllardaki piyasa koşullarının kısıtlanması, otomobil satışlarını düşük seviyelere düşürmüş ve dolayısıyla üretim miktarları çok düşmüştür.

Son zamanlarda üretim sayısı ile fabrikamızdaki mevcut personelimizin sayısı arasında denge tutarsız bir şekilde bozulmuştur. Bu durum şirketimizin ekonomik ağırlığını tehdit eder boyutlara varmıştır. Fabrikamızdaki bu dengesizliği düzeltmek için son aylarda yoğun bir çalışma içine girilmiş, alınan bir seri tedbirler meyanında personel mevcudunu tamamen kaybetmemek gayesiyle kısmi olarak personel sayısında bir indirime gidilmesinin tek care olduğu düşünülmüştür. Bu üzücü operasyonu tatbik etmek üzere, gerekli mercilere müracaat edilerek yasal yollardan yürünmüş ve gerekli müsaade temin edilmiştir.»

yacak biçimde değiştirdi. Kurulun yürürlüğe koyduğu sözleşmede söz konusu madde şu biçimde yer aldı:

> «İşçinin kusuru olmaksızın zuhur eden arızalar dolayısıyla işin geçici olarak en çok 30 gün durması halinde duraklama sürelerine ait ücretleri kök saat ücreti üzerinden tam olarak ödenir.
> 30 günün sonunda durum devam ettiği hallerde işveren, iş normale dönünceye kadar işçiye ücretsiz izin verebilir. Hizmet akdinin feshi konusunda yasal hükümleri saklıdır.»

Türk-İş'e bağlı Çimse-İş Sendikası Genel Başkanı Veli Eker bu durumun lokavt yapma hakkı tanıma anlamına geleceğini bildirerek şöyle konuşmaktaydı:

> «Sözleşmede yer alan böylesine bir madde işverene dilediğinde bir bakıma lokavt yapma olanağı tanımaktadır. Nitekim aynı işverenin yaklaşık 350 işçinin çalıştığı Bozüyük'deki fabrikası altı aydan bu yana kapalıdır. Ancak işveren işçi ücretlerini ödemektedir Bozüyük sözleşmesi daha Yüksek Hakem Kurulu'nda ele alınmadı. Benzer bir hüküm Bozüyük'teki sözleşmede de yer alırsa işveren aylık ödeme yükümlülüğünden kurtulmuş olacaktır.»

Ekonomik bunalımın artmasıyla firmaların işçi çıkarma izni talepleri özellikle 1981'in son aylarında arttı. Örneğin 24 Aralık 1981'de basında çıkan bir haber durumu şöyle özetlemekteydi:

> «Sadece Aralık ayı içinde İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğüne başvuran, içlerinde Denizcilik Bankasının da bulunduğu 13 firma 1180 işçinin iş akdini feshetme isteğinde bulunduklarını, buna ekonomik şartlarının kötüye gitmesi sonucu mecbur kaldıklarını bildirdiler. Bu firmalardan Eti Toprak Kiremit, Santral Oteli, Koç Set Demir Çekme ve Makina Sanayii ile Kurt Kiremit, işyeri ve fabrikalarını

kapattıklarını açıkladılar.

Bursa'da bulunan OYAK-Renault Otomobil Fabrikası yetkilileri Çalışma Müdürlüğüne başvurup 705 işçinin işine son vermek zorunda bulunduğunu bildirdi. Diğer firmaların isimleri ve işten çıkarmak istedikleri işçilerin sayıları ise şöyle:

Denizcilik Bankası 20, Gislaved Kauçuk Sanayii 30, Aktaş Gıda Sanayii 100, Maytaş Makina ve Motorlu Araçlar Sanayii 60, Gülok Elektrikli Ev Aletleri Sanayii 120, OYAK-Renault Otomobil Fabrikası 705, Topuz Tor Çelik 40, Özköseoğlu Isı Sanayii 50, Tüber Çelik Sanayii 60».

Bu arada Philips firmasının da 20 dolayında işçisi için tensikat yapmayı düşündüğü öğrenildi» (33).

Adana'da ise Güney Sanayi ve Paktaş tekstil fabrikaları 1200 dolayında işçiyi çıkarmak için izin talebinde bulundular (34).

Yapılan bu taleplerin önemli bir bölümü yerinde görülerek 3700 dolayında işçinin işine son verilmiştir. Çalışma Bakanı Turhan Esener'in 29 Ocak 1982'de Danışma Meclisinde yaptığı açıklamaya göre 12 Eylül 1980-28 Ocak 1982 tarihleri arasında 30 işten çıkarma başvurusuna karşılık 21 işyerinin kapanması sonucu 1370 işçinin işten çıkarılmasına ve 91 işyerinde çalışan 37.000 işçiden 3266 işçinin çıkarılmasına Sıkıyönetim Komutanlıkları ve Çalışma Bakanlığınca izin verildi (35). 1982'nin Mayıs ayı içinde ise Ulusu, bu yolla çıkaranların sayısını 4650 olarak ifade etmekteydi.

Diğer yandan, özellikle belediyelerde ve bir bölüm KİT'lerde idari kararlarla ve çalışanların iradesi dışın-

(33) Tercüman, 24 Aralık 1981.

(34) Cumhuriyet, 24 Kasım 1981.

(35) Cumhuriyet, 30 Ocak 1982.

da işçiler memur statüsüne alınmışlardır. Ayrıca işçi ücretlerinin düşük tutulduğu şu dönemde en az memur maaşları asgari işçi ücretinin ilk defa üstüne çıkarılarak «memur»luk çekici hale getirilmekte, işçilerin memur statüsüne geçmeleri özendirilmektedir. 657 sayılı yasada Mart 1982'de yapılan değişiklikle en düşük memur maaşı ile asgari ücret arasında 5000 TL'lık fark yaratıldı ve aynı yasayla isteyen işçilerin memur satatüsüne geçebilecekleri belirtildi. Bu fiili durumun, kısa vadeli çıkarlarını gözeterek, uzun vadede kaybedeceklerini göremeyecek durumda olan işçilere neler kaybettireceği ise yorum gerektirmeyecek kadar açık olsa gerek.

Diğer yandan, özellikle belediyelerde ve bir bölüm KİT'lerde idari kararlarla ve çalışanların iradesi dışında işçiler memur statüsüne alınmışlardır.

4 — İzinlerin Azaltılması, Çalışma Hayatının Uzatılması

YHK'nın işçi haklarında yaptığı bir kısıtlama da yıllık izinlerin azaltılması olmuştur. YHK 1475 sayılı İş Kanununa tabi olan kamu ve özel sektör işyerlerinde çalışan işçilerin yıllık ücretli izinlerini 18 işgünü ve 30 işgünü arasında sınırladı (36). 12 Eylül 1980 öncesi bağıtlanan sözleşmelerde bazı sendikalar yıllık izinleri pazarlık sonucu 45-50 güne kadar çıkarabiliyorlardı.

Bir yandan yıllık izinlere sınırlama getirilirken öte yandan da yıllık çalışma günleri eskiden tatil olan günlerin işgününe dönüştürülmesiyle uzatıldı. «Ulusal bayram ve hafta tatillerine ilişkin yasa»yla yılda 243 gün olan çalışma yaşamı 5.5 gün uzatılarak 248,5 güne çıkarıldı.

(36) Hürriyet, 16 Nisan 1981.

TABLO

TATİL GÜNLERİ NASILDI, NASIL OLDU?

Eski Tatil Günleri		Yeni Tatil Günleri	
Yılbaşı	1,5 gün	Yılbaşı	gün
23 Nisan	1,5 gün	23 Nisan	—
1 Mayıs	1 gün	1 Mayıs	—
19 Mayıs	1 gün	19 Mayıs	1 gün
27 Mayıs	1,5 gun	27 Mayıs	—
30 Ağustos	1 gun	30 Ağustos	1 gün
29 Ekim	2,5 gün	29 Ekim	1.5 gün
Ramazan B	3.5 gun	Ramazan B	3,5 gün
Kurban B	4,5 gün	Kurban B	4,5 gün
Toplam	18 gun	Toplam	12.5 gun
Yıllık Gun	365	Yıllık gün	365
Resmi Tatil	18	Resmi tatil	12.5
Hafta Tatili	104	Hafta Tatili	104
Toplam	243 calışma gunu	Sonuc	248.5 calışma gunu

Kaynak: Hürriyet 19 Mart 1981

Toplam işgününün uzatılması sermayenin «mutlak artık değer» yaratma sınırlarının genişletilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim sözkonusu günlerde basında yer alan haberlerde çalışma yaşamının 5,5 gün uzatılmasının gayri safi milli hasılada 1980 fiyatlarıyla 93 milyar liralık artış sağlayacağı belirtilerek bu uygulamayla ortaya çıkan olanak bir biçimde ifade ediliyordu (37).

«Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Yasası» yürürlüğe girmeden önce sendikalı işçilere sözleşmeleri gereği 23 Nisan, 1 ve 27 Mayıs günleri zamlı ücret ödenmekteydi. Yasayla birlikte Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Bölge Çalışma Müdürlüklerine gönderdiği yazıda yukarıda adı geçen günlerde işçilere zamlı ücret ödenmemesini istedi (38).

(37) Tercüman, 19 Mart 1981

(38) Arayış Sayı 13, s 11

Böylece, çalışma yaşamının 5,5 gün uzatılması, izin sürelerinin kısıtlanması ve önceden tatil sayılan 3 günde ödenen zamlı ücretlerin kaldırılmasıyla sermayenin sömürü olanakları artmış oldu.

5 — Demokratik Haklarda Değişiklikler

Basında, YHK'nın bağıtladığı sözleşmelerin işçilerin sadece ekonomik haklarında değil demokratik haklarında da önemli sınırlamalar getirdiğine ilişkin haberler ve yorumlar sık sık yer almıştır. Bu haber ve yorumlarda sendikal örgüt gücünü kırıcı .işçiyle sendikası arasındaki bağı zayıflatıcı, işçilerin bağımsız davranışlarını sınırlayıp işverenin sultası altına sokucu hükümlere örnekleriyle yer verilmiştir (39). YHK üyesi ve DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Kazım Oskay 20 Haziran 1981'de Türk-İş'te düzenlenen bir seminerde şöyle diyordu: «işverenlerin elini kolunu bağlayan maddeleri toplu sözleşmelerden çıkaracağız» (40) Oskay'ın sözünü ettiği maddelerin neler olduğu YHK ilke kararlarında görülmektedir. YHK'nun bağıtladığı toplu sözleşmelere uyguladığı 8 ve 10 sayılı ilke kararları şunlardır: «Personel alımına ve özlük haklarının tespitine ilişkin ortak komiteler(de).. işveren bir oy farkıyla da olsa çoğunlukta olacaktır...»

«Disiplin Kurullarına ilişkin toplu iş sözleşmelerindeki düzenleme işverenin bir oy farkıyla da olsa çoğunlukta bulunmasını öngörmüyorsa, kurulun teşekkülü. işverene çoğunluk sağlayacak şekilde değiştirilecektir.»

Bu ilke kararlarının toplu sözleşmelere nasıl yansıdığını sözleşme metinlerinde görmek olası. Örneğin DİSK/Yeraltı Maden-İş'in Yeni Çeltek Maden İşletmesi A.Ş. ile yaptığı eski sözleşmelerde «disiplin kurulu 3 işçi. 2 işveren temsilciden oluşur» hükmü YHK'ca. «disiplin

(39) Bu bölümde **Arayış** dergisinin 28. sayısından yararlanılmıştır
(40) **Milliyet**, 21 Haziran 1981

kurulu 3 işveren 2 işçi temsilciden oluşur biçiminde değiştirilmiştir (41). Bir diğer örnek: Petrol-İş'in Petrol Ofis işyerlerindeki sözleşmelerinde önceden «işyeri disiplin Kurulunda başkanın oyu tektir» hükmü yeralırken YHK bu hükmü «oyların eşitliği halinde başkanın oyu ikidir» biçiminde değiştirmiştir (42).

YHK sözleşmelerinde işverence geniş hareketlilik alanı yaratılmış, işçilerin fazla mesai, işgüvenliği konusunda önceden sağladıkları bazı haklar ortadan kaldırılmıştır. Örneğin, DYF-İş'in Demiryollarıyla yaptığı eski sözleşmelerde yer alan «fazla çalışmada işçilerin rızaları alınır maddesi fazla çalışma işçilerin rızalarına bağlı değildir» (43) biçiminde değiştirilmiş, bir toplu sözleşmedeki «işçi diğer bir işte bir aydan fazla çalıştırılamaz» hükmünü ise YHK yürürlükten kaldırmıştır (44). Gene bir sözleşmedeki «işçi çıkarılması için disiplin kurulu kararı zorunludur» (41), «Sözleşme» süresi içinde işçi lehine yapılacak mevzuat düzenlemelerinden işçiler yararlanırlar (43) ve «sözleşme süresi içinde sözleşme kapsamına giren işçilerin rızaları hilafına» (45) hükümleri sözleşmelerden çıkarılmıştır. Eski sözleşmede yer alan «sözleşmeden doğan yükümlülükleri zamanında ve eksiksiz olarak uygulamak işverenin temel görevidir» (41) hükmünün yeni sözleşmede kaldırılması YHK'nın tutumunu bütün çıplaklığıyla ortaya koyan iyi bir örnektir.

YHK'nın bağıtladığı sözleşmelerde yer alan bazı hükümlerin örgüt gücünü kırıcı ve işçiyle sendikası arasındaki bağları zayıflatıcı, işçi temsilciliğini ortadan kaldırıcı nitelikte olduğundan sözetmiştik. Eski sözleşmelerde işverenin sendikal hareketi güdümlemesini önleyici, işyeri temsilcilerine güvence sağlayıcı maddeler yeralırken YHK sözleşmeleri bu mevzileri ortadan kaldırmıştır. Ör-

(42) Petrol-İş / Petrol Ofis Sözleşmesi
(41) Yeraltı Maden-İş / Yeni Celtek Sözlşeması
(43) DYF-İş / TCDD Demiryolları Sözleşmesi
(44) Cimse-İş Alemdar Porselen.
(45) Dev-Maden Sen / Etibank.

neğin bir toplu sözleşmedeki «işyeri sendika temsilcilerinin ve kurul üyelerinin seçimi sırasında işveren veya vekili hiç bir surette müdahale edemez» (45) hükmünü YHK sözleşmeden çıkarmıştır.

Öte yandan bir kısım işverenler Eylül'80 öncesinde sendikaların bağıtladığı sözleşmelerin sona erdiğini gerekçe göstererek işyerlerinde işyeri temsilciliği kurumunu kaldırmış, temsilcilere verilen odaları geri almışlardır. Bu konuda basında yer alan şu haber oldukça açıklayıcıdır:

> «Adana'da bir kısım işverenler sendikaların bağıtladığı sözleşmelerin sürelerinin sona erdiği gerekçesi ile, işyerlerinde bulunan sendika temsilciliklerinin kapatılmasını istiyorlar.
>
> İlk istem Hacı Ömer Sabancı Holding'e bağlı Adana'da kurulu Bossa-1 ve Bossa-2 fabrikalarından geldi. 5100 dolayında işçinin çalıştığı fabrikaları adına, işyerlerinde örgütlü Türk-İş'e bağlı Teksif Sendikasına gönderilen yazıda, sendika ile İşveren Sendikası arasında bulunan sözleşmenin 31.8.1981 tarihinde sona erdiği vurgulanıyor. Yargıtay kararına göre sözleşme süresinin bitimi ile, işyeri temsilcilerinin de görevlerinin sona ereceği savunuluyor.
>
> Adana'da konuya ilişkin ikinci istem de Hacı Ömer Sabancı Holding'e bağlı Teksa Fabrikasında yapıldı. 1.700 işçinin çalıştığı işyerinin Teksif tarafından bağıtlanan sözleşmesi 1 Eylül 1981 tarihinde sona ermişti. Bu işyerinde işyeri temsilciliği tabelası indirilerek, temsilci makina başındaki eski görevine iade edildi.
>
> Sendika temsilciliklerinin kaldırılması işleminde, taraf işveren, Yargıtay'ın normal sendikal düzen için vermiş olduğu karar örneği yanında, işveren sendisından alınan bir hukuki mütalayı ekliyor, yazılı istemde devamla şöyle deniliyor:

«Adana Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı'nın 26.11.1981 tarih 7130-5008-81 sayılı yazıları ile de toplu iş sözleşmesinin süresinin bitiminde sendika işyeri temsilciliğinin görevinin sona ereceği kesin bir şekilde belirtilmiş olduğundan iş bu yazımızın alındığı tarihten itibaren aşağıdaki hususların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bütün sendika işyeri temsilcileri asıl işlerine dönmelidir. Sendikal bir görev söz konusu edilemiyeceğine göre temsilcilik rozeti takmalarına da gerek kalmayacaktır. Aynı sebeplerle işyeri temsilciliği odasının kapatılması, yeni sözleşme imzalanıncaya kadar tabelanın kaldırılması gerekmektedir. Disiplin kurulu ,izin heyeti vs. gibi işçi ve işverenin katıldıkları kurullarda işçi temsilcilerinin bulunmasına yasa cevaz vermemektedir. Aylık yemek listesine sendika temsilcilerinin de imzasının bulunması yine yasal açıdan mümkün olmayacaktır» (46).

YHK'nun sendikal ödentilerle ilgili olarak toplu sözleşmelere koyduğu hükümler de sendikacılık hareketini zayıflatıcı niteliktedir. Bilindiği gibi, Türkiye'de işçi ücreti yeterli düzeyde olmadığından ve sendikal dayanışmaya özendirmek amacıyla sendikalar üyelik ödentisini düşük düzeylerde tutmuşlardır. Buna karşılık sendikalar, birikmiş toplu sözleşme farklarının alındığı dönemlerde işçilerin eline toplu para geçtiği için, toplu sözleşme farklarından, tüzüklerinde saptanan miktar kadar bir kesinti yaparlardı. İşçiden aylık ödentisine ek olarak alınan bu ödentiye «toplu sözleşme farkı» denirdi. YHK, yürürlüğe koyduğu toplu sözleşmelerde «üyelik aidatı» dışında hiç bir kesintiye yer vermemektedir. Böylece sendikalar mali yönden de zayıflatılmaktadır.

YHK, baştan beri anlattığımız düzenlemelerde sendika/işveren ilişkilerini kurallara bağlamışken, bu kez

(46) Cumhuriyet, 28 Ocak 1982.

sendika/üye ilişkilerini kurallara bağlamakta ve sendika üye ilişkilerinin kurallara bağlandığı yerin sendika tüzüğü olduğunu unutmuş görünmektedir.

Sendika tüzüğündeki ödentiyle ilgili hükümlerin toplu sözleşmeye geçirilmesinin bir mücadele sonucu olduğu, sendikaları mali güçlük içinde bırakmak isteyen işverenlerin bu «check-off» kurumuna karşı oldukları anımsanmalıdır.

Yukarıdan beri anlatılanlar sendikaların işverenlere ve hatta üyelerine karşı zayıflatıldığını göstermektedir (47).

Yaşanılan konjonktürde açık-kapalı tüm sendikalar ve sendikalı işçiler için geçerli olan bu sorunların yanısıra, faaliyeti durdurulan sendikalar apayrı sorunlarla ve haksız tasarruflarla karşıkarşıya kalmışlardır.

Faaliyetleri durdurulan sendikalara kayyım atanmasını öngören 2316 sayılı yasa «sendikaların mallarının idaresi menfaatlerinin korunması, akdi ve kanuni ödemelerinin bloke edilmiş parasından yapılması... Mahkemelerce tayin olunacak bir veya üç kayyım tarafından sağlanır» hükmünü getirmiştir. Yasa koyucu da yasayı öncelikle çıkarma amacını «faaliyeti durdurulan sendikalardaki yüzlerce personelin daha fazla mağdur olmamaları» olarak açıklamıştır (48).

Ne var ki, sendikaların bir çoğunda eski profesyonel sendikacılardan daha yüksek ücretler alan kayyımlar, kuruluş yasalarının, kendilerini sadece mali sorunlarla görevli kıldığı görüşünde olacaklar ki, işçi sorunlarıyla ilgi-

---

(47) «Bütün bunların üstüne, bu çok sınırlı ölçüler içinde açık bırakılan sendikaların da yönetim kurulu toplantılarına polis gönderiliyor. Yönetim Kurulu toplantıları ancak polis gözetiminde yapılıyor.

Bu durumda, açık bırakılan sendikaların da aslında pek «serbest» olmadıkları anlaşılıyor.

Polis gözetimi altında sendika yönetim kurulu toplantısı adetinin yerleşmesi, rejimin geleceği bakımından çok kaygı verici bir durumdur.

Öğrendiğimize göre, TÜRK-İŞ'in de yönetim kurulu toplantıları polis gözetiminde yaptırılmak istenmiş, ancak Genel Sekreterin aynı zamanda Bakanlar Kurulu üyesi olması dolayısıyla bundan vazgeçilmiş.» (**Arayış**, Sayı 12, 1981).

(48) Ş. Ketenci, «Kayyım», **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1981.

lenmemiş, YHK'na sözleşmenin bittiğini bildirmek, sendikanın yetkili olduğu işyerlerinde aidatların toplanmasını izlemek gibi işlevleri görevden saymamışlardır. Kayyımların bir çoğu faaliyetleri durdurulan sendika personelinin uzun süre ücretlerini ödememiş, iş akdini feshettikleri personele tazminatlarını uzun süre ödememişlerdir (49).

Öte yandan faaliyeti durdurulan sendikaların mal varlıkları üzerinde haklılığı tartışılabilecek tasarruflarda bulunulmuştur. Mart 1981'de DİSK/Genel-İş'in Ören Tesisleri üç yıllık bir sözleşmeyle Turizm Bankasına kiraya verilmiştir. Sözleşmeye göre, Turizm Bankası DİSK Kayyım heyetine tesisler için her yıl en az 2,5 milyon lira ödeyecek, bunun dışındaki gelir Genel-İş'le banka arasında paylaşılacaktır. Sözleşmede Genel-İş üyelerine tesislerden yararlanabilmeleri için % 10-15 arasında değişen bir kontenjan ayrılması kararlaştırılmıştır (50). Ayrıca, Genel-İş'in Ankaradaki büyük inşaatının, İstanbul'da DİSK Genel Merkezinin bulunduğu Lastik-İş'in kamulaştırılması gündemdedir.

Öte yandan, sendikaların da dahil olduğu bazı kamu ve özel kuruluşların denetlenmesi görevi «Devlet Denetleme Kurulu» adlı bir organa verilmiştir. Sendikaların bağımsız yargı organlarınca denetlenecek yerde yürütme gücüne doğrudan bağlı bir organca denetlenecek olması kamuoyunda, özellikle geleceğe yönelik olarak bazı sorunların doğabileceği biçiminde yorumlanmıştır.

Devlet Başkanlığına bağlı «Devlet Denetleme Kurulu» kurulması hakkındaki yasaya göre bu kurul Devlet Başkanının isteği üzerine tüm kamu kuruluş ve kurumlarında, bu kuruluşlar tarafından sermayesinin yarısından çoğuna katılmak suretiyle oluşturulan kuruluşlarda, kamu kuruluşu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında her düzeydeki işçi, işveren, meslek teşekküllerinde ve kamuya yararlı derneklerde her türlü inceleme, araştır-

(49) Ketenci (Eylül 1981).
(50) Cumhuriyet, 31 Mayıs 1981.

ma ve denetleme yapacaktır. Silahlı kuvvetler ve yargı organları Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışında bırakılmıştır.

Devlet Denetleme Kurulu, Devlet Başkanının seçeceği dokuz üyeden oluşacaktır. Kurulun hazırlayacağı raporlar Devlet Başkanına arz edilmek üzere karara bağlanacaktır. Kurul raporları Devlet Başkanının onayı alındıktan sonra gereği yapılmak üzere Başkanlığa ve öteki ilgili kuruluşlara gönderilecektir.

5.2 — İşyerlerinde Özel Güvenlik Örgütü Kurulması

12 Eylül öncesinde çıkarılmak istenip de Adalet Komisyonunda kabul edilmediği halde İçişleri Komisyonunda kabul edilerek Meclislere getirilen, ancak görüşülemeyen «Özel Güvenlik Örgütleri Kurulmasını Öngören Yasa Tasarısı» Temmuz 1981'de yasalaşmıştır. İşyerinde çalışanları da «Yakın gözlem»e alabilecek özel emniyet görevlilerinin isdihdamına yer veren bu yasada, özel güvenlik teşkilatının görev ve yetkileri şöyle belirlemiştir:

> «Kuruluşu sabotaj' yangın, hırsızlık, soygun, yağma. yıkma, zorla işten alıkoyma gibi her çeşit tehdit. tehlike ve tecavüze karşı korumak, görev alanları içinde işlenmiş veya işlenmekte olan suçları derhal kolluk kuvvetleri gelinceye kadar sanıkları yakalamak ve gözaltına almak, delilleri muhafaza etmek, kolluk kuvvetlerinin işe el koymasından itibaren ona yardımcı olmak, koruma ve güvenlik hizmetlerinin gerektirdiği diğer önlemleri almak, sivil savunma teşkilatının görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak.»

Özel güvenlik teşkilatı personeli, görev alanları içinde görev yaparken Silah Taşıma ve Polis Vazife Selahiyet Yasası'na göre silah kullanma yetkisine sahip olacaklardır. Teşkilat personelinin İçişleri Bakanlığı'nca saptanan özel kıyafetleri ile silahları, araçları ve gereçleri bağlı oldukları kuruluşlar tarafından sağlanacaktır. Bu ki-

yafetler, silahlar, araç ve gereçler ancak görev sırasında kullanılacaktır. Bu teşkilatın personeli, Türk Ceza Yasası'nın uygulanmasında memur sayılacaklar, bunlara karşı görevleri sırasında veya göreve bağlı olarak suç işleyenler ise devlet memurları aleyhine suç işlemiş gibi cezalandırılacaklardır.

Özel güvenlik teşkilatında görev alacak personelde en az ortaokul mezunu olmak, askerliğini yapmış olmak, kamu haklarından kısıtlı olmamak, 6 aydan fazla hapis veya yüz kızartıcı bir fiilden dolayı hükümü bulunmamak, yasa dışı ideolojik amaçlı faaliyetlere karışmamış olmak, son 5 yıl içinde bir siyasi partiye üye olmamak, vücut sakatlığı bulunmamak gibi koşullar aranacaktır. Bu teşkilat, Valiler, il jandarma komutanları veya il emniyet müdürlüğü tarafından denetlenip gözetlenebilecektir.

Teşkilat mensupları başka bir işte çalıştırılmayacaklar, herhangi bir dernek, sendika veya partiye üye olmayacaklar, grev ve yürüyüşlere katılamayacaklar, lokavt dolayısıyla görevden uzaklaştırlamayacaklardır.

Özel güvenlik teşkilatı kurulan yerde lokavt yapılırsa teşkilat personeli il valisinin görevlendireceği zabıta amirinin emrine girecek, sıkıyönetim altına alınan yerlerde ise sıkıyönetim komutanının emrine girerek görevlerini sürdüreceklerdir.

Söz konusu yasanın uygulanmasına ilişkin yönetmelik ise 27 Ekim 1981 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. İçişleri Bakanlığının hazırladığı 59 maddelik yönetmeliğe göre özel güvenlik örgütü personeli zor kullanma yetkilerini genel kolluk kuvvetleri işe el koyuncaya kadar kullanabilecekler. Yönetmelik, bu personeli polis vazife ve selahiyet yasasının ilgili maddesi esasları uyarınca görev alanları içinde silah kullanmaya yetkili kılmıştır.

Özel güvenlik örgütü personeli «aranmakta olan sanıkların yakalanması veya tutuklanmaları sırasında» si-

lah kullanabilecekler. Yönetmelikte silah kullanma yöntemi şöyle anlatılmaktadır:

«Silah kullanma yetkisi ancak silah kullanmaktan başka çare kalmadığı haller için geçerlidir. Böyle bir halde de, mümkün olduğu kadar suçlu veya sanığı öldürmekten ziyade yaralı olarak yakalanmasına dikkat edilmesi ve kuruluş içindeki kişilerin toplu olarak bulunduğu yerlerde silah kullanmaktan imkan nispetinde sakınılması gerekir.»

Özel güvenlik örgütünün üniformalarının özelliklerinin de belirtildiği yönetmelikte, bu örgütün eğitim sorumluluğu il Emniyet Müdürlükleri ile İl Jandarma Alay Komutanlıklarına bırakılmıştır (51).

Bu yönetmeliği takiben 18 Eylül 1981 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararıyla da 42 bankaya özel güvenlik örgütü kurma hakkı tanınmıştır. Yönetmeliğe göre Özel güvenlik örgütü kurma hakkı tanınan bankalar, (genel müdürlükleri ile şubelerini kapsayacak şekilde) ve yabancı banka şubelerinde Sıkıyönetim komutanlıklarının istekleri dikkate alınıp, görüşleri değerlendirilerek, özel güvenlik teşkilatı kurulacaktır (52.)

Bu karardan sonra «özel güvenlik örgütü» kurma hakkı tanınan bankalar «eleman» için gazetelere ilanlar vererek hazırlıklarını başlatmışlar, Haziran 1982'den itibaren de coplu, kelepçeli, silahlı yeni güvenlik görevlilerince korunmaya alınmışlardır.

3.3 — İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Denetiminin Kaldırılması

1981'in Eylül ve Aralık aylarında çıkarılan bir genelge ve Danıştay'ın bir iptal kararıyla işçi sağlığı ve iş güvenliği denetimi de işlemez hale getirildi. Türkiye'de işçi «sağlıksızlığı»nın ve iş «kaza!»larının ne denli önemli bir sorun olduğunu anımsamakta yarar var.

---

(51) Resmi Gazete, 27 Ekim 1981.

(52) Resmi Gazete, 18 Eylül 1981.

Sosyal Sigortalar Kurumu'nun verilerine göre 1979 yılında sigortalı işçilerin çalıştığı işyerlerinde toplam 186'000 «iş kazası» meydana gelmiş, sonuçta da 1.448 işçi yaşamını yitirmiştir. Bu, günde ortalama 4 işçinin ölmesi anlamına gelmektedir. Kaldı ki, SSK tarafından yapılan «iş kazaları» istatistiklerinin sadece sigortalı işçileri kapsadığı ve sigortasız işçilerin on binlere vardığı gözönünde bulundurulursa, ölümle de sonuçlanan «iş kazaları»nın çok daha dehşet verici boyutlarda olması muhtemeldir.

Durum böyleyken ve işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili etkin önlemler almak gerekirken Ekim 1981'de Çalışma Bakanlığınca yayınlanan bir genelge, işçi sağlığı ve işgüvenliği açısından denetimi fiilen işlemez duruma getirmiştir.

10 Eylül 1981 tarihini taşıyan genelge ile bugüne kadar teftiş işlemlerinden sonuçlandırılmamış olanlar geçersiz sayıldı. Teftiş yapmakla görevli müfettişlere «iş güvenliği müşaviri» işleri verildi. İşyerlerinde yeni baştan başlatılacak teftişlerde «müşavir» olarak hareket edecek olan bakanlık müfettişleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından 1. derecede noksanlıklar saptasalar dahi, iş yerini kapatma cezası veremeyecekler. Değişik tarihlerde yapacakları teftişlerde, toplamı 6 ayı bulan «öneller» verecekler.

İş teftiş tüzüğüne göre Çalışma Bakanlığı müfettişlerinin yapacakları teftişlere ilişkin 1981/20 sayılı genelgede işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından zaten çok yetersiz olan denetimleri işlemez hale getireceği öne sürülen şu önemli ilkeler yer aldı:

> «İşyerlerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği teftişi yapmakla görevli müfettişler teftişler sırasında işyerlerinde 'iş güvenliği müşaviri' gibi hareket edecekler, işveren ve işçileri işçi sağlığı ve iş güvenliği şuurunun yerleştiirlmesine ve gerekli tedbirlerin aldırılmasına yardımcı olacaklar, mevzuatta yer alan

müeyyidelerin tatbikini en son kullanma durumunda bulunacaklardır.

Diğer bir ifadeyle işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yaptırılması istenen hususların cezai müeyyidelerini tatbik etmekten çok, bu konuda zaman içinde eğitim yoluyla ikna ve inandırma metodunu tercih ederek, istenilen sonuca daha kolaylıkla erişilebileceği açık olduğundan bu husus dikkatten uzak tutulmayacaktır.

Yukarıda belirtilen hususların yerine getirilebilmesi için bütün işyerleri yeniden genel teftişe tabi tutulacaktır.

Bu genelgenin yürürlüğe girdiği tarihte henüz işleme konulmamış teftiş raporları ilgili Bölge Çalışma Müdürlüklerince herhangi bir işlem yapılmadan dosyasında saklanacaktır.»

Genelgede, birinci derecede noksanlıkların saptanması halinde bile noksanlıkların giderilebilmesi için önel verilmesi öngörülüyor.

«Verilecek önelin tespit edilmesinde, giderilmesi veya tamamlanması istenilen durumların işçi sağlığı ve iş güvenliği bakımından önemlerine ve bunlar için gerekli malzeme ve araçların yurt içinden veya yurt dışından sağlanma imkanlarına ve teknik yapılabilirliğine göre müfettişlerce yapılacak muhtelif teftişlerde toplam olarak 6 aya kadar önel verilecektir» denilmektedir.

Açıktır ki, bu genelge ile işçi sağlığı ve işgüvenliği açısından, günün koşulları içinde, tek güvence sayılabilecek Bakanlık müfettişleri denetimleri işlevsiz hale getirilmiş, işçi açısından «hayati tehlike» olan noksanlıkların daha da yaygınlaşabileceği bir ortamın koşulları hazırlanmıştır.

Bu konuda sözü edilmesi gereken bir de Danıştay'ın iptal kararı bulunmaktadır. Ocak 1982'de Danıştay 8. Dairesinin işyeri hekimlerinin çalışma şartları ile görev ve yetkileri hakkında yönetmeliği iptal etmesiyle işverenle-

rin işyerinde hekim çalıştırma zorunluluğu da ortadan kalktı.

6 — Grev Yasağı Sınırlarının Genişletilmesi

Toplu İş Sözleşmesi ve Grev ve Lokavt Yasasında değişiklikler öngören yasa tasarısıyla çalışma yaşamının koşullarında önemli değişiklikler getirilmektedir. Bu değişikliklerin en önemlisi grev yasağının sınırlarının genişletilmesi, greve çıkmanın adeta imkansızlaştırılmasıyla ilgilidir.

Çalışma Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunda görüşüldükten sonra MGK İhtisas Komisyonunda son halini alan yasa tasarısı, bu satırların kaleme alındığı günlerde henüz tasarı halindeydi. Aşağıda, tasarının öngördüğü değişiklikler elealınacaktır.

Tasarı, genel olarak, grev yasağını önemli ölçüde genişletirken greve çıkmanın maliyetlerini de oldukça ağırlaştırmakta, işçilerin kolay kolay «greve evet» diyemeyeceği düzenlemelere yervermektedir. Tasarının 20. maddesinde grev ve lokavt yasağı konulan haller ve işkolları şöyle tanımlanmaktadır:

1) Savaş halinde.

2) Genel veya kısmi seferberlikte.

3) İlaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere hastane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser, eczane, aşı ve serum imal eden müesseseler gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde: Mezarlıklarda, cenaze tekfin ve defin işlerinde, kamu hizmeti olarak yürütülen temizlik işlerinde,

4) Can ve mal kurtarma işlerinde,

5) Su, kömür, elektrik ve havagazı üretimi ve dağıtımı işleri ile petrol, tabii gaz arama, üretim ve dağıtım işlerinde,

6) Başladığı yolculuğu bitirmemiş deniz, hava ve kara ulaştırma araçlarında,

7) Banka ve Noterlik hizmetlerinde,

8) Eğitim ve öğretim kurumları ile kamu araştırma kurumlarında ve çocuk bakım yerlerinde,

9) Turizm mevsiminde turistik tesislerde,

10) Toplu iş sözleşmesi süresi içinde. grev ve lokavt yapılamaz.

Milli Savunma Bakanlığı'nca veya İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığınca doğrudan doğruya işletilen işyerleri ile tüm üretimi silahlı kuvvetlerin ihtiyacına tahsis eden işyerlerinde işçilerin ücret veya sair çalışma şartlarının, piyasa'daki benzeri işyerlerindeki ücret ve sair çalışma şartlarına nazaran işçilerin aleyhinde olduğu yetkili işçi sendikasının başvurması üzerine Yüksek Hakem Kurulunca tespit edilmedikçe bu işyerlerinde greve karar verilemez.

Yukarıdaki fıkrada söz konusu işyerlerinde uygulanan ücretlerin ve çalışma şartlarının aynı şekilde işverenin aleyhinde olduğu tespit edilmedikçe bu işyerlerinde lokavta karar verilemez» (53).

Bu durumda savaş ve genel seferberlik gibi olağanüstü hallerde tüm: olağan hallerde ise, sağlık, belediye hizmetleri, enerçi, kömür, petrol, nakliye. banka. eğitim ve turizm işkollarında: askeri işyerlerinde grev yapılması yasaklanmış olmaktadır. Ayrıca, 20. maddenin 10. fıkrasında işverenin toplu iş sözleşmesini uygulamasından doğan «hak grevi» hakkı da ortadan kaldırılmış olmakta; işverenlere TİS'i uygulamada tam bir serbestiyet tanınmaktadır.

Grevin ilelebed yasaklandığı bu durumların dışında, grevlerin ertelenmesi konusunda da mevcut yasadaki hükümlerin oldukça gerisine gidilmekte, erteleme şartları işçilerin aleyhine genişletilmektedir. Tasarının grev ertelemesine ilişkin hükümleri 21. maddede şöyle sıralanmaktadır:

---

(53) Cumhuriyet. 11 Nisan 1982.

— Yangın, su baskını toprak veya çığ kayması veya depremlerin sebebiyet verdiği ve genel hayatı felce uğratan felaket hallerinde, Bakanlar Kurulu, bu hallerin vuku bulduğu yerlere inhisar etmek, ve bu hallerin devamı süresince yürürlükte kalmak üzere gerekli gördüğü işyerleri veya işkollarında grev ve lokavtın yasak edildiğine dair karar alabilir.

2 — Sıkıyönetim uygulandığı bölgelerde Sıkıyönetim Komutanlığı grev ve lokavt yetkilerinin kullanılmasını, süreli veya süresiz olarak yasaklayabilir veya izne bağlayabilir.

3 — (a) uygulanmasına karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt, memleket sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev veya lokavtı bir kararname ile 30 gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayını tarihinden 2 gün sonra başlar. Bakanlar Kurulu erteleme kararını her seferinde 30 günü geçmemek üzere uzatabilir. Bu takdirde, kararnamenin yürürlüğe giriş tarihi yayımı tarihidir. Erteleme kararı ile birlikte uyuşmazlık için bir resmi arabulucu görevlendirilir.»

Grev yasağı ve erteleme olmayan durumlarda ise greve başvurmanın koşulları oldukça zorlaştırılmaktadır. Tasarıya göre, sendikanın grev kararı aldığı işyerinde çalışan işçilerin üçte biri grev oylaması talebinde bulunur ve gerekli mercilere başvurursa grev oylamasına gidilir. Greve çıkabilmek için, oylama sonucunda işçilerin yarıdan fazlasının «greve evet» demesi gerekecektir.

Tasarı, grev uygulaması sırasında işyerinde üretimin durmayacağı düzenlemelere de yervermekte, böylece grevin işverenleri ikna edici gücü etkisizleştirilmektedir. Sözkonusu tasarıya göre, işveren, yasal grev süresi içinde «haklı sebeplerle» hizmet akdi feshedilen işçilerin yerine yeni işçiler alarak çalıştırabilecektir. Ayrıca işverene, greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçen işçileri

de çalıştırma hakkı tanınmaktadır. Tasarı, grev süresince, üretilen ürünlerle her türlü stokların işyerinden dışarı çıkarılması, satılması ve gerekli hammaddenin, araç ve gereçlerin işyerine getirilmesinin engellenemeyeceği hükmüne de yervermektedir.

Greve katılan işçilerin, işyerine giriş çıkışları kontrol altına almalarını, işyeri önünde veya civarında toplulu oluşturmalarını yasaklayan tasarı, greve katılanların grevde 90 günü geçirmeleri halinde işverence verilmiş konut, lojman gibi barınaklardan çıkarılabileceklerini de öngörmektedir. Bu koşullar, greve çıkmanın maliyetini oldukça ağırlaştırmaktadır.

Tasarının 29. maddesinin 1 ve 2 nolu fıkraları ise «yasadışı grevin sonuçları»na yervermekte ve şöyle demektedir:

«Madde 29 - 1 - Kanun dışı grev yapılması halinde, işveren, böyle bir grevin yapılması kararına katılan, böyle bir grevin yapılmasını teşvik eden, böyle bir greve katılan veya böyle bir greve katılmaya veyahut devama teşvik eden işçilerin hizmet akitlerini, feshin ihbarına lüzum olmadan ve herhangi bir tazminat ödemeye mecbur bulunmaksızın fesh edilebilir.

2 — Kanun dışı bir grev yapılması halinde, bu grev veya bu grevin yönetimi ve yürütümü yüzünden işverenin uğradığı zararlar, greve karar veren işçi teşekkülü veya kanun dışı grev herhangi bir işçi teşekkülünce kararlaştırılmaksızın yapılmışsa, bu greve katılan işçiler tarafından karşılanır» (54).

(54) Cumhuriyet, 12 Nisan 1982.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye sanayiinin devlet desteği ve korumacılığa dayalı biçimde gelişmesinin zeminini oluşturan iç pazara dönük sermaye birikimi modeli-ithal ikameci model-1970'lerin sonlarına doğru yoğun bir bunalıma girdi. İthal ikameci çizgi ve buna bağlı olarak Türkiye kapitalizminin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi, uzun yıllar sermaye birikiminin temelini oluştururken 1970'lerin ikinci yarısından itibaren birikimin sürmesi önünde bir engel durumuna geldi.

Bunalım, kendisini iki temel sorunda duyurmaktaydı: şiddetli enflasyon ve döviz darboğazı. Ne var ki, bunlar bunalımın kaynağı değil, sonuçlarıydı. Sorun, özünde sermaye birikimi sürecinin tıkanması sorunuydu. Başka bir deyişle, artı-değerin sermaye olarak kullanılması ve yeniden dönüştürülmesi olarak tanımladığımız sermaye birikimi süreci verili koşullarda sürdürülemiyordu. Sermaye sınıfı açısından ithal ikameci modelde bazı değişiklikler yaparak sorunu aşma mümkün görünmüyordu. Kuşkusuz, tıkanma, sadece ülke sermayesi için değil uluslararası sermaye için de geçerli bir sorundu.

Bu koşullarda hem iç hem de dış egemen güçler uluslararası yeni işbölümüne uygun bir düzenleme içinde, tıkanan ithal ikameci modelin giderek yerini alacak alternatif bir modelin hazırlıklarına giriştiler. Sermaye birikimi sürecini yeniden harekete geçirecek bu alternatif, dış pazara dönük birikim modeli —ihracata yönelik ekonomi— idi.

UNIDO, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların program ve «istikrar tedbirleri»yle böyle bir modele geçişin ilk hazırlıkları 1978-1979 yıllarında görülebilmekteydi. Ne var ki sözkonusu yılların hükümetiyle bu «geçiş»i gerçekleştirmek kolay olmamaktaydı. Tekel-

ci sermaye yeni modele «geçiş»i gönüllü biçimde gerçekleştirecek kadroları «24 Ocak Kararları»nı alan hükümette buldu. Ekonomide «şok» etkisi yaratan 24 Ocak Kararlarına bir dizi önlem daha eklenerek 1980 Eylül'üne gelindi. Ancak, oluşturulmak istenen modelin gereksindiği öylesine dönüşümler vardı ki, bunların çoğu yasa sorunuydu ve o dönemde yaşanan sınıflar mücadelesinin vardığı boyutlarda Meclislerden bu yasaların geçmesi olanaklı görünmüyordu.

12 Eylül 1980 sonrasının politik koşulları modelin oluşturulması için oldukça elverişli bir zemin yarattı. Geçmişte yapılamayanların büyük bir bölümü 1980 Sonbaharıyla birlikte adım adım gerçekleştirilmeye başlandı; 24 Ocak Kararlarıyla saptanan ekonomi politikalar yeni koşullarda daha bir rahat uygulandı.

1980'lerin başında silueti görülebilen Türkiye ekonomisinin yeni yönelimi bugün varılan noktada iyice belirginlik kazanmış durumda. Yeni birikim modeli, geçmişin ithal ikameci çizgisi adım adım tasfiye edilerek oluşturulmaktadır Uluslararası işbölümünde Türkiye'nin yoğunlaşacağı sektörler kesin çizgilerle yeniden belirlenmekte, geçmişte iç pazarı çekici ,ihracatı itici kılan tüm yapılar tersine çevrilmekte; dış pazara dayalı bir modeli oluşturma süreci yaşanmaktadır.

Yeni stratejide sanayinin yoğunlaşacağı sektörler ağırlıkla yerli hammaddeye —özellikle tarımsal— ve ucuz emekgücüne dayanan tekstil, konfeksiyon, cam, seramik, ambalaj, deri eşya, dayanıklı tüketim malları, otomobil dışındaki ulaşım araçları, metal parça yan sanayii ve turizm olarak saptanmakta, demir-çelik, petro-kimya gibi ağır sanayi yatırımlarından da kaçınılması, varolanların yerinin daraltılması, hiç olmzsa genişletilmemesi yoluna gidilmektedir.

Yoğunlaşılması öngörülen sektörlerin bir bölümü tüketim malları (gıda, tekstil, konfeksiyon, ev araçları v.s.) bir bölümü ise çokuluslu tekeller için fason üretime olanak tanıyan sektörlerdir (metal yan sanayii, elektronik

cihaz üretimi gibi).

Yeni modelin dışladığı sektörlerin tasfiyesi ya da daraltılması ise uygulanan çeşitli politika ve önlemlerle gerçekleştirilmektedir. Tasfiyeye zorlananlar sadece istenmeyen sektörlerdeki firmalarla sınırlı kalmamakta, yoğunlaşılacak sektörlerdeki «cüce işletmeler», dışa açılamayan, «kabuk değiştiremeyen»ler de «temizlik harekatı»nın hedefi olmaktadırlar. Böylece, bu alandaki gerileme sürecinde serbest kalan kaynakların akışı yoluyla yeni birikim modeliyle uyuşan sektörlerde sermaye birikimi süreci tekrar harekete geçirilmeye çalışılmaktadır.

Geçmişte iç pazarı çekici, ihracatı itici kılan tüm yapıların bugün tersine çevrilmekte olduğundan sözettik. Bu amaçla sistemli olarak uygulanan politikalardan biri **sermayenin merkezileşmesini** —dolayısıyla tekelleşmenin artırılmasını— sağlamak. İthal ikameci modelde korumacılığın sağladığı avantajla oluşan çok sayıdaki irili ufaklı firmanın yerine, dış rekabete dayanabilecek, dış pazarlarda yer bulabilecek düzeyde düşük maliyetli üretimi sağlayacak **«az sayıda büyük ölçekli firma»** ile üretimin sürdürülmesi istenmektedir. Bunu sağlamak için de bir yandan merkezileşmeyi özendirici, bir yandan da zorlayıcı önlemler alınmakta, enflasyonu önleme saviyla yürürlüğe konulan deflasyonist önlemler ve ithalatın adım adım serbestleştirilmesi de bu amaca hizmet etmektedir.

Sermayenin merkezileş(tiril)mesini **özendirmek** için kurumlar vergisinin indirilmesi, birleşecek (joint venture) firmalara düşük faizli, uzun vadeli krediler verilmesi konulan ihracat barajlarını aşan firmalara daha çok ihracatta vergi iadesi sağlanması gibi önlemlere yerverilmektedir. Merkezileşmeye yöneltme, **zorlayıcı** önlemlerle de olmaktadır: Örneğin mevcut bankaların sermayelerini büyük ölçüde artırmaları, yenilerin ise çok büyük sermaye ile kurulmaları koşulu getirilmiş, bankerlik, şirketlerinin büyük sermaye ve anonim şirket olarak kurulmaları zorunlu görülmüş, uluslararası TIR taşımacılığı belgesi almak için büyük sermaye-büyük kapasite koşulu daya-

tılmıştır. Bu koşullara uyabilenler genellikle tekelci sermayenin bazı fraksiyonları olabilmekte, uyamayanlar ise ya piyasadan çekilmekte, ya da büyüklere katılma, kendi aralarında birleşme yoluna gitmektedirler. Sonuçta sermayenin merkezileşmesi, dolayısıyla tekelleşme bir üst boyuta sıçratılmaktadır.

Bu özendirici ve zorlayıcı önlemlerin yanısıra uygulanan deflasyonist önlemler ve ithalatın liberalleştirilmesinin yarattığı sonuçlar da sermayenin merkezileşmesine yardımcı olmakta; daralan iç talep, artan finansman bunalımı, ithal mallarının yıkıcı rekbeti sonucu, iflaslar, tasfiyeler biçiminde «çürük»ler temizlenirken birçok firma da el değiştirerek tekelci gruplara katılmaktadır.

Yeni model çerçevesinde sistemli olarak uygulanan bir politika da ihracatı ve döviz kazandırıcı işlemleri teşvik etmek, firmaları dışa açılmaya zorlamak. İhracata zorlama, iç talebi «sıkı para politikası» ile kısma biçiminde uygulanmış, başta işçiler, memurlar olmak üzere emeğiyle geçinenlerin reel gelirlerinin düşürülmesi bu politikada etken olmuştur. Daralan iç talep karşısında stoklar büyümüş ve dış pazar aramak zorunlu olmuştur. İhracata zorlama devletçe sağlanan dev boyutlu sübvansiyonlarla atbaşı gitmiş ve «ihracat seferberliği»(!) başlatılmıştır. Yine aynı amaç çerçevesinde ithal ikameci modelin bir ögesi olan aşırı değerlenmiş kur politikası terkedilerek günlük kur (sürekli devalüasyon) yaklaşımı benimsenmiş, TL'nin değeri sürekli olarak düşürülmüştür.

Yeni modelin bir saç ayağı da yabancı sermayeyi teşvik politikasıdır. Yoğun yabancı sermaye girfişi, modelin olmaz-sa-olmaz koşullarından birisidir. Bu amaçla 24 Ocak'tan bu yana alınan yabancı sermayeyi teşvik önlemlerine yenileri eklenmiş, Turizmi Teşvik Yasası çıkarılmış, Etibank ve TÜMOSAN'ın önemli projeleri yabancı sermayeye açılmıştır. Öte yandan, Nükleer Santral Projesi, Trans-Avrupa Karayolu, Savaş Sanayii projeleri gibi önemli yatırımların da yabancı sermaye işbirliği ile

gerçekleştirilmesi sözkonusudur. Yabancı sermayeyi teşvik önlemleri bu kadarla kalmamakta. Petrol Yasasında değişiklikler yapacak, Serbest Bölgeler kuracak, TL'nin konvertibilitesini sağlayacak yeni önlemler gündemde bulunmaktadır.

Yabancı sermayeyi teşvik önlemlerinin 1982 baharına kadar olan uygulamalarının sonuçları, nakit yabancı sermaye girişi yerine, garantisiz ticari borçların tasfiyesi biçiminde yabancı sermaye girişi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu arada bu yol, paravan yabancı şirket arkasında yeralan yerli sermaye gruplarına önemli olanaklar sağlamış, GTB'lerin tasfiyesinden ençok bu kesimler yararlanmışlardır. Bugün için, sağlanan teşviklere rağmen nakit yabancı sermaye girişinin sınırlı olması, gelecekte de böyle olacağı anlamına gelmez. Yabancı firmalara alternatif ülkelerde sağlanan olanakların üstünde teşvikler sağlandığı ölçüde yabancı sermaye girişi hızlanabilir: hedef de bunu gerçekleştirmektir.

Yeni birikim modelinin oluşturulması sermayenin yeniden yapılanması ekseni üzerinde gelişmektedir Egemen toplumsal güç olarak sermaye hem emek ile olan ilişkilerinde hem de-gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde-kendi içinde, değişen koşullarla birlikte yeni bir yapı kazanmaktadır. Sermaye-emek ilişkilerinin yeniden yapılanması, çalışanların ekonomik-demokratik haklarının büyük ölçüde kısıtlanmasında, çalışma yaşamının daha çok baskıcı bir niteliğe büründürülmesinde somutlaşmaktadır. Modele geçişin en önemli adımını oluşturan 24 Ocak Kararlarından bu yana işçi ve memurların reel gelirleri önemli ölçüde gerilemiş, ayrıca kıdem tazminatı, ikramiye, adı altında sağlanan gelirler sınırlandırılmış, işçilerin sosyal sigorta yükleri ağırlaştırılmış, emeklilik aylıkları düşürülmüştür. Yıllık izin, tatil, iş güvencesi, işçi sağlığı ve güvenliği, yönetime katılma konusunda geçmişte varolan kısıtlı demokratik haklar da budanmıştır. Sendikal hakların askıya alınması, grevin yasaklanması, direniş cezalarının artırılması, işyerlerinde özel

güvenlik örgütleri kurulması, Sendika, Toplu Sözleşme ve Grev Yasasında kazanılmış hakları çok geriye götürecek düzenlemeler için hazırlıkların sürdürülmesi... tüm bunlar sermaye-emek ilişkisinde bir yeniden-yapılanma sürecinin yaşandığını göstermektedir.

Sermayenin kendi içindeki yeniden yapılanmasının dış boyutu yabancı sermaye ve dış kredi kurumlarıyla girilen köklü ilişki içinde somutlaşmakta; iç boyutu ise hem sanayi sermayesi içinde hem de bu kesimin, üretken sektöre geri dönmeyen faiz, ticari kâr ve ranta elkoyan sınıflarla olan ilişkilerinde yaşanmaktadır. Sanayi sermayesi içindeki yeniden yapılanmada, yeni koşullara uyamayanlar tasfiye olmakta, küçükler büyüklerce yutulmakta, sermaye daha çok merkezileşmekte, böylece tekelleşme hızlanmaktadır. Öte yandan tekelci sermayenin çeşitli fraksiyonları arasında da yeni modelin koşullarına uyum sağlama uğruna zaman zaman alevlenen bir mücadele sürmektedir. Özellikle, yurtdışında müteahhitlik işlerinde uzmanlaşan tekelci sermaye fraksiyonlarının yaşanan konjonktürde hızlı bir atılım içinde olduğu gözlemlenmektedir.

Yaratılan artığın bir kısmının ticari kâr, faiz, rant olarak ticaret (özellikle yasa dışı ticaret kesimi) sermayesi, «tefeci» ve prekapitalist sınıflarda kaldığı, dolayısıyla üretken sektöre yeniden dönmediği yapılar ise tasfiye edilmeye, olmuyorsa etkisi azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu ise, ağırlıkla yasa-dışı ticaret sermayesi, «piyasa bankerleri», büyük toprak ağalarıyla sürdürülen mücadele sürecinde gerçekleşmektedir. Tekelci sermayenin bunlardan ilk ikisine karşı kazandığı zafer, üçüncüsü için yeterince sözkonusu olamamıştır. Sermayenin yeniden-yapılanması sürecinde egemen sınıf bölüm/fraksiyonları arası hesaplaşmanın seyri, egemen güçler blokunda yeniden bir düzenlemenin olduğuna da işaret etmektedir. İttifak içindeki güçler dengesindeki değişiklik, blokta yeralan güçlerin ağırlıklarının yeniden dağıldığını ve tekelci sermayenin blok içinde hegemonyasını pekiştirmeye

çalıştığını ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisinin 1981 sonu itibariyle değerlendirilmesi ve önümüzdeki birkaç yıllık dönemde ekonominin seyrinin öngörülmesinde anahtar, dış ilişkiler olmaktadır. Yürürlükteki ekonomi politikayı savunanlar da ekonominin durumuna ilişkin hep dış ekonomik göstergeleri ortaya koymakta, alınan önlemler sayesinde ekonomide sürekli bir «iyileşme» olduğunu, ihracatın, işçi dövizlerinin arttığını, dış borçların ödenmeye başlandığını, kısaca ödemeler dengesinde olumlu gelişmeler sağlandığını önesürmektedirler.

Dış ekonomik göstergeler, gerçekten de, ihracatın 1980'e göre önemli ölçüde arttığını, dolayısıyla dış ticaret açığının göreli olarak daraldığını, en azından açığın büyümesinin frenlendiğini ortaya koymaktadır. Ancak, madalyonun diğer yüzü, dış ticaret açığındaki bu göreli daralmanın **yüksek maliyetleri,** faturası emekçi sınıf ve tabakalara çıkarılmış bedelleri olduğunu göstermektedir.

İhracattaki hızlı artışa karşılık ithalattaki artışın düşük düzeyde seyretmesi büyüme hızının oldukça yavaşlatılmış olmasıyla ilgilidir. Büyümesi duran ekonomide en ağır yük **işsizliktir** Bir yandan, ekonomik durgunluktan dolayı işten çıkarılmaların artması, bir yandan da yeni iş sahalarının açılmaması işsizliği toplumsal bir felaket haline getirmiştir. İhracattaki artışın bedeli de yine ağırlıkla emekçilerin sırtına vurulmuştur. Firmaları ihracata yöneltmek için iç talep, çalışanların reel gelirleri de düşürülerek daraltılmış, ihraç ürünleri dış pazarlarda rekabet gücü bulsun diye reel ücretler geriye çekilmiş, diğer ekonomik-demokratik haklar kısıtlanmış, küçük üreticilerin tarımsal gelirleri daraltılmıştır. Yine ihracat artsın diye, çoğu emekçi sınıf ve tabakalardan alınan vergiler, eğitim, sağlık, konut gibi toplumsal harcamalara, iş alanları açacak yatırımlara ayrılmak yerine, sermayeye subvansiyon ve kredi olarak verilmiştir. Devletçe ihracata sağlanan krediler dev boyutlara ulaşmıştır. İhracat artsın diye uygulanan sürekli devalüasyon politikası

ise TL'nin değer kaybını hızlandırmış, ithal mallarının fiyatlarını artırarak iç fiyat artışlarında etken olmuştur. İhracat artsın diye birçok mal iç fiyatının bir hayli altında dışarıya satılmış, aradaki fark devletçe sübvansiye edilmiştir. Bu ucuz ihracata karşılık ithal malları pahalıya satın alınmış, dolayısıyla dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine seyretmesi önemli ölçüde **değer kaybına** yol açmıştır.

İhracattaki artışta önemli bir etken de Orta Doğu pazarlarındaki durumla iliglidir. İran-Irak Savaşı'nın yarattığı pazar olanağı, Mısır-Libya arasındaki soğuk ilişkiler bu ülkelere mal ve müteahhitlik hizmeti ihracı şansını artırmıştır. Özetle, dış ticaret açığının daha da büyümesini frenleme «başarı»sının altında, faturası emekçi sınıf ve tabakalara ödettirilmiş ağır maliyetler ve Orta Doğu'da yaşanan konjonktürün etken olduğu gerçeği yatmaktadır.

1981'de dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine gelişimi sonucu uğranılan dev boyutlu değer kaybına, dış borç faiz ödemeleri, yabancı sermaye kâr transferi, proje hizmet ödemeleri adı altında akan değer miktarını da eklemek gerekir.

1981'de işçi dövizleri, turizm ve taşımacılıktan sağlanan döviz gelirleri, açığı kapamaya yetmemiş ve cari işlemler açığı —1980'e göre azalma olmakla birlikte— 2 milyar doları aşmıştır. Bu açığın finansmanı için ise —her zaman olduğu gibi— borçlanma yoluna gidilmiş ve 1981'de alınanlarla birlikte dış borçların toplamı 20 milyar doları aşmıştır Bugün Türkiye kapitalizminin ağır bir borç yükü altında olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

*
**

Yeni birikim modelinin oluşturulması konusunda 24 Ocak Kararları'ndan bu yana bir hayli yol katedildi. Ancak, modelin inşasının henüz tamamlanmadığını eklemek gerekir. Önümüzdeki dönem bir yandan, bugüne kadar sürdürülen ekonomi politikaların devamının sağlan-

maya, bir yandan da modelin tamamlayıcı önlemlerinin alınmaya çalışılacağı yılları içerecektir. Bu da hiç kuşkusuz, başından beri olduğu gibi. bir sınıf mücadelesi sürecinde gerçekleşecektir.

Önümüzdeki yıllarda ekonominin seyrini belirleyecek en önemli etkenlerden ikisi, **dış borç** ve **dış pazar** sorunlarıdır. Türkiye kapitalizminin ağır bir borç yükü baskısının altında bulunduğundan sözetmiştik. Önünde sıkı bir borç takvimi bulunan Türkiye. bir yandan vadesi gelen borçların ana para ve faizlerini ödeme, diğer yandan da ekonominin yeniden üretimi için gereksinilen yeni dış kaynakları bulma sorunuyla karşıkarşıyadır. Yaşadığımız konjonktürde hükümetten hükümete borçlanma olanakları daralmış, OECD çerçevesinde yeni krediler sağlama şansı azalmıştır. Borçlanılacak kurum olarak geriye, özellikle petrol üreticisi arap ülkelerine ait tasarrufların toplandığı çokuluslu banka ve bankerler kalmaktadır. Bu kuruluşlardan borçlanmanın maliyeti ise —resmi mali kuruluşlara göre— hem yüksek hem de çeşitli zorlukları içermektedir. Verecekleri borcun. faiziyle birlikte zamanında geri döneceğinden emin olmadıkça. borç vermeye yanaşmayan çok uluslu finans kuruluşları, erteleme v.b. gibi hoşgörüye de pek sahip değiller. Dış borçlanma konusunda pabucun bu denli pahalılaştığını anlayanlar, son zamanlarda İslam Ülkelerine yanaşarak. çok uluslu mali kuruluşlarda değerlenen tasarrufların bir kısmının Türkiye'ye akıp akmayacağını yoklamaya girişmişlerdir. İstanbul'u Orta-Doğu'nun bankacılık ve finansman merkezi yapma konusunda Arap ülkelerine çeşitli öneri paketleri sunulmaya başlanmıştır. Ağırlıkla ABD ve İngiltere bankalarında toplanan petro-dolarların hiç olmazsa bir bölümünün Türkiye'ye akması. herşeyden önce, bu paralara sahip kişi ve kuruluşlara daha cazip olanakların sunulmasını ve emperyalistlerin de buna gözyummasını gerektirir ki, bu da gerçekleşmesi kolay olmayan bir hedef gibi görünmektedir.

Yaşadığımız konjonktürde Türkiye kapitalizminin

karşı karşıya bulunduğu önemli bir sorunun da **dış pazar** olduğundan sözetmiştik. Türkiye'nin ihracatının yönü 1981'de ağırlıkla Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmiştir. Bu yönelişte Batı kapitalizminin yaşadığı ekonomik durgunluğun ve Orta Doğu'da yaşanan sürecin etkisi büyüktür.

Daha 1980 ortalarında Batı'daki durgunluğun Türkiye'nin ihracatı üzerinde yaratacağı olumsuzluğa işaret eden TÜSİAD, şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

> «...ikinci petrol krizi nedeniyle dünya ekonomisi yeni bir durgunluğa girmiş olup bu durumdan Türkiye ihracatı da olumsuz yönde etkilenecektir. Dünya konjonktürünün bugünkü aşamasında OPEC ülkelerine mal satabilmek önemli bir beceri haline gelmiştir. Türkiye'nin Doğu bloku ülkelerine olduğu kadar Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkelerine dönük mal ve hizmet ihracatını geliştirmesi tarihinin hiç bir döneminde bugünkü kadar önem arzetmemiştir» (TÜSİAD : 1980 b, s. 128).

Bu zorlayıcı koşullar altında ihracat ağırlıkla islam ülkelerine yönelmiş, İran-Irak savaşının açtığı pazar da imdada yetişmiştir. Öte yandan, Libya'daki taahüt işlerini kotarabilecek potansiyele sahip Mısır'ın bu ülkeyle olan soğuk ilişkisi Libya'yı da önemli bir pazar haline getirmiştir. AET'ye olan ihracat metropollerdeki durgunluktan dolayı gerileme gösterdiği gibi, özellikle tekstil ihracatında önemli engellemelere maruz kalmıştır. Burada uzunca bir parantez açarak sık sık kafa karışıklığına neden olan bir soruna değinelim.

Uluslararası yeni işbölümünde, sermaye/hasıla oranları düşük tekstil, gıda, konfeksiyon v.b. ücret malı sektörlerinin bağımlı ülkelere aktarıldığı ve bu «ihraç ekonomileri»nin sözkonusu sektörlerde uzmanlaşarak Batı kapitalizmine düşük fiyatlı ücret malları üretmekle işlevlendirildiklerinden sözetmiştik. Bağımlı ülkelerden ucuza sağlanacak bu malların metropollardeki genel ücret düzeyini düşüreceği, bunun da kâr oranlarının düşme eği-

limine bir karşı-etki işlevi göreceğini belirtmiştik. Bu önermeyi «yanlışlamak» üzere sıkça sorulan sorulardan bir örnek: «i) 'Bağımlı ülkelere aktarıldığı' söylenen sanayi ürünlerinin bol ve gümrüksüz olarak gelişmiş ülkelere ithal edilmesiyle işçi ücretleri düşeceğine göre, 'Batı' acaba neden bu kadar heyecanla talep ettiği ihraç ekonomilerinin ihraç ürünlerine karşı 'yeni korumacılık' diye adlandırılan önlemler almaktadır. ii) 'Batı' şu andaki 'ihraç ekonomileri' ile rekabette bile zaman zaman yenik düştüğü halde, neden Türkiye gibi yeni ihraç ekonomileri' talep etmektedir?» (Ebiri: 1981).

Burada ciddi bir yöntem sorunuyla karşıkarşıyayız. Sorun, yüksek bir soyutlama düzeyinde üretilmiş bir önermenin karşısına çok somut olguları dikme yanlışlığıyla başlamaktadır.

Bilindiği gibi, teorik önermeler soyutlama yoluyla elde edilir. Ancak, her önerme aynı soyutlama düzeyinin ürünü değildir. Soyutlama derecelerinin farklılığını anlamadan, bütün teorik önerme ve kavramlar aynı soyutlama düzeyindeymiş gibi algılamak, özellikle ampirisistlerin içine sık sık düştükleri bir hatadır. Konuyu biraz daha açmak için başka bir yerde verdiğimiz bir örneği tekrarlamak yararlı olacaktır. Örneğin şu meşhur «devlet egemen sınıfların baskı aracıdır» önermesi... Birisi bu önermede bulunuyor, hasmı ise önermeyi çürütmek için o günlerde yapılmış olan «memurlara yakacak yardımı» olgusuna işaret ederek «buna ne buyurulur?» diyor. Kuşkusuz, eldeki önermeyle önesürülen olguyu açıklamak mümkün değil. Bu, önermenin yanlışlığından değil, üst derecede soyutlamaya tekabül etmesiyle ilgilidir. O halde, somut olguyu açıklamak için daha alt derecede soyutlama düzeyine inip yeni önermelerle olguya yaklaşmak gerekir.

Burada da aşağı-yukarı aynı sorunla karşı karşıyayız: Yüksek soyutlama düzeyinde türetilmiş bir ulusiararası işbölümü önermesi karşısında 'yeni korumacılık' olgusu.. Bu olgu sözkonusu önermeyi çürütmez, ama aynı

önermeyle de bu olgu açıklanmaz. Yapılması gereken daha alt düzeyde, somut gerçekliği kucaklayacak önermeler türetmektir. Burada da başlangıç noktası olarak 'Batı' v.b. gibi mekana ilişkin kategoriler değil sınıf kategorisi kullanırsak ve her kapitalist toplumda olduğu gibi, metropollerdeki egemen sınıflar blokunun da parçalı bir yapıya sahip olduğunu anımsarsak önemli bir halkayı yakalamış olabiliriz.

Uluslararası işbölümünde ücret malı sanayilerinin bağımlı ülkelere aktarılması öngörüsü, ağırlıkla, metropollerdeki egemen sınıflar bloku içinde hegemonyasını kurmuş sınıf kesimine —hegemonik fraksiyona— (bilgisayar, uçak, demir-çelik, kimya v.b. gibi sanayilerde yoğunlaşanlar) aittir. Metropollerde tekstil, gıda gibi ücret malı üreten sektörlerde yoğunlaşan tekelci kesimin ise bu işbölümünü algılama biçimi daha farklıdır. Bu algılamayı tekstil özelinde ileride örnekleyeceğiz.

Metropollerdeki egemen sınıfların bu konudaki farklı yaklaşımlarının ekonomik gerekçesini bir örnekle somutlayalım: B. Almanya'da bir uçak fabrikatörü düşünün. Bu kapitalist, sözleşme uyarınca çalıştırdığı işçilere yılda bir çift tulum vermek durumunda. Tulumları, Almanya'daki bir tekstil firmasından sağlamak isterse tanesine 10 DM, Türkiye'den ithal ederse 7 DM ödemek seçenekleriyle karşı karşıya. Bu durumda uçak fabrikatörü elbetteki ithalat seçeneğini tercih eder. Ancak Türk malının ucuzluğu uçak kapitalistine yarasa bile Alman tekstil kapitalistine yaramaz: çünkü bu ucuz mal karşısında rekabet gücü olamaz. Uçak sanayicileri ithalatın serbest bırakılmasını isterken tekstil firmaları buna karşı çıkar ve her iki kesim de siyasi iktidarın dış ticaret politikasını biçimlendirmek üzere yoğun bir mücadeleye girişir. Tekstilcilerin politik etkinliğinin ağır basacağı ve ayrıca tekstil sanayiinin bunalıma girmesinin işsizlik gibi ek toplumsal maliyetler yaratacağı durumda iktidarın «korumacılık» önlemi alması pekala mümkündür.

Kuşkusuz, ne uluslararası işbölümünün uygulanışı-

nın ne de yukarıda örneğini verdiğimiz sürecin basit ve mekanik bir işleyişi sözkonusu değildir. Olay, belli anları, uğrakları, somut ve tikel durumları olan zengin bir karmaşıklık içinde cereyan eder. Dolayısıyla «yeni korumacılık» v.b. olguların gündeme gelişi doğrudan doğruya uluslararası yeni işbölümünün belirlenen hedefler doğrultusunda işlemesini isteyen metropollerdeki hegemonik tekelci kesimlerle, bu işleyişten zarar görecek diğer egemen sınıf kesimleri arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır kanısındayız.

Şimdi, yeniden Türkiye'nin AET'ye ihracatı sorununa dönersek: Türkiyenin AET'ye olan ihracatında en önemli ürün tekstil mallarıdır. Ancak, yakın zamanlarda Türk pamuk ipliğine %12 oranında anti-damping vergisi uygulamaya başlayan AET, bu vergiyi tüm dokuma ürünlerine yayma eğilimi içinde. Bu engel, Türkiyeli tekstil kapitalistlerince tepkiyle karşılandı. Misilleme olarak AET çıkışlı demir-çelik ithalatına fon kesintisi başlatıldı.

Türkiye'nin AET'ye yönelik tekstil ihracatına engeller konulması AET'deki çok uluslu tekstil tekellerinin talebidir. Oysa, geçmişi 1970 lere kadar uzanan ve geçen yıl 1986'ya kadar yürürlükte kalınası kararlaştırılan «Tekstil ürünleri İhracat Düzenlemesi» adlı bir anlaşma, ticaretin gelişmesini, ticaret engellerinin azaltılmasını ve özel olarak tekstil ürünlerinde dünya ticaretinin daha çok liberalleşmesini öngörmektedir. Ne var ki, bu anlaşmaya rağmen, çok uluslu tekstil tekelleri, hükümetlerini etkileyerek Türkiye gibi ülkelerin tekstil ürünlerine kısıtlamalar koydurtmakta, bu ülkeleri fason üretime zorlamaktadırlar. Şöyle ki, çok uluslu tekstil tekellerine göre, tekstil sanayiinde çizim, kesim ve ambalaj aşamaları metropollerde, emek yoğun dikiş aşaması ise ücretlerin ücretlerin düşük olduğu bağımlı ihraç ekonomilerinde (özellikle serbest bölgelerde) gerçekleştirilmelidir. Örneğin, AET tekelleri bu işbölümü çerçevesinde fason dikiş işlemlerini Portekiz, İspanya, Tunus, Kıbrıs Rum

Kesimi ve Malta gibi ülkelere yaptırıyorlar. ABD kökenli tekeller Porto Riko, Honduras, Meksika; Japon tekelleri ise G. Kore, Hong Kong'la çalışıyorlar.

Çok uluslu tekstil firmalarının gözünde Türkiye dokuma sanayiinin durumu farklı. Türk firmaları fason imalata açılmış olmakla birlikte, bu fason imalatı emek-yoğun dikiş aşamasının da dışına taşırıyorlar. Tasarımdan ambalaja kadar bütün aşamaları gerçekleştirme teknolojisine sahip olarak mamul mal ihracatçısı olarak piyasaya çıkıyorlar. Bu durumdan hoşnut olmayan çok uluslu tekeller Türk firmalarını fason dikiş işinde yoğunlaşmaya zorluyorlar. Bunun devamı olarak da AET'ye mamul mal ihracını engellemek üzere iktidarlarını etkiliyorlar. Bu koşullarda Türk Hükümetinin tepkisinin daha da artacağı ve ilk aşamada İtalya, İngiltere ve Fransa'dan yapılan ithalata kısıtlamalar getirerek misillemeye devam edeceği basında yeraldı. Bu misillemeden, Türkiye'ye tekstil makinesi, boya, motor, elektronik malzeme, kimyasal madde v.b. satan İtalyan, İngiliz ve Fransız firmalarının olumsuz yönde etkileneceği açık. Dolayısıyla sorun, bir yönüyle de, metropollerdeki bu tekellerle tekstil tekelleri arasındaki bir çatışmayı da gündeme getirmektedir.

AET pazarlarında bu tür sorunlarla karşı karşıya bulunan Türk firmaları Orta Doğu pazarlarında ise yine çok uluslu tekellerin ve G. Kore, Hong-Kong gibi Uzak Asya «ihraç ekonomileri»nin firmalarıyla pazar çekişmesi içinde. Son iki yıldaki artışlara rağmen Türkiye'nin İslam ülkeleri ithalatı içindeki payı çok düşüktür. Yoğun devlet desteğinden güç alan fiyat kırma yöntemlerine rağmen İslam pazarlarının toplam ithalat gücü içinde Türkiye binde 3'lük bir paya sahiptir.

Bu oranın artırılması, rakiplerle kıyasıya bir mücadeleyi gerektirmektedir. Bu mücadelede etkili olabilmek için çeşitli ekonomik önlemlerden yararlanan Türkiye burjuvazisi, daha çok bu ülkelerle olan siyasi ilişkilere güvenmekte, Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik konu-

mu ve bölgede yaşanan gelişmeler bu pazar payının bir ölçüde artırılabileceği kanısını güçlendirmektedir. Bununla beraber, ulaşılan yeni pazarların da bir sınırı olacağını ve uzun vadeli çözümler getiremeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik, bölgede yaşanan siyasal gerginliğin her an bir sıcak savaşa dönüşebilme potansiyelini taşıması, «ihracatçılarımız»ın geleceğe kaygı ile bakmalarına da neden olmaktadır.

Yeni birikim modelinin inşasının tamamlanması ve işlerlik kazanması, bir yandan mevcut ekonomi politikaların tavizsiz biçimde sürdürülmesini, bir yandan da modelin tamamlayıcı önlemlerinin alınmasını gerekli görmektedir. Bu durum, bugüne kadar mevcut ekonomi politikadan olumsuz yönde etkilenen kesimlerin muhalefetlerinin etkisizleştirilmesini bugünden sonra da gerekli kılmaktadır. Başka bir deyişle, yeni modelin bugüne kadar katettiği yol, izlenen ekonomi politikadan en olumsuz biçimde etkilenen sınıf ve tabakalara karşı sürdürülen bir mücadele sonucunda gerçekleşti; bundan sonrası da bu mücadelede etkin olmayı zorunlu kılmaktadır.

Modeli tamamlayıcı önlemlere gelince.. Bunların büyük bir bölümü modelin olmaz-sa-olmaz ögeleridir. Serbest bölgelerin kurulması, konvertibiliteye geçiş, v.b. düzenlemeler bir yönüyle sermaye içi mücadeleyi yakından ilgilendiren konular. Bakanlar Kuruluna kamu kuruluşlarını yeniden düzenleme yetkisinin verilmesiyle gündeme gelecek operasyonlar, birçok kamu emekçisini-özellikle KİT işçilerini-yakından ilgilendirmekte. En önemlisi, büyük toprak ağalarının muhalefetine rağmen tekelci sermayenin ısrarlı talebi olan tarım reformu, çözüm bekleyen önemli bir sorun durumunda. Sendikalar, Grev ve Toplu Sözleşme Yasasında kazanılmış hakları geri götürmeyi hedefleyen önlemler ise, sermaye-emek ilişkilerinin hassas bir noktasını oluşturmaktadır. Sözün kısası, bütün bunlar «son sözü söyleyecek halka sınıf mücadelesi olacaktır» önermesini bugün, geçmişte olduğundan daha anlamlı kılmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I — KİTAP, MAKALE VE RAPORLAR

ABAÇ Selçuk (1974) — «Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü» **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

AKAT A. Savaş (1981) — «1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış» **1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını (ESEKHY)

AKER Ahmet (1968) — **Türk Dış Ticaretinde Himaye ve Sanayileşme**, ESEKHY.

AKMANLAR Kenan (1944) — **Türkiye Dış Ticareti**, İstanbul.

AKTÜRK Yıldırım (1981) — «Sanayimizin Yapısı ve Sorunları», «2. İktisat Kongresi: Sanayi Komisyonu Tebliği, DPT Yayını

ALİ İKTİSAT MECLİSİ (1929) — **Raporlar, 1928 İkinci İçtima Devresi Seri A No: 2.**

ALİSBAH Hulki (1981) — «Sanayide Kurumlaşma, «2. İktisat Kongresi: Sanayi Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını.

ALKİN Erdoğan (1979) — «Kambiyo Kontrolü: Dünü Bugünü Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası: Konferans Tebliğleri MESBAN Yayını.

ALKİN, E. (1981) — «Sabit Kur Politikası ve Gelir Dağılımı», **Para**, Sayı: 3.

ALPAR Cem (1980/1) «Türkiye'nin İhracat Sorunu» — **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 1, Sayı: 1.

ALPAR Cem (1980/3) — «Dış Borç Sorunu» **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 1. Sayı: 3.

ALTHUSSER L. (1978) — **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Birikim Yayınları.

ALTUĞ Figen (1981) — «Devlet Memurlarının Mali Durumlarındaki Gelişmeler (1948—1960 Dönemi» **Toplum ve Bilim**, Sayı 13.

AVCIOĞLU Doğan (1973) — **Türkiye'nin Düzeni**, Cilt 2, Bilgi Yayınevi.

AYIN TARİHİ (1954) — **Celal Bayar'ın Amerika'yı Ziyaret Programı, Başvekalet Basın Yayın ve Turizm Genel Md. Özel Sayı.**

BALASSA B. (1979) — «Türkiye'nin Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru», **Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası,** MEBAN Yayını.

BENGÜL Necdet (1954) — «İç Fiyat Seviyemiz ve Dış Ticaretimiz,» **SBF Dergisi** Cilt 9. Sayı: 4.

BERKSOY Taner (1981) — «Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal İkamesi», **Toplum ve Bilim,** Sayı: 13.

BERKSOY T. (1982) — **Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme,** Belge Yayınları.

BORATAV Korkut (1977) — «1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi», **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları** İİTİA Mezunları Cemiyeti Derneği Yayını.

BORATAV K. (1974) — **Türkiye'de Devletçilik,** Gerçek Yayınevi.

BORATAV K. (1980) — **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** SBF Yayını.

BULUTAY T., TEZEL Y.S., YILDIRIM N. (1974) — **Türkiye Milli Geliri (1923—1948)** SBF Yayını.

CHENERY H. B. (1966) — Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Kuramı», **İktisadi Kalkınma,** ODTÜ Yayını

CİLLOV Haluk (1965) — **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul Üniversitesi Y.

ÇİLLER Tansu (1981) — **Türk Sanayiinin Büyümesinde Kaynaklar,** Boğaziçi Ü. Y.

DEMOKRAT PARTİ (1952) — **Yeni İktidarın Çalışmaları,** Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE) (1973) — **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.**

DİE (1973) — **Devletin Ekonomik Hesapları (1938 — 1971)**

DİE (1974) — **Türkiye İstatistik Yıllığı 1973.**

DPT (1963) — **Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıl, 1963-1967.**

DPT (1976) — **Gelir Dağılımı 1973.**

DIAMOND W. (1957) — **Development Banks,** The Economic Development Institute IBRD. The John Hopkins Press

DİKER Vecdi (1975) — **Karayolları Genel Müdürlüğü 25 Yaşında,** Ankara.

DOĞAN Yalçın (1980) — **IMF Kıskacında Türkiye: 1946-1980,** Toplum Yayınevi

EBİRİ K., BOZKURT Z., ÇULFAZ A. (1977) — **Türkiye İmalat Sanayiinde Sermaye ve İşgücü**, DPT Yayını.

EROĞUZ Ö., ALAGÖZ A. (TSKB) (1981) — «Sanayide Finansman Bunalımı», **1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları**, ESEKHY.

ETE Muhlis (1951) — **State Exploitation In Turkey.**

FALAY Nihat (1982) — «1982 Bütçesi ve Kamu Harcamaları, **İktisat Dergisi**, Sayı 208.

FİSEK Kurthan (1968) — **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Doğan Yayınevi.

GÜLALP Haldun (1980) — «Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7. Sayı: 1-2.

IBRD (1951) — **The Economy of Turkey: An Analysis and Recommandations for a Development Program.**

İLKİN Selim (1979-1980) — «Birinci Sanayi: Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1981.

İBRAHİMOĞLU Ertuğrul (1974) — «Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları», **Cumhuriyetin 50. Yılında... SBF.**

İSTANBUL SANAYİ ODASI (1981) — **Türkiye'de Dışa Açılma Stratejisi İçinde İhracat Sorunu ve Sınai Ürünlerin İhracatını Artırma İmkanları.**

KEPENEK Yakup - KAVRUK Nurhayat (1978) — «The Relationship Between Scale and Productivity Problems in the Manufacturing Industry and Exports», **Seminar On the Development of Exports of Industrial Products**, düz: T. C. Ticaret Bakanlığı ve UNIDO.

KETENCİ Şükran (1981) — «İşçilerle Söyleşi», 13-20 Eylül 1981, **Cumhuriyet.**

KETENCİ Ş. (1981) — «Kayyım», 10 Eylül 1981, **Cumhuriyet.**

KEYDER ÇAĞLAR (1976) — **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Y.

KEYDER Ç. (1978) — «1923-1929 Döneminde Para ve Kredi,» **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1978.

KEYDER Ç. (1979-1980) — «Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının 'Milli'leşmesi», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1981.

KÖKSAL A. Bilge-İLKİN A. Rasih (1973) — **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973).** Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayını.

KURMUŞ Orhan (1974) — **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları.

KURMUŞ O. (1976) — «Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı», **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, TMMOB-Makina Mühendisleri Odası, 1976 Sanayi Kongresi.

KURMUŞ O. (1978) — «1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı 1978.

KÜÇÜK Yalçın (1978) — **Türkiye Üzerine Tezler.**

LENİN V. İ. (1916) — **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Sol Y., 1972.

MANDEL E. (1974) — **Avrupa Amerika'ya Karşı**, Köz Yayınları.

MARX K. (1867) — **Kapital Cilt I**, Sol Yayınları, 1978.

MARX K. (1894) — **Kapital Cilt III**, Sol Y., 1979.

MELVİLLE-ME7VİLLE (1971) — **Guetamala, The Politics of Landownership**, The Free Press

MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ (1930): **1930 Sanayi Kongresi Raporlar, Zabıtlar.**

O'CONNOR J. (1973) — **The Fiscal Crisis of the State**, St. Martin's Press Inc.

ÖKÇÜN A. Gündüz (1971) — **Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir**, SBF Yayınları.

ÖKÇÜN A. G. (1973) — «1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler», **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, der: O. Okyar (1975), Hacettepe Ü. Y.

ÖNER Oğuz (1974) — **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar**, SBF Yayını.

ÖZGÜR Özlem (1976) — **Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi.

POULANTZAS N. (1974) — **Political Power and Social Classes**, New Left Review P.

ROZALİEV Y. N. (1978) — **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri**, Onur Y.

SAVRAN Sungur (1982) — «Sermayenin Yeniden Yapılanması Nedir?», **Cumhuriyet**, 19 Mart.

SİLİER Orhan (1976) — «Genel Olarak ve Türkiye Sanayiinde Yoğunlaşma, Toplulaşma, Tekelleşme», **Türkiye Sanayiinde Tekelleşme**, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 1976 Sanayi Kongresi.

SİLİER Oya (19973) — «1920'lerde Türkiye'de Bankacılığın Genel Görünümü», **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**. (1975).
SORAL Erdoğan (1974) — **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, AİTİA Yayını.
SÖNMEZ M. (1980) — **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası**, Belge Yayınları
SÖNMEZ M. (1982) — **Türkiye'de Serbest Bölge Kurma Girişimleri**, Belge Y.
SÜREYYA Şevket (1931) — **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını.
ŞENATALAR Burhan (1982) — «Kamu Harcamaları ve 1982 Bütçesi: Açık Oturum», **İktisat Dergisi**, Yön: A. Orçun, Sayı: 208.
TAYANÇ Tunç (1973) — **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları.
TAYANÇ Tunç (1980) — «Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7. Sayı: 1-2.
TEKELİ İlhan - İLKİN Selim (1974) — **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ Yayını.
TEKELİ - İLKİN S. (1977) — **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayını.
TEKELİ İ. - İLKİN S. (1982) — «Türkiye'de Tekelleşme Var mı?», **Cumhuriyet**, 7-10 Mart 1982.
TEKELİ İ. (1979-1980) — «II. Dünya Savaşı Sonrasında Hazırlanan «Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1981.
TEZEL Y. Sezai (1970) — «Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı», **SBF Dergisi**, Cilt 25, Sayı: 1.
TEZEL Y. S. (1977) — «1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri», **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938**, İİTİA Mezunları Derneği Yayını.
TİMUR Taner (1971) — **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınevi.
TÖKİN İsmail Hüsrev (1946) — **İktisadi ve İçtimai Türkiye Cilt III, «Türkiye'de Sanayi»**.
TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ AYLIK BÜLTEN (1974) — **Amerikan Yardımı Hakkında** Sayı: 8.
TİB AYLIK BÜLTEN (1976a) — **Toprak Reformu Üzerine**, Sayı: 22.
TİB AYLIK BÜLTEN (1976b) — **Ulusal Kalkınma Kurumu (AID)**, Sayı: 11.

TİB AYLIK BÜLTEN (1977) — 1950-1960 Döneminde Altyapı Yatırımları, Sayı: 42.
TİB AYLIK BÜLTEN (1977) — Planlı Dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri I-II Sayı: 38 ve 39.
TİB AYLIK BÜLTENİ (1978) — Dördüncü Plan Stratejisi ve Ecevit Hükümeti Üzerine, Sayı: 51.
TİB AYLIK BÜLTENİ (1979) — İhracata Yönelik Ekonomi Tartışmaları Üzerine, Sayı : 55.
TUNCA Zafer (1973) — «Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu», Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme... SBF.
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (1973) — Lozan 1922-1923, Ankara.
T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI (1933) — Sınai Tesisat ve İşletmeler ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar, 1935.
T.C. MERKEZ BANKASI (1982) — Yıllık Rapor 1981, Ankara.
T.C. TİCARET BAKANLIĞI (1975) — İhracatçılarımız, Ankara.
TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU (1981) — Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Durum.
TÜRK SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (TÜSİAD) (1980) — 1980 Yılının Ortalarında Türk Ekonomisi.
TÜSİAD (1980a) — The Turkish Economy.
TÜSİAD (1980b) — 1980 Yılının Ortalarında Türk Ekonomisi, Eylül.
TÜSİAD (1980c) — Olaylara Bakış, 14 Kasım 1980.
TÜSİAD (1981) — 1981 Yılına Girerken Türk Ekonomisi.
TÜSİAD (1981b) — Tarım Raporu, Mart.
TÜSİAD (1981c) — Export-İhracat Raporu, Ağustos.
TÜSİAD (1982) — 1982 Yılına Girerken Türk Ekonomisi.
T. İŞ BANKASI (1982) — Ekonomik Rapor 1981.
T. ODALAR BİRLİĞİ (1981) — 1981 Sonlarına Doğru Ekonomik Durum.
TÜZÜN Gürel (1978) — «1950-1960 Döneminde Sanayileşme», «Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii, TMMOB-MMO.
ULUAGAY Osman (1981) — «Rastgele İthal İkamesinden 'Rastgele Dışa Açılma'ya mı?» İktisat Dergisi, Sayı: 202.
ULUAGAY, O. (1981) — «Ter, Gözyaşı ve Paraya Hücum», Cumhuriyet, 7 Eylül 1981.
URAS Güngör (1979) — Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İst.
VARLIER Oktay (1978) — Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT Y.

YAĞCI Fahrettin (1981) — **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi: 1960-1980**, Geçici Nitelikte Ders Notları, Boğaziçi Üni. Ekonomi Bölümü.
YERASİMOS Stefanos (1976) — **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971'e**, Gözlem Yayınları
WORLD BANK (1981) — **World Development Report, 1980.**
ZAİM Sabahattin (1974) — **Türkiye'de Ücret ve Gelirler Siyaseti.**

II — SÜRELİ YAYINLAR

1 — Dergiler

— Yankı
— Arayış
— Para ve Kredi
— Para
— Banka ve Ekonomik Yorumlar
— İktisat Dergisi
— İstanbul Ticaret

2 — Günlük Basın

— Cumhuriyet
— Dünya
— Rapor
— Tercüman
— Güneş
— Milliyet
— Hürriyet
— Günaydın
— Resmi Gazete

EK : «KASTELLİ OLAYI» VE EŞİKTEKİ ZİNCİRLEME ÇÖKÜŞ

Kitabın baskısının bitmeye yakın olduğu günlerde Türkiye'nin en büyük bankerlik kuruluşları olarak bilinen Banker Kastelli, Bimtaş ve Mentaş'ın bütün büroları kapatılarak Devlet güvencesi altına alındı. Sözkonusu kuruluşların sahibi Cevher Özden ise İsviçre'ye kaçmıştı. Hükümet tarafından yayınlanan bildirilerde bu bankerler «ödeme güçlüğü içinde» diye nitelendiriliyor, aracılık ettikleri mevduat sertifikaları (MS) karşılıklarının ilgili bankalarça vadesinde ödeneceği belirtiliyordu. Aynı gün çıkarılan bir kararnameyle de MS'nı gününde ödemekte güçlük çeken bankalara Merkez Bankası'nca kredi sağlanacağı bildiriliyordu. Devlet tasarruf sahiplerinin sadece ana paralarını garanti altına alıyor faiz gelirleri için taahütte bulunmuyordu. İzleyen gün ise tüm bankerlik kuruluşları ve yan kuruluşlarının yöneticilerinin yurtdışına çıkışları yasaklanıyordu:

Olay görülmedik boyutlarda panik yarattı. Bu paniğin çok daha büyük tepkilere yolaçmasını frenleyen öge ise devletin müdahalesi ve anaparaları güvence altına aldığını bildirmesi olmuştu.

Kastelli Olayı pek de beklenmeyen bir olay değildi. Daha doğrusu son aylarda çılgınca boyutlara varan faiz yarışının sonunda birkaç büyük finansman kuruluşunun çöküşü bekleniyordu, ancak bu yarışta tökezleyecek olanın Banker Kastelli gibi toplumda efsaneleştirilmiş bir kuruluş olacağı pek beklenmiyordu. Dolayısıyla olay, bir ölçüde «şok» etkisi yarattı, özellikle tasarruf sahiplerini iyice ürkek ve güvensiz bir atmosfere soktu.

«Kastelli Çöküşü»nün nedenlerini araştırmak için yeni şeyler yazmaya gerek görmüyoruz. Üçüncü Bölümde yeralan «Mali Sektörde Sermaye İçi Mücadele» bölümünü yeniden okunasını okuyucuya öneririz. Bununla beraber bazı ayrıntılara, yer yer yineleme pahasına, girmekte yarar var.

Türkiye'de birçok işletmenin az özsermaye ile kurulduğunu ve borçlanmayı temel bir politika olarak benimsediklerinden sözetmiştik. Geçmişin negatif faiz oranları bu işletme politikasında önemli bir etkendi. 24 Ocak Kararlarıyla başlayan «sıkı - para politikası» ve Temmuz bankacılığı ekonomide yoğun bir finansman bunalımına yolaçtı.

«Temizlik harekatı» — sermayenin merkezileştirilmesi hedefiyle uygulanan daraltıcı para - kredi politikaları, kaygan kur yaklaşımı sınırlı özsermaye ile kurulan firmaları zorlayan sonuçlar yarattı. İç talep daralırken dışa açılamayan pek çok firmanın stokları birikti. Ayrıca sürekli devalüasyonlar, KİT zamları maliyetleri artırarak firmaların işletme sermayesi gereksinimlerini çığ gibi büyüttü. Sorunun çözümü için firmalar tahvil çıkararak, yüksek faizli kredi kullanarak, alıcı bulabildikleri ölçüde hisse senedi sürerek taze para bulmaya çabaladılar.

«Halka açık» şirketlerde, ödemiş sermaye ve yedek akçe toplamından, halka açık olmayanlarda ise ödenmiş sermayeden fazla tahvil çıkarma olanağı mevcut değildi. Firmalar bu olanaklarını son sınırına kadar kullandıkları halde taze para gereksinimleri devam ediyordu. Hisse senedi alıcılar açısından cazip görülmediğinden tek çare yüksek faizli de olsa kredi bulmaya kalmıştı. Artık çökmemek için finansman, borcu borçla kapama çabası içindeydi birçok firma.

Sorun büyük sermaye grupları açısından da canalıcı boyutlardaydı. Herbiri bir veya birkaç bankayı denetliyor dolayısıyla buralarda toplanan fonları kredi olarak kullanıyor olmalarına rağmen, daha fazla fona gereksi-

nim duyuyorlar, tahvil ve hisse senedi gibi araçları da kullanarak fon toplamaya çalışıyorlardı. Aynı şekilde, denetledikleri bankalar, nakit giriş-çıkışı dengesini kurma sorunuyla karşıkarşıyaydılar. Verdikleri kredilerin değil ana parası faizi bile geri dönmüyor, kredi açtıkları firmaların yeni taleplerini karşılamamaları halinde, firmanın çöküşüyle kendi varlıkları da riske giriyordu. Bütün bunlar tasarruf havuzundan daha fazla fon çekmek için kıyasıya bir faiz yarışını da beraberinde getirmiş, oyunun kurallarını belirleyen «centilmenlik anlaşmaları» kâğıt üstünde kalmıştı.

İMF'in sürekli telkinleriyle, uygulanan daraltıcı para kredi politikasından pek taviz verilmedi. Hatta 2 Haziran'da çıkarılan bir kararnameyle Merkez Bankası, mevduat munzam karşılıklarını noksan yatıran bankaların 52 milyar TL'yi bulan borçlarını en geç 15 Ekim'e kadar ödemesini istiyordu. Bilindiği gibi bankalar, topladıkları mevduattan vadesizlerde % 35, vadelilerde % 30 oranında bir payı Merkez Bankasına depo etmekle yükümlüler. Merkez Bankası, ödenmeyen mevduat karşılıklarından aldığı ceza faizini % 35'den % 54'e çıkarttı. Toplanan mevduatın bankalara maliyetinin % 50 civarında olduğu bir dönemde % 35 ceza faizi çok düşük kalıyor ve bankalar Merkez Bankasına mevduat karşılıklarını yatırmamak suretiyle kâr sağlıyorlardı. Merkez Bankasının bu kararı, piyasada duyulan para darlığını daha da artırdı. Zaten likidite sıkıntısı içinde olan birçok banka faizlere belli sınırlar koyan centilmenlik anlaşmasını tanımadıklarını açıkça ilan ettiler, faizleri % 70'lere kadar çıkardılar. Bunlar, genellikle Kazanoğlu-Çavuşoğlu Grubunun Hisarbank'ı, Çukurova Holdingin bankaları, Has Holdingin İstanbul Bankası ve diğer küçük bankalardı. Bu gidişten hoşnut olmayanlar ise T. İş Bankası, T. Ticaret Bankası, Akbank, gibi büyük sermaye fraksiyonlarının bankaları idi. Bunlar, örnekleri Üçüncü Bölümde görüleceği gibi, rakiplerini MS'larını bankerlere pazarlatmakla suç-

luyor, oyunu kurallarına göre oynamadıklarını belirtiyorlardı.

K—Ç Grubu, Çukurova, Has Holding, küçük banka denetleyen diğer gruplar, hem kendi bankaları ve bankerlik kuruluşları hem de Banker Kastelli, Bimtaş, Mentaş gibi aracı kuruluşlar işbirliğiyle fon toplamaya çalışıyorlardı. Aynı şekilde bankası olmamakla birlikte bankerlik şirketleri aracılığıyle fon toplamaya çalışan Meban, Eczacıbaşı, Oyak gibi gruplar da elde tahvil ve hisse senedi olmadığı için araç olarak bankaların MS'nı kullanıyorlardı. Para piyasasının bir aracı olması amacıyla icad edilen MS'lari sermaye piyasasının aracı olmuştu. MS uygulamasını varılan noktada kaldırmak olanaksızdı. Ancak İş, Ticaret, Akbank gibi büyük bankalar bu aracı, bankerler aracılığıyla kullanıp fon toplayan fraksiyonların tekerlerine çomak sokulursa MS'lerle bu fraksiyonlara akan fonların kendilerine geri akacağının, dolayısıyla tasarruf havuzlarının, «tefeciler» operasyonundan sonra büyük banker ve küçük banka temizliğiyle birlikte kendileri lehine daralacağının bilincindeydiler. Bu nedenle bankerlerin MS pazarlayamayacağı savının daha çok üstünde durdular. 18 Haziranda yapılan 14. Bankalar Toplantısında Merkez Bankası Başkanı Şıklar «faizlerin % 50 ile sınırlandırıldığını, kimsenin yüksek, en yüksek faiz diye ilan veremeyeceğini, bankerlerin mevduat sertifikası pazarlayıp satamayacağını» basına açıkladı. Şıklar **«Ben b u işe kafamı koydum, bankerlere mevduat sertifikası sattıran bankalar beni karşılarında bulacaklar»** diyordu.

Kastelli olayına dönersek: ilk başlarda tahvil, hisse senedi gibi menkul değerlerin pazarlanmasına aracılık yapmak ve esas çıkarını, bu aracılıktan sağladığı komisyonlarda bulan Kastelli, bünyesine Mentaş ve Bimtaş adı, kuruluşları da katarak «en büyük banker» olmuştu. Başta teminat olarak tahvil ve hisse senedi araçlarını kullanan Kastelli, 1980'le birlikte bu araçlara MS'nı da eklemiş ve tahvil çıkarmanın sınırına gelindiğinden kullanabilece-

ği tek araç MS kalmıştı. Kastelli, tasarruf havuzundan daha çok fon toplamak isteyen fraksiyonlar açısından etkin bir pazarlayıcıydı. Bu nedenle K—Ç grubunun Hisarbank'ı kendi Eko Yatırımının dışında Kastelliye MS pazarlattırıyordu. Çukurova Holdingin Yapı Kredi, Uluslararası, Pamukbank'ı kendi Genborsa'larının yanısıra Kastelli aracılığıyla MS satıyorlardı. İstanbul Bankası, İmar Bankası, diğer küçük bankalar da aynı yolu izliyordu. Hatta rakiplerinin, MS'nı bu yolla pazarlamalarına karşı çıkan Akbank bile yarıştan geri kalmamak için zaman zaman aynı kanalı kullanıyordu. MS kullanmak Kastelli ve diğer bankerlik kuruluşları açısından da zorunluydu. Kendi nakit giriş-çıkışlarını dengelemek için buna mecburlardı. Bu nedenle, İş Bankası, Ziraat Bankası, Ticaret Bankası gibi bankaların sertifikalarını dolambaçlı yollarla satın alıp bunları araç olarak kullanma yoluna da gidiyorlardı.

«Bankerler MS pazarlayamaz» kararında görülen tutumun ısrarlı niteliği, Kastelli açısından bu işin böyle devam edemeyeceğinin ilk işaretiydi. Öte yandan Kastelli'nin fon sağladığı birçok büyük işletmeden kredilerin ve faizinin geri gelmemesi nakit giriş-çıkış dengesini iyice bozmaya başlamış, Kastelli'ye MS satan bankalar alacaklarını tahsil edemeyince Kastelli'yi sıkıştırmaya başlamış, hatta yeraltı dünyasının ikna yöntemlerine başvurulmuştu. **Hürriyet**'e göre, devlet'ten istediği destekten de yanıt görmeyince «pes» demek durumunda kalan Kastelli, soluğu İsviçre'de almıştı.

«Kastelli Çöküşü» hedeflenen «temizlik harekâtı» — sermayenin merkezileşmesi sürecine ivme kazandıracaktır kanısındayız. İlk elde olumsuz yönde etkilenecek olanlar bankerlik şirketine sahip sermaye grupları ve MS'nı ağırlıkla Kastelli aracılığıyla pazarlatan sermaye fraksiyonları olabilir. «Banker» sözcüğüne öteden beri duyulan güvensizlik Kastelli olayıyla pekişmiş ve ilk etkisini Eko Yatırım'dan (dolayısıyla Hisarbank'tan) çekilen 3 mil-

yarlık tasarrufta göstermişitir. Bu olayı Meban'dan (dolayısıyla Transtürk Holdingden), Eczacıbaşı'ndan ve diğer bankerlik kuruluşlarından fonların geri çekilmesi izleyebilir. Aynı şekilde Kastelli'den MS almış olan tasarruf sahipleri bu MS'nı vadesinde (ağırlıkla Eylül 1982) ait oldukları bankalardan, tazelememek üzere çekeceklerdir. Bu bankalar Has Holdingin İstanbul Bankası, K-Ç grubunun Hisarbank'ı, ve Çukurova Holding'in bankaları ile diğer küçük bankalardır. Banka ve bankerlik şirketlerinden fon kaybeden sermaye fraksiyonları yoğun bir bunalıma girecek 1982 sonlarına doğru birçok bankanın tasfiyesi gündeme gelebilecek, bu grupların sahip oldukları firmalar finansman bunalımıyla hızla eldeğiştirebileceklerdir. Dolayısıyla, yakın gelecek, bugüne kadar yaşanan iflas, tasfiye, eldeğiştirme, tekelleşme sürecinin çok daha hızlanacağı günlere gebe görünmektedir.

Bu süreçte devletin Merkez Bankası aracılığıyla sağlayacağı desteğin, bu fraksiyonları düze çıkaracak boyutlarda olabileceğini sanmıyoruz. Bu destek, daha çok, çöküşün sistemi tehdit edecek boyutlara varmasını frenleme dozunda olabilir. Bundan ötesini beklememek gerekir.

Bir kısım banka ve bankerlerden çekilecek fonların gidebileceği iki yol bulunmaktadır. Bu fonlar ya İş, Ticaret, Akbank, Ziraat gibi büyük ve güvenli bankalara akacak ya da gayrimenkul ve altına hücum olayı yaşanacaktır. Geçimlerini veya işlerini faiz gelirlerine bağlamışlar açısından bir getirisi olmayacak yatırımlara geri dönüş sözkonusu olmayabilir ve bunlar büyük bankaları ve devlet tahvillerini tercih edebilirler. Faizlerin ise daha fazla tırmanmayacağı, ancak daraltıcı para-kredipolitikasının ve fonları altına gayrimenkule yeniden bağlatmamanın gereği olarak bugünkü düzeyinden de pek düşmeyeceğini söylemek mümkün.

Sonuç olarak «Kastelli olayı», temizlik harekâtı sermayenin merkezileşmesi hedefine ulaşmada önemli bir dönemeç olmuş, sermayenin yeniden-yapılanması süreci bu olayla ivme kazanmıştır denebilir.

23 Haziran 1982

İKİNCİ BASKIYA EK:

TEMEL POLİTİKALARDA YENİ BOYUTLAR VE BAZI EĞİLİMLER: 1983/1986

TEMİZLİK OPERASYONU/ŞİRKET KURTARMALAR

"İhracata dönük kalkınma" modeli 1980 öncesi yılların ithal ikameci modelinin yapı taşlarını süreç içinde tasfiye edip yerine yeni modelinkileri koymakla gerçekleştirilecekti. Yeni model, dünya kapitalizmiyle yeni bir tür entegrasyona uygun olmayan sektörlerin ve/veya entegrasyona uymakla birlikte etkin büyüklükte ve yapıda olmayan firmaların tasfiyesini öngörüyordu. Bir tür **"ekonomik darvinizm"** adı da verilebilecek bir oyunun kuralları hakim kılınmak isteniyordu. Özal bunu "ölen ölür kalan sağlar bizimdir" benzeri sözleriyle ifade etmekteydi. "Yıkıcı yaratıcılık" ya da "temizlik operasyonu" adı da verilen bu operasyonla koşullara ayak uyduramayanlar piyasadan çekilecek, böylece bu alandaki gerileme sürecinde boşta kalan kaynakların akışı yoluyla yeni birikim modeliyle uyuşan kesimlerde sermaye birikimi yeniden harekete geçirilecekti. Amaç, tıkanan ithal ikameci sermaye birikimi sürecinin yolunu yeni bir birikim modelinin inşasıyla açmaktı. Bunun için de birçok politikanın yanısıra sermayenin daha çok merkezileşmesini sağlayacak politikalara da ağırlık tanımak gerekiyordu. Devlet, bir yandan firmaların birleşmesini özendirici, bir yandan da zorlayıcı önlemlere yer verecek, enflasyonu önleme savıyla yürürlüğe konulan daraltıcı/deflasyonist önlemler ve ithalatta liberalleşme aracılığı ile dış tehditi kullanma politikaları aynı hedefe ulaşmaya hizmet edecekti. Böylece daralan iç pazar, ithalatın tehditkar etkisi, artan finansman krizi koşullarına dayanamayan firmalar büyümeye, sağlam yapılı olmaya zorlanacak, bunu başaramayanlar da iflaslar, tasfiyeler biçiminde temizlenecekti. Birçok firma eldeğiştirme yoluyla büyük sermaye gruplarına eklenecekti. Modelin aktörü büyük firmalar, büyük sermaye olmalıydı. Hazine müsteşarı Ekrem Pakdemirli konuyu şöyle özetliyordu: "Küçükler pas verir büyükler golü atar" Senaryo kısaca böyleydi...

1980'den itibaren çeşitli politikalarla uygulamaya sokulan bu "yıkıcı yaratıcılık" ya da "ekonomik darvinizm" ne ölçüde hedefine ulaştı? Beş yıllık uygulamanın sonuçlarını ortaya koyacak bazı veriler, T.Odalar Birliği'nin yıllık raporlarında "İç Ticaret Göstergeleri" bölümünde yer almaktadır. Bu kaynaktan derlediğimiz veriler şu görünümü ortaya koyuyor:

TABLO 1

İFLAS EDEN ŞİRKETLER

Yıllar	Adet	Sermaye Toplamı (Bin TL)	Ortalama Sermayesi (Bin TL)
1980	55	71.154	1.293
1981	101	188.491	1.866
1982	158	750.219	4.748
1983	189	4.016.291	21.250
1984	234	2.000.000	8.547

KONKORDATO TALEP EDEN FİRMALAR

Yıllar	Adet	Sermaye Toplamı (Bin TL)	Ortalama Sermayesi (Bin TL)
1980	2	10.100	5.050
1981	22	219.966	9.998
1982	80	62.871	2.095
1983	34	132.124	3.886
1984	34	1.200.000	35.294

FESİH VE TASFİYE OLAN ŞİRKETLER

Yıllar	Adet	Artış (%)
1980	1143	—
1981	2352	105
1982	2214	—5.8
1983	2020	—8.7
1984	2026	3.0

TİCARETİ TERK EDEN FİRMALAR (Gerçek Kişiler)

Yıllar	Adet	Artış (%)
1980	7.337	—
1981	11.428	55.8
1982	12.015	5.1
1983	13.582	13.0
1984	14.536	7.0

PROTESTO EDİLEN SENETLER

Yıllar	Adet (bin)	Miktar (milyon TL)	Artış (%)
1980		61	–
1981	2.017	136.709	124.0
1982	2.232	242.540	77.4
1983	1.837	308.139	27.0
1984	2.036	401.917	30.4

YENİ KURULAN ŞİRKETLER

	TOPLAM		A.Ş. PAYI (%)	
Yıllar	Adet	Sermaye (Milyon TL)	Adet	Sermaye Payı
1980	9.216	21.144	26	75.8
1981	7.690	60.375	38	85.9
1982	7.942	75.985	43	84.0
1983	8.460	117.764	40	79.6
1984	11.764	170.093	32	78.7

Piyasadan silinen ve yeniden kurulan şirketlerle ilgili yukarıdaki tabloları şöyle yorumlamak mümkün:

- İflas eden ve konkordato isteyen şirketlere bakıldığında 1980'den itibaren sayıca düzenli bir artışın olduğu görülmektedir. İflas eden şirketlerin sermayelerinin 1983'ten başlayarak yükselmesi, bu tür şirketler arasına limited ve anonim statüsündeki şirketlerin girdiği izlenimini de vermektedir. Aynı şekilde, konkordato ilan eden firmaların (özellikle 1983 ve 1984) sermayelerindeki artış yokolma sürecine giren şirketler arasına anonim ve limitedlerin de katıldığını göstermektedir.
- Fesih ve tasfiye olan şirketlerin sayısında özellikle 1981'de önemli bir yükselme görülürken, izleyen yıllarda sürecin aynı hızını koruyamadığı anlaşılmaktadır.
- Ticareti terk eden gerçek kişi sayısı ise 1980'den itibaren en büyük artışı 1981'de göstermiş, izleyen yıllarda ise ticareti terk eden şahıs sayısındaki artış yavaşlamıştır.
- Protesto edilen senet sayısı yıllık ortalama 2 milyon dolayında görünürken senetlerin parasal değeri cari olarak sürekli yükselmiş, ancak enflasyondan arındırıldığında 1981 ve 1982 yılları dışında protestolu senet artışının büyük boyutlu olmadığı ortaya çıkmaktadır.
- Yeni kurulan şirketlere ilişkin verilere bakıldığında ise sermayenin merkezileşmesinin bir biçimi olan anonim şirketleşme-

nin hızlandığını görüyoruz. Anonim şirketlerin toplam yeni kurulan şirketler içindeki payının da yüzde 80-85 dolayında olduğu görülmektedir.

İflaslar, tasfiyeler, ticareti terk ve senet protestoları ile ilgili görünüm "Yıkıcı yaratıcılık" ya da "temizlik operasyonu" hedefine ulaşıldığını gösterir mi? Kanımızca bunu söylemek pek mümkün değil. Her ne kadar iflasların 1985'te sürdüğü ve 1986'ya da ticaret mahkemelerini meşgul eden birçok iflas dosyasıyla girildiği bilinmekteyse de, sonuçlar, tam da senaryonun öngörülerine uyan bir alt üst oluşun yaşandığını göstermiyor. Kanımızca senaryoya aykırı bu tür bir sapmada gerek Kafaoğlu gerekse Özal döneminde gerçekleştirilen çeşitli biçimlerdeki "kurtarma operasyonları" önemli bir etken. Bir başka deyişle bazıları genel bazıları da özel nitelikteki çeşitli kurtarma operasyonları oyunun kurallarına aykırı, süreci ihlal eden icraatlar olmuştur diyebiliriz. Nitekim bu tür kurtarma faaliyetlerinin kaba bir envanterini çıkarmayı denediğimizde, ortaya çıkan tablo bu tür müdahalelerin pek de istisna olmadığını ortaya koyuyor. Önce Kafaoğlu dönemindeki genel ve özel kurtarma operasyonlarını sıralayalım:

1/Merkez Bankası'ndan Düşük Faizli Kredi Sağlanması: Özellikle kur farkı borcu katlandığı için zor duruma düşen şirketlere Merkez Bankası'ndan orta vadeli ve ucuz faizli reeskont kredisi kullandırıldı. Bu kredinin dağıtım görevi de TSKB'ye verildi. Bu kredilerden 1981'den 1983 ortalarına kadar 390 şirket yararlandı.

2/Bankalara Merkez Bankasından İştira Kredisi: Kastelli'nin 1982 ortasında kaçışıyla birlikte yaşanan panik ve birtakım banka ve bankerlere "hücum" olayı yine Merkez Bankası kredileri sayesinde frenlendi. İştira kredisi adı altında Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi Kredi Bankası, Bağbank gibi bankalara toplam 130 milyon lirayı bulan bir kaynak aktarıldı.

3/Başka Amaçla Oluşturulmuş Fonların Kullanımı: 1982 ortalarında bir Bakanlar Kurulu kararı, desteklemeye tabi tarımsal ürünlerin ihracatından alınan istikrar primleri ile her türlü ithalattan alınacak yüzde 2 oranındaki primlerin Merkez Bankası'nda kurulu Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'na aktarılmasını öngörüyordu. Aynı kararda fonun kullanım amaçları arasında şu cümle de yer aldı: "Bu fon..üretim, ihracat

ve istihdam bakımından önemli görülen sektörlerde, zor ve kritik durumda oldukları ve desteklenmesi kararlaştırılan kuruluşlara, kâr ortaklığı belgeleri karşılığında faizsiz kredi vermek için kullanılabilir".

4/Vergisel "Hoşgörü" Politikaları: Zordaki şirketlere sağlanan yardım bazı durumlarda da vergi ertelemesi biçiminde gerçekleşti. Ayrıca "özel uzlaşma" "yeniden değerleme" gibi mali operasyonlarla bütün şirketlere sağlanan kolaylıktan zordaki şirketler de yararlandı. Bunların dışında, kredi veren banka ile borçlu firma arasındaki anlaşmazlığa Maliye Bakanlığı müdahil olmuş, "zorunlu tahkim" sistemine başvurarak tarafların üzerinde anlaşacakları bir ortak zemin bulma arayışıyla zordaki şirketlere yardımcı olmuştur.

24 Ocak Kararları ile devlet sektörünün daraltılması, birçok KİT'in özel sektöre devri öngörülmüştü. Ne var ki süreç, KİT'leri özelleştirmek bir yana özel işletmeleri KİT'leştirmek gibi bir "çarpık" sonucu ortaya çıkardı. Zorunlu devletleştirme, elkoyma, iştirak etme biçimlerinde devlet işletmelerinin devraldığı firmalar KİT sektörünün daha da büyümesine neden oldu. Ekonominin "yeni KİT"lerinden bazı örnekler şunlar:

Asil Çelik: Türkiye'nin en büyük özel sektör kuruluşu Asilçelik, Koç Holding ve İş Bankası'nın en büyük ortakları olduğu bir firmayken düştüğü krizden Özal'ın Başbakan yardımcılığı döneminde başlayan ve Kafaoğlu döneminde süren operasyonlarla kurtarıldı ve yeni bir KİT statüsüne sokuldu.

Güney Sanayi: Sapmaz Holding'e ait Türkiye'nin en büyük özel sektör firmalarından Güney Sanayi, nakit sıkıntısı içinde iken, sermaye artırımına götürüldü ve devlet, Ziraat Bankası ile Sümerbank'ı ortak ederek bu şirketi düze çıkardı.

Başak Grubu: Bankalara 8 milyar lira borçlanan sekiz şirketli bu grup 5,5 milyar lira alacaklı olan Anadolu Bankası'nca kurtarıldı.

Oyak Kutlutaş: Oyak Kutlutaş Holdinglerin ortaklığı olan bu inşaat şirketine bir devlet bankası olan Emlak ve Kredi Bankası'nın yüzde 15 oranında ortaklığı sağlandı.

Çok Ortaklı Şirketlere destek: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) 1983 ortalarına kadar 130 dolayında çok ortaklı şirkete 60 milyarlira dolayında iştirakte bulundu. Bazı çok ortaklı şirketlere Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın da ortaklığı sağlandı.

Meban: Transtürk Holdingin aracı kuruluşu Meban, 8,5 milyar liralık tahvil borcu karşılığında Anadolu Bankası'nca devralındı.

Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, Bağbank: Kozanoğlu Çavuşoğlu Grubuna ait Hisarbank ve Odibank ile Has Holding'e ait İstanbul Bankası, Kastelli operasyonu sonrasında ödeme krizi içine girdi. Daha sonra bankalar ve 30'a yakın iştirakleri Ziraat Bankası'nca devralındı. Sürmenler Grubu'na ait Bağbank ise tasfiye sürecine sokuldu.

●

Kafaoğlu dönemindeki "şirket kurtarma operasyonları" nı eleştirir görünen Özal, 6 Kasım 1983'te iktidar olduktan sonra bazıları birçok firmaya genelde soluk aldıran, bazıları ise tekil firmaları ilgilendiren kurtarma operasyonlarından geri kalmadı. Özal iktidarı döneminde, çeşitli kararnamelerle gerçekleştirilen ve birden fazla firmaya kolaylık sağlayan "kurtarma operasyonları" nın başlıcaları şunlar:

Faiz Silme Operasyonu: Bakanlar Kurulu'nun yüksek faizden yakınan işadamları ile bunların borçlarını geri ödeyememesinden korkan bankaların sorunlarına çözüm bulmak amacıyla bu karar 29 Haziran 1985'te alındı. Bakanlar Kurulu'nun Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu'nun esaslarında değişiklik yapan kararı, DPT'den yatırım teşviki almış şirketlerin kullandığı banka kredilerinde bir faiz indirimi ve devletin faiz yükünün bir bölümünü üstlenmesi şeklinde gerçekleşti. Kararla 14 Ocak 1984 tarihinden önce teşvik belgesi almış şirketlere şu haklar tanındı: Şirketler kullandıkları kredilerin banka kaynaklı bölümüne en çok yüzde 40 faiz ödeyeceklerdi. Oysa mevcut sisteme göre bu rakam yüzde 70 dolayındaydı. Ayrıca Kaynak Kullanımı Destek Fonu'ndan, bankaların uğrayacağı zararın karşılanması karar kapsamında yeraldı. Kalkınmada öncelikli yörelerdeki krediler için yüzde 15, diğer yatırımlar için yüzde 10'luk bir faiz farkına gidilecekti. Bu karardan aslan payını Toprak Holding'e ait iki şirket aldı. Toprak Demirdöküm ve Toprak Seniteri iki bankadan kullandıkları 13,5 milyar liralık kredinin faiz yükünü bu karar sayesinde 8 milyar lira dolayında hafiflettiler.

Yatırım Teşviki Alıp Taahhüdünü Yerine Getirmeyenlere Af 1985 yılı yatırım tebliği ile, yatırım teşviki alıp da ihracat taahüdünü yerine getirmeyen firmalara tanınan milyarlarca liralık

olanağın yanısıra, "vergi, resim, harç istisnası belgesi" iptal edilmiş firmalara da önemli bir af sağlandı. DPT'nin bir tebliği ile, vergi istisnasına ilişkin teşvik belgesi iptal edilen firmaların, iptal tarihine kadar aldıkları çeşitli faiz farkları, ödemek zorunda oldukları cezaları ve ucuz kredi ile normal kredi arasındaki farktan doğan milyonlarca liralık faizi ödemekten kurtuldular. Örneğin bu kararla 452 milyon liralık kredi alan ancak taahüdünü yerine getirmeyen Aksoy Denizcilik'in sağladığı affın parasal ifadesi 653 milyon lirayı bulmuştur. Yine aynı tebliğle birçok firmanın ihracat taahhütlerini yüzde 90-95 oranında düşürmesine olanak tanındı. Aralarında Sasa, Bozkurt Mensucat, Dinarsu, Halıfleks Toprak Seniteri, Toprak Seramik, Aksa ve Temel Enerji'nin bulunduğu birçok firmanın, ihracat taahhütleri yüzde 90 oranlarında azaltılarak, bu firmalara milyonlarca dolarlık bir kolaylık sağlandı.

Gemi Sanayicilerinin Faiz Yükünü Hafifletme: Para ve Kredi Kurulu 15 Şubat 1985 tarihli bir kararla gemi sanayicilerine 1,2 milyar liralık örtülü destek sağladı. Para ve Kredi Kurulu'nun gemi inşa kredilerine ödenecek faiz farkı oranının yüzde 25'ten yüzde 40'a yükseltilmesine ilişkin kararı 1980/1982 döneminde kullanılan 8,7 milyar liralık kredinin yükünde 1,2 milyar liralık bir hafifleme yarattı.

Batık Kredilere Çözüm: Bakanlar Kurulu 11 Aralık 1985'te aldığı bir kararla bankaların batık kredi alacaklarını kendi kaynaklarından 6 yıl içinde karşılık ayırarak tasfiye etmelerine olanak sağlandı. Karara göre, batık kredileri silen bankalar ayırdıkları şüpheli alacaklar karşılıklarını zarar yazıp vergi ödemekten kurtulacaklar. Bu kararla, vergiden vazgeçerek donuk kredileri çözüp piyasayı rahatlatma amaçlandı.

Zarardaki Şirketi Alana Vergi Kolaylığı: Aralık 1985'te vergi yasalarında yapılan değişiklikler kapsamında yer alan bir madde ile batık şirketi satın alan firmalara, batık şirketin zararının boyutuna göre vergi bağışıklığı getirildi. Yeni düzenlemeye göre batık şirketi alan firmanın kârı, satın alınan şirketin birikmiş zararlarını aşacak kadar büyükse şirket 1 yıl, değilse 5 yıla kadar yüzde 46'lık kurumlar vergisinden düşülecek. Bu kararla da devletin alacağı vergiden vazgeçerek zarardaki şirketi sürünmekten kurtarmak, eldeğiştirme sürecini de vergi bağışıklığı ile özendirmek istediği görüldü. Bu önlemin uygulaması 2 milyar zararı olan Koç'un Uniroyal'ının Good-Year'a devri ile başladı.

Ayrıca Koç'un Kav ile Türkay Şirketleri ile Şişe-Cam'ın Kromsan ile Soda Sanayii de aynı kapsamda birleşti. Bunları birçok şirket birleşmesi izledi. Adnan Başer Kafaoğlu döneminde gibi Özal hükümeti döneminde de tekil firma kurtarma olayları yaşandı. Bunlardan belli başlıları şöyle:

TOE'nin Ziraat Bankası'na Devri: 20 Mart 1984'te Ziraat Bankası'na 14 milyar lira borcu olan TOE'nin tüm hisseleri Ziraat Bankasınca satın alındı, şirkette OYAK yüzde 55, Ziraat Bankası yüzde 25, MKEK yüzde 10, ABD International Harvester ise yüzde 10 payın sahibiydi. Kurtarma operasyonu sonrası Ziraat Bankası, Harvester dışında kalan kesimlerin hisselerinin sahibi oldu. Şirket, kurtarma öncesi 1983'te yılda 12 bin traktör üretme kapasitesine karşılık ancak 520 traktör üretebildi. Ayrıca yılda 4 bin kamyon ve kamyonet üretme kapasitesine karşın hiç üretim yapmamıştı.

Paktaş'ın Kurtarılması: 16 Aralık 1985'te yapılan bir operasyonla da vergi borcundan dolayı hacizli olan Paktaş, yaklaşık 25 milyar liraya Hazine'ye oradan da Sümerbank'a devredildi. Toprak ailesine ait olan Paktaş'ın Adana ve Tarsus'taki tekstil tesisleri Maliye, SSK ve bankalara borcu nedeniyle ihale sonucu satışa çıkarılmıştı. Yaklaşık 50 milyar lira borcu bulunan Paktaş'ın Adana tesisleri için 32 milyar 384 milyon, Tarsus tesisleri için de 17 milyar 400 milyon lira bedel takdir edilmişti. Paktaş'ın Maliye Bakanlığı'na borçları ise 16 milyar lirayı buluyordu.

TSKB'ye Ziraat Bankası Desteği: Dünya Bankası öncülüğünde 1955'te kurulan ve özel sektöre ucuz yatırım kredisi sağlayan TSKB'ye Ziraat Bankası ortak yapıldı. Aralık 1984'te alınan bir kararla Osmanlı Bankası ve Uluslararası Finansman Kurumu (IFC)'nin yüzde 13'ü bulan ortaklık hakkı, sözkonusu bankalar rüçhan haklarını kullanmaktan kaçınınca, Ziraat Bankası'na kullandırıldı. Özellikle son yıllarda kredilerini çok ortaklı şirketlere yoğunlaştıran ancak tahsili gecikmiş alacakları 100 milyarı bulan banka zor durumdayken Ziraat Bankası'nın ortaklığıyla taze kan sağladı.

Transtürk'ün Kurtarılışı: Meban isimli aracı kuruluşunun ödeme güçlüğü içine girmesiyle krize giren bu holdingin borçları konsolide edilerek iflası önlendi ve faaliyetini sürdürmesine olanak sağlandı.

●

1982'den başlayan ve günümüze kadar süren "kurtarma operasyonları", her ne kadar modelin öngördüğü "yıkıcı yaratıcılık" hedefinden sapmaya, senaryodaki "ekonomik darvinizm"in kurallarının işlememesine yol açtıysa da belli ölçülerde eldeğiştirmeler, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, dolayısıyla tekelleşme süreci 24 Ocak politikalarının uygulandığı son yıllarda da sürdü. Bu tekelleşmenin boyutları konusunda bazı bilgileri, "500 Büyük Firma Anketleri" sonuçlarından çıkarmak mümkün, Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, 500 büyük firmanın 1980 yılında cari fiyatlarla 124 milyar lira olan bilanço kârları 1984 yılı sonunda 655 milyar lira olarak gerçekleşti. Ayrıca, bu şirketlerde çalışan başına yıllık ortalama kâr da 1980'de 231 bin lira iken 1984 yılında 1 milyon 96 bin liraya çıktı.

TABLO 2

TÜRKİYE'NİN 500 BÜYÜK ŞİRKETİNİN KARLARI

	Satış Hasılatı (Milyar TL)	Bilanço Kârı (Milyar TL)	Çalışan Sayısı (Kişi)	Çalışan Başına Kâr (Bin TL)
1980	1.707	124.2	538.325	231
1981	2.679	153.7	519.533	296
1982	3.495	210.1	511.306	411
1983	5.583	315.9	626.556	504
1984	9.778	654.9	597.707	1.096

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası

Öte yandan 500 büyük firmanın Türkiye sanayi katma değeri içindeki payının arttığına ilişkin sonuçlar da tekelleşmenin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Türkiye sanayi sektörü katma değeri içinde 500 büyük firmanın 1983'te yüzde 31,3 olan payı 1984'te yüzde 34'e çıktı.

İHRACATIN MALİYETİ VE GELECEĞİ

24 Ocak kararlarıyla uygulamaya sokulan "ihracata dönük kalkınma" politikasının hedeflerinden biri de ihracatı ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik ederek ödemeler dengesi açığına çözüm getirmekti. Bu amaçla, özellikle ihracata önemli teşvikler sağlandı. 1985 sonuna gelindiğinde de 1981'de 4,7 milyar dolar olan ihracatın yaklaşık 8 milyar dolara ulaştığı görüldü.

24 Ocak uygulamalarıyla ilgili değerlendirmelerde "objektif" (!) yaklaşımlar, 24 Ocak'ın artılar hanesine "ihracat patlaması"nı yazmayı ihmal etmemektedirler. Toplumca sıkıntılara katlanılmıştı, gelir dağılımı bozulmuş, işsizlik artmıştı ama ihracat da artmıştı! "Objektiflik" adına yine ağaçlara takılmaktan orman görülemiyordu. İhracat artmasına artmıştı ama ne pahasına? Ya ithalattaki artış?

24 Ocak politikaları boyunca ihracattaki artışa karşılık ithalat da arttı. Sonuçta dış ticaret açığı 1985 sonunda 2,6 milyar dolarlık düzeyde gerçekleşti. Dış ticaret açığının, gayri safi milli hasıla içindeki payı yaşanan sorunu anlamak için daha iyi bir gösterge olabilir. 1978'de yüzde 4,5 olan dış ticaret açığı/GSMH, 1984'te yüzde 7,8'e çıkmıştır. Bu süreç, dışa açılma politikasının başarısızlığı olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan ihracat patlamasının maliyetleri, bu kitabın 157-159. sayfalarında belirtildiği gibi 1982/1985 döneminde de değişmedi. Maliyetin saç ayaklarından birisi çok ucuza satmak, pahalıya almak, İkincisi devletin vergi iadesi, ucuz ihracat kredisi başta olmak üzere süper teşvikler sağlaması, üçüncüsü de dış piyasalarda boy gösterecek maliyetle mal temin için ücretleri, taban fiyatlarını baskı altına alıp sendikal hakları budamaktır. Bu saç ayaklarında son yıllarda yaşanan gelişmelere bakacak olursak:

1973 yılı 100 kabul edildiğinde dış ticaret hadleri 1983'te 49,1984'te 55 olmuştur. Başka bir deyişle 1 birim ithalat için bunun yaklaşık iki katı değerde ihracat yapılmıştır. Başka bir deyişle, pahalıya alıp ucuza satma politikası nedeniyle Türkiye dünyadaki genel fiyat eğilimleri dışında olağanüstü fiyat indirimleriyle ihracatını artırabilmiştir. Ancak bu artış sadece 1983'te 3 milyar dolarlık bir değer kanaması pahasına gerçekleştirilebilmiştir.

İhracatı teşvikin en önemli araçlarından birisi olan sürekli devalüasyon politikası sonucunda ise Türk Lirası 24 Ocak 1980'den 1986 başına değin yüzde 92, Federal Alman markı karşısında ise yüzde 91,5 değer yitirdi. 24 Ocak 1980'de 1000 lira ile 21,23 dolar alınabilirken, aynı miktardaki TL ile 24 Ocak 1986'da 1,7 dolar alınabiliyordu. Aynı şekilde 24 Ocak 1980'de 1000 liranın 49,45 mark alma gücü 24 Ocak 1986'da 4,9 marka indi. Sürekli devalüasyon politikası ihracatı teşvik ederken ithalatın pahalılaşmasına da neden oldu. İthalatın pahalılaşması ise maliyet enflâsyonunun kaynağı olarak sık sık şikayetlere yol açtı.

TABLO : 3
DOLAR VE MARK KARŞISINDA TL.

	1 ABD Doları	1 F. Alman Markı
1979	47.10 TL	20.22 TL
1980	89.25 TL	45.15 TL
1981	132.30 TL	58.35 TL
1982	184.90 TL	78.25 TL
1983	280.00 TL	101.75 TL
1984	442.50 TL	142.30 TL
1985	574.00 TL	233.15 TL

Kaynak: Anka Ekonomik Bülten, 24 Ocak 1986

İhracat patlamasının maliyet saç ayaklarından birini de ihracata sağlanan dev boyutlu teşvikler olarak tanımlamıştık. Prof, Dr. Yakup Kepenek'in bir araştırmasına göre, 1985'te 1 ABD dolarının 575 lira olduğu koşullarda 1 ihracat dolarının Merkez Bankası'na maliyeti 871,5 lira olmuştur. İhracatın yüzde 35'ini gerçekleştiren imtiyazlı şirketlerde ise bu rakam 983,6 lirayı bulmuştur. Yanlızca 1985'te Merkez Bankası 1 ihracat dolarına günlük satış fiyatının yüzde 60'ından fazlasını ödemiştir.

1985'te 8 milyar dolarlık ihracat ortalama 530 liradan 50.400 milyar liraya değil, yüzde 60 fazlasıyla 80.640 milyar liraya mal olmuştur. Aradaki fark, ihracat için açıktan ödenen miktardır.

TABLO: 4
1 İHRACAT DOLARININ MERKEZ BANKASI'NA MALİYETİ

	Normal İhracatçı (TL)	İmtiyazlı İhracatçı (TL)
İhracat karşılığı	575.00	575.00
Vergi iadesi	109.20	172.50
Döviz kullanımından ek kazanç	143.80	143.80
Kredi kolaylıkları	20.50	49.20
Kurumlar Vergisi Bağış.	23.00	23.00
İthalat hakkı kullanımı	–	8.60
Bağlı işlemlerden kazanç	–	11.50
TOPLAM	871.50	983.60

Kaynak: Yakup Kepenek, "Ekonomi Ne Durumda?, 23 Ocak 1986 Cumhuriyet

Özetle, Merkez Bankası 1 ihracat dolarını ihracatçıdan 920 liraya malederken ithalatçıya 575 liraya satmıştır.

1 İhracat dolarına yüzde 60 fazla ödenmesi eski bir üç kağıtçılığın da artmasına yol açmıştır: "Hayali ihracat". Piyasadan 575 liraya alınan 1 doları ihracattan elde edilen dolar olarak gösterip yüzde 60 avantayı cebe atmak için küçüğünden büyüğüne birçok firma hayali ihracata başvurmuştur. Bunların bazıları mahkemeye de verilmiştir. Bazı tahminlere göre "hayali ihracat"ın toplam ihracat içindeki payı yüzde 15 ila 20 arasında değişmektedir.

Öte yandan 1983'ten sonra ihracatta yeni bir yaklaşım, büyük ihracatçılara ek teşvik verilmesi, ihracatın esas olarak az sayıda şirketce gerçekleştirilmesi yönünde olmuştur. Bu politikanın sonucu olarak 24 şirketten oluşan "ihracatçı sermaye şirketleri" nin Türkiye ihracatı içinde 1981'de yüzde 9 olan payı 1984'te yüzde 38,6, 1985'te yüzde 34,1 olmuştur.

Bu 24 büyük ihracatçı içinde de özellikle 3'ü aslan payını almaktadır. 1983-1985 arasında ihracatın yüzde 10,6'sını Enka (Yüzde 4,5), Koç'un Ram'ı (yüzde 2,7) ve Sabancı'nın Exsa'sı (yüzde 2,4) gerçekleştirdi. Diğer 9 firma ile birlikte üç firmanın anılan dönemdeki ihracatı yüzde 25,4 oldu.

TABLO 5
İHRACATTA ÜÇ GRUP VE DİĞERLERİ

		1983/85 İhracatındaki payı (%)
1. Grup : 3 Firma	(Enka, Ram, Exsa)	10.6
2. Grup : 9 Firma	(Mepa, Menteşoğlu, Edpa, Tekfen Anadolu, Akpa, Cam, Yaşar, İzdaş)	14.8
3. Grup : 12 Firma	(Batı, Borusan, Çotaş, Çukurova, Ekinciler, Fepaş, İmeks, Temel, Meptaş, Penta, Süzer, Eksel)	20.8
Diğerleri	(KİT'ler ve 5000'den fazla firma)	65.0

Kaynak: Dış Ticaret Derneği raporlarından derlenmiştir.

İhracattaki artışın bedellerinden birinin de ücretlilerin ve küçük tarım üreticilerinin gelirlerindeki azalma, sendikal hakların budanması olduğundan sözetmiştik. Dış pazarda rekabet gücü bulabilecek maliyette mal üretimi, üretimin önemli bir girdisi olan

ücretlerin ve sosyal hakların kısıtlanmasını da zorunlu kılmış, sonuçta 1985'e gelindiğinde reel ücretlerdeki gerileme büyük boyutlara ulaşmıştır. 1978 baz alındığında ortalama günlük ücretler 1985'te yüzde 46,3'e kadar düşmüş, başka bir deyişle son 7 yılda yüzde 53,7 gerileme göstermiştir. Aynı zaman diliminde memur maaşları da yüzde 25,5 oranında reel gerileme yaşamıştır. Aynı şekilde, tarımsal sanayinin girdileri olan tarım ürünlerinin üreticilerinin de gelirlerinde büyük aşınma yaşanmıştır. Toplama destekleme ödemelerinin miktar artışı, fiyat artışlarına göre indirgendiğinde, bu ödemelerden doğan alım gücünün 1985'te 1977'ye göre yüzde 42,3 düzeyine düştüğü görülmektedir.

Ne var ki, a) Dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, dolayısıyla yurt içinde yaratılan değerin fiyat mekanizmasıyla dışarı aktarılması, b) Devletin önemli büyüklükteki vergilerden vazgeçerek bunu ihracatçıya bağışlaması, özellikle ihracatta tekelleşmeyi bir politika olarak uygulaması, c) İhraç şansı olabilsin diye ihraç ürünlerinin girdileri olan ücret ve tarımsal ürün bedellerini enflasyon düzeyinin çok altında tutarak bu kesimlerin yoksullaşması pahasına 8 milyar dolara ulaşan ihracat için de denizin sığlaşmaya başladığının ve ihracat gemisinin karaya oturma tehlikesinin sinyalleri alınmaya başlanmıştır.

Bir bölümü iç, bir bölümü de dış gelişmelerle ilgili etkenler, ihracatta varılan düzeyin üzerinde büyük sıçramalar yapmanın pek de olanaklı olmadığını gösteriyor. İhracatçıları karamsarlığa sürükleyen iç gelişmeler şunlar: Birincisi, başta GATT olmak üzere uluslararası ticareti düzenleyen kuruluşların baskısıyla, ihracatta en büyük kaldıraç işlevi gören vergi iadeleri 1986 başından itibaren azaltılmıştır. 1986 yılında vergi iadeleri toplamı yıl sonuna kadar ortalama yüzde 30 oranında azaltılmaktadır. Vergi iadelerinin azaltılmasında "hayali ihracat"ın da rolü olmuştur.

İhracatta sonun başlangıcını hazırlayan bir sorun da üretim düşüklüğüdür. Hükümetin 1986 yılı bütçesinde tarım ve sanayideki üretimi artırıcı önlemler yerine ulaştırma ve haberleşmeye ağırlık vermesi, dış pazar potansiyelinin gelecekte daha da daralacağının işaretleri sayılmaktadır. DİE'nin 1985'te yaptığı hayvan sayımları sonunda Türkiye hayvancılığının gerilediği görülmektedir. Bu da canlı hayvan ve et ihracının önümüzdeki yıllarda olumsuz gelişebileceğinin belirtisidir. Üreticilerin çoğu 163 milyar liralık canlı hayvan ve et ihracının

yanısıra 218 milyar liralık süt ürünleri ihracının önümüzdeki yıllarda azalmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Durum sanayi üretiminde de çok farklı değildir.

İhracatta S.O.S. veren gelişmelerden dış dünya ile ilgili olanlar ise korumacılık ve rakiplerin aldığı önlemlerdir. Dünya ticaretindeki daralma, AET ile ABD'nin kotaları, Irak ve İran'ın parasızlığı, COMECON ülkelerindeki kemer sıkma politikaları bunlardan bazılarıdır.

Başta tekstil ve çelik olmak üzere Türkiye'den yapılan ithalata kota ve sınırlamalar getirmeye çalışan ABD, son olarak da gömlek ithalatını durdurdu, ABD ile F-16 projesi bağlamında yapılan offset anlaşması gereğince, bazı ürünlerin bu ülkelerde pazarlanması projesi de beklenen gelişmeyi göstermedi.

Türkiye'nin "demokrasi problemi" ile de ilgili olarak gerilimli bulunan Türkiye/AET ilişkileri, Topluluğa İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla Türkiye'nin aleyhine gelişmektedir. İspanya ve Portekiz'in AET'ye katılması sonucunda Türkiye'nin AET'ye zeytinyağı, domates salçası ve bir kısım yaş sebze ve meyve, tekstil ve petrol ürünleri ihracının olumsuz yönde etkilenmesi beklenmektedir. İspanya ve Portekiz işçilerinin AET içinde serbest dolaşımının başlaması AET için yeni bir işgücü kaynağı teşkil edecek, bu da Türk işçilerinin serbest dolaşımının gerçekleşmesini önemli ölçüde, olumsuzyönde etkileyecektir.

Öte yandan, COMECON ile Türkiye'nin ticaret hacmi de önemli ölçüde daralmaktadır. Ayrıca 6 yıldan beri savaş halinde bulunan ve Türkiye'nin ihracatı içinde önemli yeri olan İran ve Irak cephesinde de durum pek umut verici değildir. Bu ülkelerin savaş ekonomisi koşulları yaşamaları nedeniyle karşı karşıya oldukları "parasızlık" sorunu, ihracat için tehlike zilleri çalmaktadır. Hızla düşen petrol fiyatları, diğer islam ülkelerinin Türkiye'den ithalatını da belli ölçülerde azaltabilecektir.

Bu durum çerçevesinde, 8,7 milyar dolar olan 1986 ihracat hedefinin gerçekleşmesinde ciddi problemlerin yaşanacağı söylenebilir. Buna karşılık 1986'da da ithalatın 12 milyar dolar olarak hedeflenmesi, 1985'te 2,6 milyar dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığının 1986'da yeniden büyüyeceğini göstermektedir. İthalattaki en çarpıcı gelişme ise düşen fiyatlar sonucu hampetrol faturasının azalmasına karşılık yurt içi üretime pozitif etkisi olmayan tüketim malı ithalatının hızla artmasıdır.

Öte yandan döviz kazandırıcı diğer faaliyetlerdeki gelişmeler de pek umut verici görünmemektedir. 1983'e kadar büyük gelişme gösteren dış müteahhitlik hizmetleri 1984 ve 1985'te önemli bir durgunluğa girmiştir. Başta Libya ve Suudi Arabistan olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde büyük ihaleler kazanan taahhüt firmaları 1982 yılında 3,5 milyar doların üstünde iş almışlardı. Bu durum 1983'te sürdü ve alınan işlerin değeri 14 milyar doları buldu. Ancak birçok Orta Doğu ülkesinin yatırımları kısma kararı alması, Türk müteahhitlerini de etkiledi, 1984 ve 1985 de alınan yeni ihalelerin toplamı 1,4 milyar dolar dolayında kaldı.

Döviz kazandırıcı diğer faaliyetlerden olan TIR ve deniz taşımacılığında da sorunlar vardır. Büyük teşviklerle oluşturulan TIR ve gemi filoları yeterli iş hacminin oluşmamasından yakınmaktadırlar.

Öte yandan, turizm gelirleri 1985'te 1 milyar doları bulmuş, ancak turizm ve dış seyahat harcamaları bu döviz girdisinin yarısını tüketmiştir. Ayrıca dış borç, anapara ve faiz ödemeleri, işçi dövizlerini kat kat aşmıştır. Salt 1985'in dış borç anapara ödemeleri işçi dövizleri girişiyle eşdüzeyde gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye'nin önünde önemli bir dış borç anapara ve faiz ödeme takvimi bulunmaktadır.

Dış borç sorunu salt mevcut borçlarla sınırlı kalmamakta, yeni borçların eklenmesiyle kabarmaktadır. Toplam dış borçların milli gelire oranı 1979'da yüzde 28,2'den, 1984'te yüzde 40,3'e çıkmıştır. 1985 ortalarında 20,6 milyar doları bulan uzun vadeli borçların faiz yükü ilk belirlemelere göre 5,4 milyar dolardır. Bu arada dış borçlarla ilgili olarak altı çizilmesi gereken bir olguya Prof. Kepenek parmak basmaktadır. Dış borçlar giderek değişken faizli bir bileşime bürünmektedir. Değişken faizli borçların toplam içinde oranı 1979'da yüzde 13 iken 1984'te yüzde 70'e çıkmıştır. Bu olgunun anlamı, ödenecek borcun faizinin de belirsiz olması ya da uluslararası piyasalarda geçerli faiz oranlarına göre belirlenecek olmasıdır. Her yıl dış ticaret açığı 2,5-3 milyar dolara, cari işlemler açığı da 1-1,5 milyar dolara varan Türkiye ekonomisinin, giderek ağırlaşan dış borç yükünü nasıl karşılayacağı merak konusudur.

Bütün bunlar, bugün "yeterli düzeyde" diye nitelendirilen döviz rezervlerinin yakın gelecekte pek de yeterli olmayacağının, Türkiye'nin önemli bir döviz darboğazı krizine gebe olduğunun işaretleridir.

YABANCI SERMAYE GİRİŞİ VE YENİ YÖNELİMLER

24 Ocak 1980 kararlarıyla başlatılan kapitalist dünya ekonomisiyle sıkı entegrasyon sürecinde yabancı sermaye yatırımlarına ayrı bir önem verilmişti. Adeta, oluşturulması düşünülen modelin temel saç ayaklarından biri olarak ümit bağlanan yabancı sermaye yatırımlarından 6 yıl içinde pek de beklenen sonuç alınamadı.

Yabancı sermayeyi teşvik politikaları ve garantisiz ticari borçlar ile dövize çevrilebilir mevduatların yabancı sermaye yatırımı olarak değerlendirilmesine olanak tanıyan düzenlemeler yabancı sermaye girişini 1980 öncesine oranla bir ölçüde hareketlendirdi. Ne var ki izin verilen yabancı sermaye ile gerçek giriş oranı büyük farklılık gösterdi. 1980-1984 arasında ortalama olarak izin verilen her bir dolarlık yabancı sermayenin ancak yarısı giriş yaptı.

TABLO : 6
İZİN VERİLEN VE GERÇEK GİRİŞ YAPAN YABANCI SERMAYE (Milyon Dolar)

Yıllar	Gerçek Giriş (I)	İzinverilen (II)	I/II (%)
1954-79	97.1	228.0	42.6
1980	53.2	97.0	54.8
1981	60.0	338.0	17.7
1982	59.9	167.0	35.8
1983	72.2	103.0	70.1
1984	96.0	207.6	46.0
Toplam	588.4	1140.6	52.0

Kaynak: YASED

Öte yandan, yabancı sermayenin özellikle bankacılık ve turizm olmak üzere üretken sektörlerden çok hizmetler kesimine yöneldiği görüldü. 1984 sonunda 6224 sayılı yasa çerçevesinde faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların sayısı 215 oldu. Bunlardan 169'u sanayi, 3'ü tarım olmak üzere 172'si üretken kesimde faaliyet gösterirken 43'ü hizmet sektöründeydi. Yabancı sermaye olarak da yüzde 66'sı sanayide, % 34'ü hizmet sektöründeydi.

Öte yandan, 1984'te Türk Parasını Koruma Kanunu'na bağlı olarak 30 Sayılı Kararname'nin çıkarılmasından sonra da bu yasa çerçevesinde faaliyet gösteren kuruluşların sayısı aynı yılın sonunda 52 oldu. Tamamına yakını ticaret sektöründe faaliyet gösteren bu firmalarla gelen yabancı sermayenin yüzde 46'sının Hollanda kökenli olması bir diğer ilginç noktadır. Dolayısıyla, yabancı sermayeye 24 Ocak 1980'den bu yana izin vermede oldukça cömert davranılmasına karşılık, yabancı sermaye girişi, izin miktarının ancak yarısına ulaşmıştır. Yabancı sermaye Türkiye'ye gelip gelmemekte hala tereddütlüdür. Gelenler de üretimden çok hizmet sektörünü tercih etmektedirler. 1979'da 6224 sayılı yasa çerçevesinde gelen yabancı sermayenin yüzde 80'i imalat sanayiinde pay alırken 1984 sonunda bu oran yüzde 63'e, buna karşılık aynı dönemde hizmetler kesimindeki yabancı sermayenin payı yüzde 20'den yüzde 34'e çıkmıştır.

Oysa "ihracata dönük kalkınma" stratejisinin önemli saç ayaklarından birini oluşturan yabancı sermaye yatırımlarının teşvikinden amaç, dış piyasalarda rekabet edecek maliyet ve kalitede üretimin bu kuruluşlarda katkısıyla gerçekleştirilebilmesi, ülkenin tasarruf açığının yabancı sermaye girişi ile kapatılması, hiç olmazsa daraltılmasıdır. Ne var ki, 6 yıllık deneyim, yabancı sermaye alanında da beklenenden farklı sonuçları ortaya çıkarmıştır: Kısıtlı yabancı sermaye girişi ve üretim yerine ticarete, bankacılığa dönük bir yabancı sermaye faaliyeti...

●

Yabancı sermaye alanında yeni sayılabilecek bir eğilim de Arap sermayesini çekmeye yönelik çabalardır. İslam ülkeleriyle ilişkilere ayrıcalıklı bir yer tanıyan Özal hükümeti, Arap sermayesinin Türkiye'ye yatırım yapması için özel bir gayret içinde olmuştur. 1984 sonunda 6224 sayılı yasa çerçevesinde faaliyet gösteren 215 şirketin 13'ünün Arap ülkeleri kökenli olduğu görülmüştür. Aynı şekilde 30 sayılı kararname çerçevesinde faaliyet gösteren 52 firmanın da 11'inin Arap ülkeleri kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Bunların dışında Arap sermayesinin iki özel finans kuruluşunun faaliyetine de izin verilmiştir. Al Baraka Türk ile Faysal Finansman "faizsiz bankacılık" türünde bir faaliyeti 1985'ten bu yana sürdürmektedirler.

Bunların dışında Suudi, Abu Dhabi, ve Kuveyt ile ayrı ayrı "İslam Holdingleri" kurma girişimleri sürdürülmektedir. Bunlardan en çok somut hale geleni Türk Suudi Yatırım Holding'tir. 500 milyon dolar itibari sermayeli holdingin yüzde 60'ı Suudi sermayesine yüzde 40'ı da Türk ortaklara ait olacaktır. Yapılan ortaklık anlaşması ile Holding'e "devletleştirmeme" garantisi verilmiştir. Başlangıçta yatırım yerine Türkiye'deki kurulu şirketlere katılacak olan Türk Suudi Holdingin faaliyeti ile birlikte Kuveyt ve Abu Dhabi ile de benzer "islam holdingleri"nin oluşturulması planlanmaktadır.

Bunun dışında, yabancıların karşılıklılık ilkesi aranmaksızın Türkiye'de mülk edinmelerini sağlayan yasa ile de Arap sermayesine gayrimenkul satma girişiminde bulunuldu. Yasa, Anayasa Mahkemesince iptal edilmesine karşın, iptal tarihine kadar Arap sermayesine 87 parça gayrimenkul satıldı. 76 Suudi Arabistanlı, 10 Kuveytli ile BAE'nin Ankara Büyükelçisine çeşitli mülkler satıldı. 76 Suudi Arabistanlıdan 49u 10 Kuveytliden 7'si İstanbul'da mülk sahibi oldu.

●

"İhracata dönük kalkınma" modelinin saç ayaklarından birini oluşturan yabancı sermaye girişinde bir çekicilik unsuru olarak düşünülen serbest bölgeler konusunda ise 1980'lerin başında başlatılan hazırlıklar hala sürmektedir. Bu konuda gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve uygulamaya dönük aşamalara ulaşılmıştır. İlk elde 4 yerde serbest bölge kurulması kararlaştırılmıştır. Bunların ikisi üretim, ikisi de ticaret ağırlıklı serbest bölgeler olacaktır. Ticaret ağırlıklı serbest bölgelerin Mersin ve Antalya'da; üretim ağırlıklı serbest bölgelerin de Yumurtalık ve İzmir Nemrut'ta kurulması kararlaştırılmıştır. Üretimle ilgili serbest bölgeler daha kapsamlı altyapı yatırımları gerektirdiğinden bu bölgelerdeki altyapı yatırımları iki yabancı firmaya (Yumurtalık, ABD kökenli Bechtel'e, Nemrut ise İrlanda kökenli Shanon firmasına) ihale edilmiştir. İlginç olan Bechtel'in Yumurtalık'ta serbest bölge önerisinin 1968'e kadar uzanan bir geçmişi olmasıdır. Bu tarihte Çukurova Geliştirme Projesi hazırlayan Bechtel (ki o sırada Özal DPT Müsteşarıdır) Yumurtalık'ta bir serbest bölge kurulmasını önermiş ve aradan geçen 17 yılın sonunda bu önerisine sahip çıkarak serbest bölgenin inşasına başlamıştır. Aynı Bechtel, G.Kore'nin meşhur Masan serbest bölgesinin de mimarıdır.

Mersin ve Antalya'daki serbest bölgelerden ise ilkinin 1986 sonbaharında, ikincisinin 1987 sonbaharında faaliyete geçmesi planlanmıştır. Özal hükümetince hazırlanan yasal düzenlemelerde serbest bölgelerde faaliyet gösterecek firmalara birçok teşvikler sağlanmış, ayrıca bu bölgelerde faaliyet göstermenin koşulları belirlenmiştir. Firmalara sağlanan başlıca teşvikler şunlardır:

- Bu bölgelerde vergi, resim, harç ve kambiyo yükümlülükleri içeren yasal hükümler uygulanmayacaktır. Bölgede faaliyet gösteren yatırımcılar, elde ettikleri kazançları ve iratları, Türkiye'nin diğer yerlerine aktardıkları durumlarda da gelir ve kurumlar vergisinden muaf olacaklardır.
- Serbest bölgelerde çalışan işçilere 10 yıl süreyle grev yasağı getirilmiş, çıkacak uyuşmazlıkları Yüksek Hakem Kurulu'nun karara bağlaması öngörülmüş, ayrıca ücretlilere vergi kolaylıkları getirilerek emeğin maliyeti de sermayedarlar açısından daha çok ucuzlatılmıştır.
- Serbest bölgelerde yerleşik, Türkiye'den mal girdileri olan yerli firmalara "Serbest Bölgelerin Tesisi ve Geliştirme Fonu"ndan destekleme yapılacaktır. Ayrıca hızlandırılmış amortisman, sağlanan bir diğer teşviktir.
- Serbest bölgelerden dış ülkelere yapılan mal sevki de, ihraç bedellerinin yüzde 100'ü ile döviz tevdiat hesabı açılması olanağı tanınmıştır.

KAMU MALİYESİ: GERÇEK VERGİ YERİNE ENFLASYON VERGİSİ

"Dışa açılma" politikasının uygulanmasında mali politikalar da -parasal politikalar kadar olmasa da- önemli bir işlev yüklenmiştir. Mali politikalar bir yandan ihracata yönelmenin kilit noktalarında olan iç talebin daraltılması için, bir yandan da yine dış pazarlardan pay alabilmek amacıyla kullanılmıştır.

İç talebin daraltılması, "küçültülmüş bütçeler" yoluyla gerçekleştirilmiştir. Toplu bir bakışla, 1980'li yılların bütçelerinin gerçekten de küçültülmüş bütçeler olduğu görülebilir. Bir gösterge: Kişi başına bütçe ödeneğinin kişi başına milli gelire oranı 1977'de yüzde 38 iken, bu sayı 1980'de yüzde 30'a, 1984'te ise yüzde 24'e kadar düşmüştür.

Genelde kamu yatırımları ve kamu tüketim harcamaları reel olarak azaltılırken, artış gösteren transfer harcamaları olmuştur.

Bu da dış borç ödemelerine daha fazla kaynak ayırma gereksiniminden doğmuştur.

Bütçenin gelirler yönüne bakıldığında da gerçek kamu gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Bütçe gelirleri içinde yüzde 90'a yakın payı olan vergilere bakıldığında ise vergi gelirlerini milli gelire oranı anlamındaki "vergi yükü"nün 1980'den bu yana azaldığı ortaya çıkmaktadır. 1981'de yüzde 18,2 olan vergi yükü 1985'te yüzde 13,4'e kadar düşmüştür.

Ücretlilerin vergi yüküne bakıldığında ise evli iki çocuklu bir ücretlinin aylık ücretinden ödediği vergi 1979'da yüzde 30,4 iken son 6 yılda yapılan düzenlemelerle yüzde 18,5'a kadar düşürülmüştür. İlk bakışta ücretliler lehine gözüken bu durum yanıltmamalıdır. 24 Ocak politikaları boyunca gerçek vergideki azalmadan doğan boşluk dolaylı vergiler, özellikle de sürekli ve yüksek bir **"enflasyon vergisi"** ile telafi edilmiştir. Özellikle dar gelirli sınıfların gerçek gelirlerini kemiren enflasyon vergisi geniş halk kesimlerinin satın alma gücünü azaltmada, dolayısıyla iç talebi daraltmada etkili bir araç olmuştur.

"Enflasyon vergisi'nin en önemli kalemini de KİT zamları oluşturmaktadır.

TABLO: 7

5 YILDA KİT'LERİN YÜKLEDİĞİ ZAMLAR (milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984
Akaryakıt	220	88	117	38	170.
Elektrik	30	23	33	15	120
Petro-Kimya	18	–	12	8	25.
Kömür	17	22	14	–	1.
Gübre	28	9	–	–	65.
Demir-Çelik	28	25	10	10	24.
Kâğıt	17	2	5	2	33.
Bakır-Alüminyum	13	–	–	–	–.
Sümerbank Ürün	8	3	4	7	5.
Çimento	6	2	6	5	5.
Şeker, Süt, Çay	41	9	26	22	95.
Et-Balık	14	27	33	–	1.
PTT	10	125	248	24	90.
Ulaşım	22	3	4	7	65.
Sigara-İçki	20	37	62	53	150.
Diğer	10	5	15	3	110.
TOPLAM	502	380	589	194	958.

Kaynak: TÜSİAD, Yıllık Raporlar

KİT'leri yıllardır finanse eden Merkez Bankası, 1985'ten itibaren KİT'lere krediyi kesmiş durumda. Oysa KİT'lerin Merkez Bankası kredilerinden aldığı pay 1979'da yüzde 44 iken 1983'de yüzde 25'idi. Merkez Bankası kredileri KİT'lere kesilirken, bu kuruluşların en önemli finans kaynağı yaptıkları yüksek oranlı zamlar olmuştur. Yalnızca 1980-1984 arası KİT zamları 2 trilyon 623 milyar lira olmuştur. 1985'te de KİT ürünlerine yüzde 40 ile yüzde 70 arasında zam yapılmış, ayrıca 1986'da da KİT'lerin 1,6 trilyon lira kar etmeleri planlanmıştır. Bu miktardan "görev zararı" düşüldükten sonra bile KİT'ler için önemli miktarda kârlılık hedeflenmiştir. Bu da KİT zamlarının, dolayısıyla "enflasyon vergisi"nin süreceğini göstermektedir. Bu sava haklılık kazandıran bir diğer boyut, yeni vergi paketinin beklentilerinde yer almaktadır. Yeni düzenlemelerle gelir vergisinin yüzde 37,8 oranında artması beklenmektedir. Ancak enflasyonun en az yüzde 40 olması ihtimali, gelir vergisinde reel bir artış olmayacağını ortaya koyuyor. Ne var ki, vergilerin yüzde 12 reel artış göstereceği de iddia ediliyor. O halde bu artış nasıl, nereden gerçekleşecek? Burada asıl hesabın dolaylı vergilerin artışı üzerine kurulduğu ortaya çıkmaktadır. En çok bel bağlanan vergi de yüzde 77 artış göstereceği söylenen KDV'dir. Oysa KDV'de yeni bir oran artışı sözkonusu değil. O halde, büyük ölçüde, yüzde 50'lerin üzerinde olması beklenen fiyat artışlarına güveniliyor. Çünkü KDV, fiyat artışlarını yakından izleyen bir vergi niteliğindedir. Dahilde alınan KDV'de yüzde 94'lük, daha çok Tekel ürünlerinden alınan ek KDV'de ise yüzde 108'lik tahsilat artışları beklenmesi, KİT ürünlerine en az yüzde 70'i bulan zamların gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da reel vergi yerine "enflasyon vergisi"nin hakim olacağının bir diğer kanıtı niteliğindedir.

Öte yandan toplumun vergi yükü genelde azaltılmış olsa da bu azalış ücretlilerden çok, büyük sermayenin vergi yükünde bir hafifleme olarak gerçekleşmiştir. 1983'ten sonra ücretlilerin dolaysız vergi (gelir vergisi) yükü kısmen azaltılma sürecine sokulmuşsa da, bu boşluk daha önce de sözünü ettiğimiz gibi dolaylı vergiler ve "enflasyon vergisi" ile doldurulmuş, hatta yeni vergi yükleri bindirilmiştir. Buna karşılık büyük sermayenin, vergi yükünün bir kısmı kırsal ve kentsel küçük burjuvazinin sırtına kaydırılmıştır.

Vergi yapısını "gelir vergisi" ağırlıklı olmaktan "tüketim vergisi" ağırlıklı olmaya doğru kaydırmanın sermaye kesimine iki türlü bir yararı olmaktadır. Birincisi ücretlerden daha az gelir vergisi kesilmesi, işverenlerden daha çok ücret talep edilmesini frenlemekte, böylece düşük kalan ücretler dış pazara dönük ürün maliyetlerinde bir azalmayı da beraberinde getirmektedir. Yine, gelir vergisinden tüketim vergisine doğru bir kayış, sermayenin gelir vergisi yükünü hafifletmekte, tüketim vergisini ise daha çok, geniş halk kesimleri ödemektedir.

●

Bir yandan vergisel teşvik politikaları, bir yandan da ağırlaşan dış borç yükü bütçe üzerinde çeşitli baskılara ve hükümetle sermaye sınıfı arasında kayda değer sürtüşmelere de neden olmaktadır. Bugün kamu kesimi, bütçe açıklarını daraltmak için gittikçe büyüyen boyutlarda daha fazla fon talep eder durumdadır. Bir yandan Merkez Bankası kredilerinden özel sektörün aldığı payın azaltılması, bir yandan da devletin Hazine bonosu ve devlet tahvili araçlarıyla toplumdaki tasarruf havuzundan daha fazla fon çekmeye başlaması özellikle büyük sermayenin şikayetlerine neden olmaktadır. Merkez Bankası kredilerine bakıldığında, Hazine'ye kısa vadeli avans biçiminde kullandırılan kaynakların toplam Merkez Bankası kredileri içindeki payı 1979-1983 döneminde yüzde 24 ila yüzde 29 arasında değişirken 1985 sonunda yüzde 60'a ulaşmıştır. KİT'lerin payı aynı dönem başında yüzde 44 iken dönem sonunda yüzde 24.8'e gerilemiş ve nihayet 1984'te yüzde 4,2'ye, 1985'te ise O'a inmiştir. Buna karşılık özel kesimin Merkez Bankası kredilerinden aldığı pay 1979'da yüzde 20 dolayındayken 1983'te yüzde 48'e yaklaşmış, ancak son iki yıl içinde hızla azalarak 1985'te yüzde 30'a kadar gerilemiştir.

Özetlersek, önemli boyutlardaki dış borçların artan baskılarına rağmen devleti vergi gelirlerinden yoksun bırakarak büyük sermayeye vergi bağışlayan Özal hükümeti, sonuçta özel kesimin aleyhine olarak Merkez Bankası kaynaklarını kendi tarafına yontmak zorunda kalarak önemli bir açmaza girmiştir.

Son yıllarda büyük sermayeyi rahatsız eden bir olay da hükümetin sadece Merkez Bankası kredilerini kamu kesimine yontmakla kalmayıp aynı zamanda iç borçlanma yoluyla da toplam tasarruf havuzundan büyük fonlar çekmesidir. Bu olgu,

özellikle 1985-1986 yıllarında daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Hisse senedi, özel sektör tahvili, devlet tahvili, hazine bonosu araçlarıyla gerçekleşen menkul kıymet satışı, 1984'te 71,8 milyar lira iken 1985'te 671,6 milyar liraya çıktı. Devlet, hazine bonosu ve devlet tahvili araçlarıyla 1984'teki satıştan yüzde 47'lik pay alırken 1985'te bu payını yüzde 82'ye çıkardı. Bu durum, Hükümet-tekelci sermaye arasındaki ilişkilerde duyarlı bir noktayı oluşturmakta ve büyük sermayenin sürekli sitemine neden olmaktadır.

Ancak Hükümetin de bu sitemlere pek kayıtsız kaldığı söylenemez. Hükümet her ne kadar Merkez Bankası kredileri ve iç borçlanma yoluyla fonları emmeye devam etse de büyük sermayeye soluk aldırıcı başka düzenlemelere, kolaylıklara da yer vermektedir. Örneğin 1 trilyon lirayı bulmuş "batık krediler"in hemen üstüne gitmemesi için alacaklı bankalara çeşitli destekler sağlanmaktadır. Ayrıca, toplamı 600 milyar lirayı bulan vergi borçlarının cezası uzun süre düşük faizlerde tutularak, vergi borcunu ödememe adeta teşvik edilmiştir. SSK'nın 150 milyar lirayı bulan alacakları aynı şekilde düşük faizli kredi olarak kullandırılmaktadır. Dahası yeni düzenlemeler gündemdedir ya da uygulamaya konulmuştur: Sosyal güvenlikte "geç emeklilik" ödenmek durumunda olunan kıdem tazminatlarını bir süre daha ertelemeye olanak sağlarken Kıdem Tazminatı Fonu'nun oluşturulmasıyla azımsanmayacak bir fon kullanıma amade hale gelecektir. Bütün bunların üzerine, yeni vergi düzenlemelerinin sağladığı olanaklar demetini de eklemek gerek.

SERMAYE BLOKUNDA YENİ EĞİLİMLER

Altı yıllık "24 Ocak Kararları" döneminin önemli bir dönemeci olan 1982 ortası (Kastelli krizi) öncesinde büyük sermaye grupları arasındaki temel çekişme konusu, sıkı para politikası koşullarında, tasarruf havuzundan daha çok pay alma uğruna sürdürülen çekişmeydi. Kamuoyuna "banka-banker" rekabeti olarak sunulan bu süreç büyük bankalı sermaye gruplarının "zafer"iyle sonuçlandı. Başta Kastelli olmak üzere birçok büyük bankerlik kuruluşu ve onlarla grift ilişkileri olan bazı küçük bankalı sermaye grupları dönemin mağlupları oldu.

Kastelli krizi ertesinde mali piyasaya yapılan devlet müdahalesi bu alandaki çekişmenin gerilimini belirli ölçülerde düşürürken 1983 sonundan yani Özal iktidarının başlangıcından itibaren, sermaye grupları arasında tansiyonu yükselen çekişme konusu, "sanayinin yerine ihracatın teşviki" oldu denebilir. Özellikle ihracatçı sermaye şirketleri adıyla ihracat tekellerinin oluşturulması politikası, bunlara özel teşviklerin sağlanması, bu nimetten yeterince yararlanamayan sermaye fraksiyonlarının muhalefetine neden oldu. Kamuoyuna "ihracatçı-sanayici" çekişmesi olarak sunulan ve Özal'ın, "sanayiciler ihracatçıları kıskanmasın" demeciyle tırmanan bu çekişme, çok genel hatlarıyla, mevcut ekonomi politikaya yandaş olanlar ile "kayıtlı yandaş" olanları da ortaya çıkardı. "Kayıtlı yandaş" diyoruz, çünkü 1980'den bu yana büyük sermaye grupları içinde 24 Ocak politikalarına hepten ve açıktan karşı çıkan bunu ifade eden pek görülmedi.

24 Ocak politikalarına yandaş sermaye gruplarının başında, özellikle 1980'den sonra büyük atılımlar gerçekleştiren Enka Holding gelmektedir. En büyük dış "partner"i, Reagan hükümetinin arkasındaki Bechtel grubu olan Enka'nın, ağırlıklı faaliyeti ihracat ve yurt dışı müteahhitliktir. ANAP'ın kuruluşunda da büyük bir etkinliği olan Enka'nın toplam Türkiye ihracatından aldığı pay tek başına yüzde 5'i bulmaktadır.

"Yandaş"lar arasında yeralan bir diğer grup İzmirli İzdaş'tır. İzdaş'ın yönetim kurulu başkanı Atilla Yurtçu, aynı zamanda ANAP'ın atamayla işbaşına getirildiği İzmir il başkanıdır. Özellikle 1984'ten sonra ihracat nimetinden büyük pay alan İzdaş gibi, Süzer, Ekinciler, Menteşoğlu, Akın Holding, Eska İnşaat, yıldızı 24 Ocak politikalarıyla parlayan "yeni kuşak holdingler" arasında sayılabilir. Bunun dışında "karapara"larını Özal'ın bir dizi önlemi sayesinde akladığı önesürülen ve kağıttan seramiğe, müteahhitlikten süpermarketçiliğe, nakliyattan ihracata kadar 10'un üzerinde şirket kurarak "büyük"ler arasında yer alan Toprak Holding bir diğer yandaş gruptur. Bunların dışında "eski kuşak" olmakla birlikte Turgut Özal'ın kardeşi DPT Müsteşarı Yusuf Özal'ın eski koordinatörü olduğu Ercan Holding, Alarko Holding ile Kıbrıs asıllı Asil Nadir, Ali Koçman Grubu, Erol Aksoy Grubu (İktisat Bankası ve Ergür Holding) yandaşlar arasında sayılabilir. Ayrıca, dış ticaret hacminin artmasından yarar gören irili ufaklı birçok denizcilik ve TIR taşımacılığı firması da Özal politikalarının destekçileri arasında olmuşlardır.

Diğer grupta yer alan "kayıtlı yandaşlar" ise "eski kuşak holdingler"den oluşmaktadır. Koç, Sabancı, Eczacıbaşı, Yaşar, Çukurova, Dinçkök aileleri bu grupta akla gelen ilk isimler. İlk gruptakilerin aksine ithal ikameci dönemin "mutlu yılları"nda palazlanan ve ağırlıkla sanayide yoğunlaşan bu fraksiyon, 24 Ocak politikalarına başından beri "kayıtlı yandaş" oldu.

Aslında, başta ihracat olmak üzere döviz kazandırıcı faaliyetlere sağlanan teşviklerden aslan payını almada bu gruplar diğerlerinden pek de geri kalmadılar. Koç'un Ram'ı ve Sabancı'nın Exsa'sı, Enka Pazarlama'dan sonra gelen en büyük iki ihracat şirketi. Ne var ki sanayinin yeterince dışa açılamayıp iç talep yetersizliği ile de karşıkarşıya kalması ya da ithalatın serbestleştirilmesi politikalarından, kurulu sanayilerinin etkilenmesi sözkonusu olduğunda, bu gruplar oklarını 24 Ocak politikalarının bazı ögelerine yöneltmekte çekinmemektedirler. Bu grubun Özal'a ve ekonomik politikalarına mesafeli davranmasında bir etken de dış ekonomik stratejisiyle ilgili. Özal iktidarının ABD ve İslam ülkeleri ile uzun vadeli ilişkilere ağırlık tanıyıp AET'ye aynı sıcaklıkla bakmaması, yapılarını ağırlıkla AET ile bütünleşme üzerine kurmuş ve geleceğini bu stratejide gören fraksiyonları tedirgin etmektedir.

"Yandaşlar" ile "kayıtlı yandaş"ların Özal ve politikaları konusunda aynı frekansta buluşamamaları, ortak örgütleri olan TÜSİAD'ın yönetimine de aynı uyumsuzluğu yansıttı. 24 Ocak politikalarına başından beri destek veren Ali Koçman, Koç grubunun da çabalarıyla 1984 sonunda TÜSİAD başkanlığından düşürüldü. Eski kuşak holdingleri temsil eden Şahap Kocatopçu yönetimi de istenen etkinliği sağlamayınca 1986 başında Sakıp Sabancı bizzat başkanlığa oturdu. TÜSİAD yönetimini oluşturanların da ağırlıkla "kayıtlı yandaşlar" fraksiyonundan olduğu görüldü.

"Eski kuşak holdingler" için herşey istedikleri gibi gitmese de kısa vadenin gündeminde "Özal'dan kurtulmak" türü bir madde henüz yoktur. Bunda da başlıca etken tekelci sermayeyi ikna edici daha iyi bir alternatif partinin ortaya çıkmamış olmasıdır. Doğru Yol'un farklı bir ekonomik program sunamamaktan çok, 12 Eylül ile hesaplaşmayı gündeminde tutan söylemi, tekelci sermaye açısından istikrarsızlık unsuru olarak değerlendirilmekte ve pek de tasvib görmemektedir.

Bununla birlikte ilelebet Özal'a mahkum kalmamak için bir "yedek at" oluşturmak bu kesimin uzun vadeli gündeminde vardır. Ancak bu "yedek at"ın ortaya çıkışına kadar Özal iktidarının ekonomik programını kendi hedeflerine uygun düşecek biçimde etkilemeye çalışmak, çabaları bu yönde yoğunlaştırmak, eski kuşak holdinglerin güncel tutumu olarak tanımlanabilir.

Nitekim bu grup, sözkonusu tutumunun sonuçlarını da belirli ölçülerde alabilmektedir. Bu ekin başında sözünü ettiğimiz Özal dönemi "kurtarma operasyonları" ağırlıkla bu grubun istemleri sonucu gündeme getirilmiştir. Ayrıca, "iç piyasa aşkı" sönmeyen bu grupların ağırlıkla yararlanabileceği yeni, bakir iç piyasalar yaratılmaktadır. Silah sanayii, sigara ve çayın devlet tekelinden çıkarılması, dizel motora geçişin özendirilmesi, "yap işlet devret" modeliyle elektrik santrallerinin yapımının teşviki, sivil havacılığa eğitim sektörü yatırımlarına çeşitli destekler sağlanması bunlardan bazılarıdır.

●

1982 sonrasında "holding bankacılığı" da yeni değişimler yaşadı. Bazı bankalar piyasadan çekilirken, bazıları eldeğiştirdi, bu arada bankasız sermaye gruplarından bazıları da yeni bankalar edindiler.

Bu kitapta ek olarak verilen "Kastelli krizi" bölümünde öngörüldüğü gibi Kastelli krizi sonunda K-Ç Grubunun Hisarbank'ı ve Odibank'ı ile Has Holding'in İstanbul Bankası kısa sürede ödeme güçlüğü içine girince iştirakleriyle birlikte Ziraat Bankası'nca devralındılar. Aynı kasırgadan etkilenen küçük bankalardan Bağbank ile İşçi Kredi Bankası da tasfiye sürecine sokuldular. 1982 sonrasındaki eldeğiştirmeler ve yeni kurulun bankalardan sonra bu kitabın 184/186. sayfalarında yer alan "Holdingler ve Bankaları" tablosu şu görünüme büründü:

TABLO: 8

HOLDİNGLER VE DENETİMLERİNDEKİ BANKALAR

Banka	Hakim Olan Sermaye Grubu
Akbank	
BNP Akbank (*)	Sabancı Holding
Pamukbank	
Yapı Kredi	
Uluslararası	Çukurova Holding
İmar Bankası	
Adabank	Uzan Grubu
T. İş Bankası	
TSKB (*) SYKB	
T. Dış Ticaret (*)	İş Bankası Sandığı
Garanti Bankası	Doğuş Holding
Tütüncüler Bankası (*)	Yaşar Holding
Koç Amerikan Bank A.Ş. (*)	Koç Holding
Chemical Mitsui (*)	Enka Holding
Tekstil Bankası	Akın Holding
Titibank	Yılmaz, Ulusoy, Çarmıklı Aileleri
İktisat Bankası	Aksoy Holding
T. Ekonomi Bankası	Çolakoğlu Ailesi
Demirbank	Cingillioğlu Ailesi
Eskişehir Bankası	Zeytinoğlu Ailesi
Egebank	Özakat Holding
Ticaret Bankası	Ticaret Bankası Sandığı
Töbank	Prof. Dr. Sait Kemal Mimaroğlu
Çaybank	Ekşi Ailesi
Lüleburgaz Bankası	Hema Grubu

(*) Yabancı sermaye ortaklı

●

Tekelci sermaye ile prekapitalist egemen sınıflar arasındaki düğümü teşkil eden toprak reformu sorunu hazırlanan çeşitli yasa tasarılarına rağmen 12 mart'tan sonra, 12 Eylül döneminde de gerçekleştirilemedi. 1982'de hazırlanan bir tasarı Hükümetten geçmesine karşın Danışma Meclisine sevkedilemedi, çelme yedi. 1983 Baharı'nda Devlet Bakanı İlhan Öztrak'ca yenisi hazırlanan tasarı, bu kez aralarında Tarım ve Köyişleri Bakanı Sabahattin Özbek'in de bulunduğu bir kadroca engellendi. Öztrak'ın toprak reformunu da içeren tarım reformu tasarısı, Özbek'in toprak

dağıtımını öngörmeyen tasarısıyla çatışınca toprak reformu düğümü bir askeri rejim döneminde daha gerçekleştirilemedi. Özal hükümeti ise bu kitabın kapağını açmayı hiç gündemine almadı.

Görünen o ki, kırdaki prekapitalist yapıların çözülmesi artık tedrici bir sürece terkedilmiş, "yukarıdan aşağıya" bir gelişmeyle bu yapıların çözülmesi tek çare olarak kalmıştır. Özellikle toprak sorununun yakıcı olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, yapımı sürdürülen GAP projesiyle birlikte yaşanacak gelişmelerin bu sorunu sancılı da olsa çözeceği öngörülmüş bulunmaktadır.

EMEK-SERMAYE İLİŞKİLERİNDE YENİ DÜZEN

Altıncı yılını dolduran 24 Ocak Politikaları'nın kendisi açısından en başarılı uygulaması, işçi sınıfının ekonomik demokratik, politik haklarına getirilen kısıtlamalardır. Üstelik bu kısıtlamalar geçici özellikte olmamış bir dizi yasal düzenlemelerle kalıcı bir hale sokulmuştur. Olağanüstü dönemde uygulanan anti-sendikal politikalar "parlamenter düzen"e geçiş tarihi olan Aralık 1983'ten bu yana da hissedilir bir değişiklik geçirmemiştir. Aksine, anti-sendikal düzenlemeleri takviye edici girişimler biribirini izlemektedir.

Ekonomik-demokratik hakları budama operasyonu çalışan sınıflar içinde salt işçilerle sınırlı kalmamış, 1 milyonu aşkın memur kesimi ile küçük tarım üreticilerini de kapsamıştır. Bunun sonucu olarak da gelir dağılımındaki uçurum çalışan sınıflar aleyhine büyürken, işsizlik daha çok artmış, kamu kesiminin sosyal harcamaları daha da azalmış, emeklilik ve kıdem tazminatı hakları yeni saldırılarla karşıkarşıya kalmış, özellikle de KİT'lerde anti-sendikal mücadele için adeta "cihat" açılmıştır.

Bugün işçi-işveren ilişkilerinin yasal çerçevesi, esas olarak 1982 tarihinde kabul edilmiş olan Anayasa ile belirlenmiştir. Bu esaslara dayalı olarak 1982 tarihinde 2821 sayılı Sendikalar Yasası, ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, 25 Ekim 1983 tarihli Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu, 4 Ekim 1983 tarihli Dernekler Kanunu, 18 Haziran 1980 ve 3 Haziran 1983 tarihlerinde değişikliğe uğramış bulunan Sıkıyönetim Kanunu gibi başka yasal düzenlemelerle de, çalışma yaşamını, sendikaları doğrudan doğruya ilgilendiren kısıtlayıcı hükümlere yer verilmiştir.

Bu yolla belirlenen sözkonusu yasal çerçevenin temel özellikleri, sendikalar üzerinde yoğun ve sıkı bir devlet denetiminin getirilmiş olması, işçilerin işverenler karşısında tek etkili silahı olan grev hakkının neredeyse ortadan kaldırılmış olmasıdır.

Yeni sendikal düzende sendika üyeliği zorlaştırılmış, sendikaların gelirleri kısıtlanmış faaliyetleri sınırlandırılmış, siyasi iktidarın "denetim" silahıyla karşıkarşıya bırakılmışlardır. Sendikal faaliyet sadece toplu sözleşme yapmakla sınırlandırılmışken, bu faaliyetin önüne de bir dizi baraj getirilmiştir. En önemlisi hak grevi hepten yasaklanırken grev hakkı da içi boş bir kavram haline getirilmiştir.

Greve çıkmanın önündeki engeller ne yetki barajıyla, ne grev yasağı olan işler ve işyerleriyle, ne grev erteleme kararlarıyla, ne de geçici grev yasaklarıyla bitmiş, bunların yanında grevi etkisiz kılacak, fiilen yapılamaz duruma getirecek, işçiyi grevden caydıracak bir dizi hükme de yer verilmiştir. Bütün bunların sonucu olarak da yeni sendikal düzenin uygulamaya sokulduğu 1984-1985'te grev yapabilen işçi sayısı 12 Eylül öncesine göre yüzde 93 oranında azalma göstermiştir.

TABLO : 9
DÜN VE BUGÜN GREVLER

Yıllar	Grev Sayısı	Grevci İşçi Sayısı	Grevde Geçen İşgünü (Bin gün)
1977	167	39.900	5.800
1978	175	27.200	1.600
1979	190	39.900	2.200
1980 (*)	227	46.200	6.400
1981-83	–	–	–
1984-85	26	3.287	318
İki Dönem Farkı (%)	–88,5	–93	–95

(*) 12 Eylül'e kadar

Olağanüstü dönemde sendikal faaliyetlerin askıya alınması ve yerine Yüksek Hakem Kurulu'nun ücret belirleyici olarak görevlendirilmesi ile 1983 ortalarından itibaren yürürlüğe giren

yeni sendikal düzenin getirdiği olumsuzlukların doğal sonucu olarak işçi ücretleri önemli ölçüde geriledi. Öte yandan sayıları 1 milyonu aşan memurların maaşları belirlenirken her yılın ekonomik programında ifade edilen enflasyon hedefi kıstas alındı. Yaklaşım bu olunca ve sonuçta her yılın enflasyonu, hedeflenenin üstünde gerçekleşince memurların gerçek alım gücü de sürekli olarak geriledi. Böylece yoksullaşma süreci kamu emekçileri kesiminde de sürdü.

TABLO : 10
ORTALAMA GÜNLÜK ÜCRETLER

Yıllar	Parasal Ücret (TL)	Gerçek Ücret (TL)	Endeksi	Yıllık Değişimi
1976	115.3	115.3	100.0	–
1977	146.5	119.6	103.7	3.7
1978	207.9	110.7	96.0	–7.4
1979	269.2	88.5	76.8	–20.0
1980	427.0	69.7	60.5	–21.2
1981	534.8	65.1	56.5	– 6.6
1982	668.3	63.4	55.0	– 2.7
1983	821.0	59.6	51.7	– 6.0
1984	1196.0	58.2	50.5	– 2.4
1985	1559.3	53.2	46.3	– 8.3

Kaynak: SSK İstatistikleri, DİE'nin Ankara Geçinme Endeksi kullanıldı.

TABLO : 11
MEMUR MAAŞLARI (*)

Yıllar	Parasal Maaş (TL)	Gerçek Maaş (TL)	Endeksi	Yıllık Değişimi
1976	1537.0	1537.0	100.0	–
1977	3025.0	2469.2	160.7	60.7
1978	4170.0	2220.0	144.4	–10.2
1979	6258.0	2053.7	133.6	– 7.5
1980	7749.0	1264.2	82.3	–38.4
1981	11.280.0	1438.6	93.6	5.4
1982	14.813.0	1405.7	91.5	– 2.3
1983	18.252.0	1324.0	86.1	– 5.8
1984	23.056.0	1500.0	73.1	–15.1
1985	33.455.0	1145.1	74.5	2.0

(*) Evli, 2 çocuklu 14. derecenin 2. basamağındaki memurun aylık net maaşı örnek olarak alınmıştır.

24 Ocak politikalarının sonucu olarak gelir dağılımındaki yeri kötüleşen kesimlerden biri de küçük tarım üreticileri oldu. Tarımda destekleme fiyatlarının belirlenmesinde, tıpkı memurlar kesiminde olduğu gibi, kıstas, enflasyon hedefi alınıp da enflasyon, hedefleneni aşınca, bu kesim de yoksullaşanlar içinde yerini aldı.

Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak toplumdaki gelir dağılımında uçurum büyüdü. Nitekim 1986 başında kamuoyuna açıklanan bir gelir dağılımı araştırması, kâr, rant ve faiz gelirlerinin, ücretli ve tarımcı gelirlerinden daha fazla arttığını, dolayısıyla gelir dağılımındaki uçurumun dar gelirli sınıflar aleyhine daha da açıldığını ortaya koymaktadır. Dr.Süleyman Özmucur tarafından yapılan araştırmaya göre 1984'e gelindiğinde kar, rant faizin gelir dağılımındaki payı yüzde 58.40'a ulaştı.

TABLO: 12
TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Yıllar	Tarımın Payı	Maaş ve Ücretin Payı	Faiz Kira-Kâr Payı
1963	41.19	21.50	37.31
1964	38.67	23.72	37.60
1965	35.83	27.01	37.17
1966	36.19	27.13	36.68
1967	34.53	28.51	36.95
1968	32.44	29.31	38.25
1969	31.58	31.38	37.05
1970	31.08	31.15	37.77
1971	31.31	31.33	37.37
1972	30.32	31.57	38.11
1973	29.13	31.56	39.31
1974	30.20	29.77	40.03
1975	30.76	31.51	37.73
1976	31.28	33.11	35.60
1977	29.12	36.81	34.07
1978	26.66	35.19	38.15
1979	24.33	32.79	42.88
1980	23.87	26.66	49.47
1981	23.17	24.68	52.15
1982	21.79	24.56	53.65
1983	20.23	24.84	54.93
1984	20.11	21.48	58.40

Toplumun çalışan sınıflarının refah kaybını artıran bir uygulama da bütçeden sosyal refah harcamaları için ayrılan payların giderek düşürülmesi yoluyla olmaktadır. 24 Ocak bütçelerinde "savunma ve iç güvenlik" harcamalarına ağırlık verilirken çalışanların dolaylı olarak yararlandığı eğitim, sağlık, konut gibi harcamalar düzenli olarak azaltılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının 1976'da genel bütçe ödenekleri içinde yüzde 16 olan payı 1980'de yüzde 10 dolayına indirilmiş ve nihayet 1985 ile 1986 bütçelerinde yüzde 8,7'ye kadar azaltılmıştır. Aynı şekilde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1980 öncesinde bütçe ödenekleri içindeki payı yüzde 4'ün üzerindeyken 1986'da 2,7'ye kadar düşürülmüştür.

Uygulanan ekonomik programın çalışan kitleler açısından en önemli sonuçlarından birisi de işsizliğin artmasıdır. 1985 Ağustosunda toplam işgücü fazlası 3 milyon 56 bine ulaşmıştır. Bu toplamın 1 milyon 98 bininin açık işsiz olduğu ifade edilmiştir. 1 milyon 299 bin kişi devletin resmi raporlarında "ümidi kırılmış ve artık iş aramayan işsizler" olarak ifade edilirken 659 bin kişilik grup da "kırsal alandaki gizli işsizler" olarak tanımlanmaktadır.

Yoğunlaşan işsizlik, işverenlere daha ucuza işçi çalıştırma, daha otoriter bir iş düzeni kurma, bu otoriterliğe karşı çıkanlara da işten atma tehditini kullanma olanağını sağlamıştır.

●

İşçi ve memur haklarına getirilen kısıtlamalar "sosyal güvenlik" alanında da sürmektedir. Bu alandaki uygulamalardan "geç emeklilik" yasası ile "Kıdem Tazminatı Fonu" tasarısı en önemlileridir.

Geç emeklilik uygulaması ile 15 yıllık sigortalılık süresini doldurmuş işçilerin eski uygulama ile emekli olmaları mümkün kılınırken, bu süreyi dolduramayanlar ile yeni sigortalı olacaklar için emeklilikte kademeli bir yaş sınırı zorunluluğu getirilmiştir. Özü, işçi ve memuru daha geç emekli yaparak onların sosyal güvenlik olanaklarından daha az yararlanmalarını öngören yasa, 1 Ocak 1986'dan sonra sigortalı olacaklardan kadınların 50, erkeklerin ise 55 yaşından önce emekli olamayacaklarını hükme bağlamıştır.

Bu uygulamanın ardında yatan en önemli nedenlerden biri, işçi ve memura ödenmesi sözkonusu olan emeklilik ikramiyesi ve kıdem tazminatlarının geç emeklilik sayesinde bir süre ertelenerek işverenlerce kullanılmasına olanak sağlamaktır. Nitekim bir hesaba göre, "geç emeklilik" nedeniyle geç ödenecek fonun tutarı 900 milyar liradır. Bu fon, kamu ve özel kesim işverenlerince "geç emeklilik" sayesinde kullanılabilecektir.

İşverenlerin kendilerine yeni fon olanağı yaratacağı beklentisiyle yasalaşmasını bekledikleri bir diğer düzenleme de "Kıdem Tazminatı Fonu"dur. Türkiye İşverenSendikaları Konfederasyonu'nun savına göre 1985 yılında işçilerin birikmiş kıdem tazminatı alacağı 2,5 trilyon liraya ulaşmıştır. TİSK'in muradı, bu 2,5 trilyonun birikeceği Kıdem Tazminatı Fonu'nu ucuz faizli kredi kullanabilmenin kaynağı olarak yasallaştırmaktır. Fon uygulaması, işçi çıkarmak isteyip de tazminat yükünden dolayı buna katlanamayan işverenlere rahatça işçi çıkarma olanağını da yaratacaktır.

●

İşçi-İşveren ilişkilerinde anti-sendikal saldırı salt özel kesimle sınırlı kalmamakta, devlet sektöründe de aynı mücadele ısrarla sürdürülmektedir. Devlet sektöründe sendikalara karşı mücadele bir yandan sendikasızlaşmayı özendirici veya sendikasızlaşmaya yol açıcı yöntemlerle gerçekleştirilirken bir yandan da sendikaların karşısına hükümet güdümünde "Kamu İşveren Sendikaları" dikilmektedir. Sendikasızlaştırma yöntemleri ise iki biçimde uygulanmaktadır: Birincisi "sözleşmeli personel" uygulaması, ikincisi de "işverenliği ihale etme sistemi"dir.

Sözleşmeli personel statüsü, kamu işverenine, işçilik ve memurluk haklarını tanımadan, istediği zaman ve sayıda çalışanı işe alıp işten çıkarmayı sağlayan bir özel konum. Kamu kuruluşlarında çalışan personel, sözleşmeli olmaya zorlanırken mevcut kadrolar da iptal edilerek yeni işe alınacaklara tek seçenek olarak sözleşmeli statüsü sunulmaktadır.

Sözleşmeli personelin en önemli özelliği sendikalı olamıyor. Sözleşmeli olmayı kabul eden personelle 6 aylık ya da 1 yıllık sözleşme yapılıyor. Bu süre sonunda işe devamına karar verme yetkisi işverenin elinde sözleşmeli personel için, Ücreti dışında,

sendikal haklar, toplu sözleşmelerle sağlanacak hak artışları, iş yasasının getirdiği güvence ve yükümlülükler, yararlanacağı nimetler değil. Memurluk statüsü içinde de iş güvencesi, ücret, barem, derece ve diğer tüm yasal güvenceler, sözleşmeli için geçerli değil.

Çalışanlar, sözleşmeli personel statüsüne, bir yandan zorlanarak bir yandan da mecbur bırakılarak geçiriliyorlar. Zorlama, sözleşmeli statüsüne geçmek istemeyen personelin terfi ettirilmeyeceği, ücret ve statülerinin dondurulacağı, sürgüne gönderileceği; işçilerin ise iş akitlerinin feshedileceği tehditleriyle gerçekleştirilmektedir. Sözleşmeli statüsüne geçmeye mecbur bırakmak ise yeni açılan istihdam alanlarına ancak sözleşmeli kaydıyla personel alma sayesinde gerçekleştiriliyor. KİT'lerde mevcut boş kadrolar önce iptal ediliyor, sonra onun yerine, verilen iş ilanlarında da ifade edildiği gibi, "sözleşmeli personel" alınacağı duyuruluyor. Böylece KİT kapılarındaki işsizlere "ya sözleşmeli olursun ya da iş yok" tehditi savruluyor.

Kamu kesiminde anti-sendikal mücadelenin bir yöntemi de işçilere işverenlik yapmayı taşaronlara bırakmak. Bu yöntem, özellikle Tekel, Çay-Kur, Şeker Fabrikaları gibi geçici işçiliğin yoğun olduğu işyerlerinde uygulanıyor. Yöntem şöyle: Çalıştırılacak işçi sayısı ve yapacakları işin tanımı KİT yönetimince belirleniyor, sonra bu işi yapacak işçileri bulma, onlara işi yaptırma faaliyeti ihaleye çıkarılıyor. Böylece, işe talip müteahhit, kamu kuruluşunun tek muhatabı olurken, KİT'lerde çalışan işçilerin işvereni de KİT yöneticileri değil, müteahhit oluyor. Genellikle 1 yıllık sözleşme yapan müteahhit, çalıştıracağı işçiler için bir bedel talep ediyor ve ihaleyi kazanırsa o parayı KİT'den alıyor. Ancak çalışan işçilerle kendisi ayrıca pazarlık yapıyor, bu paranın sadece bir kısmını onlara verirken aradaki fark, müteahhidin "işveren rolü ücreti" oluyor. İşçilerin SSK primlerini ödemek müteahhidin yükümlülüğünde. Bu modelde, doğallıkla, işçiler sendikal haklarınıda kullanamıyorlar.

Kamu kesiminde çalışan işçilerin sendikalarına karşı oluşturulan bir kurum da Kamu İşveren Sendikaları. 1984'den beri Kamu Koordinasyon Kurulu'nun üstlendiği bu görev artık üç KİT işveren sendikasınca yürütülecek. Bakanlık Kurulu'nun kararıyla kurulan işveren sendikaları şunlar: Türkiye Maden Enerji ve Hizmet sektörü Kamu İşveren Sendikası (TÜRK KAMUSEN),

Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü İşverenleri Sendikası (TÜBİS), Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası (KAMU İŞ).

Artık, toplu sözleşmelerde işçi sendikalarının karşısında bu işveren sendikaları olacak. KİT işveren sendikalarının, kısa adı TİSK olan özel kesim işveren sendikaları konfederasyonunun çatısı altına sokulması için de büyük sermaye sessiz ama kararlı bir atak içindedir.

Bütün bu gelişmeler yan yana konulduğunda, 1980 öncesinin göreli yüksek ücretli ve daha fazla iş güvenceli (bir anlamda "işçi aristokratı") kamu kesimi işçisinin yerini, artık göreceli refahı azalmış bir işçi tipi almaktadır. Ağırlıkla, grev yasağı olan işkollarında çalışan KİT işçileri yavaş yavaş da olsa bu değişikliklerin farkına varmakta, bu da işçi hareketinde kayda değer bir değişmeye işaret etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE DÖNEMLER

Giriş 11

I

1 — Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1929) 14
2 — Özel Sektöre Dayalı İthal İkameci Sanayileşme Yılları (1929 — 1932) 25
3 — Devlet Sektörüne Dayalı İthal İkameci Sanayileşme Dönemi (1932 — 1939) 29
4 — Savaş Yılları ve Ekonomi 37
5 — 1940'lar Sonrasında Emperyalizmle İlişkiler ve İthal İkameci Sanayileşme 40
6 — 1960 - 1979 Dönemi: Büyümeden Bunalıma 58

II

1 — 1953 - 1979 Dönemi İthal İkameci Sanayileşmenin Genel Özellikleri 73
2 — Bir Karşılaştırma ve Sonuçlar 82

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONBAHARINDAN 1982 BAHARINA EKONOMİK GELİŞMELER

1 — Yeni Bir Sermaye Birikimi Modeline Doğru Adımlar 88
1.1 — Uluslararası İşbölümünde Türkiye'nin Yoğunlaşacağı Sektörler 93
1.2 — «Temizlik Harekatı» — Sermayenin Merkezileştirilmesi Hedefi 98

1 2.1 — Deflasyonist Önlemler 99
1.2.1 — İthalatın Liberalleştirilmesi Eğilimi 101
1.3 — Sonuç: iflaslar, El Değiştirmeler, Tekelleşme 108
1.4 — İhracatı ve Döviz Kazandırıcı İşlemleri Teş. Politikaları 128
1.5 — Döviz Kurunda «Sürgit Devalüasyon» Politikası 137
1.6 — Yabancı Sermayeyi Teşvik Politikaları 139
2 — Dış Ekonomik İlişkilere Toplu Bir Bakış ve Bazı Öngörüler 153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYENİN YENİDEN YAPILANMASI VE EGEMEN BLOKTA DURUM 177

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONBAHARINDAN 1982'YE ÇALIŞMA YAŞAMINDA GELİŞMELER 227
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 276

KAYNAKLAR 291

EK: "KASTELLİ OLAYI" VE EŞİKTEKİ ZİNCİRLEME ÇÖKÜŞ . 298
İKİNCİ BASKIYA EK :
TEMEL POLİTİKALARDA YENİ BOYUTLAR VE BAZI EĞİLİMLER :1983/1986 . 304

ÖZAL EKONOMİSİ VE İŞÇİ HAKLARI

Mustafa Sönmez

«Araştırmacı-yazar Mustafa Sönmez, 24 Ocak Kararlarının simgelediği ekonomik modelin gereği olarak 'anti sendikal' bir çalışma düzeni kurulduğu görüşünde. Sönmez, 'Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları' kitabında bol bol rakamlarla, verilere dayanarak, işçi haklarındaki kısıtlamalarla ekonomik modelin ilişkisini gözler önüne sermaye çalışmış». Şükran Ketenci, **Cumhuriyet**

«Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları başlıklı kitap Mustafa Sönmez'in aydınlık anlatımıyla, konuşan bir yapıt olmuş. Ve ilk kez bilimsel bir yapıt, Türkiye'nin ençok satan ünlü gülmece dergisi GIRGIR'dan kapak karikatürlerini aktarmayı, gerekince fotoğraflarla konuyu daha ilgiyle okunur duruma getirmeyi başarmış. Okunması, anlaşılması kolay, inandırıcı, sağlam, güvenirliği tam bir baş yapıt.» **Günaydın**

«24 Ocak'tan bu yana çalışma yaşamında yapılan bir dizi düzenlemeye ekonomik-demokratik haklardaki kısıtlamalara karşın bu alanda çok çok az çalışma yapılmış olmasından doğan boşluğu bir ölçüde de olsa dolduracak bir çalışma.» **Nokta**

«İktisatçı-araştırmacı Mustafa Sönmez'in «Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları» isimli araştırması yıllar itibariyle işçi ücretlerinin gelişimi hakkında çok geniş bilgiler vermektedir.» Tevfik Günör, **Dünya**

«Türkye Ekonomisinde Bunalım (1980-1982) ve Türkiye Serbest Bölge Kurma Girişimleri (1982) adlı çalışmalarını izleyen yeni kitabında Sönmez, 1980'den bu yana uygulanmakta olan ekonomi politikasının işçi hakları açısından neler getirdiğini inceliyor. Aydınlatıcı bir inceleme». Şahin Alpay, **Cumhuriyet**

«Sönmez'in incelemesi başarılı bir sergileme örneğidir. Tekeller suç üstü yakalanmakta' mutlu günler için filletten fedakârlık' örtüsüyle gizlenmeye çalışılan tekelci politikanın üzerindeki örtüler kaldırılıp atılmakta, gerçekler bütün açıklığıyla ortaya konulmaktadır.» **Gün**

türkiye ekonomisinde bunalım

12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politiği

'Ülkemiz ekonomisinin yakın gelişmelerine eğilip sadece sergilemekle yetinmeyip, eleştirel bir gözle incelemesini yapan M. Sönmez'in, yargılarının doğruluk derecesi gelişmeler içinde önümüzdeki dönemlerde ortaya çıkacak. Ama görülen o ki, Sönmez bir araştırmacı olmanın ötesinde yorumlarıyla da önemli bir çalışma yapmış bulunmakta."

15 Ağustos 1982 ***Milliyet***

"Mustafa Sönmez'in Türkiye Ekonomisinde Bunalım adlı incelemesi 24 Ocak 1980 sonrası ekonomik gelişmelerin ayrıntılı bir dökümünü yapan ve konuyu iktisat politikalarının değişimi açısından ele alan yararlı bir başvuru kaynağı".

14 Temmuz 1982 ***Güneş***

"Sönmez'in 24 Ocak 1980'den bu yana Türkiye'de oluşturulmaya çalışan yeni ekonomik modelin inşa sürecini ele alan incelemesinin Birinci kitabı Kasım 1980'de yayımlanmıştı. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinin dönemlendirilmesi denemesine de yer verilen ikinci kitapta esas olarak 1980 Sonbaharından 1982 Baharına kadar olan dönemine ekonomik politikaları titizce inceleniyor."

12 Ağustos 1982 ***Cumhuriyet***